

ભૂદાન-ગંગા

[બીજો ખંડ]

ખિહાર

૧૪-૬-૧૯૫૨ થી ૨૭-૬-૧૯૫૩

વિનોબા

અંપાદન: નિર્મળા દેશપાંડે:: અનુવાદ: ગુનીભાઈ વૈદ્ય

G 119. વી ૨
Bh.

પ્રકાશક :
પ્રબોધ ચોકસી
મંત્રી : યજ્ઞ પ્રકાશન સમિતિ,
રાવપુરા, વડોદરા

પ્રથમ આવૃત્તિ ૫૦૦૦ નવેમ્બર '૫૭
છીમત : એક રૂપિયે

સંપાદિકાનું નિવેદન

પૂ. વિનોબાજીએ છેલ્લાં પાંચ વર્ષ દરમ્યાન આપેલાં ભાષણોમાંથી મહત્વપૂર્ણ પ્રવચનો અને કેટલાંક પ્રવચનોમાંથી મહત્વપૂર્ણ ભાગો ચૂંટીને આ સંકલન તૈયાર કર્યું છે. સંકલનમાં પૂ. વિનોબાજીનું માર્ગદર્શન મળ્યું છે. એમની જ સલાહથી ચોચમપદ્ધતી ૧૮-૪-૫૧ થી ચોચમપદ્ધતી ૩૦-૧-૫૬ સુધીની યાત્રાનો ખાળો પસંદ કર્યો છે. બાકી અંગા તો સદાં વહેલી જ રહેશે.

સંકલન માટે બની રાકે તેટલી સામગ્રી મેળવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છતાં કેટલોક ભાગ મળી શક્યો નથી.

ભૂદાન-આરોહણનો ઇતિહાસ, સર્વોદય-વિચારનાં તમામ પાસાંઓનું દર્શન તથા રાંકા-સમાધાન વગેરેનો ખ્યાલ રાખીને આ સંકલન તૈયાર કરવામાં આવ્યું છે. એમાં ક્યાંક, ક્યાંક પુનઃકૃતિ નજરે ચડશે, પણ રસ-દાન ન થાય, એ દૃષ્ટિએ એ રાખવી પડી છે.

સંકલન વધારે પડતું મોટું ન થાય એના પણ ખ્યાલ રાખવો પડ્યો છે. એક રીતે જોતાં આ સંકલન પૂર્ણ માની શકાય, છતાં એને પરિપૂર્ણ બનાવવા માટે જિજ્ઞાસુ વાચકોએ થોડા બીજા ભૂદાન સાહિત્યનું અધ્યયન કરવું રજુ. સર્વોદય સંઘ તરફથી પ્રકાશિત (૧) કાર્યકર્તા-પાથેય, (૨) સાહિત્યિકેસી, (૩) સર્વોદયકે આધાર, (૪) સંપત્તિદાનપત્ર, (૫) જીવનદાન, (૬) શિક્ષણવિચાર, અને સસ્તા સાહિત્ય મંડળ તરફથી પ્રકાશિત (૧) સર્વોદયકા પોપુલારન (૨) સર્વોદય કે સેવકેસી વગેરે જેવાં પુસ્તકોને આ સંકલનનાં પરિશિષ્ટ માની શકાય.

સંકલન માટે પૂ. વિનોબાજીનું સતત માર્ગદર્શન મળતું રજુ છે. આમ છતાં દરિયામાંથી મોતી વીણવાનું કામ જેને માથે પડ્યું હતું તે એને માટે સર્વથા અગોચર હતી, તુલિઓ માટે ક્ષમા માંગું છું.

—નિર્મળા દેરાષાંડ

પ્રાર્થનાવિક

ઋષીણાં પુનરાવાનોં યાચં અર્થોઽનુઘાવતિ ।

પોચમપક્ષીમાં ધિરરી ધમ્મજાનું ઉચ્ચારણ એક સામાન્ય જનને મુખે થયું; વિનોબાએ એમાંથી મૂદાનગજનો. મંત્ર તારવી લીધો અને ત્યારથી આજ સુધીમાં સ્વામિત્વમાંથી પૃથ્વીની સંપૂર્ણ મુક્તિને સિદ્ધ કરવા મથનારુ. આમદાન આદોહન હવે ઉત્પન્ન થઈ ચૂક્યું છે. સર્વસામાન્ય જનમાં અગદી રહેલી દિવ્યતાના અગદૂત જનીને નિત્યવર્ધમાન વિનોબા દ્વંજ્યે આગળ, વધી રહ્યા છે.

પ્રથમ મંત્રોચ્ચાર થાય છે, અર્થો અનેક પક્ષીથી રકુટ થાય છે. એક પક્ષી એક અર્થો એ મંત્રમાંથી ભારતની ભૂમિપર અગદ થઈ રહ્યા છે.

ભૂદાન-ગંગોત્રીના ગ્રાહ્ય પક્ષી વિનોબાને જાપ સતત ચાલેતા રહ્યો છે. 'નિત-નરીન' નંચનીત આપણને મળતું રહ્યું છે.

ભૂદાન એ કેવળ ભૂમિનાં દાન માગવાનું કે કેવળ ભૂમિનું સર્મ-વિતરણું કરવાનું આદોહન નથી. એ એક સમગ્ર જીવન-દર્શન છે. વિનોબાને પગલે પગલે ભૂદાનનો જાપ ચાલે છે અને પ્રતિદિન જીવનનાં નવાં નવાં પાસાં આલોકિત થતાં જાય છે. એમાંથી શક્ય તેટલાંને આ પુસ્તક મારફત પ્રકટ કરવાનો સ્તુત્ય પ્રયાસ બહેન નિર્મળા દેશપાંડેએ કર્યો છે.

ભૂદાન-આરોહણમાં આ છ વર્ષ દરમિયાન એક પક્ષી એક તખકકાઓ આવતા રહ્યા છે. એક એક તખકકે વિચાર રમખપણે વિકાસ કરતો રહ્યો છે. ભૂમિનાં દાનથી માંડીને વિશ્વ-સમગ્રને આવરી લેતા વિશ્વસંકલ્પ સુધીનો એનો વિકાસ અનેક તખકકાઓમાં વહેંચાયેલો છે. આ અનુરાદ અમે હિંદી ખડા પ્રમાણે પ્રસિદ્ધ નથી કરતા. પણ ભૂદાનગંગાના વિવિધ તખકકાઓ પ્રમાણે-વધુ નાના ખડામાં પ્રસિદ્ધ કરીએ છીએ. હિંદીના પ્રથમ બે ખંડ, અર્થાત્ બિહાર-ચાત્રાની સમાપ્તિ સુધીનાં પ્રયત્નો, ગુજરાતીમાં ત્રણ ખડામાં પૂરાં કરવા ધાર્યાં છે જેમાંથી આ બીજો ખંડ છે.

૧૧૧	...	૧૧૬
૧૧૨	...	૧૧૭
૧૧૩	...	૧૧૮
અનુક્રમ :	...	૧૧૯
૧૨૧	ભારતીય ક્રાંતિની અનોખી શૈલી	૧૨૨
૧૨૨	પહેલેથી ભાખી રાખ્યા પ્રમાણે ક્રાંતિનું આયોજન	૧૨૩
૧૨૩	ક્રાંતિ સંક્રાંતિ થાય	૧૨૪
૧૨૪	અમો સમાજ ભક્ત અને	૧૨૫
૧૨૫	સંપત્તિદાનયતની ઘોષણા	૧૨૬
૧૨૬	અમરિચ અને આશ્રમ-ધર્મ	૧૨૭
૭	સમાજાય દ્વંદ્વ ન મમ	૪૨
૮	વહેંચણી અને ઉત્પાદન સાથે સાથે	૪૬
૯	યુગના ધરવૈયા આપણે છીએ	૫૦
૧૦	સરકાર મીંકું અને જનતા એકઠો છે	૫૮
૧૧	સખે ભૂમિ ગોપાલકી	૬૪
૧૨	માનવધર્મની પ્રસ્થાપના	૭૦
૧૩	સંપત્તિદાનયત એક ધર્મ-વિચાર	૭૭
૧૪	માનવ-પંખીની બે પાંખો : આત્મતાન અને વિતાન	૮૦
૧૫	આપણો સ્વતંત્ર અને અક્ષીણ વિચાર	૮૦
૧૬	સ્વાયત્ત લોકસત્તા	૮૫
૧૭	માનવસેવા-આજનો યુગધર્મ	૧૧૫
૧૮	મોટા ઉદ્યોગોનું રાષ્ટ્રીકરણ થાય	૧૨૬
૧૯	ભગવાન અહિંસક ક્રાંતિ ઇચ્છે છે	૧૨૮
૨૦	પુણ્યભય સાધનોથી સામાજિક ક્રાંતિ	૧૩૪
૨૧	પહેલાં દિવ સંધાવા દો, પછી જમીન સંધારો	૧૪૧
૨૨	માણા ને કલગીની સંસ્કૃતિ	૧૪૫
૨૩	ધર્મનું સામાજિકરણ	૧૪૭
૨૪	ગરીબો પાસેથી દાન શા સારુ ?	...

૨૫	અહિંસાનું સ્વરૂપ	...	૧૧૧
૨૬	જમીનદારો બુદ્ધાનનું કામ ઉપાડી લે	...	૧૧૪
૨૭	સહવિચારની અમોઘ સંકિર્તિ	...	૧૭૦
૨૮	ક્રાંતિ વિચારથી જ થાય છે	...	૧૮૭
૨૯	‘ધન ધરતી વહેંચીને રહેશે’	...	૧૮૭
૩૦	અહિંસા સીધી રેખા છે	...	૧૮૪
૩૧	સર્વોદયનો રાજનૈતિક વિચાર	...	૧૮૭
૩૨	સાપેક્ષ અને નિરપેક્ષ નીતિ	...	૧૯૭
૩૩	ધર્મ—અર્થ—અવર્તન ક્યારે થાય છે ?	...	૨૦૨
૩૪	શિર્ષકોનો અક્ષરભ્રમ	...	૨૦૬

બિહાર

[સપ્ટેમ્બર ૧૯૫૨ થી જન ૧૯૫૩]

ભૂ દા ન - ગં ગા

(ખાતે ખંડ)

ભારતીય ક્રાંતિની અનોખી રીત

: ૧ :

આને દુનિયા બધી ભલે જ રસ્તે જઈ રહી છે. ધર્મથી કે અધર્મથી મને તે રીતે ભેટું કરવું, સંઘર્ષ કરવો એટલું જ દુનિયા આને સમજે છે. પણ હવે આપવાનો સમય પાડી ગયો છે. લોકો કહે છે 'આપણું એ તો જીલ્લી ગંગા વહેવાવવા જેવું છે।' પણ આ જીલ્લી ગંગા વહેવાવવાનું કામ નથી, આ તો સીધી ગંગા વહેવાવવાનું કામ છે. આપણે એક ખીજ પ્રત્યે તિરસ્કાર સેવીને, લડી કરીને જીત્યું તો તે ઈશ્વરની ઇચ્છાની વિરુદ્ધ થશે અને તેથી આપણે દુઃખી દુઃખી થઈ જઈશું.

લોકોની સાથે દાન જરૂરી

તમે જાપાઓમાં વાંચ્યું હશે કે કોરિયામાં યુદ્ધ ચાલે છે અને સુલેહની વાતો પણ ચાલે છે. બન્ને કામ સાથે સાથે ચાલે છે. ત્યાં આગ અને પાણી બન્ને છે. પણ પાણી એટલે ? પાણી જેવું પાતળું વ્યાસતેલ એ ત્યાં જંટાય છે. એટલું પાણી જેવું પાતળું આ પ્રવાહી જંટાય છે તેટલી જ ત્યાં આગ ભભકા લે છે. સુલેહની વાટાઘાટો ચાલી તેના કામગિર્યાની થોડીજો સાત ફેટ તો જીંચી થઈ, ને એનું વજન પાંચસો સ્તંભ તો થયું ! અને છતાંયે લડાઈ ચાલુ જ છે. આમાંથી આખી દુનિયામાં યુદ્ધની આગ ફેલાય એમ પણ બને. આ બધું કેરળ એટલા સારુ થાય છે કે આપણે ખાલી લેવાનું સમજ્યા હોએ, દેવાનું નહીં.

બચપણમાં આપણે આપણાં માખાપ પાસેથી લેતા દતા. ભગવાને આપણને એ જે તાલીમ આપી છે એનો અર્થ એ છે કે જે અગાની છે, દુઃખી છે, નાના છે એ લોકોને આપણું એ સુખી અને મોટાઓનું કર્તવ્ય છે. પણ મોટું કાણ ને નાનું કાણ ? પાંચ રૂપિયા કમાનારો એ રૂપિયા

કમાનારાથી મોટા હોય અને દસ રૂપિયા કમાનારાથી નાનો હોય તો તો 'નાના મોટા' એ ખાલી કહેવાની વાત થઈ. ખાલી કાઈ કહેતાં કાઢતે પણ કંઈક પણ આપ્યા વિના ખાવાનો અધિકાર નથી. ભોમની સાથે દાન જરૂરી છે. ભોમની સાથે એની પરેશ ન હોય તો એ રોગ જની જાય છે. રોગ એટલે ખાલી શરીરના જ રોગ નહીં, પણ દેશ, ઝલકા, મહાયુદ્ધ વગેરે પણ સમાજ-શરીરમાં પેદા થતા રોગો જ છે. એટલે નિરંતર દાન આપતાં રહેવું એ જ ભોમના રોગનો ઉપાય છે. એનાથી ભોગ કન્યાણુકારી નીવડે છે વિનાશકારી નથી નીવડતો.

આજે દુનિયા તોળા પામી ગઈ છે

આજે જેમને જનતાએ ચૂટી કાઢ્યા છે એવા મોટા મોટા પ્રત્યક્ષિયાઓ અને નેતાઓ માથું કોડી ફેંડીને શું સાધી રહ્યા છે? જાત જાતના સવાલો પેદા થાય છે, પણ કોલસતા નથી. કારિયામાં લગાઈ ચાલે છે. કાશ્મીરમાં આમ ધૂંધવાય છે. લંકામાં વસતા દિંદીઓ ખાલી મતાધિકાર મજિ છે, તેમ એમને મળતો નથી. આજે આપણા દેશમાં, બંધારણમાં જેમવાઈ કરીને દરિજનોને સમાન અધિકાર આપ્યો અને એમની હાલત સુધરી પણ છે, પણ દક્ષિણ આફ્રિકામાં દિંદીઓને દરિજનોની જેમ છેડા રાખે છે. અને તેથી આફ્રિકામાં દિંદીઓનો સત્યાગ્રહ ચાલે છે. આમ જોતાં દુનિયામાં કાઈદેશ એવો નથી કે જ્યાં સ્વરાજ્યનાં સુખ અને આનંદ હોય.

લોકો કહે છે કે હિન્દુસ્તાનમાં સ્વરાજ્ય આવ્યા પછી પણ આનંદ નથી. હું પૂછું છું આનંદ છે ક્યા દેશમાં? અમેરિકામાં સુખ છે? નથી, ત્યાં પણ ગરીબો દુઃખી છે. રશિયામાં સ્વર્ગ છે એમ માનતા હો તોયે ભીત બૂલો છો. સુખ સાડુ બાથોડિયાં તો બધા જ મારે છે પણ એમની રીત ખોટી છે. એટલે હવે આપણે સાચું આપવાની વાત કરીએ.

દાનમાં પણ આવી અશિસાર્થ!

એક દિવસ સવારના પહોરમાં એક બાઈ ભક્તિપૂર્વક એક એકરનું દાન આપવા આવ્યો. એની પાસે ત્રણસો એકર જમીન છે. મેં એને સમજાવ્યું કે 'આટલું આપવાથી તો તમારી બેઠકજતી થશે. મારે તો સૌની આબંદ

વધારવી છે-ગરીબોની તેમ જ શ્રીમંતોની, મારે આશ્રમ સારુ બંધર હોત તો હું તમારી જમીન સ્વીકારી લેત, પણ આજે તો હું દરિદ્રનારાયણના પ્રતિનિધિ તરીકે મારું છું.' મારા સમગ્રવવાથી જરા પણ આનાકાની વગર એણે ત્રીસ એકર જમીન આપી. પછી મને વિચાર આવ્યો કે લોકો આમ કેમ કરતા હશે ? આ 'વૃં પુષ્પં ફલં તોયમ્' વાળું જે શીખવ્યું છે તેની આ અસર લાગે છે ! ભગવાનને જે પૈસાની સાકર ચડાવીને આપણને આફતમાંથી છોડાવવા પ્રાર્થના કરીએ જ છીએ. એટલે જ્યાં દાનની પ્રેરણા છે ત્યાં પણ ચોંચસાર્થ છે એ જોઈને હું જરા સાવધ થઈ ગયો. ત્યારથી મેં ઠરાવી દીધું કે જરા અમરતું દાન ન લેવું. અભિમાન વગરતું દાન હશે તે જ લક્ષ્ય. મારો વિચાર સમગ્રજ અને તેથી જે દાન મળે તે જ મને ખપે, બાકી લૌકિક રીતનું દાન ન ખપે. એક વાર એક દસ હજાર એકરવાળાએ મુનીમ મારફતે સો એકર દાન દેવા પ્રયત્ન કર્યો. પણ મેં એ લેવા ના પાડી, કારણ કે મારું કામ જુદી ગતતું છે.

ત્યાગના પાયા પર ક્રાંતિ

કેમ્બ્રિજનિરંટોને બીક છે કે આનાથી ક્રાંતિ શકારો. પણ એમને જ્ઞાન જ નથી કે ક્રાંતિ શેને કહેવાય ? ક્રાંતિ બધા જ દેશોમાં એક જ રીતે ન થાય. એ તો પોતા વાંચીને કહે છે કે માર્ક્સે લખી મેલ્યું છે તેને ચીલે ચીલે જ ક્રાંતિ થાય. હું એમને કહું છું કે હિંદુસ્તાનમાં ક્રાંતિ કેવી રીતે થાય તેની મને તમારા કરતાં વધારે ખબર છે. મેં વેદોથી માંડીને ગાંધી સુધીના બધા વિચાર ધોળા પીધા છે. તમામ વિચારોનો મેં જીડો અભ્યાસ કર્યો છે. આ દેશને પોતીકો એક પદ્ધતિ છે, પોતીકો એક હિંદેશ છે, અને પોતીકો એક ધર્મ છે. જેમ દરેક કુળમાં આગવા એવા એક ગુણનો વિકાસ થયેલો હોય છે અને એ પ્રમાણે ચાલવું એ એનો ધર્મ હોય છે તેમ દરેક દેશનો પણ પોતાનો એક ધર્મ હોય છે. હિંદુસ્તાનમાં આત્મજ્ઞાન પ્રાચીન કાળથી ચાલ્યું આવ્યું છે. દુનિયા આખી જ્યારે અજ્ઞાનના અધકારમાં ઘેરતી પડી હતી ત્યારે અહીં આત્મજ્ઞાનનો સ્વચ્છ પ્રકાશ રેલાતો હતો. એટલે વેદોત્ત વગર અહીં એક ક્રાંતિ થાય તેમ નથી. તમે આત્માના આગલા પાડી

નાખશો, વર્ગ રચશો અને કડવાશ તથા ઝેર ફેલાવશો તો તેનાથી કંતિ નહીં થાય. કોમ્યુનિસ્ટોએ તો કંતિનું બીજું જ બનાવ્યું છે. એનાથી તો કંતિ કંતિ જ મરી જાય છે. એ તો એક લીટ લીટ ચાલવા જેવું થયું.

મારે આ વિચાર સમાજ-રચનાની કંતિનો છે. કાર્યકર્તા ઉદાર શુદ્ધિવાળા અને દયાળુ હોવા જોઈએ. પોતાની પાસેનું આપવાવાળા અને કંતિકારી હોવા જોઈએ. ભૂતદયાથી આપેલું દાન મારે નથી ખપતું, મારે તો વિચાર આપવો છે ને બોધ લેવી છે. હું તો એક મોટી વસ્તુ આપું છું ને નાની લઉં છું. ક્યાં માટી ને ક્યાં વિચાર ! હું કરોડની કીમતની ચીજ આપીને એક આનાની ચીજ સામી લઉં છું. હું એવો ઉદાર હાતા છું કે તમારી પાસેથી લઉં છું એનું હજારગણું આપું છું. તમારી પાસેથી કશું કદાવી લેવાની વાત નથી. તમે વિચાર સમજ્યા વગર દાન દેશો તો આ કામ લાખ વરસે પણ પાર નથી પડવાનું, પણ જો એક વાર વિચાર સરખો સમજું લીધો તો સર્વસ્વનું દાન આપશો. હિંદુસ્તાનમાં સર્વસ્વનું દાન કરનારા ડેટલાયે ત્યાગી નીકળ્યા છે. અહીં ત્યાગનું નામ પડતું જ લોકોને પાતો અડે છે. એટલે અહીં જે કંતિ થશે તે ત્યાગની ભૂમિકા પર અને ત્યાગથી જ થશે.

આપણે દુનિયાને દોરનારા છીએ

આજે દુનિયા એવી તો ચક્રવર્તી પડી છે કે ધાણીના બળદની જેમ ગાળ ગાળ ફરે છે અને એક ડગલુએ આમળ વધતી નથી. તમામ દેશોના નેતાઓ આ વમળમાં ફસાયા છે. એમાંથી નીકળવાની એકમાત્ર દિશા નથી. અમેરિકાવાળા રપમીઝ ડાહ્યાનો દહાડો ફાલેવીને જાહેર કરે કે એ દિવસથી અમે સૈન્ય રાખવાના નથી. તો શું રહિયા એના પર દુમતો કરશે ? હરગીજ નહીં, કારણ કે એનાથી એક નૈતિક વાતાવરણ ઊભું થશે. દુનિયા આખી પર એની અસર પડશે. પણ અમેરિકાવાળા એમ ન કરે કારણ કે એટલી દિશા એમનામાં નથી. રશિયાવાળા પણ એમ નહીં કરી શકે અને હિંદુસ્તાન પણ નહીં કરી શકે. હિંદુસ્તાન પાકિસ્તાનથી ડરે છે

● નાતાલ, એ દિવસે ઈસુ ખ્રિસ્તનો જન્મ થયો હતો.

અને પાકિસ્તાન હિંદુસ્તાનથી. એટલે બન્ને સૈન્યો નબાવે છે.

અમેરિકાવાળાંનો દાવો છે કે એ કેવળ પોતાની જ રક્ષા ખાતર નહીં, પણ આખી દુનિયાની રક્ષા કરવા અને શાંત સ્થાપવા સારુ સેના રાખે છે. એ બળવાન છે તેથી સેના છોડી શક્તા નથી અને આપણે નખળા હોવાથી છોડી શક્તા નથી. આ માયાવી ચક્કર છે. બધા પોતાની જ વાત ચાલે તેના ફાફા મારે છે. આખી દુનિયામાં શાંતિ શી રીતે સ્થપાય તેની કાંઈતે પડી નથી, કારણ કે બધા એક જ પ્રવાદમાં ફસાયા છે. આમ છતાં ભગવાનની મદદે છે કે આપણે પ્રવાદમાં એટલા બધા ફસાયા નથી. આપણી સ્વતંત્રતા મારેની લડત જુદી જ રીતની હતી. તેથી જ આજે હિંદુસ્તાન મનફાવતો માર્ગ પસંદ કરી શકે તેવી સ્થિતિમાં છે—હિંસાનો કે અહિંસાનો. બન્નેનું નિયોજન કરી શકે એમ છે. બીજાઓને જે નરું નવું સજ્જતું નથી તે આપણને સજ્જી શકે. એટલા સારુ નહીં કે આપણામાં ઝંઝી અક્કલ છે. આપણે બધા તો નાના છીએ, પણ આપણે ત્યાં આત્મચાનની એક પરંપરા ચાલતી આવી છે.

બુદ્ધ ભગવાનના પગલે

દમણી કવિએ માધુ' કે વિનોબા બુદ્ધ ભગવાનના પગલે પગલે ચાલી રહ્યા છે. વૃક્ષના કરવી બરાબર તો નથી, છતાં વાત સાચી છે. બુદ્ધ ભગવાન તો મહાન હતા, અને આપણે તો અત્યંત હુદ છીએ. એમની સામે તો આપણું કશું જ્ઞાન નથી. એમનું જ્ઞાન એક રૂપિય જેટલું હતું તો આપણું એક પાઇ જેટલું છે. છતાં આપણે વધારે જાણીએ છીએ. કારણ, આપણે એના ખભા પર બેસા છીએ. હીકરો બાપના ખભા પર બેસી હોય તો બાપ કરતાં ખૂબ નાનો હોવા છતાં વધારે દૂર મુખી બોધ શકે છે. તેમ આપણે બુદ્ધ કરતાં નાના હોવા છતાં વધારે જાણીએ છીએ. એમની સરખામણીમાં આપણે તો કશી જ વિસાતમાં નથી. આમ છતાં બુદ્ધના જમાનામાં નહોતું થઈ શકતું તે આજે થઈ શકે છે, કારણ કે એમના અનુસરતો વારસો આપણને મળેલો છે. આપણે નાના છીએ, પણ આપણું કામ મોટું છે. દુર્ગાવતી, (નિદાર) ૧૪-૬-૧૯૫૨.

પહેલેથી ભાખી રાખ્યા પ્રમાણે ક્રાંતિ ના થાય : ૨ :

મેં કોમ્યુનિસ્ટોની ટીકા કરી અને હજુ કરું પણ છું કારણ કે એમને હું મારા કાર્ધ સમજું છું. એ લોકો ખોટા રસ્તે જઈ રહ્યા છે, છતાં એમને સમજાવવા એ હું મારું કર્તવ્ય સમજું છું. મારી ઈચ્છા છે કે એ લોકો મારી વાત બરાબર સમજે અને પછી મારી ટીકા કરે. મેં એમની ટીકા કરી તેમાં કડવાશ નહોતી, એ સ્પષ્ટ હતી. એમણે ક્રાંતિનું એક સાચું જનાવું છે, પણ હું કહું છું કે એમ પહેલેથી લખી મેલેલી પોથીઓ પ્રમાણે ક્રાંતિ નથી થતી. એ લોકો તો કાર્ડ માર્ક્સના વાક્યને વેદવાક્ય જ માને છે. પણ કાર્ડ માર્ક્સ આજે શ્વતો હોત તો એને પણ આ જાનને વિચાર પસંદ ન પડત. એ પણ વિચાર કરત અને નવું નવું સૂચવત. આપણે પુસ્તક કે શબ્દોનું 'પૂંછડું' ગણી બેસીશું તો ક્રાંતિ નહીં સાચી. એક દેશમાં ક્રાંતિ થઈ તે જ રીતે બીજા દેશમાં ન થાય. ક્રાંતિ તો દેશ, કાળ અને પરિસ્થિતિ પર આધાર રાખે છે.

એને આ નહીં સમજાય, તેમને હું સમજાવવા તૈયાર છું. મારો એમના પર પ્રેમ છે. એમનામાં દેટલાયે બધા મારા મિત્ર છે. એક જે દેશણે તો એમણે મને માન-પત્ર અને દાન-પત્ર પણ આપ્યા છે. આમ છતાં જો એમને લાગતું હોય કે મારી પદ્ધતિ બરાબર નથી તો એમ માનવાનો એમનો પુરો અધિકાર છે. પણ એમને હું કહું છું કે જરા ધીરજ ધરો અને જુઓ. તમે જે મગિા છો તે જ મારે પણ જોઈએ છે, અને એ છે મરીઓનું કલ્યાણ. એટલે બહારની વાતો અહીં લાવવાથી કશો ફાયદો થાય તેમ નથી.

કળ્પના ના છોડ્યો.

કોમ્યુનિસ્ટોએ કળ્પના છોડાવવા બાગત સલાહ કર્યો છે. કળ્પના છોડાવવાનો તો મેં જોરદાર વિરોધ કર્યો છે. પણ સત્રોની બાગ પોકારવાની મને રેવ નથી. કાશીમાં મેં કિસાનોને કહ્યું હતું કે કળ્પના છોડો છો શા સારું ? તમે શાંતિપૂર્વક પોતાની જમીન પર ચોંટી રહો. કાર્ડ માર્ક્સ-પીટ

કરવા આવે તો એને માર-પીટ કરવા દો. દુઃશાસનના જેવા મારનારના હાથ પર મારતાં મારતાં ચાકશે. મારા આ નિવેદનથી બધા જાગ્યા અને ઉત્તર પ્રદેશની સરકારે કચળા છોડાવવાનું બંધ કરાવ્યું. બિહારમાં પણ આવું થાય એમ હું ઈચ્છું છું. હું કચળા છોડાવેલી જમીન પણ દાનમાં આપું છું.

મારાથી ભગવાનનું નામ છોડવાનું બને તેમ નથી

કોમ્યુનિસ્ટો હૃદય-પરિવર્તનની વાતનો ઠોકો ઉડાવે છે. પણ હું કહું છું કે હૃદય-પરિવર્તન તો તમારું (કોમ્યુનિસ્ટોનું) જ થયું છે. કાર્લ માર્ક્સની એક ચોપડીએ તમારું દિલ પકડાવી નાંખ્યું છે. તે શું માર્ક્સ લાઠી ને પિસ્તોલ લઈને તમારે માથે સામ્યવાદ ઠોકી બેસાડવા આવ્યો હતો? તમે એક પુસ્તકને લીધે જ સામ્યવાદી બન્યા છો. ચંકરાચાર્યે જે રીતે વિચાર-પ્રચારનું કામ કર્યું તે જ રીતે આપણે પણ કરવાનું છે. આપણે બધાને સમજાવવાનું છે. મારી સલામાં હજારો લોકો આવે છે, બાપણુ સાંભળે છે અને ઘેર જઈને કહેવા મડે કે ‘સરખનો પ્રકાશ, હવા અને પાણીની જેમ જ જમીન પણ ભગવાનની દીધેલી છે.’ આથી વધારે કોમ્યુનિસ્ટોને શું ભેઈએ છે? પણ જો એમને પરમેશ્વરના નામનો જ વિરોધ હોય તો મારે કહેવું પડશે કે માર્ક્સ કરજો, મારાથી પરમેશ્વરનું નામ છોડવાનું નહીં બને!

ભૂદાનની પ્રેરણા ક્યાંથી?

ઠાણકે પૂછ્યું છે કે ‘તમને તેલંગણામાંથી જ ભૂદાનની પ્રેરણા થઈ એ ખરું છે?’ એનો જવાબ એ છે કે ભૂદાનચક્ષત્રની પ્રેરણા મારા મનમાં ઉત્પન્ન થાય પાંચ વર્ષથી ઘોળાતી હતી. અધીજ ગયા બાદ હું દિલ્હીના મેવાતો અને નિરાશિતો વચ્ચે કામ કરતો હતો ત્યારનો આ સવાલ મારી સામે હતો. પાકિસ્તાનથી આવેલા નિરાશિતોમાંથી દરિજનોને જમીન નહોતી મળતી. તેથી મેં એમને સારુ પંજાબ સરકારને અપીલ કરી. તે પરથી સરકારે જાહેર કર્યું કે દરિજનો સારુ પાંચ લાખ એકર જમીન બાજુએ કાઢ્યું. સરકારના આ પગલાનાં મેં પ્રાર્થના સભામાં વખાણ પણ કર્યો, પણ પછી ટેકસાક કારણસર સરકાર એમ ન કરી શકી. એને કારણે ટેકસાસ જણે પોતાનું

દુઃખ વ્યક્ત થયું. રામેશ્વરીજી નહેરુને ખૂબ જ દુઃખ થયું. પણ એ વખતે મેં બધાને ખામેશ્વરી રાખવા કહ્યું. ત્યાર પછી એ વિષય પર મારું ચિંતન ચાલતું રહ્યું. ત્યાર બાદ જ્યારે તેલંગણામાં ફરતો હતો ત્યારે એક ઠેકાણે દરિજનોએ જમીનની માગણી કરી. મને થયું લાવને, મામવાળા-જોના દિલ જરા ચકાસી જોઈ! અને મેં હિંમત કરીને જમીન માંગી. અને ત્યાં મને જમીન મળી, ત્યારથી આ યજ્ઞની સફળતા થઈ.

એનો અર્થ એ થયો કે ભગવાન આ કામ છુટ્ટે છે. મારા આ યજ્ઞને આરંભ તેલંગણામાં થયો એ વાત ખરી, પણ તે કોમ્યુનિસ્ટોને લીધે થયો છે એમ નથી. મારે કોમ્યુનિસ્ટોને ખાતરી આપવી છે કે એમને સારું મારા મનમાં કોઈ ખૂંસો લાવ નથી, સારો જ લાવ છે. કોઈના દિલમાં કેવો લાવ બરેસો છે તે જોવા સારું ભગવાને દિલને દરવાજા નથી મૂક્યા એ એની મૂલ યઈ યઈ છે. પણ એ દરવાજો હોત તો તમે જોવાને જોઈ શક્યા હોત કે મારા દિલમાં તમારે માટે કેટલો પ્રેમ લયો છે.

બેકસર, ૨૪-૬-૧૯૫૨.

કાંતિ સંકાંતિ થાય

: ૩ :

આજથી અઢી દહાસ વર્ષ પર આપણા દેશમાં એક મહાન પુરુષ પાક્યા હતા. વિશ્વ-વિજય કેવી રીતે કરવો એનો એણે આપણને એક મંત્ર આપ્યો. એમના નિર્વેશતા અને પ્રેમના સંદેશાની અસર એકદા ભારત પર જ નહીં, દુનિયાના ખીજા દેશો પર પણ થઈ. આજે જ્યારે દુનિયામાં લગાઈ ઝગડા અને તાણાતાણી ચાલી રહી છે ત્યારે દુનિયાને એમના વિચારો વધારે યાદ આવે છે. દુનિયા આખીના વિચારકો આજે વિચારતાં એ છેડે પહોંચે છે જે છેડે ભગવાન શુદ્ધ આજથી અઢી દહાસ વર્ષ પહેલાં પહોંચ્યા હતા.

‘ અક્રોધેન જિને કોધમ્ ’

એમણે કહ્યું હતું :

અક્રોધેન જિને કોધં, અસાધુ સાધુના જિને ।

જિને કદરિયં દાનેન, સચેનાલિકવાદિનમ્ ॥

આપણી સામે ક્રોધ લાગીકરો હોય અને એને છતવો હોય, ઠારવો હોય તો આપણામાં પરમ શાંતિ હોવી જોઈએ. સામાવાળામાં જોડેલો ક્રોધ તેટલી જ શાંતિ આપણામાં હોવા જોઈએ. આપણે શાંતિથી જ ક્રોધને છતી શકીએ. ભગવાન શુદ્ધ ક્રોધને વશ થવાનું ક્રોધને કહ્યું નથી. ક્રોધ એમ માનવું હોય કે એમણે નિર્જાતા થી ખવી તો તે ખૂલ છે. તલવાર જોઈને ભાંગી જાય, અથવા તો એની સામે મૂકી પડે એવી અહિંસાનો એમણે પ્રયત્ન નહોતો કર્યો. એમણે આપણને વિચારમંત્ર આપ્યો કે અક્રોધથી ક્રોધને છતવો. આપણે સામાનું જ હથિયાર ઉઠાવીને એના પર તૂટી પડીએ તો દુનિયામાં કોઈ દિવસ શાંતિ નહીં થાય. અક્રોધથી લડનારો જ ક્રોધને છતી શકે.

પરશુરામે પણ આ પ્રયોગ કર્યો હતો. છકી મયેલા ક્ષત્રિયોને પાક આપવા પોતે બ્રાહ્મણ હોવા છતાં હથિયાર ઉઠાવ્યા અને પૃથ્વી એકવાર નક્કરી કરી. પણ તેથી ક્ષત્રિયોનો નાશ ન થયો એટલે ફેર હથિયાર ઉપાડ્યાં. આમ ને આમ એમણે ક્ષત્રિયોનું નામ ખૂંસી નાખવા એકવીસ પ્રયત્નો કર્યા, પણ ક્ષત્રિયો ખલાસ ન થયા. અને થાય પણ શી રીતે, જ્યારે પરશુરામે પોતે જ હથિયાર ઉઠાવી ક્ષત્રિયોની નાતમાં હમેશા કર્યો । એ પોતે ક્ષત્રિય બની ગયા. જેવું વાળ્યું તેવું લખ્યું. એમણે ક્ષત્રિયત્વનું બી વાળ્યું એટલે એમાંથી અનંતગણા ક્ષત્રિયો પાડવાના. પૂર્વજોના આ બધા અનુભવો ભગવાન શુદ્ધની સામે હતા. એમણે નિહારના લોકોને એમની જ ભાષામાં સમજાવ્યું કે આ દુર્જનતાને તાણે ન થશો, એનાથી ભાગશો પણ નહો. તમારે દુર્જનતા પર કાણુ મેળવવો હોય તો એને પોતાના હૃદયમાં પેસવા ન દેશો. એ જો એકવાર પેડી તો તમારા હૃદયમાં જામી જશે. તેથી જ અસાધુત્વને છતવા સાધુત્વની જરૂર છે. કંજૂસી કાઢવા ઉત્તરતા જોઈએ. સત્યથી મિથ્યાનો લોપ દરદે જોઈએ. અંધકારથી અંધકાર જતો નથી, એનાથી

સવાલ ઉઠાવી લઈને દુનિયાને અદિંસા-ધર્મ શીખવ્યો. આ જીત પામવાનો ધર્મ છે. આ વિજય-ધર્મ એમણે ફેલાવ્યો. કેવળ એક તત્ત્વ-વિચારનો પ્રચાર નહોતો, અને એ તો યદિ પણ ન શકે. દુલ્હનીદાસે કહ્યું, “સરસે બ્રહ્મવિચાર પ્રચાર.” ભક્તિ, કર્મ અને તત્ત્વ-વિચારનો ત્રિવેણી-સંગમ જેનામાં હોય તે જ સાચો ભક્ત. ભક્તિને એમણે મંત્રા કંઠી, કર્મને ચમુના અને તત્ત્વ-વિચારને સરસ્વતી કંઠી. ધર્મ-વિચારનો પ્રચાર એટલે ચુલ્લે સરસ્વતી. તેથી કેવળ ધર્મનો તત્ત્વ-વિચાર અવ્યક્ત છે, વ્યક્ત નથી. એને વ્યક્ત કરવો હોય તો ઠોઠક પ્રત્યક્ષ સવાલ હાથ ધરવો જોઈએ, પછી એની જોડે જોડે તત્ત્વ-વિચારનો પ્રચાર થતો જાય છે. આપણે શુદ્ધ અનુસરણ કરીએ છીએ. આ ધર્મ-ચક્ર-પ્રવર્તનનું કામ છે. હું તો દુલ્હનું કું. પણ શુદ્ધ જે શુદ્ધ તે જ આપણે કરીએ છીએ. એટલા જ સારૂ ભૂમિહીનોનો સવાલ આપણે હાથ ધર્યો છે.

પ્રેમથી જ સવાલ કિલશે

લોક અને પૂછે છે કે પ્રેમથી આ સવાલ કિલશે ખરો? અને નવાઈ એ વાતની યાદ છે કે જેમણે કુટુંબના પ્રેમ પર આખું જીવન ગાળ્યું, જેનો એક પણ દિવસ પ્રેમના અનુભવ વગર જતો નથી, એવા જ ભીંતે મને આવો સવાલ કરે ! માણસમાં પ્રેમ-શક્તિ કે દેવ-શક્તિ તેનો નિર્ણય આપણે એક ક્ષોડીથી કરી શકીએ. ધારો કે ઠોઠનું ખૂન થયું. તરત જ તાર આવશે અને ડાખમાં એના સમાચાર જાણી. હવે એથી કિલડું, ઠોઠ મા પોતાના માણકને ખૂન-પ્રેમ-પૂર્વક ધવાડાવે છે, અથવા તો બાળક માર્દુ છે અને એની પાછળ આખું મટકું માર્યા વગર મા દસ દસ દિવસનાં જાગતું કરે છે તો શું એના સમાચાર જાણને મોકલો તો એ જાણશે ખરો? કેમ નહીં જાણે? કારણ, પ્રેમ એ તો મનુષ્યનો સ્વભાવ જ છે. એથી કિલડું કંઈ જ ને તો એ ઇતિહાસમાં નોંધાય અને જાણમાં જાય. મનુષ્યનું જીવન પ્રેમ-મય છે. સરથી માંડીને અંત સુધી એ પ્રેમથી જ જીવે છે. એનો જન્મ પણ પ્રેમથી જ થાય છે, એનું પાલન પણ પ્રેમથી જ થાય છે, અને મૃત્યુ પણ પ્રેમ વચ્ચે થાય છે. મિત્રો મનનારુ મોં જોવા દોડી જાય છે, મરવા પડેલો પણ મિત્રોનાં મોં જોઈને સમાધાન પામે છે અને અંતે પ્રેમમય

પરમેશ્વરની પાસે પહોંચી જાય છે. આપણે સમુદ્રનાં મોજાને મોજાં એવું આગવું નામ આપીએ છીએ, પણ ખરી રીતે તો એ જળમય જ હોય છે. તેવી જ રીતે મનુષ્યનું જીવન પણ પ્રેમમય જ હોય છે. આમ છતાં માણસને શી રીતે સક્ર પડતો દરેક કે પ્રેમથી ભરિનો સવાલ બેઠલો કે નહીં ?

એમનું કહેવું એમ છે કે જેમણે આજ સુધી ગરીબોને ચૂસ્યા છે તે આજે દેવદાસ જવાના છે ? પણ એ લોકો અજ્ઞાનને લીધે ચૂસે છે. બાળક માનું ધાન ચૂસતાં ચૂસતાં ક્યારેક ફાંત બેસાડી દે છે. તો મા એને ધંડીકવાર આધું કરે છે; પણ બાળક અજ્ઞાનને લીધે આમ કરે છે. પણ જો શ્રીમંતોને જ્ઞાન કરાવાય કે એમને લીધે ગરીબો દુઃખો થાય છે તો એ ફરી એમ નહીં કરે.

માનવ મૂળે તો સજ્જન છે

દાઈ સવાલ કરે છે કે વાઘો ને સિંહોમાં પ્રેમ હોય છે ? મારે જવાબ છે કે હા, બન્નેમાં હોય છે. બન્ને પોતપોતાનાં બચ્ચાંઓનું પ્રેમથી પાલન કરે છે. પ્રેમ-તો પ્રાણી માત્રમાં હોય છે. પણ મનુષ્ય, તો હસેશાં પ્રેમ-પૂર્વક જ જીવે છે. સિંહ પોતાના શિકાર પર તરાય મારે છે ત્યારે એને શિકારની દયા નથી આવતી. અને શિકાર ભાગે તો એને શિકાર પર ગુસ્સો આવે છે. પણ મનુષ્ય પણ એમ જ કરવાનો છે ? સંતરું આપણાં મોંમાં પેસતાં પહેલાં ભાગવા મળે તો આપણે એના પર સિંહની જેમ તૂટી પડીશું, કારણ કે એનો આપણી બૂખ સાથે સંબંધ છે. પણ ગરીબો કંઈ શ્રીમંતોનું લક્ષ્ય નથી. દરજ્જાને જોઈને સિંહના મનમાં જે લાલસા જાગે છે તેવી લાલસા ગરીબને જોઈને શ્રીમંતોના દિલમાં નથી જાગતી. આપણે એક ખીજાનું લક્ષણ કરનારા નથી.

સુકરાતે કહ્યું છે કે જધા દોષ અજ્ઞાનને લીધે પેદા થાય છે, અને જ્ઞાનથી તમામ દુરાચાર અને દોષો નાશ પામે છે. તો, આ જધા દુઃખની પાછળ મનુષ્યની દુષ્ટતા નથી, અજ્ઞાન છે. માનવ મૂળે તો સજ્જન છે. મેં જોયું છે કે ચોર ડાકુઓ પણ સાધુઓને નમે છે. જો એ દૈવ્ય-મૂળથી ડાકુઓ હોત તે સાધુઓને નમવાનો એમને બંદર નહોતી. એ નમે છે તે એટલા સારું કે એમન દિલમાં પણ અંદરથી નિર્ભયતા અને પવિત્રતા છે. ગીતામાં કહ્યું છે : દાઈ

ગમે તેવો દુરાચારી કેમ ન હોય, પણ જો એ મારી ભક્તિ કરશે તો તે તરત અનન્ય ભક્ત બની શકશે.

દુર્જન પણ સનજન બની શકે

લોક પૂછે છે દુર્જન એકાએક તે શી રીતે સનજન થાય ? પણ દુર્જન પરિસ્થિતિને કારણે દુરાચારી થયેલો હોય છે. એ દુરાચારના પ્રવાહમાં તણાતો હોય છે. પણ જો ક્ષણે એને એતું બાન થાય છે, એને સાચી સ્વચ્છ વસ્તુ દર્શન થાય છે તે જ ક્ષણે એ પલટાઈ જાય છે. પછી એને એ વસ્તુ દર્શન કરાવનાર એના પલટાતું નિમિત્ત બને છે. અને જે લોકો ખરા દુરાચારી હોય છે એમની એક ખૂબી હોય છે અને એને લીધે જ મને એમનામાં શ્રદ્ધા છે. એ લોકો અત્યંત વધુ દુરાચારી બને છે. એમનામાં દંભ કે ટોંગ નથી હોતા. અને તેથી એમનામાં પલટો થવો ખૂબ સહેલો હોય છે. અત્યંત દુરાચારી અને સનજન એ બે વર્તુળની લીટીના બે છેડા જેવા એક બીજાની અત્યંત નિકટના હોય છે. પરિણામે દુર્જન મિલકુલ થોડા વખતમાં મહાન સનજન બની શકે છે. માનવની માનવતા, માનવ-હૃદયની પવિત્રતા, અને સનજનતામાં જો આપણને શ્રદ્ધા ન હોય તો આપણે માનવ તરીકેનું જીવન જીવવા લાયક નથી. પછી તો આપણે બધાંએ એકી સાથે ગંગાજીમાં જઈને દુખી મરણું રંધું. બધા માણસ, સત્યનો ટકી નાશ થાય ખરો ? અસત્યની હરતી જ નથી. પ્રકાશની સામે અંધકાર ટકી જ ન શકે. પ્રકાશ ભાવરૂપ છે, અંધકાર અભાવરૂપ. દુર્ગુણ ધરીરના હોય છે, સદ્ગુણ આત્માના. શરીર ખડલાતું હોય છે તેથી દુર્ગુણ પણ ખડલાતા હોય છે. પણ આત્મા રિથર છે તેથી સદ્ગુણો સ્થિર રહે છે. દંસની જેમ આપણે સદ્ગુણ હિપાડી લેવા જોઈએ. જે આ સમજી શકે છે તેને લાયક મોટા કામ થઈ શકે છે.

સાધ્ય અને સાધન, બન્નેમાં કાંતિ

કાંતિ તો સંક્રાંતિ થવી જોઈએ, અને એને મારેનાં સાધન શુદ્ધ જોઈએ. જે તલવાર ઉઠાવશે તે રૂદીચુરત અને જૂનવાણી લેખાશે. હું જો તલવાર ઉઠાવું તો મારે જેની સામે લડવાનું છે તેની જ છાયા બની જઈ હું.

લગામ પડ્યા પછી એનો જીવ મારામાં પ્રવેશે છે અને એ સદાકાળ જીવે છે. પછી એ દત્તાં એટલો જ દુર્જન હું બની જાઉં છું. તેથી જ્યાં સાધન અને સાધ્ય બન્નેમાં પરિવર્તન થયું છે ત્યાં સમ્યક્ ક્રાંતિ એટલે કે સંક્રાંતિ થાય છે. સંયંનારાયણ દક્ષિણ છોડીને બિલકુલ સામેની દિશામાં જાય છે ત્યારે તેને સંક્રાંતિ કહે છે. આપણે હથિયાર ઉઠાવીએ અને જીલ્લી વાતો બકવા માંડીએ તો જોની સામે આપણે લડવાનું છે તેનો જ હેતુ આપણે સ્વીકારી લઈએ છીએ. અને તેને પરિણામે આપણા હેતુઓથી જીલ્લું પરિણામ આપીને જીલ્લું રહે છે. 'કાશી કાશી'નો જપ જપીએ અને રસ્તો પકડીએ કલકત્તાનો તો કલકત્તા જ પહોંચવાના, કાશી નહીં પહોંચાય; તેરી જ રીતે તમે સારા હેતુસર પણ જો નૂના હથિયારો વડે દુર્જનો સામે લડવા નીકળશો તો મારે કહેવું પડશે કે તમારા હેતુ તો સારા છે પણ તમે બોળા બાણસ છો અને તેથી મને તમારી રૂયા આવે છે, 'ચુરસો' નથી આવતો. મૂડીવાદીઓ જે શત્રોથી લડે છે તે જ ઉગ્રામીને આપણે લડવા માંડીશું તો 'એમાં એમની જ છત ધવાની.

બિહારની પવિત્ર ભૂમિ

ભુદના વંશજો, પવિત્ર બિહારની ભૂમિના વાસીઓ, તમારા આ પ્રદેશમાં અદિ'સક ક્રાંતિ ધવાની છે. તેથી મોં ન મચકોડશો કે બાબા મગિ તે 'જંદુ' અમે ક્યાંથી આપીએ? આંધી આવે છે ત્યારે પખીઓની જેમ પાંદડાં પણ ઉડવા મડિ છે. અચેતનમાં પણ ચેતના પ્રગટે છે. તો પછી તમે તો ચેતન જ છો. ભુદે આપેલી પ્રેરણા તમારા લોહીમાં વહે છે. માટે આશ્ચર્યજનક કે આપણે આ સવાલ પ્રેમથી ઉઠેલીશું.

ગાંધીજી કેટલયિ વર્ષોથી અદિ'સાને પ્રયોગ કરતા હતા. છતાં એમણે કહ્યું કે ચંપારણમાં મને અદિ'સા દેવીનો સાધાત્કાર પડ્યો. બિહારની ધરતીમાં જ એ ગુણ છે. આ ધરતી ભુદની અને રાજા જનકની ધરતી છે. મદાવીરે અહીંની ધરતી ખૂંદી છે અને ચક્રવર્તી અશોક અહીં પાક્યો છે. આવી આ ભૂમિ છે. એમનાં વચનો અહીંની હવામાં છે. સખ્ત અખર દોષ છે. એ હવામાં રહેતા હોય છે. રેડિયોની જેમ આપણને માત્ર એને

પણી આવડું જોઈએ. અને શબ્દ આવો નિત્ય વ્યાપક હોય તો પછી વિચાર તો શી જ રીતે નાશ પામે ? એ તો બનશે અત્યંત શક્તિશાળી હોય છે. આ ભૂમિમાં શુદ્ધનો એ વિચાર ફેલાયેલો છે કે બીજાનાં દુઃખે દુઃખી અને બીજાનાં સુખે સુખી બનો. ભગવાન શુદ્ધની આ ભાગ્યવાન ભૂમિના વાસીઓ, શું એવી શક્તિ કરશે કે વિનોબાને જમીન શી રીતે મળશે ? હું તો માત્ર છઠ્ઠો ભાગ જ માગું છું. ભગવાન કૃલભાથી રસ લે છે, પણ કૃલને જરા પણ દુઃખ નથી દેતો. તેમ હું પણ દાન માગું છું જેથી કોઈને કશી તકલીફ ન થાય. છઠ્ઠો હિસ્સો આવે એટલે દુઃખ ઠાઠવા બરાબર છે.

‘પાની બાદો નાવમેં’

કપીરજી લોહોને કહેતા કે હું તમને વૈરાગ્યની શીખ નથી દેતો, હું તો તમને વ્યવહારનું શિક્ષણ આપું છું. એમ કહીને એમણે કહ્યું, “પાની બાદો નાવમેં, ઘરમેં બાદો દામ । દોનોં હાય જુલીચિયે, યહી સયાનો કામ ॥”

હોડીમાં પાણી વધી પડે તો જોખમ છે, તેવી રીતે ધરમાં સંપત્તિ પણ વધી પડે તો જોખમ છે, હોડી માટે પાણીની જરૂર છે, પણ તે પાણી હોડીની નીચે જોઈએ, હોડીની અંદર નહીં. તેવી જ રીતે સંપત્તિની પણ જરૂર છે પણ તે સમાજમાં, ધરમાં નહીં. ધરમાં સંપત્તિ વધી જાય તો એવું જ જોખમ ઊભું થાય છે. માટે એને બખ્ખે હાથે ઉસરડીને બહાર ઠાઠવી જોઈએ. તો જ આ હોડી બચશે. એમણે કહ્યું કે આ જ વહેવાર છે. કૂટખોલની (પગદડાની) રમતમાં મારી પાસે દડો આવે અને હું એને ઘેરીને બેસી જાઉં તો તો ખેલ ખલાસ ! એ તો દડો આવે કે તરત જ લાત લગાવીને બીજા બણી રવાના કરવાનો હોય છે. બીજો વળી ત્રીજા બણી રવાના કરશે. આમ થશે તો ખેલ રમત ચાલુ રહેશે.

તેવી જ રીતે આપણી પાસે સંપત્તિ આવી તો આપણે એને બીજા પાસે ધોલવી રહી. પછી એ ત્રીજા પાસે ધોલશે. અને આમ સમાજ-જીવનનો ખેલ અત્યંત સુખમય બનશે. આ વહેવાર શુદ્ધિ છે, સંન્યાસ નથી. આ તો એક ધર્મધર્મ છે. હું તમને કેવળ પ્રાયમિક ભૂમિકા સમજાવી રહ્યો છું.

આખા સમાજનો સંપત્તિ વધારવાના મૂળ ધર્મનો હું પ્રચાર કરું છું અને એ કંઈ બહુ અધરું કામ નથી. જે હાથેથી આપશો તો અનંત હાથેથી પામશો. ભગવાને તમને જે જ હાથ દીધા છે પણ સમાજના તો અનંત હાથ છે. પણ તમે જે હાથે પણ નહીં આપો તો કશું જ નહીં પામો. તમારે દેશની સંપત્તિ વધારવી હોય, દેશને સુખી કરવો હોય તો કમ-સે-કમ ભગવાનની અનાવેલી આ ભૂમિ તો ગરીબોને પહોંચાડી દો !

મને શ્રદ્ધા છે કે લોક આપવાના જ છે. આપવું એમને માટે જરૂરી છે. ન આપવા શિક્ષા મારશે તોયે એમના હાથ ગ્રહ્યા રહેવાના નથી. કારણ, આ કામની પાછળ એક સત્ય છે, એક પાયાનો ધર્મ-વિચાર છે અને એ વિચાર યુગની આકાંક્ષા સાથે જોડાઈ ગયો છે.

આરા, ૨૬-૬-૧૯૫૨.

આખો સમાજ ભક્ત બને

: ૪ :

ગીતામાં ભગવાને ભક્તનાં લક્ષણો વર્ણવ્યાં છે. ભક્ત કેવો હોય છે તેનું ચિત્ર રજૂ કર્યું છે. લોકો એમ માને છે કે ભક્ત તો નાચનારો, ગાનારો ને બળવવાવાળો હોય છે. પણ ભગવાને એવાં લક્ષણો નથી વર્ણવ્યાં. હા, ભક્ત નાચે પણ ખરો, ગાય પણ ખરો અને બીજાં કામો પણ કરી શકે. પરંતુ ભક્તનાં એ લક્ષણો નથી. કોઈ નાચ-ગાન કરનારાને આપણે ભક્ત નથી કહેતા. ભક્તની ઝોળખાણ નાચ-ગાનથી નથી થતી.

ભક્તનાં ત્રણ લક્ષણો

ગીતા કહે છે— ‘મદ્દેષા સર્વભૂતાનાં મૈત્રઃ કરુણ एव च ।’ ભક્તનાં ત્રણ લક્ષણો છે: (૧) કોઈનો દેશ કે મત્સર ન કરે, કોઈ પર વેર ન રાખે. (૨) બધાની સાથે મિત્રાચારી રાખે, અને (૩) દુરુણ અને દયા રાખે. હું ઈચ્છું છું કે આખો સમાજ ભક્ત બની જાય. હિંદુસ્તાનના લોકો ભગવાનના પ્રેમમાં પામણ બની શકે છે અને તેથી જ આજે મને જમીન મળે છે. બહારવાળા તો માથું જ ખંજવાળે છે કે મગિલાથી તે વગી જમીન

મંગતી દશે ? કેવળ જોઈએ આ જાતના શું બહુ ચલાવે છે ? પણ બહુ કં
 નથી કરતો, એ તો આપણા પૂર્વજો કરીને ગયા છે. એમણે બધાનાં
 દિવસોમાં શ્રદ્ધા અને ભક્તિ પેદા કરી છે. આપણે સમાજ સંહિત કરવાની
 ઇચ્છાવાળો છે. તે પ્રમાણેનું આપણા બધાનું જીવન બની જાય અને આપણા
 બધાનાં દિલમાં દયા, પ્રેમ અને કરુણા બિભરાય, કેઈના દિલમાં ખીજા પ્રત્યે
 દ્રેષ ન હોય એમ હું ઇચ્છું છું. આ ત્રણ લક્ષણો તમે જેનામાં જુઓ ત્યાં
 માનજો કે આ ભક્ત છે. બાકી દાદી વધારી હોય, કરીર ઉધાડું હોય,
 રાખ ચોળી હોય, અને હું જેમ અનાજ નથી ખાતો તે દ્રેષ જ પીછું છું
 તેમ કેઈ કસ્ટું હોય તો તેટલાથી ભક્ત બનાવું નથી. પરંપણા પણ ભક્ત
 નથી. એમ તો કેટલાયે મુસાફર, વેપારી, બિખારી ને કોઈ પરંપણા ભટકતા
 હોય છે, પણ એમનામાંથી એકે ભક્ત હોવા નથી. એટલે ભક્તની ઓળખ
 તો ઉપર કહ્યાં તે ત્રણ લક્ષણોથી પડે

ભક્ત કેઈનો દ્રેષ નથા કરતો. (૧) કેનો દ્રેષ થાય છે ?
 આપણાથી વધારે આગળ વધેલા હોય, આપણાથી વધારે શાંતી હોય,
 વધારે તાકાતવાળા હોય, વધારે ધનવાન હોય, વધારે સુખી હોય, એવાઓનો
 દ્રેષ થાય છે. પણ એમ થવું ન ધટે. આપણાથી આગળ
 વધેલાનો દ્રેષ ન હોવો જોઈએ. સમાજમાં કેટલાક આપણાથી મોટા હોય
 છે, કેટલાક બરોબરિયા હોય છે તો કેટલાક આપણાથી નાના હોય છે.
 (૧) આપણાથી મોટા હોય એમને ધક્કું ખડું હેઠા પાડવાની સોદા કોશિશ
 કરતા હોય છે. એ આગળ ન વધી જાય એવું મનોમન ઇચ્છતા હોય છે.
 પણ આગળ વધેલાને હેઠા પાડવા ન ધટે. સમાજ-સ્થિતિ જ એવી હોવી
 જોઈએ કે કેઈ આગળ વધતો હોય તો તેને જોઈને આપણને સંતોષ થાય.
 કેઈના મનમાં દ્રેષ કે અદેખાઈ ચર્વા ન ધટે. (૨) કેટલાક આપણા
 બરોબરિયા હોય છે, એમની સાથે દળીમળીને કામ કરવું જોઈએ. એમના
 પ્રત્યે મિત્રાચારીનો ભાવ હોવો જોઈએ, સખ્ય-ભાવના હોવી જોઈએ.
 પણ આજે તો એવું છે કે બરોબરિયા હોવા છતાં પણ એમને એકબીજા
 સાથે બનવું નથી અને દળીમળીને કામ કરતા નથી. બાઈબાઈમાં બનવું
 નથી, પાડોશીપાડોશી વચ્ચે અણબનાવ હોય છે. માટે સદકારથી કામ

કરવું જોઈએ, હાથમાં હાથ મેળવીને કામ કરવું જોઈએ. (૩) અને જે આપણાંથી નાના છે, દુઃખી છે, એમને માટે દિલમાં દયા અને કરુણા હોવી પડે.

સમાજ ભક્ત શી રીતે બને ?

હું ઇચ્છું છું કે સમાજ આખામાં ભક્તનાં લક્ષણો પ્રગટ થાય. એને આરતો પહેલો રસ્તો એ છે કે બધાને પ્રેમપૂર્વક સમજાવવામાં આવે. એકેએક વ્યક્તિ પાસે જઈને એને જ્ઞાન આપીને એનો ઉદ્ધાર કરવામાં આવે. સતોએ આજ સુધી આ-પ્રમાણે કર્યું છે. સત્સંગતિને લીધે સમાજમાં કેટલાયે ભક્તો બન્યા છે. સભજનો પોતાનું મંડળ બનાવીને લોકોને બંજન સંભળાવે છે, એમની પાસે સારા કામો કરવિ છે, અને આમ પોતાની સંગતિથી લોકોને ભક્ત બનાવે છે. એમાં સત્સંગતિનો મદદિમા પ્રગટ થાય છે.

સમાજ-રચના બદલવાનો એક ખીન્ને 'માર્ગ' છે. જે પદ્ધતિઓને લઈને સમાજમાં દોષો ઉત્પન્ન થતા હોય તે પદ્ધતિ ફેરવી નાખવી. એનાથી આપો સમાજ સારો બને છે. સરસ સરખો રસ્તો એકવાર બાંધી દીધા પછી બળદો સહેલાઈથી એના પર ચાલી શકે છે. એમને વારેવારે 'રોકવા' પડતા નથી અને ગાદાએક આખા મીંચીને ગાડું હાંકી શકે છે. પણ શંકમાં રસ્તો ઠીક કરી લેવો પડે છે અને બળદોને કાબૂમાં રાખવા પડે છે. ન્યાં સુધી રસ્તો ઠીક થઈ ગયો ન હોય ત્યાં સુધી બળદો પર કાબૂ રાખવો પડે છે, તે કામ દીલમાં રહે છે. સમાજમાં સભજનોનો આરંભોજ અને કંઈક ધાક હોય છે. લોકોનાં દિલમાં એમના પ્રત્યે ભક્તિ હોય છે. સમાજની રચના એવી કરવી જોઈએ કે જેથી બધા સીધી રીતે વતે.

આજે કેટલાયે લોક ફરિયાદ કરતા હોય છે કે આપો સમાજ બદલાવે બની ગયો છે, લાય-રુચવત ચાલે છે. આમ એકંદરે બધા જ બધાની ફરિયાદ કરે છે. હું મનોમન વિચાર કરતો હતો કે આ રીતે આપો ને આપો સમાજ પતન ન પામી શકે. માટે ખરેખર જ અર્થ-રચના જમડી છે. સમાજમાં ધન વધારે પેદા થયું છે અને ધનને પાક તથા પરિશ્રમ સાથે કદી લેવાદેવા સ્વી નથી. કેવળ કામગિરી વધ્યે ગયાં છે, એટલે કે ખોટું ધન વધ્યું છે. આમ

ખોટું ધન વધવાથી ખોટાનો પ્રચાર થઈ ગયો છે. પૈસો લઈ જો છે. આવો પૈસો પેદા થવાને કારણે લોકો લોભી બની ગયા છે. આ સમાજ-રચના જો સુધરે તો રસ્તો સાફ થાય. અને પછી બળદિયાઓને ધૈર્ય પરાણો કરવાની જરૂર નહીં રહે. આમ છતાં કેટલાંક બળદ એવા રહેશે કે જેમના પર કંઈ અંકુશ રાખવાની જરૂર રહેશે.

હું ઇચ્છું છું કે સમાજમાં બહાઈ હોય. બધા લોકો ભક્ત અને સાધુ બને. આપણું રાજ-ખ-રાજનું જીવન એવું હોય કે કોઈને ખોટા કામ કરવા જ ન પડે. પહેલાં લગ્ન-સંસ્થા નહોતી. સ્ત્રી-પુરુષોનો સંબંધ જનનવર જેવો હતો. પણ લગ્ન-સંસ્થા ઊભી થઈ ત્યારથી સમાજમાં કેટલુંક સારાપણ આવ્યું. હજી પણ અમુક પૂરાઈઓ છે. પણ લગ્ન-સંસ્થા ઊભી થઈ ન હોત તો જેટલી પૂરાઈઓ હોત તેટલી આજ નથી. મતલબ, કેવળ સત્સંગથી કામ બનતું નથી. લગ્ન-સંસ્થા થવાથી લોકોની વાસનાનું નિયમન થયું અને એના પર અંકુશ આવ્યો. સત્પુરુષો તો અંકુશ રાખવાનું શિક્ષણ આપતા જ હોય છે. પણ લગ્ન-સંસ્થા ઊભી કરવાથી અને સત્સંગનો મદિમા વધારવાથી એટલે કે લોકોને શિક્ષણ આપવાથી આજે વ્યભિચાર ઠીક જેવો રોકાઈ ગયો છે.

સાર એટલે કે જીવનનું રૂપ જ એવું બદલી નાખવું જેમણે કે સ્વભાવિક જ ગાફેલ સારી રીતે ગમડે ભય.

હવે જમીનની માલિકી નહીં રહે

હું સત્સંગિતો મદિમા વધારી રહ્યો છું, એટલે કે સજ્જનોનો એક સંઘ ઊભો કરી રહ્યો છું. આજ સુધીમાં ચૌદ હજાર માણસોએ મને દાન આપ્યું છે અને આશા છે કે થોડા વખતમાં લાખો લોકો દાન આપશે, અને કરોડો મારી વાત કાને ધરશે. આમ સજ્જનોનો એક સંઘ બની જશે. આવી રીતે મેં સંગઠનની એક મહાન યોજના બનાવી છે, અને એનાથી જે વાતાવરણ ઊભું થશે તેનાથી લોકોને સમજાવીશું કે જમીનનો કોઈ માલિક નથી એ તો ભગવાનની છે. માટે આપણે માલિકી છોડી દેવી જેમણે. તમારા બાપદાદાઓએ પોતાના પરાક્રમથી એ જમીન મેળવી

બંધે દોષ, તમે તો એ નથી મેળવી. અંગેજોએ હિંદુસ્તાનનું રાજ્ય હતું હતું પણ એમને પણ અહીંથી જવું પડ્યું. મોટા મોટા રાજા-મહારાજા અને જમીનદારો પણ ગયા. આમ દુનિયા ક્યાં જઈ રહી છે તે જરા તપાસો. હવે દુનિયાભરમાં એક વિચાર ફેલાઈ રહ્યો છે કે જમીન પર કોઈની પણ માલિકી નથી. લોકો સાંભળ્યા વિચાર લઈ લેખણાં આંખો છે. પહેલાં દુનિયામાં રાજાઓનું રાજ્ય હતું, પણ આજે હવે કોઈ રાજા નથી. બધા સેવકો છે. રાજાશાહી, માલિકી આ બધી વસ્તુઓ હવે દુનિયામાં ટકવાની નથી.

એક ઘરમાં માખાપ અને નાનાં બાળકો છે. બાળકો માખાપની આંખો ઢાંચે છે. પણ હોઝરા મોટા થશે. એટલે માખાપે હોઝરાઓને કારભાર સોંપવો પડશે. આમ કુટુંબનું સ્વરૂપ ફેરવાઈ જશે. એ વખતે હોઝરાઓ માખાપની આંખો નહીં માને. એ વખતે પાલક અને પાલ્યનો સંબંધ નહીં હોય. એવી જ રીતે આજે રાજા અને પ્રજાનો સંબંધ પણ ખસાસ થઈ ગયો છે. હવે હોઝરાઓની મર્યાદા જાળવવી પડશે. આજે દુનિયાભરમાં શાન-પ્રચાર થઈ રહ્યો છે. એનાથી કાલનું બાળક આજે મોટા માણસ બની ગયું છે. શિક્ષણ, રેડિયો વગેરેથી એ મોટો થઈ ગયો છે. આપણા શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે કે “પ્રાપ્તે તુ વૌઢ્યે વર્ષે પુત્રં મિત્રવંદાચરેત્.” “સોજ વરે” બેટો બાપનો બેટો નથી રહેતો, મિત્ર બની જાય છે. એટલે ત્યારથી એની સાથે મિત્રની જેમ વહેવાર કરવો પડશે, ધરની માવી એને સોંપવી પડશે અને માખાપ તો ફક્ત સલાહ આપશે.

એટલું જ નહીં, હિંદુ ધર્મ તો કહે છે કે માખાપે વાનપ્રસ્થ થઈ ધર છોડી સમાજસેવા માટે નીકળી જવું જોઈએ. પણ આજે તો જમારાજનું તેડું આવે ત્યાં સુધી બધા ગૃહસ્થ જ રહે છે. આ અધર્મ છે. ધર છોડવું એટલે કે ધરનો બધો કારભાર દીકરાઓને સોંપી પતિ-પત્ની વિશ્વ-વાસના છોડીને એક બીજા સાથે બાઈનિહેનની જેમ રહે. પણ આજે તો એવી કુટુંબ-વ્યવસ્થા છે કે મોટા દીકરાને એક રીતે રાખે છે અને નાનાને બીજી રીતે રાખે છે.

દુકંઠા, પહેલાં પ્રજા બાળક સમાન હતી એટલે રાજા પિતાની જેમ એમનું પાલન કરતો. રાજા બંને પાક્યો તો પ્રજાનું કલ્યાણ થતું અને બંને પાક્યો તો અકલ્યાણ. જેમ કાંઈ ધરમાં માખાપ દારૂડિયા નીવડ્યા તો પર આખાનું તંત્ર કચળા બન્યું છે, તેવી જ રીતે રાજા ખરાબ નીકળે તો બધાને તકલીફ થાય છે. પણ આજે, તે વખતે હતી તેવી લાચારી રહી નથી. હવે બધાને શિક્ષણ મળી શકે છે અને વિજ્ઞાનનો ફાયદો થઈ રહ્યો છે. રાજા-મહારાજાઓ આજે મર્યાદા છે, તેવી જ રીતે જમીનનો માલિક પણ કાંઈ નહીં રહે.

આપણું એવડું કાર્ય

ભૂમિ સૌની માતા છે. હું જે કામો કરવા માગું છું: (૧) સત્સંગતિનો મદદિમા વધારી રહ્યો છું. એનાથી વાતાવરણ તૈયાર થઈને વિચાર ફેલાશે અને (૨) સમાજમાંથી જમીનનો માલિકો કાઢી રહ્યો છું. હું ધન્ય છું કે જમીન ગામની બને. બિહારમાં પગ મૂકતાંની સાથે જે કામ આદર્યું છે એક તો અમુક લોકો પાસેથી જમીન મેળવીને વાતાવરણ તૈયાર કરવું અને બીજું એ કે બધા લોકોને માલિકી છોડી દેવા તૈયાર કરવા. એટલે આ સ્વતંત્ર તૈયાર કરવાનું કામ-બળદ પર કાજૂ મેળવવાનું કામ છે.

હું ધન્ય છું કે બધા ભક્ત બને, ભક્તોનાં ત્રણ લક્ષણ પ્રગટ થાય. મોટાંઓ તરફ માન, બરોબરિયા તરફ મિત્રભાવના અને નાનાંઓ તરફ ઝડપાની ભાવના. આવી સમાજ-રચના ખરી કરવી છે. એવી યોજના કરવી જોઈએ કે જેથી આદર, પ્રેમ અને કરુણા સ્વાભાવિક બની જાય. આ બધું શિક્ષણ દ્વારા જ સાધવું છે. તમે અને જમીન આપો છો એટલે કે તમે મારો વિચાર સ્વીકારો છો. કાંઈ એવો સવાલ નથી કરતો કે તું કોણ માગનારો? હું લોકોને સમજાવું છું કે જમીન તમારી પાસે છે. પણ એ તમારી માલિકીની નથી. એ બધાના ઉપયોગ સારું તમારી પાસે આવી છે. તમને મારી આ વાત મંજૂર છે અને એના બાના તરીકે તમારું દાન મળે છે. આમ હજારો ને લાખો લોકો આ વિચાર સ્વીકારી ન્યારે કાંઈદો થશે અને સમાજ-રચના ફેરવાઈ જશે. આ જ મારો ભક્તિ-માર્ગ છે. શાંતલપુર (બિહાર), ૨૧-૧૦-૧૯૫૨

સંપત્તિ-દાન-યજ્ઞની ધોષણા

૩૫ :

સ્વતંત્રતા પછી દેશની યોજના બડવા જાણત અનેક મત હોઈ શકે. આપણે દેશ મોટો છે, કામ પણ મોટું છે, એટલે મતમેદા હોવા સ્વાભાવિક છે. આ મોટા દેશના સવાલો પણ મોટા છે, અને આખી સમાજ-રચના નવેસરથી કરવી છે એટલે મતમેદા થવો સ્વાભાવિક છે. પરંતુ અલભ અલગ વિચારો હોવા છતાં પણ આપણે કોઈ એવી યુક્તિ ખોળી શકીએ કે, જેથી સૌને એક કામમાં જોડી શકાય, તો અડિંસા ચાલી શકશે.

પદયાત્રા શા સારું ?

પહેલાં હું કહેતો હતો કે તમારા મતમેદાને એક કોડીમાં પૂરી આવે અને બરા મગજ ઠંડુ રાખીને વિચારો. પણ વિચાર કરતાં મને સમજું કે એટલાથી કામ સરે તેમ નથી. કારણ, એમ કરવાથી આપણે માન શકેરા સુધી જ પહોંચીએ છીએ, દેશના હૃદય સુધી પહોંચી શકતા નથી. દિંદુસ્તાનનું મગજ (હુદી) મોટે ભાગે શહેરમાં છે, પરંતુ એનું હૃદય ગામડાંમાં છે. આપણે હૃદય સુધી ન પહોંચીએ ત્યાં સુધી જનતાના વિચારોને સ્પર્શી શકીએ નહીં. તેથી મેં મોટરમાં ફરવાવાળો રીત છોડી ને હવે પગપાળો ફરું છું. અને લાગે છે કે આમ કરવાથી મારા હાથમાં એક નવું હથિયાર આવ્યું છે. જૂના જમાનામાં પણ લોકો પગપાળા ચાલતા હતા, પણ એ લાચારીના માર્ગ ચાલતું પડતું હતું. પણ આજનું ચાલતું ગતિમાન (ડાયનેમિક) છે, અપ્રતિક (સ્ટેટિક) નથી.

જૂના જમાનામાં લોકો હાથે સ્તર કાંતતા હતા. એમાં કશી વિશેષતા નહોતી. કેટલાક કહે છે કે ચરખા હતા તોયે આપણે સ્વરાજ્ય ખોલું હતું, તો હવે ચરખો ચલાવવા શા માટે કહો છો ? પણ એ ચરખો જૂનો હતો, આજનો જુદો છે. એ વખતે એ ચરખાની સામે કોઈ નહોતું. ચંદ્ર જેમ એકલો જાગે છે તેવી હાલત એ ચરખાની હતી. એ દિવસોમાં ચરખો લાચારીનો હતો. પણ હવે આપણે સમગ્ર વિચારીને ચરખો અપનાવીએ છીએ. એની પાછળ ચિંતન છે, ચિંતાર છે, સમાજ-રચનાનું એક નવું ચિત્ર આપણે સામે છે. તો ચરખાની ગતિ ભલે થોડી હોય, ચરખો ચલાવનારના વિચારો અત્યંત ગતિમાન હોવા જોઈએ.

આને આપણે મિલોની સામે ચરંજો ચલાવી ડીએ એ એક દિમતવું કામ છે. તેની જ રીતે મારું પગપાળા કરવું એ એક નવી વાત છે. લોકોને થાય છે કે પ્રચાર માટે હું અત્યંત ગતિમાન સાધનોનો ઉપયોગ નથી કરતો તેથી પાંછો પડું છું. પણ હું આ લાલિ-સ્પીકર તો વાંપરું છું. હું નવા સાધનોનો ઉપયોગ તો કરીશ પણ તે સૌ સૌને ઠેકાણે કરીશ. દરેક વસ્તુનું પોતાનું એક સ્થાન હોય છે. વાતને હૃદય સુધી પહોંચાડવી હોય તો તેની એક પદ્ધતિ હોય છે. અને ત્યારે મને ભગવાન શુદ્ધ અને સંકરાચાર્યની વાત જાણી; એમણે ઠેકાણે વર્ષો સુધી પગપાળા કરીને પ્રચાર કર્યો હતો. તુલસીદાસે પણ આ જ ક્યું હતું. એમણે રામાયણ લખ્યું ત્યારે પ્રચારના કામ સાધન નહોતાં. એમના હાથમાં પ્રેસ (જાપી) નહોતું. તેમ છતાં રામાયણનો ધેરધેર પ્રચાર થયો. આને પ્રેસ હોવા છતાં પણ હિંદુસ્તાનમાં એકે એક પુસ્તક નથી જે તુલસી-રામાયણની જેમ ધેરધેર પહોંચ્યું હોય. આને નામ-માત્રનું પ્રકાશન મઠ રહ્યું છે. હું તો એને પ્રકાશન-મંદિર નહો, અપ્રકાશન-મંદિર કહું છું, કારણ, એમાંથી એકે પુસ્તક માત્રે ગામ પહોંચતું નથી. એટલે ચિત્રમાંની હોડીએ ચઢીને આપણે નદી પાર કરી શક્યું નહીં. તુલસીદાસે તો માત્રે ગામ જઈને પોતાના મધુર કંઠથી રામાયણ બાંધ્યું હતું, ત્યારે એનો પ્રચાર થયો છે.

શુદ્ધ અને તુલસીદાસે જે રીતે કામ ક્યું તે રીત લાચારીની નહોતી. હા, આજની સરખામણીમાં એને લાચારી કહી શકાય. પણ એ લોકો રથ અને જાંટનો ઉપયોગ તો કરી શક્યા હોત. આમ છતાં એ લોકો પગપાળા જ ર્યા. ચિંતન કરવું હોય તો ખુલ્લા આકાશ તળે કરવું જોઈએ એમ વેદાએ કહ્યું છે. 'ચરંવેતિ' એ વેદનો સંદેશ છે. સતો હોય તે કલિયુગમાં હોય છે, જીંડે છે તે ત્રેતાયુગમાં હોય છે, એસે છે તે દ્વાપરયુગમાં અને જે ચાલે છે તે કૃતયુગમાં રહે છે : 'કૃતં સંપચતે ચરન્.' આ મને યાદ આવ્યું, મેં વિચાર કર્યો કે પગપાળા જ કરવું જોઈએ.

તેલંગણામાં અહિંસાનો સાક્ષાત્કાર

મારા હાથમાં આ સાધન આવ્યું ત્યારે મેં એ ચિંતનનો અમલ કર્યો.

એનો અંમલ કરવાની પ્રથમ તક મને શિવરામપદ્મીના સર્વોદય સંમેલનમાં જતી વખતે મળી. ત્યાંથી વળતે વચ્ચેમાં તેલંગણા આવતું હતું. એને ત્રિષે ધેણું સાંભળ્યું પણ હતું. એટલે ત્યાંની સમસ્યા જાતે જોવાની સ્ફૂર્તિ મનમાં યથા અને હું ત્યાં ગયો. એતું પરિણામ એ આવ્યું કે મને ત્યાં અદિસાનો સાક્ષાત્કાર થયો. અદિસા પર વિશ્વાસ અને શ્રદ્ધા તો મારા મનમાં પહેલેથી જ હતી પણ હવે આજે એ સિદ્ધ થઈ ચૂક્યું છે કે હિંદુસ્તાનમાં, જ્યાં આટલા બધા ભેદાભેદ છે ત્યાં અદિસા મારફતે જ કામ થઈ શકે, આપણા સવાલો ઉકેલતી વખતે દિસાથી કામ લઈશું તો આપણી આઝાદી ટકે તેમ નથી. દિસાનો આધાર લેવો હશે તો આપણે એક નાના સમુદાય બનવું પડશે. જે લોકો દિસક પદ્ધતિનો વિચાર કરે છે તે લોકો મોટા દેશની દૃષ્ટિથી વિચારતા જ નથી. અદિસક પદ્ધતિથી જૂનનો સવાલ જાહેરે તેમ છે એવી શ્રદ્ધા મને હતી જ, પરંતુ ત્યાં જવાથી મને એનો સાક્ષાત્કાર થયો. મારા આવડા દુખળા પાતળા છે, મારું શરીર દુખળું છે, આમ છતાં મેં કશું કે જૂમિની સમસ્યા ઉકેલવી હશે તો કરુણાનો માર્ગ જ સ્વીકારવો પડશે. આમ તો કોઈ પણ સવાલ ઉકેલવાના ત્રણ માર્ગ હોય છે, પણ મારે તે કરુણાની પદ્ધતિ જ અભાવવી ॥ કારણ કે એ જ યાદી શકે તેમ છે.

આમ છતાં એ વખતે મેં ચર્ચા ન કરી. મને એ મારે પુરસ્ક્રદેય નહોતી, અને ન તો મને એ જરૂરી પણ લાગી. હું એની ચર્ચા કરવા બેસત તો કોઈ પણ મારો સાધ ન કરત. મને એ લોકો જવાબ આપી રેત કે કમિયુનિઝમ આ વાત ચાલે તેમ નથી અને આજ સુધીના ઇતિહાસમાં ક્યારેય આવું બન્યું નથી. એટલે એ લોકો મને આ કામ ન કરવાની જ સલાહ આપત, અને તેથી જ મેં સલાહ લીધી પણ નહીં કર્યું હતું તે જ ક્યું. તેલંગણામાં મને સૂર્ય કે જે ભગવાને મને માત્રવાની પ્રેરણા આપી છે તે જ લોકોને આપવાની પ્રેરણા આપશે. એ અધૂરું કામ નથી કરતો. ત્યાં જે ચમત્કાર થયો તેની આખા દેશ પર અછર પડી.

ભગવાનની પ્રેરણાથી આગળનું કામ

ત્યાર પછી મને પંડિત નહેરુનું તેડું આવ્યું. મેં કહેવાવ્યું કે આવીશ તો

ખરો પણ મારી રીતે. એ મહિને દિલ્લી પહોંચ્યો. બીજી ઓક્ટોબરે (ખાપુના જન્મ દિવસે) હું સાગર દત્તો. ત્યાં સુધી ફક્ત વીસ દળર એકર જમીન મળી હતી. છતાં મેં જાહેર ક્યું કે મારે પાંચ કરોડ એકર જમીન જોઈએ છે. મેં ગણી જોયું કે આપણા દેશમાં લગભગ પાંચ કરોડ બૂમિદીનો છે અને સાધારણ રીતે જણ દીઠ એક એકરને દિસાએ પાંચ કરોડ એકર બૂમિ જોઈશે. પાંચ કરોડ એકર એટલે હિંદુસ્તાનની ખેડાણ હેડગની ૪૦ કરોડ એકર જમીનનો છટો ભાગ થાય છે. તેથી હું છટો ભાગ માગું છું. જેનામાં શ્રાદ્ધે અક્ષત બળી હોય તે આવી વાત ન મારી. પણ દુનિયામાં કેટલાક પાગલ હોય છે, એ લોકો આખું બોલી પાડે છે. જમવાનની પ્રેરણાથી અત્યંત દુખળો માણસ પણ કામ પાર પાડે છે. જમવાનની કૃપાથી જડમાં પણ ચેતન પ્રકટે છે.

મેં તે દિવસે પાંચ કરોડ એકરવાળી વાત જાહેર કરી, અને એના બપ જપતો આગળ વધ્યો. દરમિયાન હું ઉત્તર પ્રદેશમાં ગયો હતો. મથુરાના સંમેલનમાં એક કરોડ એકરની માંગણી કરી અને એના પ્રથમ દેખતા તરીકે પાંચ લાખની માંગણી મૂકી. એ ચૂંટણીના દિવસો હતા. ઠાણે ધનવાન આદમી ખુટે અને બીજા બધાએ એને તરછોડીને ચાલ્યા જાય તેમ બધા અને છોડી છોડીને ચાલ્યા ગયા. છતાં હું એકલો કામ કરતો રહ્યો. વેદમાં કહ્યું છે કે સૂર્ય એકલો કામ કરે છે. એટલે મેં વિચાર કર્યો કે સૂર્ય એકલો એકલો કામ કરે છે તો હું એકલો કેમ ન કરું ?

બિહારમાં નવો પ્રયોગ

ઉત્તર પ્રદેશમાં મને ત્રણ લાખ ને પાંચ દળર એકરે જમીન મળી. આકીની જમીન પ્રાપ્ત કરવાનો સંકલ્પ એમણે પકડી રાખ્યો. એમાં એમણે ગામડાંઓમાં જઈને માંગવાની જ જરૂર છે. ત્યાં ગયા પછી જમીન તો મળવા બંધાયેલી જ છે.

હું વરસાદના એ મહિના કાચીમાં રહ્યો. એ વખતે ખૂબ જોડો વિચાર ચાલતો હતો કે કેવી રીતે આગળ વધવું ? સર્વોદય સંમેલનમાં બિહારવાળા આવ્યા હતા. એમણે ચાર લાખ એકરનો સંકલ્પ કર્યો હતો. મને તે વખતે

વિચાર આવ્યો કે 'બહારનો સવાલ જ ઉત્તરી નાંખવો જોઈએ. 'શવ તો વાત ફેલ ગઈ, જાને સવ કોઈ' રૂંઠા હિંદુસ્તાનમાં જ નહીં, બહારની દુનિયામાં પણ એક એવી આશા ફેલાઈ કે એક નવો માર્ગ હાથ લાગ્યો છે, અને આ જ દષ્ટિએ એ લોકો આ કામ સામે મીટ માંડી બેઠા છે. મારે થોડી ધણી જમીન મેળવી લેવાથી કામ નહીં પતે. હવે મારે મારી બધી તાકાત આ સવાલને ઉકેલવામાં લગાવવી જોઈએ અને બીજા કાર્યકર્તાઓએ પણ એમ જ કરવું જોઈએ. મને થયું કે જે ભૂમિમાં ભગવાન શુદ્ધ વિદ્યાર ક્યો હતો અને ગંધીજીએ સત્યાગ્રહ ક્યો હતો એ ભૂમિમાં આ કામ પણ થઈ શકે. એની એક મધુરી અસર દેશ અને દુનિયા પર થશે. આ જ ભાષા અને વિચાર લઇને હું બિહારમાં પ્રવેશ્યો.

સર સરમાં અહીં એટલી થોડી જમીન મળી એટલી થોડી જમીન મને બીજે ક્યાંય નહોતી મળી. આ કામની જ્યાં શરૂઆત થઈ એ તેલંગણામાં પણ મને આટલી થોડી જમીન તો નહોતી મળી. એટલી બધી ચિંગૂસાઈ અહીંના લોકોએ દાખવી. પણ મને એની નવાઈ નહોતી. મારા તો એથી ઉત્સાહ જ વધ્યો. કૂવો ખોદતાં માટીયે આવે ને પત્થર પણ આવે. પણ પત્થર આવે એટલે મારા ઉત્સાહ વધે છે. મને યાદ છે કે હવે સુરંગ મૂકીશ ને પત્થર ફેડીશ. એની નીચે પાણી હોવું જ જોઈએ વાર છે માત્ર પત્થર ફેડવાની; નીચે પાણીનું ઝરણું દેખાશે જ.

આર્ય-ભૂમિનો વિચાર

અહીં મને એક વિચિત્ર અનુભવ થયો. લાખો લોકોએ મારી વાત સાંભળી. એમનામાં ખૂબ ઉત્સુકતા અને એકાગ્રતા દેખાઈ. પણ કાર્યકર્તાઓમાં એટલી ઉત્સુકતા અને આશા નજરે ન ચડી. એટલે મને થયું કે અહીં જો હું જાને મજબૂત બનીશ તો બધા મારી સાથે આવશે. હમણાં છેલ્લે સારન જિલ્લામાં મેં જોયું કે ત્યાંની ભૂમિ પ્રેમથી ભરેલી છે. લોકોના મનમાં આશા બંધાઈ હતી કે ભૂમિવાળા બાબા આવ્યા છે, એ આપણને ભૂમિ અંપાવશે અને હવે સારા દહાડા દેખશું. લોકો આવો વાત કરે છે ત્યારે હું ખુશી ખુશી થઈ જઈ છું. હું છું છું છું કે બધા લોકો જીંદીને ઉભા થાય અને કહે કે અમારે ભૂમિ જોઈએ છે !

આ વાત હું ચીન કે રશિયાથી નથી લાભ્યો. આ તો અહીંની આર્થ-
 બૂમિની વાત છે. ભગવાને મને સુશાધુ છે કે આ તો એની દેવગી છે.
 બૂમિ સૌને સારુ છે. બૂમ આપણી માતા છે અને આપણે સૌ એના
 સંતાન હીએ. માટે બૂમિપતિ હોવાનો દાવો કરવો એ બૂંડી વાત છે. આજ
 સુધી આ વાત આપણા ખ્યાલમાં નહોતી આવી, પણ દવે આવી છે. તો
 હું ઇચ્છું છું કે બધા બૂમિદોનો જીઠીને જિભા ચાચ અને પોતાની માર્ગણી
 રજૂ કરે. એ લોકો કહે કે જમને જમારો હક આપો, જમે તમારો ગુણ
 માનીશું. ગામે ગામના લોકો આવી માર્ગણી કરશે તો મને ઉત્સાહ આવશે.
 આમ પ્રેમની તાકાતથી એ સેના ખડી કરવી જોઈએ. આ ગરીબોએ આજ
 સુધી ખુબ સદન કર્યું છે. હિંદુસ્તાનના હાડમાં પ્રેમ ભરેલો છે. હું આજે
 આ લોકો વતીથી જો ભાગ મારું છું. હું ઇચ્છું છું કે તમે મને તમારો
 ભાઈ ગણો. મધુરામાં સમજવવાથી એક લાખએ મને મારો ભાગ-
 પાંચસો એકર આપ્યા. કામ કરવાની આજ પદ્ધતિ છે.

ગરીબોનાં દાનથી અહિંસક સેનાનું નિર્માણ

મોટાએ પાસેથી મેં મોટી આશા રાખી છે, વચોટા પાસેથી મેં જો
 ભાગ માર્યો. ■ અને નાનેરાંએ તો મને જે કંઈ આપશે તેને હું કૃપા અથવા
 પ્રસાદ સમજીને માથે ચડાવીશ. નાનાએ સમજે કે એમના કરતાં પણ ઠોંધક
 વધારે ગરીબ છે અને તેથી એમણે પણ 'વૃક્ષં પુષ્પં ફલં તોયન્' કંઈને કંઈ
 આપવું જોઈએ. સુદામા આટલા બધા ગરીબ દતા, પછી ભગવાન પાસે
 જતી વખતે કંઈક લેતા જવાની શી જરૂર હતી ? છતાં એમને થયું કે મારાથી
 પણ ઠોંધક વધારે ગરીબ છે. સુદામાએ અને શબરીએ પણ આપવું જરૂરી
 હતું તો પછી વગર આપ્યે તમારા ગરીબો માટેના પ્રેમને પ્રભુ શી રીતે પારખશે ?
 એ પછી ગરીબોનો ઉદ્ધાર પોતાના પુરુષાર્થથી જ થશે. ગરીબોની ચિંતા સૌ
 પ્રહેલા ગરીબોએ જ કરવી જોઈએ.

મને દેટલાયે ગરીબોએ દરિયાવ દિલથી દાન દીધાં છે. આવાં લોકો
 આર્થિક ક્રાંતિની લડાઈ લડશે. મારે તો એક સેના ખડી કરવી છે. જેમને
 અહિંસક સેનામાં ભરતી થવું હશે તેમણે પોતાની પાસે જે કંઈ છે તેમાંથી

ચોડું પણ છોડવું પડશે. હવે એમની પરીક્ષા છે. અંગ્રેજો સાથે લડતી વખતે પણ આ જ જાતનો ત્યાગ કરવો પડ્યો હતો. એમાંથી જ સકિત પ્રગટે છે. ક્રાંતિકારી સકિત પ્રગટાવવાનો મારો ઉદ્દેશ છે. મારે એક જાતની ક્રાંતિને યોજવી છે અને ખીજી જાતની ક્રાંતિ લાવવી છે. મારે 'મેલ કરવત મોચી-કાનો મોચીડો' એવી સ્થિતિ નથી ગમતી. એટલે જેમનું તેમ રાખવાની ઇચ્છાવાળા સાથે મારે લડવાનું છે. પણ એમણે સમજી લેવું કે આ પ્રેમની લડાઈ છે. આજે જે સ્થિતિ છે તે મને પળવાર પણ પાલવતી નથી. તેથી જ મારે અદિસક સેના ખડી કરવી છે. મરીબો આપે તો તેનાથી મોટાઓને પ્રેરણા મળે ■ અને એ સોફા વધારે આપે છે.

હું મોટેરાંઓનો મિત્ર છું

હું છઠ્ઠું છું કે મારો વિચાર સમજાયા પછી મને પ્રેમપૂર્વક દાન અપાય. મારે લેખાં લેખવા નથી ખેસવું. મને કોઈ એટલું આપું ન આપે કે જેથી એની આખર ધરે. આ એક મહાન ક્રાંતિનું કામ છે, તેથી બધા પોતપોતાના બેદો ભૂલીને આમાં સહકાર આપે. આજે એવો અવસર આપ્યો છે કે હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસમાં આપણે ૧૯૫૭ પહેલાં આર્થિક ક્રાંતિ કરી શકીએ તેમ જીએ. આજે જો આપણે બેદો વિસારે પાડીને કામ કરીશું તો આવતી ચૂંટણીમાં સત્તરનો સામસામે પક્ષે પેંતરા લઇને ઉભા હોય એવું જોવા નહીં મળે. એ વખતે બધા સત્તરનો એક પક્ષે ધર્ષ ગયા દશે અને સત્તરનો અને દુર્જનો વચ્ચે સામસામી દશે. મારે પક્ષબેદ મટાવવો છે, જેથી સૌ દળામળાને એક સવાલ પાર પાડી શકે.

જેમની પાસે જમીન છે એમને હું સમજાવું છું કે મારાથી વધીને કોઈ તમારો મિત્ર નથી. હું તમારું જાણું વાંછું છું. હું છઠ્ઠું છું કે તમને કશી જડા ન પહેળે. મારે તો તમારી પાસેથી જામરાની જેમ લઇને મરીબોને પહોંચવું કરવું છે. આપવાથી તમારું ખૂટવાનું નથી, જલદું ભરી ભરીને પામશો. હિંદુસ્તાનને બચાવશો અને દુનિયાને દિશા ચાંધશો. આજ સુધી તો મોટેરાંઓએ ચિંમૂસાઈથી આપું છે કારણ કે દલ સુધી એમનાં ઘરોમાં મારો પ્રવેશ થયો નથી. મને લાગ્યું છે કે મારી આંદસા

દિલ્લ એમના હૃદય સુધી પહોંચી શકી નથી. પણ મને આજ્ઞા છે કે પટણા પહોંચી મારા એમનો પરિચય વધશે અને એ લોકો મને મિત્ર તરીકે ઓળખશે.

હિંદુસ્તાન મરમ દેશ છે, અને સરજના તાપે આપણે બહુ બહુ થઈએ છીએ છતાં આપણે સરજને મિત્ર કહીએ છીએ. દુનિયાભરની બીજી એક ભાષામાં સરજ માટે આવો શબ્દ નથી. એનું કારણ એ છે કે એની પ્રખરતા લાલદાયક છે, હાનિકારક નથી એ આપણે સમજીએ છીએ. તેથી હું જો કેમનું દાન પાછું વાળું તો મને માફ કરજો. હું કેમ આગમ સારુ જમીન માંગવા નીકળ્યો હોત તો તમે આપત તે લઈ લેત. પણ આજે તો હું દરિનારાયણનો પ્રતિનિધિ બનીને મારું છું. તમારું જોઈું દાન હું સ્વીકારું તો તમારી આબરૂ જાય. એટલે મારી નાથી તમને કંઈ દુઃખ થાય તો પણ સમજજો કે એ તાવણી છે અને એક મિત્રના કરવાથી થઈ છે.

સંપત્તિદાન યશ

આજ સુધી હું કેવળ જમીનાં દાન લેતો હતો. પણ હવેથી હું સંપત્તિના પણ લઈશ. એમાં હું પૈસા નહીં લઉં, પૈસા તો દાતાની પાસે જ રહેશે. સંપત્તિદાનમાં તો દાતા પોતાની સંપત્તિનો એક ભાગ સમાજને વસોવસ આપતો રહેશે. હું તો માત્ર વચન-પત્ર લઈશ. દાતા પોતાના આત્માને સાક્ષી રાખીને એનો ઉપયોગ કરશે. આ મારી એક વિચિત્ર પદ્ધતિ છે. હું ફાળો ભેગો કરું તો મારે એનો દિસાખ રાખવો પડે અને એમાં મારો બધો સમય જતો રહે. પણ મારે તો કંતિ કરતી છે. હું ઇચ્છું છું હિંદુસ્તાનનો એકેએક જણ છો ભાગ આપે. પણ હું ક્યાં ક્યાંના દિસાખ રાખી શકોશ ? એટલે એ જ એનો સાક્ષી રહેશે. આમ કરીને હું એમને એ સમાધાન આપવા માગું છું કે જેમની પાસે જમીન નથી તે પણ કંઈ ને કંઈ દાન આપવા માગતાં હોય તો આપી શકે છે. એમાં મારી દૃષ્ટિ એ છે કે હું દાન દેનારાઓ પાસેથી ખાલી એમના પૈસા નથી માંગતો પણ એમની જે શક્તિ છે અને જે અકલ ક તે પણ મારે જોઈએ છે. તમે મને પૈસા આપીને બંધાશો. જ્યારે હું કેમ ફાળો લઉં તો હું જ બંધાઈ જાઉં. પણ મારે તો છટા રહેવું છે અને

તમને ખાવવા છે. હું જોઈ તમને સૂચના બહાર આપી શકું. અને સૂચના નહીં આપી શકું તો એટલું જ કહીશ કે પોતાની અકલ્પથી સહે તે પ્રમાણે કોઈ પવિત્ર કામમાં ખર્ચ કરે ને વર્ષ આખરે મને દિસાગ આપજો. આજે આ સંપત્તિદાનની ધોષણા પછીથી મારું કામ પૂર્ણ બનશે. હવે હું ભૂમિ અને સંપત્તિ બન્નેનાં દાન માંગીશ.

કેટલાક લોકો એમ માને છે કે મારું કામ કૉમ્યુનિસ્ટોનું વિરોધી છે. પરંતુ મારી વૃત્તિ 'સર્વેષામ્ અવિરોધેન' છે હું તો સમુદ્ર છું, મધી નહીં એ અને નાળાને આવકારીશ. સમુદ્ર કોઈપણ નાળાને નથી કહેતો કે તું મંદું છે. એ તો મધાને જ કહે છે કે 'માગી પાસે આવ'.

પટણા, ૨૪-૧૦-૧૯૫૨

અપરિગ્રહ અને આશ્રમ-ધર્મ

: ૬ :

ભૂમિદાનયજ્ઞની સાથે સાથે હવે સંપત્તિનો પણ હશે ભાગ લેવો જોઈએ એવો વિચાર મેં રાફ કર્યો છે. આ એક જાંડી વાત છે. અમે દરેક પાસેથી ભૂમિ માંગીએ છીએ, એનું દાનપત્ર ભરાવીએ છીએ, એના પર એની સહી લઈએ છીએ, એ સાક્ષીઓની સહી યાચ છે અને પછી મારી સહી યાચ છે. પછી સરકાર એ મંજૂર કરે છે અને ત્યારે એ અમલમાં આવે છે. આ જાતની એક પૂરી યોજના આમાં નથી. આમાં તો જે વ્યક્તિ વચનપત્ર લખી આવશે તે જ પોતાના અંતર્યામી જમવાનને સાક્ષી રાખીને વચનનું પાલન કરશે અને એનો દિસાગ પણ રાખશે. એ દાનનો અમારા કથા પ્રમાણે પૂરેપૂરો ઉપયોગ કરવાની જવાબદારી એની છે. ભૂમિદાનની માફક એકી વખતે આપી દેવાની આમાં વાત નથી. આમાં તો દર વર્ષે ભાગ આપતા રહેવાનું છે. એટલે કોઈ મજાકમાં સંપત્તિદાન ન આપી શકે. એના સારુ તો જીવનને નિખાવાન બતાવવું પડશે. માલની નિષ્ઠા જમવી જોઈશે.

ત્યસ્તને મુંજીયા: ૧

જસત રામને મળવા નીકળ્યા ત્યારે 'ક્યારે મળું, ક્યારે મળું'

જેમ જેમનું મન તલસતું હતું. છતાં જો થોડીવાર માટે રોકાયા. એમણે કારભારીઓને બોલાવ્યા અને કહ્યું, “હું રામને મળવા જઈ છું, માટે એટલો વખત તમે રાખ્યો. સારી રીતે સંભાળજો.” તુલસીદાસજી લખે છે કે ‘જેમનું ચિત્ત આટલું બધું વ્યાકુળ હોવા છતાં એમણે આમ કયું’, કારણ, ‘સંપત્તિ સર્વ સ્થુતિ કે આદિ’—સંપત્તિ બધી રામની હતી માટે એની ઠીક સંભાળ રાખવી એ ભરતનું કર્તવ્ય હતું. મહારામાજી કહેતા હતા કે આપણે આપણી મિલકતના ટ્રસ્ટી બનવું જોઈએ. આ ચાલુ જમાનાની ભાષા છે પણ એનો ધણો દુરુપયોગ થયો છે, તેથી મેં એ ભાષા વાપરી નહીં. પણ બાપુ વાપરતા હતા કારણ કે એ કાયદાના જાણકાર હતા, અને તેથી એમને ‘ટ્રસ્ટી’ સંબંધનું આકર્ષણ હતું. ‘મને એટલું આકર્ષણ નથી.

હું તો એ વિચાર ઉપનિષદોની ભાષામાં મૂકીશ : તેન સ્વકેન મુંજીયા : । એ કંઈ ભોગવવું હોય તે ત્યાગીને ભોગવો. તુલસીદાસજી પણ એમ જ કહ્યું છે. બધી જ સંપત્તિ ભગવાનની છે પછી છઠ્ઠો ભાગ આપવો એ તો માન્ય થી વાત થઈ. થવું તો એમ જોઈએ કે આપણું સર્વસ્વ સમાજને અર્પણ કરવું અને એમાંથી પોતાના સરીરના નિભાવ પૂરતું લેવું પણ આજે સમાજમાં એવી વ્યવસ્થા નથી અને આજ ને આજ એ વ્યવસ્થા ઘાય એમ પણ નથી. તેથી આજે છઠ્ઠો દિરસો આપવો, અને પછી જે કંઈ બચે તેમાંથી આજળ ઉપર આપવાનું વિચારવું. છઠ્ઠો ભાગ આપવાનો અર્થ એ છે કે જીવનભર માટે એક નિર્ણય કરી નાખવો. એ ભાગ જો ન આપીએ તો આપણે અને આપણું જીવન પાપી બને છે. માટે આપણું એને કર્તવ્ય માનવું જોઈએ. બીજા શું આપે છે તેની ચિંતામાં ન પડતાં પોતે શું આપ્યું છે તે તરફ જ ધ્યાન કેવું. આમાં બીજાનાં પારખાં લેવાની વાત નથી. પોતાની શુદ્ધિ અને પોતાના કર્તવ્યનો વાત છે. તેથી આનો આરંભ મારે ખૂબ જ મંજીરતાથી કરવો છે.

જેને એમ લાગતું હોય કે બધી સંપત્તિ સમાજને અર્પણ કરવી જોઈએ, અને છતાં એનાથી એમ ન બની શકતું હોય તો એનું જીવન નિઃસત્ત્વ અને અસાર બની જાય છે. આના કોઈ મારા પરિચયમાં આવશે તો એમની પાસેથી હું પહેલાં દાનપત્ર લઈશ. જમીનમાં બી જોરાય છે તે ખૂબ જ સાવધાની અને

કાળજીપૂર્વક જોરાય છે. ખીના પર માટી વાળે છે, ખુદ્ધાં નથી રાખતાં, નહીં તો પક્ષીઓ ચણી જાય. તેવી જ રીતે હમણાં જે વચન-પત્રો મળશે તેની હું જાહેરાત નહીં કરું. હમણાં તો હું એને ઢાંકી રાખીશ. ન્યારે પાંચ પચાસ જણનાં જીવનમાં એ વાત જિતરશે ત્યારે જ એ નામો જાહેર કરીશ. ત્યાર બાદ ખીજાઓ પાસેથી માંગીશ. દીવાથી દીવો પેટે તેમ એકની નિષ્ઠાથી બીજાની નિષ્ઠા વધશે. આમ હું એ માટે ખૂબ ગંભીરતાથી વિચારું છું. મેં આ વિચાર મારા મિત્રો સમક્ષ મુક્યો હતો, હવે હું એને દેશ આખામાં ફેલાવવા માગું છું.

સંપત્તિદાન એક ધર્મ-વિચાર

અહીં જે લાઈઓ બેઠા છે એમનાં દિલોમાં ધર્મ-લાવનાં જાગે તો એ લોકો પોતાનાં ઘરવાળાં-માતા, પત્ની અને બાળકો સાથે વાત કરીને સંપત્તિનાં દાન આપી શકે છે. એનાથી એમનાં કુટુંબીઓને ખૂબ આનંદ થવો જોઈએ. આજે મીઠી મધ જેવી કરી આધી છે, એની સિંજત માણી છે એમ એમને થવું જોઈએ. સંપત્તિનો છટો ભાગ આપવાથી મનને ખૂબ પ્રસન્નતા લાગવી જોઈએ. એમનાં હૃદય યનમની જાણ. આમાં કોઈને સરમાવવાની, દબાવવાની કે ડરાવવાની વાત ન થવી જોઈએ. આ ત્રણે બાબત શૂનિદાનમાં પણ ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ. શૂનિ સરમાયરમી, પ્રેમ અથવા દબાણથી પણ અપાય છે. પણ સંપત્તિના છટા ભાગમાં એ વાત ન જોઈએ. કારણ, એમાં નિદગીકર છટો ભાગ આપતા રહેવાનું છે. તેથી જેને અંદરથી આ વાત ન જાગે અને જેનાં કુટુંબીઓને મળે ન જિતરે તે આમાં ન આપે. એમ ન થવું જોઈએ કે શરૂ શરૂમાં દેખાડા ખાતર સેંકડો લોકોએ વિતેલાને સંપત્તિદાન દોષાં. વિચાર અંદરથી પાકે યશે ત્યારે જ આ કામ બનવાનું છે. અહીં જે કોઈ મારા મિત્રો બન્યા છે તેઓ પોતા-પોતાનાં કુટુંબીઓ સાથે વાતચીત કરીને આમાં સહકાર આપશે તો શ્રેષ્ઠ યશે. હું એનો એકાંત-વૃત્તિથી પ્રચાર કરીશ, હાલ એ જાહેર નહીં કરું. એવી રીતે કામ લઈશ કે મુખ્યની વૃત્તિઓનું સંજોગન યાય, જે વૃત્તિના વિકાસને તક મળે. આ એક આધ્યાત્મિક કામ છે, આત્મસંતોષનું કામ છે એવું અંદરથી જ્ઞાન થયા પછી જ કરવાનું છે.

આનું પરિણામ તો એ આવી શકે કે સરકાર જે આમાં જળવા મળતી હોય તો એને કરજ જ કરવું નહીં પડે. એ મળશે તે ચપટી વગાડતામાં મળશે. એ માટે સરકાર પણ પુણ્યચાળી જોઈશે. સરકાર એવી બનાવવી એ આપણું ધ્યેય છે. એવી સરકારના ઈશારા સાથે લોકો જોઈવું આપણે. એ સ્થિતિ પેદા કરવા હું આધ્યાત્મિક પાયો પાડો દરી રહ્યો છું. મને પાકે બેરોસો છે કે આ વિચાર-બી ફેલાશે. જેમ જમિદારનયનું બન્યું તેમ આ સહવિચાર પણ લોકો સમજશે. જેમ, જૂપતિ તો જમવાન એમ આપણે માનવા માંડ્યા તેવી જ રીતે લક્ષ્મીપતિ પણ જમવાન જ હોઈ શકે એમ કહેવા માંડીશું. પણ આ વાત બ્યારે લોકોને સમજાય ત્યારે કામ થાય. લોક પૂછે છે કે સત્તા કે કાયદા વગર આ કામ કેવી રીતે બનશે? આ બચારાપણું જોઈને જે લોકો સત્તાના નામની જ માળા ફેરવ્યા કરે છે તેમની મને તો દયા આવે છે. એમને તે પ્રેમની સત્તા ખપે છે કે દિલ્હીની? દિલ્હીસ્તાન દિલ્હીથી નહીં, નૈતિક શક્તિથી જ બળવાન બને તેમ છે. તેથી સત્તાથી કામ બને એ વિચાર આપણને વ્રુક્ષાન પહોંચાડે છે અને આપણી આધ્યાત્મિક શક્તિને ક્ષીણ કરે છે.

સંપત્તિદાનનો ઉપયોગ

મને દાનમાં જે સંપત્તિ જળશે એનો ઉપયોગ દાતા જ કરશે. એની ઇચ્છા અને વલણ જોઈને હું એને સલાહ આપીશ. કારણ, મારે જે કામ કરવું છે તે કેવળ આત્મ-વિકાસ માટે જ કરવું છે. હું મારી ઇચ્છા એના જ લાઠીક નહીં. એ સંપત્તિનો ઉપયોગ દરિદ્રનારાયણની સેવામાં અથવા તો દરિદ્રનારાયણની સેવા કરવા જે સેવકો આગળ આવશે તેમને માટે થશે. સેવક ત્યાગી હોય છે, છતાં એમના સરીરના નિભાવ માટે પણ કંઈક જોઈએ. એને સારુ ફાળો કરવાની વાત નકામી છે. પણ જે બેચાર મિત્રો મળીને પોતાનો જીવો બામ આપે અને એનાથી પાંચ દસ કાયકતા નિશ્ચિત થઈને કામ કરી શક્યા હોય તો ઠીક પડશે. આમ મારે સંપત્તિનો ઉપયોગ બે રીતે કરવો છે: એક તો દરિદ્રનારાયણને સીધી સદાયતા પહોંચાડવી, જેમ કે દળ, બળદ આપવા કે કૂવો દરી આપવો વગેરે. બીજું, સેવક-વર્મ નિશ્ચિત થઈને કામ કરી શકે તે માટે એ સંપત્તિનો ઉપયોગ કરવો.

આશ્રમધર્મની ફરીથી સ્થાપના

તમે એ વાત ધ્યાનમાં રાખજો કે હું કોઈ પ્રચારક નથી. પ્રચારક હોત તો જુવાની એકાંતમાં ન માળત. શરીરમાં કિસાદ અને તાકત હોય છે ત્યારે પ્રચારક ધૂમતો હોય છે, પણ હું તો ઘડપણમાં બહાર નીકળ્યો છું. કારણ, અને અંદરથી એવી પ્રેરણા યર્ષ કે જે વાત હું કહી શકું તેમ હું તે બીજો કહી શકે તેમ નથી. તેથી જે વાત હું કરી શકતો હોઉં તે મારે કંઈ જોઈએ. આ જ તીવ્ર પ્રેરણાથી હું ફરી રહ્યો છું. અને તેથી જ તમે પણ એટલી જ એકાગ્રતાથી ચિંતન કરો એમ હું માગું છું.

મારે દેશમાં એક સેવક-વર્ગ જોગો કરવો છે. આજ તો એવો કોઈ વર્ગ નથી. એક જમાનામાં લોક-સેવક-વર્ગ જોગો કર્યો હતો, અને વાનપ્રસ્થ કહેતા હતા. આજે એ રિવાજ જુસાર્ધ ગયો છે. નાનપણમાં જ લગ્ન થઈ જાય છે; લગ્ન પહેલાં વ્યવસાયિક પગાતો લેતા તે પણ આજે નથી રહ્યો. ત્યાર પછી ગૃહસ્થાશ્રમ આવે છે. પણ એ તો ધરમાં રહે છે તે પૂરતા ગૃહસ્થ કહેવાય છે, બાકી હોય છે તો કહેવા પૂરતા જ ગૃહસ્થ. અને વાનપ્રસ્થ તો ભાગ્યે જ શોધ્યો જડે. સંન્યાસીઓ કેવાય છે, પણ ઉપર ઉપરના અંદરથી સંન્યાસી હોય એવું કોઈ જ નથી એમ મારાથી નહીં કહેવાય. પરમેશ્વરની ઇચ્છાથી એવા પણ કેટલાક હશે પણ તે મળ્યાગાંઠિયા. ટૂંકમાં, આશ્રમધર્મ મારફતે આપણા પૂર્વજોએ સેવાકાર્ય માટેની જે યોજના ઘડી હતી તે મારે ફરીથી જીવંતી કરવી છે. મેં એ માટે પણ પ્રયત્નો કર્યા છે. કેટલાકને મેં મારી સાક્ષીએ વાનપ્રસ્થનું ત્રત લેવડાવ્યું છે, અને એ લોકોએ એનું સારી પડે પાલન પણ કર્યું છે. શરીરમાં જરાયે ભોગ ભોગવવાની શક્તિ સિલક રહે ત્યાં સુધી ભોગ ભોગવ્યો જવો એમાં કોઈ પુરુષાર્થ નથી, અને નથી તો એમાં દેશનું કંઈ બચું. શરીરમાં કંઈક તાકાત જાયી હોય ત્યારે જ ઇન્દ્રિયામાંથી મુક્ત થઈને પત્ની સાથે મહેન જોવો વહેવાર કરવો જોઈએ.

ગૃહસ્થાશ્રમ શરૂ મોડો થવો જોઈએ અને સમાપ્ત વહેવો થવો જોઈએ. હું તો ઇચ્છું કે પચ્ચીસ સાલની ઉંમર પહેલાં એ શરૂ ન થાય. એવામાં

જોછા વીસ વર્ષની મર્યાદા તો કરાવવી જ જોઈએ, અને ચાલીસ વર્ષની ઉંમર બાદ એ બંધ થાય. વધુમાં વધુ પિસ્તાલીસ વર્ષ સુધી ચાલે. એની ઉત્તમ મર્યાદા પચ્ચીસથી ચાલીસની ગણાય અને વધુમાં વધુ તો વીસથી પિસ્તાલીસ, આ છું એક નવો સ્મૃતિ-વિચાર આપું છું. આમ તો સ્મૃતિ જૂનો ગ્રંથ છે. પણ મેં આજની પરિસ્થિતિ પ્રમાણે ઉંમરનું પ્રમાણ ઘટાડ્યું છે અને આજના જમાનાને ખ્યાલમાં રાખીને ચિંતન કર્યું છે. આજે તો પંદરમે વર્ષે પરણી જાય છે અને સત્તર અઠાર થર્તા થર્તા તો માખાપ બની જાય છે. ત્યારથી માંડીને ત્રીસ વર્ષ સુધી ગૃહસ્થાશ્રમ ચાલે છે. ક્યારેક ક્યારેક ચાલીસ વર્ષ સુધી પણ ચાલે છે. મારી યોજના પ્રમાણે ગૃહસ્થાશ્રમ વીસ થા પચ્ચીસ વર્ષનો હોઈ શકે. એનાથી વ્યક્તિને લાભ થશે, સક્રિય બનશે અને સમાજ પર એની સારી અસર પડશે. તેથી દરેક પતિ-પત્ની ચાલીસની ઉંમર થયા પછી હાકરાઓને ધરતો બાર સોપી દઈને જન-સેવામાં લાગી જાય. એ સારું એ લોકો સમાજ પાસેથી કશું નહીં લે. ફક્ત પેટિયું ભેરી અને સતત બીજાઓની સેવાનું કામ કરશે. વિધવા-વાસનાથી મુક્ત થઈને આવા નવા જીવનનો આરંભ કરીશું ત્યારે જ ઉન્નતિ થવાની છે, ત્યાં સુધી ઉન્નતિ શક્ય નથી.

પૃથ્વીને પાપનો ભાર લાગે છે, સંખ્યાનો નથી લાગતો.

આજકાલ વસ્તી વધી ગઈ હોવાની વાત લોકો કરે છે એને અકુદરતી ઉપાયોથી રોકવાનો વિચાર ચાલે છે. મને આ વાતનો ભારે અફસોસ છે. મને એનાથી તીવ્ર વેદના થાય છે. મેં કેટલીયે વાર કહ્યું છે કે પૃથ્વીને સંખ્યાનો ભાર લાગતો નથી, પૃથ્વીને ભાર પાપનો લાગે છે. પાપથી સંખ્યા વધશે તો એ રીતે વધેલી સંખ્યાનો ભાર પૃથ્વીને લાગશે. પણ જો પુણ્યથી સંખ્યા વધશે તો એનો ભાર કદી નહીં લાગે. મહાપુરુષોની સંખ્યાનો ભાર પૃથ્વીને કદી નથી લાગતો. પૃથ્વી પર પાકર્તા પ્રાણીઓ પુરુષાર્થી દશે તો એમનું પાલન કરવામાં પૃથ્વી ક્યારેય અશક્ત નહીં નીવડે. પણ પાપની સંતતિને પાળવામાં એ અશક્ત નીવડે ખરી. પાપથી સંતતિ-નિવનન થશે તો એનો પણ પૃથ્વીને ભાર લાગશે. એનાથી જ સંતતિ બનશે

તે નિર્વીર્ય અને નિઃસત્ત્વ હશે જે માળાપ સંતાનની ઇચ્છા નથી રાખતા, સંતાનોની સેવાતું જેમને જ્ઞાન નથી એવાનાં સંતાનો શક્તિહીન, વીર્યહીન અને પુરુષાર્થહીન નીવડશે. એ જેટલાં સંતાનો પેદા કરશે તે બધાં ધર્મજન્ય નહીં પણ કામજન્ય હશે. એમાંથી કદી પણ કોઈ મહાત્મા ગાંધી, રાજા પ્રતાપ કે રામકૃષ્ણ પરમહંસ નહીં પાડે.

આ આખોયે આધ્યાત્મિક વિષય છે. પ્રાણીઓના ઉછેરનો જેમ સંજ્ઞાની દૃષ્ટિએ વિચાર કરવામાં આવે છે તેવી રીતે મનુષ્ય વિશે વિચાર ન થવો ઘટે. એક જ માણસ દુનિયા આખીની સરત પલટી નાંખી શકે. એટલે, જે માનવ જન્મે તે સમર્થ અને ધર્મ-નિષ્ઠ હોય એ જ આપણી ઇચ્છા હોવી જોઈએ. સંતાન પેદા કરવું એ પણ એક કતંબ્ય થઈ જવું જોઈએ, અને પછી બાકીતું આધુન્ય સંયમ-પૂર્વક ગાળવું જોઈએ. મનુષ્ય વિજ્ઞાનની મદદ લઈને પોતાનું જીવન ગોઠવશે તો જે શક્તિથી મહાપુરુષો પાક્યા છે તેનો દુરુપયોગ નહીં કરે.

તેથી જ આપણે વાનપ્રસ્થાશ્રમની સ્થાપના કરવી છે, બ્રહ્મચર્યાશ્રમ લંબાવવો છે અને ગૃહસ્થાશ્રમ ટૂંકાવવો છે. એના માટે થોડાક માણસો પણ તૈયાર થશે તો એની મુગંધ બધે ફેલાશે અને લોકમત ધરાશે અને ત્યારે આ વસ્તુ બની શકશે.

સૃષ્ટિની સાથે જાત પર કાળૂ મેળવો.

એક જમાનામાં સંન્યાસ અંગે લોકમત અતુલ્ય હતો. એ સમયમાં ભુદ્ધ અને શંકરાચાર્યે અસંખ્ય સંન્યાસીઓ તૈયાર કર્યાં. એમણે દેશ અને પરદેશમાં ધર્મનો પ્રચાર કર્યો. એ ઇતિહાસ કેટલો હિમ્મતો છે! આપણે કેટલા બાળ્યશાળી કે આપણે આ દેશમાં પાક્યા. આપણે આ જ દૃષ્ટિથી વિચારતું જોઈએ. આપણે સંયમનો અભ્યાસ કરવાનો છે, અને વાનપ્રસ્થાશ્રમની સ્થાપના કરવી છે. સંન્યાસની વાત હું દમણાં જતી કરું છું, પણ જોજામાં જોણું વાનપ્રસ્થાશ્રમની સ્થાપના થાય, એ માટેનો લોકમત ધરાય એમ હું હમ્મું છું. આ માટેની શરૂઆત વ્યક્તિઓથી જ થશે.

હું બિહાર આવ્યો છું અને ભૂમિનો સવાલ ઉઠેલાંનો નિમ્મય કર્યો છે ત્યારથી મને લાગ્યા ક્યું છે કે આપણે જીવનની પાવાની ખાંગતો સમજ

લેવી જોઈએ. દશરથને કહેવાયું કે હવે તમારે રાજકાજ રામને સોંપી વનમાં જવું જોઈએ. ધડપણમાં જો વાસના ન મર્યાદા પછી વાસના જવાની રાહ જોવા જ કરજો, એ જરો કરશે નહીં અને સરોર ત્યાં સુધીમાં ખલાસ થઈ જશે. તેથી વાસનાને જળરદસ્તીથી દગાવીને દશરથ વનમાં ગયા. એક કાળ ગયા પછી માણસની વાસના કમજોર બની ગય છે. છતાં ત્યાર બાદ પણ આણસે જાત પર સંયમ રાખવો પડે છે. હું જૂદાનગંઝાની અને સંપત્તિ-વિભાજનની પાયાની વાતો તમારી સામે મોકું છું અને તમે એ માટે સંકલ્પ પણ કરો છો ત્યારે મને યાચ છે કે જીવનની બીજી જાંડી બાળતો પણ તમારી સામે રજૂ કરું.

મેં હમણાં વાનપ્રસ્થાશ્રમની વાત કહી તેમાં કશો જ રાજનૈતિક પ્રચાર નહોતો. આ એક જીંડો સવાલ છે. કોઈ પણ દેશનો ઉદાર આધ્યાત્મિક શ્રેષ્ઠ પહેાચ્યા વિના થતો નથી. જેમ જેમ વિજ્ઞાનનો વિકાસ થતો જશે અને માનવ સંષ્ટિ પર પોતાનો કાજૂ જમાવતો જશે તેમ તેમ તેટલા જ પ્રમાણમાં જો પોતા પર કાજૂ નહીં મેળવે તો એ રાક્ષસ નીવડશે અને પોતાનો તેમ જ દુનિયાનો સંહાર કરશે. પણ જો આપણે આપણા પર પોતાનો તેમ જ દુનિયાનો સંહાર કરશે. પણ જો આપણે આપણા પર એટલો કાજૂ મેળવી શકીશું તો આત્મચાન અને વિજ્ઞાનનો મેળાપ થશે. આપણે પૃથ્વી પર સ્વર્ગ ખડું કરી શકીશું. અપરિમલ, ઇદ્રિયો અને વિષયોથી મુક્ત થવાની વાત આ જો બાળતો હું તમારી સામે રજૂ કરું છું. વાનપ્રસ્થનો વિચાર કેવળ હિંદુ ધર્મે જ નહીં, બીજા ધર્મોએ પણ કર્યો છે. કુરાનમાં લખ્યું છે કે ચાલીસ વર્ષની ઉંમર પછી માણસની સ્વાભાવિક પ્રવૃત્તિ વિષય-વાસનાથી દૂર થવાની યાચ છે.

મજૂરો કામને પૂજા સમજે

એક સવાલ પુછાયો છે. સવાલ કરનાર કહે છે કે હું કારખાનાનો મજૂર છું, હું કેવી રીતે જૂદાનગંઝામાં મદદ આપી શકું? મારા મન સામે જૂદાનગંઝાનું જે ચિત્ર છે તેમાં એક વિચાર એ પણ છે કે આ અદિલન મેં જમિલીન મજૂરો માટે ઉપાધ્યું છે. આ એક પાયાનું અદિલન છે, ઉપરજસું નથી. મામડાના જમિલીન મજૂરોની હાલત સોથી ખરાબ છે. એમના

વતીથી બોલનારું કોઈ નથી. સહેરના મનુરો વતીથી બોલનારા કેટલાયે જણ છે. તેથી જ મારું આદિલન પણ મનુર-આદિલન છે. મારું આ કામ પતથે એટલે હું બીજા મનુરોનો પણ સવાલ ઉઠાવીશ. પણ અત્યારે મારે આ મનુરોને એટલું કહેવું છે કે બૃહાનવચ્ચ દેશનું ઉત્પાદન વધારનારું આદિલન છે. ઉત્પન્ન કર્યા વિના કોઈ ખાચ નહીં એમ મારું કહેવું છે. સ્વીન્દ્રનાથ ઠાકુરે એક ઠેકાણે કહ્યું હતું કે આપણે બધા બાગાકાર (divine) તો કરીએ છીએ પણ ગુણાકાર (multiply) કરતા નથી. આના પર દરેક મંત્રીરતાથી વિચાર કરે. મેં જોઈમાં પણ બધાને ઉત્પાદક કામ મળે એવી માત્રણી કરી હતી. તેનાથી બધાને કામની તાલીમ મળી હતી. હું મનુરોને કહેવા માગું છું કે મારું આદિલન શરીર-પરિશ્રમની નિષ્ઠા અને ઉત્પાદન વધારનારું છે. તેથી હું એમને વિનવીશ કે ઉત્તમમાં ઉત્તમ નિષ્ઠા રાખીને વધુમાં વધુ ઉત્પાદન કરો. ઓછું કામ કરવાની વાત ન કરશો. આજકાલ આઠ કલાકને બદલે સાત કલાક અને સાત દિવસને બદલે છ દિવસ જ કામ કરવાની વાત થાય છે એ જૂન છે. ભગવાને આપણને શરીર અને વાણી નિરંતર કામ કરતાં રહેવા સારુ આપ્યા છે. લગાતાર એક જ જાતનું કામ કર કર ન કરવું જોઈએ એમ હું આપું છું. જુદી જુદી જાતનાં કામો કરવાં જોઈએ. પણ આઠ દસ કલાક તો કામ કરવું જ જોઈએ. મેં રોજ દસ કલાક શરીર-પરિશ્રમનું કામ કયું છે અને મારો અનુભવ છે કે એનાથી ભુદ્ધિ વિકાસ પામે છે. થોડુંક ચિંતન કરવાથી કામ વધારે થઈ શકે છે અને ઉત્પાદન પણ વધે છે.

તેથી હું મનુરોને કહું છું કે તમારે માલિક સાથે વિરોધ નો એ વાત બૂઝી જાવ. માલિકનો વિરોધ કરવો હોય તો બીજા જાળતોમાં કરો, પણ ઉત્પાદનમાં કદી ન કરશો. મનુરો પ્રામાણિક અને નિષ્ઠાવાન હશે તો માલિકની સામે સુંદર રીતે સત્યાગ્રહ કરી શકશે. માલિક પણ એમની વાત કમળ કરશે અને જાતે મનુરો કરવા લાગશે. એક ભાઈ કહેતા હતા કે આપણે કર્તવ્ય પર ભાર મૂકવો જોઈએ. પણ આજે તો આપું કોઈ કરતા નથી અને બધા પોતાના હક્કની વાત આગળ મૂકે છે. આ એક વિચારવા જેની વાત છે. મનુરો કર્તવ્ય-નિષ્ઠ બનશે તો એમનામાં એક નેત્રિક

તાકત પેદા થશે, અને એની અસર માલિક, સરકાર અને સમાજ પર પડે
થશે.

આજે તો એવી માન્યતા ચાલે છે કે ધર્મા માટે એકલો
માલિક જ જવાબદાર છે. પણ એ ખોટી વાત છે. મજૂરો એ રીતે વિચાર
કરે કે કામ એ તો અમારી પૂજા છે, એ અમે ખાંડિત નહીં થવા દઇએ.
'જીવનનું' આ એક અત્યંત પવિત્ર કામ છે, અમે એમાં લાગ નહીં પડવા દઇએ.
એ લોકો ને આટલું કરશે તો હું માનીશ કે એમણે બુદ્ધાનયત્રમાં ઉત્તમમાં
ઉત્તમ સહકાર આપ્યો.

પટણા, ૨૫-૧૦-૧૯૫૨.

સમાજાય દ્વંદ્વં ન મમ

: ૭ :

આપણા કામનો મૂળભૂત વિચાર એ છે કે આપણે સમાજમાં પરિ-
વર્તન કરવું છે. એ મૂળભૂત વિચાર ને તત્ત્વજ્ઞાન કહેવાય છે, જેમાં દરેક
ધર્મની પ્રતિષ્ઠા છે અને જેના આધારે દરેક ધર્મ જિંડાણમાં જાય છે તે હું
વમારી સામે રજૂ કરીશ. જે ધર્મનો વિચાર જિંડાણવાળો નથી તે ધર્મ
ટકતો નથી, એ જીવન-નિષ્ઠા જાની શકતો નથી અને સમાજમાં ફેરફાર
પણ કરી શકતો નથી.

તત્ત્વજ્ઞાનના જિંડાણમાં જવાની આવશ્યકતા

આપણી બાંહેધરી પરંપરા એવી છે કે ડોઈ પણ પરિવર્તન કરવું હોય
તેને માટે ખૂબ જીડે જઈને તત્ત્વજ્ઞાનમાં એના મૂળિયા શોધવા પડે છે. જેમણે
આ પ્રમાણે ક્યું છે તેમના જ મૂળિયા ટક્યા છે; અને જેમણે આમ ન
ક્યું તેમના કેટલાક મુધારા તો સમાજે અપનાવ્યા પણ એ લોકો સ્થિર ન
થઈ શક્યા. હું જે ડોઈ પગલું ભરું છું એના જિંડાણમાં જઈને એના
મૂળિયા પકડ્યા વગર રહેતો નથી. મેં મારા જીવનના ત્રીસ વર્ષ એકાંત
ચિંતનમાં માળ્યા છે. એમાં મારાથી જાની તે સેવા કરતો રહ્યો છું. હું મારા
જીવનને સેવામય બડવા ધારતો હતો છતાં એ નિરંતર ચિંતનથીલ વૈત્યું

છે. હમણાં જ ડાઈકિંગ્સ્ટુ ડે રિનોબા વિરક્ત (જંગલ વખરના) પુરુષ હતા અને હવે અનુરક્ત (જંગલની) યધને આબ્યા છે. ડીક છે, ડાઈ પણ વિચાર પૂરેપૂરો લાપામાં જીતરી નથી સકતો. મારી એ વિરક્ત હતી, પણ એનું સ્વરૂપ ચિંતનનું હતું. સમાજમાં જે પરિવર્તન લાવવું જોઈએ તેના મુશ્કેલીની શોધ માટેનું એ ચિંતન હતું. હવે મેં કામ હાથ ધર્યું છે. છતાં આજે પણ હું પાયાના વિચારોમાં નિર્ધિત થઈને રહું છું. ડાઈ પણ સવાલ મને ડરાવી શકતો નથી. ડાઈ સવાલ મને તેટલો મોટો હોય, મારી સામે વેંતિયો બનીને જીતો રહે છે. હું એના કરતાં મોટો થઈ જાઉં છું. અને તમે પણ એનાથી મોટા જ દેખાવ છો. મને તે સવાલ હો, એ માનવીય હશે તો એનો ઉકેલ પણ માનવીય શુદ્ધિથી આવી શકશે. એક એક સવાલ જિજ્ઞેષ્યે જ છૂટકો.

અપહરણ અને અપરિશ્ક

મારા વિચારોને વિરોધી વિચાર આજે દુનિયામાં છે તેનું નામ છે અપહરણ-પ્રક્રિયા. આ પણ એક તત્ત્વ-વિચાર છે. એમાં એમ મનાય છે કે છેવટે વ્યક્તિ પણ છે તો સમાજ ખાતર. માટે સમાજ ખાતર ડાઈ એક વ્યક્તિનું ધન આચકી લેવું દોષયુક્ત નથી, જિલદું આચકી ન લેવામાં જ નીતિ-દોષ છે. એમાં એમ પણ મનાયું છે કે વ્યક્તિ પાસે સંપત્તિ રહી શકે અને વ્યક્તિની સંપત્તિનું અપહરણ થતું રહે તેવો જે વિચાર હોય તે અધર્મ છે. આ વિચારમાં કેટલુંક સારું અને કેટલુંક ખોટું છે. એમાં જે સારાપણું છે તેનું દુનિયામાં આકર્ષણ થયું, અને કેટલાક દેશોમાં તે પ્રભાવે સમાજરચના થઈ છે. આટલા દેશોમાં આપણે એનાં પરિણામો જાણી ન શકીએ. પરંતુ એમાં જે વાદ છે તેનું આકર્ષણ આજ તો દુનિયાને થાય છે. હિંદુસ્તાનમાં પણ અપહરણના આ તત્ત્વથી આકર્ષણે કેટલાક લોકો છે. મારે એમનાથી ગુદો વિચાર મડિલો છે. અપરિશ્કનો વિચાર અપહરણનો વિરોધી વિચાર છે.

સંન્યાસી માટે અપરિશ્ક અને ગૃહસ્થ માટે પરિશ્ક

આજનો સમાજ કહે છે કે અપરિશ્ક એ ધણો જીવો વિચાર છે અને

એ તો ત્રાંધાજી કે વિનોબા જેવાઓ માટે છે. અપરિમલ એ તો એમનો ઇતરો છે. એના પર એમનો જ અધિકાર છે. અમે જોઈએ તો એમની પૂજ કરશું, બાકી ગૃહસ્થ જીવનમાં તો પરિમલ જ રહેશે, અપરિમલ નહીં. જૂના જેમાનામાં કંઈક આવે તોડ નીકળ્યો હતો. તમે સંન્યાસી છો તો અપરિમલથી ચલાવો, અમે અમારે પરિમલ કરોશું. અમે તમને શિક્ષા આપીશું. અને છેવટના આદર્શ તરીકે અમે તમારું માન જળવીશું. પણ અમારો આદર્શ તો પરિમલ જ છે. આ પ્રમાણે લોક કહેવું.

પહેલાં પરિમલની એક મર્યાદા હતી અને એની ઉપર અપરિમલનો કાબુ હતો. વ્યક્તિગત સંપત્તિનો સ્વીકાર થયો હતો, પણ એ વિચાર સંન્યાસના અંકુશ નીચે હતો, અને સંન્યાસી-ફકીરોનું માન જળવીને રહેવું પડતું. પણ એક વિચાર તરીકે એ કેટલાકનો આદર્શ હતો અને કેટલાકનો નહોતો. ધર્મ-વિચારના આ પ્રમાણે ટુકડા પડી ગય છે તો એનાથી એક મર્યાદિત લાભ થાય છે. એનાથી તત્ત્વજ્ઞાનમાં બળ નથી પૂરાતું. પરિમલની મર્યાદાનું પાલન કરવું અને અપરિમલને આદર્શ માનવો એમાં કેટલુંક સારાપણું તો હતું જ, પણ કેટલીક ખરાબી પણ હતી. મોટા ભાગના લોકો પરિમલમાં માનતા હતા. એમ કરતે કરતે છેવટે અપરિમલનું નામ-નિશાન ન રહ્યું. લોભી માણસો સાથે પનારો પડતો ત્યારે ભલાભલા કહેતા કે પરિમલ જરૂરી છે. સામાવાળા પાસે આટલું દહાવ-લશ્કર છે તો આપણી પાસે પણ એટલું હોવું જોઈએ; નહીં તો આપણે નહીં ટકીએ. દુનિયામાં ટકવા સારું આટલું ઐશ્વર્ય જરૂરી છે. એટલે લોભીની રીતે લોભીનો સામનો કરવા જતાં પરિમલની પાળ તુટી ગઈ. અને લોભી તો મટવાના નહોતા. આમ કરવાથી સામસામી હોડ ચાલી. જોતજોતામાં નિર્લોભી પણ લોભી બની ગયા અને લોભીઓની એક જમાત બની ગઈ.

પરશુરામનો દાખલો આપણી સામે છે. જાતે પાછાણ હોવા છતાં એણે દયિયાર ધારણ કર્યા. પછી એ ધ્વનિયોને કેવી રીતે કાઢી શકવાના હતા? કારણ, એમના પોતાનામાં ધ્વનિયનું જી એમણે ધારણ કર્યું. ધ્વનિયનો લોભ થાય તો ધ્વનિયત્વ ન જાય. એ પાછાણની જેમ જીવ્યા

હોત તો એમનું કામ ચલું હોત. પણ એણે તો પાલકત્વ પાંટીને લાંચું મેલ્યું, એટલે એનો અવતાર પૂરો થયો ને મર્યાદા યુરોપીયન સમ આપ્યા. પરશુરામે ખરી. રીતે તો પાલક-શક્તિ પેદા કરવી જોઈતી હતી. જેને ટાળવું હોય તેના જ દધિમારે જો આપણે માન્ય કરીએ તો એમનું સ્થૂળ-સ્વરૂપ જ દબે. ઉપરથી દેખાતા ગુણમી માણસને તો આપણે ખતમ કરી સૂકીએ, પણ એને અંદરખાનેથી છવાડીએ હીએ. આમ નિર્દોશીએ લોભીને માર્યો પણ જાતે લોભી બની ગયો.

કંજૂસ અને ચોર

આજે દુનિયામાં પરિવ્રજીતો બોલ્યાલા છે. પરિવ્રજ માટે એવા કાયદાઓ પડ્યા છે કે તેથી જો ખોરો નહીં પણ કાયદેસર રહી ગયો છે. કાયદો ચોરીને, ગુનો માને છે, પણ જેણે સંધરો કરીને ચોરને ચોરી કરવાની પ્રેરણા આપી તેને સમાજ ચોર નથી માનતો. એ કોઈ ચેરકાયદે વાત કરે છે એમ સમાજ નથી માનતો. પણ ઉપનિષદે તો કહી રાખ્યું છે કે મારા રાજ્યમાં ન કોઈ ચોર હો અને ન કોઈ કંજૂસ હો; કારણ, જ્યાં કંજૂસ હશે ત્યાં ચોર હોવા અનિવાર્ય છે. કંજૂસે ચોરોને પેદા કર્યા છે. કંજૂસ ચોરનો બાપ છે. એમના માનસ-પુત્રોને આપણે કેદમાં પૂરીએ છીએ અને બાપને છૂટો મેલીએ છીએ. એ સંસ્કારી બનીને સમાજમાં મહાસે છે, અને ગાદીએ ચઢીને બેસે છે; આ ક્યારે ન્યાય ? સ્તેન ઇવ સઃ ! આપણે પામી શકતા નથી કે એ ચોર છે પણ ગીતાએ એ બતાવી દીધું છે કે એ ચોર જ છે.

પણ વળી આપણે માની લીધું કે ગીતા તો સંન્યાસીઓનો ગ્રંથ છે. એ ગૃહસ્થો સારુ નથી. આમ આપણે ગીતાને પણ સંન્યાસ પદ્ધતિ દીધી. પહેલાં આપણે સંન્યાસીઓનું એટલું બધું માન બળવ્યું કે આપણું ધર પાપી છે એમ માનીને એમને ધર જવાર રાખ્યા. પણ આજે આપણે એમને ધરમાં ન રાખતાં મંદિરમાં એટલા સારુ રાખીએ છીએ કે સંન્યાસી ઘેર આવે અને રખેને આપણો દીકરો સંન્યાસી થઈ જાય ! આજે દુનિયામાં જે સૌથી વધુ સંધરો કરે તે જીતે છે. સંધરો સૌના માથે સવાર થઈને બેઠો છે. પણ આજના યુગ માટે ઉપયોગી તત્ત્વ અપરિવ્રજનું જ છે. એ કેવળ સંન્યાસીઓ માટે નથી, ગૃહસ્થો માટે પણ છે.

સમાજાય હદમ્ ન મમ ।

આપણે સર્વે સમાજને અર્પણ કરવું 'જોઈએ, અને આપણા ખર્ચ પૂરતું જ લેવું જોઈએ. યદર્થા આહુતિ આપતી વખતે આપણે કહીએ છીએ કે 'ઈદ્રાય હદમ્ ન મમ, અગ્નયે હદમ્ ન મમ'—આ ઈંદ્ર સારુ, આ અગ્નિ સારુ, મારે સારુ નહીં. તેથી જ રીતે આજે હવે કહેવું જોઈએ 'સમાજાય હદમ્ ન મમ, રાષ્ટ્રાય હદમ્ ન મમ'—આ સમાજ સારુ છે, રાષ્ટ્ર સારુ છે, મારે સારુ નહીં. તું પેદા કરે તે સમાજને ચઢાવી દે, પણો સમાજ તરફથી જે શેષરૂપે તને મળે તે અમત હશે.

અપરિમિદના પાયા પર નવું યજ્ઞતર

આજની હાલત આપણે બદલવી છે, અને સાચા સેવકોના સેવકત્વ ગૌરવ કરવું છે. આ શી રીતે બને ? તમે તમારી પાસે જે કંઈ છે તે સમાજને અર્પણ નથી કરતા અને ભૂમિના માલિક યજ્ઞને ચોટી રહો છો તો આ ન બની શકે. હું છત્તુ છું કે કારખાનામાં મનુષ્ય-માલિકનો બેઠ ન રહે અને બધા સેવક બને. પોતપોતાના મન પ્રમાણે કામ કરીને બધું સમાજને અર્પણ કરે. અને એમ કરતાં પોતાના જીવન-નિર્વાહ જોશું જે મળે તેટલાથી સંતોષી રહે. એટલું જ નહીં, દરેક જણે એ જ રીતે વિચારે કે મારું બાળક મારે માટે નથી, પણ સમાજ માટે છે. મને જે અકલ મળી છે તે સ્વયંભૂ નથી, સમાજ માટે છે. હું સમાજમાં આ જાતનો અપરિમિદ લાવીને વૈભવ અને સંપત્તિ વધારવા માગું છું. સમાજ નારાયણ-સ્વરૂપ છે તો સહમી એની પાસે જવાની જ છે. એમાં કોઈએ ગભરાવાની જરૂર નથી. આપણે એક સુંદર સમાજ રચવો છે, અને એનો પાયો તે ભૂમિની સમસ્તિ છે. હું એ જ સમજાવું છું કે જમીન સૌને સારુ છે. આ વાત સમજાવી અધરી નથી. આજે હિંદુસ્તાનના તમામ ઉદ્યોગો બાંધી પડ્યા છે અને જમીનની માંગણી વધતી જાય છે. તેથી જમીનનો સવાલ ઉપાડી લઈને અપરિમિદની તાલીમનો આરંભ કરીએ તો એ વિચાર સમાજના મનમાં સારી રીતે બેસી જશે. અપરિમિદના પાયા પર એક ભવ્ય સમાજ-રચના ઉભારવાનો મારો ઉદ્દેશ છે.

મારો અપરિમિદ શ કરજેવો નથી. ચામડું જોડીને ભૂત ચોળનારો

તો ડાઈ પણ બની રહે, પણ એની પકડમાં કુનેર હશે. વિશ્વની પાસે લક્ષ્મી પડી છે, પણ એ એના પ્રત્યે ઉત્તરસીન છે. સમાજમાં બધું હાજર હશે, પણ વ્યક્તિ પોતાને આને અપણું જ લેશે. આવતી કાલની ચિંતા કરવાની જરૂર નથી. જુવાનીમાં જે સમાજની ચિંતા કરે છે, ધડપણમાં સમાજ એની ચિંતા કરશે. અપરિમિતની બુદ્ધિ, ધડપણમાં તેજસ્વી બને છે. એવા ધરડાએ ભાર નથી જનતા. જિંદગું એમને આભાર બનાવ છે. આવા જ્ઞાનીએ ધરડા શરીર થોડું કામ કરશે તોયે બુદ્ધિથી વધારે કામ કરતા હશે. જુવાનોમાં જે સમાજની સેવા કરે છે તેની બુદ્ધિનો ધડપણમાં વિકાસ થાય છે.

આજ ગરીબ-અમીર બન્ને દુઃખી છે

આને લોહો જુવાનોમાં જ દુનિયાને લૂટે છે, પરિણામે ધડપણમાં લોહો એમને તુચ્છ સમજે છે. શરીર અખડી જાય છે અને પ્રત્ન, મિત્ર, ખડોશી વગેરેનો પ્રેમ નથી રહેતો. પ્રેમને સાટે લક્ષ્મી મેળવી અને ઉપરથી રોમ પણ લાભ્યા. જેણે રોમ, ચિંતા ને ધન રણું એ શું પામ્યો ! શું એની કમાણી સારી થઈ ? શું એનાથી સમાજ સુખી થયો ? એનાથી સમાજ સુખી થયો હોય તો આ શેઠણાં સા સાડું. અને મારે શીદને ફરું પડત ? બધા લોહો મારી પાસે આવીને શેઠણાં રહે છે. મરીબોને પેટની ચિંતા હોય છે અને શ્રીમંતોને બીજી ચિંતાઓ હોય છે. એમના ધરમાં અંદરોઅંદર બનાવ નથી. હું તો એમને કહું છું કે તમે ધરમાં સંપત્તિ ધાધી, પ્રેમને બહાર ખેંચી મૂક્યો. ધરમાં પૂજો ચાપ્યો ત્યાં સુખ ક્યાંથી હોમ ? પ્રેમ અને પેસો સાથે સાથે થી રીતે રહી શકે ?

મરીબના ધરમાં જુઓ. બાપ-બેટા વચ્ચે કેટલો પ્રેમ હોય છે. બેટો બાપની ઠેવી સેવા કરે છે ? એ એના સાડુ-જોષ્ટએ તેવું મોંધું ઓસડ લાવે છે. પણ શ્રીમંતના ધરમાં બેટો બાપની સામે પણ તાકતો નથી. બાપ મદિ પડ્યો તો એકદર કે નસનિ બોલાવી લે છે. મા, બહેન કે બેટો ડાહ્યા સેવા કરવા જીલું નથી રહેતું. આ વધારીને વાત નથી કરતો. મેં મોટાંબોનાં જીવન અંદરખાંતેથી જોયા છે. ટૂંકમાં સાર એ કે આજે ગરીબ અને અમીર બન્ને :

દુઃખી છે. બન્નેને એ જાતનાં દુઃખ છે. જે સમાજ-રચનામાં દુઃખ જ જામતા આવે તે સમાજ-રચના શા કામની ?

દરેક ઘર સરકારની બેંક બને

એમ ન સમજશો કે જેમની પાસે મોટા સંધરા છે તે લોકોએ જ આ વાત સમજવાની છે. એક જરા અમસ્તી લંગોટીમાં પણ આસક્તિ રહેણી હોય છે. જેની પાસે જે કંઈ હોય, તે એના ઘરમાં પણ બસે 'પડયું' હોય, તોવે એ સમાજ માટે છે. જેટલા ઘર છે તે તમામ હિંદુસ્તાનની સરકારની બેંક હોવા જોઈએ. આજે તો સરકારે કરજ કરવું પડે છે, વેરા નાંખવા પડે છે, અમેરિકાનો આશરો લેવો પડે છે, અથવા તો નાસિકના છાપખાનાનો આશરો લેવો પડે છે. પણ હું પાંચમો ઉપાય સજાડું છું. સરકારનો બોલ પડે ને લોકો આપવા માડે. આવી લોકપ્રિય સરકાર બને-બની શકે છે. તો દરેક ધરવાળો સરકારને કહેશે, 'આ તો તમારી જ ચીજ છે, જોઈએ તેટલી લો, હું ચિંતા નથી કરવાનો કે કાલ શું ખાઈશ. તમે ખવડાવશો તો જ ખાઈશ.'

આવી સરકાર બને આવો સમાજ બની શકે એવો મહાન વિચાર આપણે દુનિયામાં ફેલાવવો છે. તેથી મારે એકલા શ્રોમંતો પાસેથી જ નહીં, મરીમો પાસેથી પણ જમિ લેવો છે. દરેકને મારે કહેવું છે કે તમારાથી પણ નીચે કોઈક છે. તેની સામે જુઓ. તમારી પાસે સાંજે ખાવાનો શેટલો નથી તોવે અત્યારના શેટલામાંથી ટુકડો પેલા સારુ કાઢવો એ તમારો ધર્મ છે. ખરી રીતે થવું નો એમ જોઈએ કે સમાજને બધું અપૂર્ણ કરવામાં આવે પણ આજે એમ નથી થતું, અને સમાજ પણ એને માટે તૈયાર નથી. તો આજે કમ્પેન્સેશન એક ટુકડો, છો શ્રામ તો આપવો જ જોઈએ.

વામનનાં ત્રણ પગલાં

ધણી વાર સાંભળવા મળે છે કે હવે મોટા જમીનદારો નથી રહ્યા. પણ મારે માત્ર મોટાઓ પાસેથી જ નહીં, બધા પાસેથી દાન લેવું છે. એનાથી જ ધર્મ-વિચાર ફેલાશે. દાન-પત્ર એ મારો વિચારના સ્વીકારની પહેલ છે. પછી હું એ હિંદુ પ્રભાણીની નવી સમાજ-રચના કરીશ. મેં હમણાં સંપત્તિ-દાનની યોજના કરી છે. કેટલાક કહે છે કે તમે એમાં ક્યાશો. હું માનું છું કે

જેને આ પ્રમાણે સમાજનો અવિશ્વાસ હોય, તે 'સમાજનું' અંગ મનવાને કાયદે નથી. માથાપ પર સંતાનોતો એટલો બધો અવિશ્વાસ હોઈ શકે ખરો ? આ 'બધું' થાય છે તે કાયદાથી નથી થતું, પ્રેમથી થાય છે. પછી હું અવિશ્વાસ શી રીતે રાખી શકું ?

મુસલમાન પાંચ વાર નમાઝ પઢે છે, તે શું એના પર નજર રાખવા કોઈ ચોકીદાર હોય છે ? હિંદુઓ પણ એ જ પ્રમાણે 'ધર્મકાર્ય' કરે છે; અને એવી જ રીતે આ ધર્મ-વિચાર સ્વીકારાશે. મને જરાયે ડર નથી કે હું 'ક્રમાધર્મ' કારણ, હું બધાના અંતરાત્મામાં પ્રવેશું છું. સંપત્તિદાનની યોજના એ મારું બીજું પગલું છે. પહેલું પગલું ભૂમિદાનનું છે. મેં દોઢ વર્ષ પર કહ્યું હતું કે હું વામન બનીને આવ્યો છું. દહે ત્રીજા પગલા સારું માયું નમાવલું. પછી અને ત્રીજું પવિત્ર પગલું માયા પર મંડાશે, ત્યારે સૌ મરીબ બની જશે, અને દુનિયા આખી હિંદુસ્તાનનું અનુકરણ કરશે. હિંદુસ્તાનને આદર્શ માનીને દુનિયા ચાલશે.

ટિકારી, તા. ૩૧-૧૦-૧૯૫૨

વહેંચણી અને ઉત્પાદન સાથે સાથે

કેટલાક કહે છે કે વહેંચણીની વાત અત્યારથી શીદને મૂકી દે. હજી તો ઉત્પાદન થોડું છે. પહેલાં ઉત્પાદન વધારવાની વાત કરો. આજે વહેંચણીની વાત કરશો તો એનાથી ભૂખની વહેંચણી થશે અને અનેકાને ભૂખ્યા રહેવું પડશે. પણ આ વિચાર ભૂતભરેલો છે. વહેંચણી અને ઉત્પાદન સાથે સાથે ચાલવાં જોઈએ. જિંદગીનાં આ પ્રમાણે કોઈમલા નો પાંડો સંકેત. પહેલાં અમુક કામ ને પછી અમુક કામ એવી રીતે કેટલાક કોમોમાં કોમ પાડી નથી શકાતા. પહેલાં સ્વાસ લઈ લઈએ અને પછી ખેતી કરીશુ એમ ન કરી શકાય. ખેતીની જેમ બીજા કોમોનાં સાથોસાથ સ્વાસ તો નિરંતર ચાલુ જ રહે છે, અને એનાથી જ જિંદગી પ્રણ છે. તેવી જ રીતે ઉત્પાદન અને સમાનતાનો વિચાર પણ સાથે સાથે થવો જોઈએ.

કુટુંબનો ન્યાય

આપણે કુટુંબમાં તો એવી રીતે નથી કરતા કે પહેલાં ઉપજ વધારી બેઠાં, પછી બધાને ખવાડીશું. એમ પણ નથી કરતા કે હમણાં થોડાંને ખવડાવીએ અને પછી થોડાંને ખવડાવીશું. તો પછી કુટુંબને સારું વિચારવાની એક રીત ને સમાજ સારું વિચારવાની બીજી રીત એ શી રીતે ચાલે? હાકીતમાં આવી દલીલ તો મૂડીવાદી લોકો અને મૂડીવાદની અસર જેમના વિચાર પર પડવાથી ભુદ્ધિમાં ભ્રમ પેદા થયો છે એવા લોકો કરે છે.

મેં જો આ બુદ્ધાનવસ્તુ અદિલન આરંભ્યું છે તેમાં ઉત્પાદન અને વહેંચણી એ બન્ને સાથે સાથે ચાલશે. વહેંચણી થશે તો એક જશે, ખેડતો હશે એને થોડીક જમીન મળશે. સમાજમાં ગણિતના આદિસા સામું જોઇને વહેંચણી થતી નથી. પૂરેપૂરી નહોં તો પણ અમુક તો વહેંચણી થવી જ જોઇશે, તો જ એની સાથે સાથે ઉત્પાદન પણ વધશે એમ હું માનું છું. પહેલાં વહેંચણી થાય, તો પછી સાથે સાથે ઉત્પાદન શી રીતે વધારવું એની યુક્તિ પણ શોધી શકાય. આજે ખેતીમાં ખેડૂતની અકલ અને પ્રેમ અપલામતાં નથી, કારણ કે એ ખેતીનો માલિક નથી. પણ વહેંચણી પછી એ અપલામશે.

શેરધાટી, ૯-૧૧-૧૯૫૨

યુમનાં ઘડવૈયાં આપણે છીએ

: ૯ :

આપણી મારે બાબતે અનંત સદિ ફલાયેલી પડી છે. એ અનંતની વચ્ચે આપણે એક તુચ્છ શરીરધારી ઊભા છીએ. આખી સદિ આપણને નિરંતર દેતી આવી છે.

સદિ પાસેથી દાનનો પાઠ

સખંનારાવણ સવારે આવે છે અને એમાં સદસ કિશોરથી આપણને આલિંગન આપે છે. ઠાઠ સેવક પોતાના સ્વામીના ધરમાં પ્રવેશતો હોય તેવી રીતે એ આપણા ધરમાં પ્રવેશે છે. ઠટથી અદબ ભગવે છે! આપણે જો

ખારણાં વાંસી મેલ્યા હોય તો એ ધક્કો મારીને ખોલી નથી નાંખતો, દરવાજો જ બિમો રહે છે. પોતાના બંધાં ફિરવો સાથે લઇને એ આપણા દરવાજો બિમો બિમો વિચારે છે, ક્યારે દરવાજો ખોલે ને ક્યારે સેવા બળવવા દાખલ થાઉં ? આપણે અડધા દરવાજો ખોલીએ તોયે અંદર આવે છે ને આખો ખોલીએ તોયે અંદર આવે છે. આપણા જેવા વૃન્ધ લોકોની સેવામાં એ પોતાનું જીવન ખપાવી નાંખે છે.

આ વાયુ, હવા નિરંતર વહે છે. એ ક્યાંથી આવે છે ને ક્યાં જાય છે, કોઇને ખબર નથી. દેહ પ્રાચીન કાળથી એક બાજુ દિશાનયથી અને બીજી બાજુ સમુદ્ર પરથી વાયુ આવે છે, આપણાં અંગેને મધુરો સ્પર્શ કરે છે અને આપણા પર પ્રેમ ઢોળે છે. એનાથી જ આપણો શ્વાસ ચાલે છે. આપણા વૃન્ધ જીવનને પરિપૂર્ણ કરવા એ નિરંતર કામ કરે છે. એ જો એનું કામ ન બળવે તો આપણે અધા ખતમ થઈ જઈએ.

આ મંત્રાં આપણી સેવા માટે નિરંતર વહે છે. આપણે ઝાડ વાળ્યું, તરત જ એની સેવા માટે એ ઠોડી આવે છે. આપણે અખિં વાવીશું તો એ અખિા ઉછેરી આપણે અને બાવળ વાવીશું તો બાવળ ઉછેરી આપણે. તમે ફાલે તેમ ચાલો, એનું કામ તો તમારી કમ્પા પૂરી કરવાનું છે. આપણ બાળકોની સેવા બળવવાનું પ્રત એ માતાએ લીધું છે.

અને આ વાદળાં ! એ આપણા પર નિરંતર વરસતાં રહે છે. વળતું કશું સેતાં નથી.

આમ આખી સૃષ્ટિ નિરંતર દાન દેતી રહે છે. ઝાડો ફૂલે ફાલે છે. આપણે એને પાણી પાશું તો એ ફૂલશે ફાલશે; પાણી પાકશું તો ફળશે, અને નદી પાકશે તો એના જીવને દુઃખ તો થશે, છતાંય પોતાની નેટલી રસ-સકિત હશે તેટલાં એ ફળશે. આપણે એના જ હાથમાં બેસીને એની ગળા વાઢીશું તોયે એ કશો ફરિયાદ નહીં કરે. આમ આખી સૃષ્ટિ આપણને દેતા રહેવાનું શિક્ષણ આપે છે.

આ જ શિક્ષણ આપણને આપણી માતાએ બચપણમાં દીધું છે. એ વખતે આપણે નાનાં દેતાં આપણી રક્ષા કરનારું તે વખતે બીજું કોણ હતું ?

પણ આપણે પેદા થયા અને બીજા બાળુ એના ચાનમાં દૂધ જીભરાયું, આપણને
એણે એ દૂધ પાપું. આપણને દૂધ પીવાની તાલાવેલી હતી એથી વધારે
તો એને આપણને પાવાની તાલાવેલી હતી. આમ આપવાનો પાઠ ભગવાને
આપણને એક ગળથૂંથીમાંથી જ દીધો.

કુટુંબ-પ્રેમને વ્યાપક બનાવીએ

લોકો કહે છે કે હું જિલ્લી ગંગા વહેવાણું છું. એક દાદા સુધી તો
એ વાત ઠીક પંચ છે. પણ જિલ્લી કંઈ ને સીધી કંઈ તે વિચારવાની વાત છે.
સૃષ્ટિ આપણને શો પાઠ આપે છે? એ સીધી ગંગા છે કે જિલ્લી? એ તો
આપણને આપે જવાનો જ પાઠ આપે છે. આપણે બધા જ એ માત્ર
લેવાનું જ શીખીશું, કોઈને આપવું નહીં ગમે તો શી વલે થશે? કારણ,
કોઈ આપશે ત્યારે કોઈ લેશે ને? આપણું કામ સૃષ્ટિ સાથે એકરૂપ થવાનું
છે. એ રીતે આ કાર્યક્રમ સૃષ્ટિને અનુકૂળ છે. તેથી મારું કામ સીધી ગંગા
જ, કહેવાશે. બાળે, જે થઈ રહ્યું છે તે સાવ બનાવટી અને સૃષ્ટિથી જિલ્લું
છે. પણ પછી લોક પૂછે છે કે ત્યારે આ બધું ચાલે છે શી રીતે? એ
ચાલવું નથી ચાલવાનો, ભમ માત્ર છે.

અરી રીતે તો પરિસ્થિતિને કારણે આપણે બધા સ્વાર્થી લાગીએ છીએ.
પણ જો કુટુંબમાં નબર નાંખીએ તો જોને આપણે સ્વાર્થી કહીએ છીએ તે શી
રીતે વર્તે છે? એ ઉંબરામાં પગ ફેરો જ બાળકો પર કેવો પ્રેમ કરે છે? એ
બાળકો પર પ્રેમ ન કરે તો બાળકો જોને કાયદો જોછા જ ફેખાડે તેમ છે
કે અમારું પાલન-પોષણ તમારે કરવું જ પડશે? એમની ભૂખ તો માબાપને
લાગે છે. બાળકોને ખવડાવવાની ચટપટી તો એમને જ વિશેષ થતી હોય છે.
એ કહે છે કે કુટુંબમાં પોતાના બાળકો, ભાઈબહેનો અને માતા-પિતા માટે
કંઈક કરવાનું હોય તો તે કરતાં આનંદ આવે છે. એક જરાક અમસ્તા
ધરમાં જરાક અમસ્તું પ્રેમનું કામ કરવાથી આટલો આનંદ થાય છે તો
એવો જ પ્રેમનો પ્રવાહ આખા સમાજ સારુ વહેવડાવીએ તો કેટલો મદાન
આનંદ થશે એનો જરા દિસાવ તો મડિા! સાર એટલો કે મારું આ કામ
મદાન આનંદનું કામ છે. અને તેથી તો સમાજના હૃદયમાં એ પ્રવેશી શકે છે.

આનંદની પ્રાપ્તિ માટે મથવાપણું નથી

કેટલાક વળી કહે છે 'જમીન માંચે નહીં મળે, જે તો માર્યાથી મળે. સંઘર્ષ-અથડામણ વગર કોઈ ચીજ મળતી નથી. સંઘર્ષ જ જીવનનો આધાર અને પાયો છે.' પણ આ જાણકને ધવરાવે છે તે શું જેનાં યાન સાથે બાળક સંઘર્ષ કરે છે. હા, જેને પ્રેમનો સંઘર્ષ કહો તો મારે મંજૂર છે. દુનિયા આખી પ્રેમથી ચાલે છે. મરણ પચારીએ પડેલાને પણ પોતાના સંગવિદ્વાંસો જોઈને આનંદ થાય છે ને હૈયે ટાટક વળે છે, તે શું જેની આંખનો પેલા લોહો સાથે સંઘર્ષ થાય છે? પણ આ લોહોની જૂઝ જ એ છે કે ઠીક રીતે વિચાર જ કરતા નથી. પણ, જો આ લોહો ઠીક રીતે નહીં વિચારે તો એમનાં બધાં કામ નફાર્માં નીવડવાનાં છે.

ઉપનિષદમાં માયું છે કે આ આખી સૃષ્ટિ આનંદથી પેદા થઈ છે ને આનંદમાં લીન થાય છે. આજે પણ દરેકને કોઈ ને કોઈ પ્રકારનો આનંદ તો હોય છે જ. લોહો કહે છે કે સુખની પ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. પણ સુખ સારુ શા માટે મળે છે? એ તો તમારું જ સ્વરૂપ છે. તમે પડે સુખ-રાશી, સુખ-નિધાન અને સુખ-સમુદ્ર છો. આમ તમે સુખ છો. મોઢામાં સાકરની ગાંઘડી નાંખવાથી સુખ નથી પેદા થતું; ચૈતન્ય-સહ તો તમારા મોઢામાં જ છે, એનાથી સુખ પેદા થાય છે. તમે પડે આનંદ છો. તેથી આનંદની પ્રાપ્તિ માટે કોઈ પ્રયત્ન કરવાપણું નથી. કરવું જ હોય તો દુઃખની પ્રાપ્તિ માટે કરવાપણું છે, ને આજે એ જ થઈ રહ્યું છે. તમે પોતે થઈને દુઃખની પ્રાપ્તિ માટે આજ સુધી કેટલી મહેનત કરી છે? જેટલું જ એક છોડી દો તો પણ પોતાના મૂળ સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરશો.

તમે આનંદમય છો. આનંદની પ્રાપ્તિ સારુ નહીં, પણ આનંદની શુદ્ધિ સારુ પ્રયત્ન કરવાનો છે. કોઈને ઘડ પીરાંમાં આનંદ આવે છે, કોઈને વાચવામાં, કોઈને જ્ઞાન રેવામાં તો કોઈને સેવા કરવામાં આનંદ આવે છે; આમ આનંદ અલગ અલગ પ્રકારનો હોય છે. દરેકને અંદરથી આનંદનો અનુભવ થાય છે. આટઆટલાં દુઃખ છતાં અનુભવ તેમ જ બધાં જ પ્રાર્થનાઓ જીવતાં રહેવા મથે છે. અને આમ તો આનંદ પણ દરેકના

જીવનમાં હોય છે, છતાં કંઈક કરવાપણું લાગ્યા કરે છે. આનંદનું જે સ્વરૂપ હશે તે પ્રમાણે એ પ્રાપ્ત થશે. એટલે આનંદનું સ્વરૂપ શુદ્ધ કરવાનું કામ આપણે કરવાનું છે. દારૂ પીવામાં આનંદ આવતો હોય તો મીઠાઈ ખાવામાંથી આનંદ પ્રાપ્ત કરવાનો અભ્યાસ પાડવો જોઈએ, અને મીઠાઈમાંથી આનંદ મળતો હોય એવે કેરી ખાવામાંથી આનંદ પ્રાપ્ત કરવાનો અભ્યાસ પાડવો જોઈએ. કેરી ખાવી એમાં કંઈક શુદ્ધ સ્વરૂપનો આનંદ છે, પણ એથી સચિવાતો આનંદ તો કોઈને ખવાડવામાં છે. આમ આપણે આપણા આનંદનું સ્વરૂપ વધારે ને વધારે શુદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. સાર એટલો કે મનુષ્યે કંઈ મથવાપણું હોય તો તે આનંદની પ્રાપ્તિ માટે નહીં, પણ એની શુદ્ધિ માટે છે.

આવસ્તીનો કિસ્સો

અધા કહે છે, કળિયુગમાં આ તે શી રીતે બનશે ? અધા : દુઃખી : દુઃખી છે. આમ છતાં તમે જુઓ કે કે લાખો લોકો દાન આપે છે ને અપાવે પણ છે. આ શુદ્ધની ભૂમિ છે. એ મહાપુરુષ અહીંની હવામાં સદૃશ સ્વરૂપે હાજર છે. દરેકના હૃદયમાં એમની સ્મૃતિનો અંશ પડેલો છે. એ કરુણાનાં અવતાર આજેથી અહીં હજાર વર્ષ પર યાન-દાન દેતા અહીં ધૂમ્યા હતા. હું એક વ્યક્તિ, પણ એમના પગલે પગલે ચાલવા કેશિશ કરું છું. હું તમને આવસ્તીનો એક કિસ્સો સંભળાવું.

આવસ્તીમાં લોકોએ ભગવાન શુદ્ધને ચાતુર્માસ માળવા જોલાવ્યા. એમણે સત્ એકાંત ધ્યાન કરવા સારુ જમીનવાળાઓ પાસેથી જમીન માંગી, પણ જમીન-માલિકોએ જેટલી જમીન જોઈતી હતી તેટલી પર ટંકાય જેટલી સોનામહોર લાખને જ જમીન આપી. આ તો ભગવાન શુદ્ધના જમાનાની ધટના છે. આજે એ જ આવસ્તીમાં મારા જેવા પામર માનવી, જે ભગવાન શુદ્ધની સામે કશા લેખામાં નથી તેને સો એકર જમીન મળી. તો આ તે સતયુગ આવ્યો કહેવાય કે કળિયુગ ? જરા તમે વિચાર કરો. ભગવાન શુદ્ધના સિધ્ધાંતે જમીન સોના મહોરથી ટાંકી આપીને ખરીદવી પડી એવી હીમતી જમીન મને આજે દાન મળી છે.

યુગ તમારા હાથમાં છે

માટે યુગની વાત ના માંડીશો. જે યુગમાં તમારે રહેવું હોય એ જ યુગ તમારે ચાલે છે. યુગ આપણને ધડતો નથી. યુગના ઘડવૈયા કાળપુરુષ તે આપણે જ છીએ. આપણા હાથમાં આપણી આ સૃષ્ટિ છે. ગીતામાં કહ્યું છે: "આ જે જડ સૃષ્ટિ દેખાય છે તેને આપણે જીવ ધારણ કરીએ છીએ." આપણી સૃષ્ટિ આપણા હાથમાં છે. આપણે ચેતન છીએ. આપણે જેને મન-કાવતો ધાટ આપી શકીએ છીએ. આપણે માટીમાંથી ઘડે જનાવવા હોય તો એ ગુપ્તરૂપ જનાવવા દે છે. એ ફરિયાદ નથી કરતી કે મારો દેખાણો દેખાણો ધાટ ધડો. તમને કાવે તેવો ધાટ ધડી શકો છો. તેવી જ રીતે યુગને પણ તમે કાવતો ધડી શકો છો. યુગ તો તમારા હાથમાં માટીના લોદા બરાબર છે.

લોકો મને કહે છે કે તમારો ચરખો આ મંત્ર-યુગમાં, આ જંતરમંતરના યુગમાં નહીં ચાલે. છતાં મેં દિલ્હીમાં ધંટી ફેરવી ને એમાંથી બોટો નીકળ્યા. દિલ્હી હતી અને યુગ મંત્રયુગ હતો છતાં ! માટે, યુગ તમારા હાથમાં છે.

સતયુગ આવે છે

આજે જોડલો ઉન્નત સમય આવ્યો છે એટલો આ અમારો ક્યારેય નહોતો. ઇતિહાસમાં કોઈ કાળે આઝાદીની લડત અદિસાથી લડાઈ હતી ખરી ! પણ આ યુગમાં એમ બન્યું અને એ અમલકાર આપણે સમી આંખે બાળ્યો. આવી જખરદસ્ત સસ્તનત, જેમાં સર્વનારાયણ કદી આધમતો નહીં, જેને જર્મની પણ ટાળી ન શક્યું જેને આપણે ટાળ્યો. અને માંડીબળે આપણને શું સાધન આપ્યું ! ચરખો આપ્યો, અને પ્રેમ તથા અદિસાનો નિઃશસ્ત્ર કાર્યક્રમ આપ્યો. આ બધું આપણી સગી આંખે બાળ્યું. પણ લોકો કહે છે કે આપણા પ્રુવાચથી સ્વરાજ્ય નથી મળ્યું, એમાં મોટો ફાળો તો દુનિયાની પરિસ્થિતિનો છે. મારો એવો તો કોઈ દાવો નથી કે અહીં જ બાળ્યું-નહ્યું અદિશાનું અદિલન થયું તેટલાથી જ આપણને સ્વરાજ્ય મળ્યું. ગીતા પ્રમાણે આપણે તો માનીએ છીએ કે કોઈ પણ કામ એક જ કારણસર ખંનતું નથી. છતાં ઇતિહાસના લખનારા લખશે કે દિંદુસ્તાનની સ્વતંત્રતા માટે અદિશક અદિલનનો પણ ધણો મોટો ફાળો હતો.

તમે એ પણ જોયું કે લગાઈ પછી ને દડવાશ રહી જાય છે તે પણ અહીં નથી રહી. આજે હિંદુસ્તાન અને ઇંગ્લેંડ વચ્ચે મેત્રીની બાવના છે. આ કામ જોવો તેવો અમત્કાર નથી. આ બધું આપણી આંખો સામે જન્યું છે. માટે ભ્રમમાં ન રહેશો કે આ કલિયુગ છે. આ તો સતયુગ આવી રહ્યો છે. આપણી આંખોનો સામે આવી રહ્યો છે, અત્યંત તેજ ગતિથી આવી રહ્યો છે. વિજ્ઞાનને લીધે એની પ્રતિ આજે વધી ગઈ છે.

મહાયુદ્ધને આવકાર

કેટલાક કહે છે કે સતયુગ તો નહીં ને મહાયુદ્ધ આવે છે. હું કહું છું જેટલા મહાયુદ્ધને આવવું હોય એટલા લોકો આવતા. કારણ, મહાયુદ્ધ માનવને માંક ધીખવાડે છે કે યુદ્ધથી એકેય સવાલ ઊઠતો નથી. તેથી હું મહાયુદ્ધને આવકારું છું. એના પરિણામે દુનિયા આખી સીધી મારી સામે આવી જોવા પાથરીને કહેશે કે અમે હાર્યા, હવે અહિંસાનો માર્ગ અંતરવે. તેથી હું કહું છું કે તમારે વિજ્ઞાનને રોકવું હોય તો મહાયુદ્ધ આદરો. જૂના જમાનામાં બીમ અને જરાક ધની કુસ્તી થતી તેમ આજે હિંદુસ્તાન ને રોકીનની કુસ્તી થાય તો આપણને વધી નથી. કારણ, એમાં હિંસાની એક મર્યાદા હોય છે. એ હિંસા દુનિયાને અડતી નથી. પણ વિજ્ઞાનને લીધે આજે હિંસાનું સ્વરૂપ એવું, ચક્રગયું છે કે તમારે વિજ્ઞાનનો વિશ્વાસ કરવો, હશે તો હિંસા ઠોકવી જ પડશે. મારે વિજ્ઞાનનો વિશ્વાસ કરવો છે તેથી કહું છું કે એની સાથે હિંસા લગીર નહીં ચાલે. હિંસા આવી તો એનો અર્થ એ થશે કે મનુષ્ય પોતાના નાશની તૈયારી કરી મેલી છે.

વિજ્ઞાન અને અહિંસાનો યોગ

આ યુગ વિજ્ઞાનનો છે અને અહિંસાને સાદ દે છે. તેથી હું કહું છું કે વિજ્ઞાનને આગળ વધારો, જોયો આગળ વધારો. લોક કહે છે વિનોબા વિજ્ઞાનની વિરુદ્ધ છે. પણ હું વિજ્ઞાનની વિરુદ્ધ નથી, ચંત્રની વિરુદ્ધ છું. લોકોને એટલું પણ નથી સમજતું કે વિજ્ઞાન એ ચંત્રથી જુદી વસ્તુ છે. સાબના માનને વિજ્ઞાન કહે છે. મારે એ વધારવું છે. હું વિજ્ઞાનનો પ્રેમી છું.

ગિતાન આપણું દાસ છે. આપણે ઇચ્છીશું તે પ્રમાણે એ કરશે. આપણે ઇચ્છીશું તો એ આપણા સારુ એટલે જોગ બનાવી આપશે, અને ઇચ્છીશું તો એ આપણે માટે પરમાણુ-શક્તિ પેદા કરી આપશે.

માનવ-જીવનને ઉન્નત, વ્યાપક અને વિશાળ બનાવવા માટે વિજ્ઞાનને 'મૂળ વધારણું' જોઈએ પણ એની સાથે અદિસા જોડી આપવી જોઈએ. જો એ જોના મેળ થઈ શક્યો તો આપણે પુરાણોમાં સ્વર્ગની વાતો વાંચીએ છીએ તેવું સ્વર્ગ પૃથ્વી પર ઉતારી શકીશું. દુનિયામાં આજે અદિસાની વૃત્તિ જટલી છે તેટલી આ પહેલાં ક્યારેય નહોતી. ઠેક પ્રાચીનકાળથી આજ સુધીના ઇતિહાસ પર નજર નાખો. આજે એવો સમય છે કે નાનાં છોકરાં પણ દિસા-અદિસાની ચર્ચા કરે છે. જીવનના તમામ પ્રશ્નો અદિસા મારફતે જાણી શકે કે નહીં એની આજે ચર્ચા થઈ રહી છે. આ પહેલાં આવી ચર્ચા ક્યારેય નહોતી થઈ એ સોંકાએ તો માની લીધું હતું કે દિસાનું જીવનમાં કંઈ ને કંઈ સ્થાન તો છે જ. પણ, આજે એવો સમય આવ્યો છે કે હવે વિજ્ઞાન અને અદિસાનો મેળ પડી શકે તેમ છે.

જમીનની કીમત ન અંકાય

હું માઠી સેવા આપ્યો છું, પણ આપું છું એથીયે કીમતી ચીજ, સોંપો કરે છે અહીંની જમીન મેંધી છે, ચારપાંચ દળર રૂપિયે એકે એકર છે. પણ તમારા એ પાંચ દળર રૂપિયાનો એક બાજુ દગલો કરો અને એના પર ચાર અઢિના સુધી પાણી પડવા દો. પછી જુઓ કે એમાંથી કેટલો પાક જીતે છે. જમીનની કીમત પેસામાં નથી. જમીન તો અમૂલ્ય છે, પણ આ મુજબ-વાળાઓએ એની કીમત પાડી છે. માતાનો કોઈ દહાડો સાવતાલ ચંતો કરો ખરો ? મા, બાળકો, છોઈમિલેન વગેરેની કીમત અંકાય ખરી ? તો જમીન તો આપણી માતા છે. હવાની કદી કીમત અંકાય ખરી ? એ તો પરમેશ્વરની દીધેલી અમૂલ્ય વસ્તુ છે. એને પેસાથી શું તોલવા બેઠા છો ? તેથી જમીન સસ્તી તો ક્યાંય નથી, જ્યાં જ ઠેકાણે એ મેંધી છે. જમીન વેચવાની નથી હોતી, એ તો પ્રેમથી આપવા લેવાની હોય છે. પાણી કદી વેચાય ખરું ? તમારે આંગણે કોઈ તરસ્યા આવ્યો તો એને પાણી પાવું એ તમારો ધર્મ.

છે. ન પાવ તો તમારે નીચું જોવું પડે. એ જ રીતે જે મહેનત કરે તેને જમીન આપવી એ પણ તમારો ધર્મ છે. પૈસાની માયાવી જાળમાં ફસાઈને જમીનની કોમંત ન આંકે અને દિલ જોલીને જમીનનાં દાન દો તો ફરી એકવાર મથા પાસેથી દુનિયાને ગ્રેરણાં મળે.

જે આ કામ કરે છે તેની આખર વધે છે. ખીજાની આખર વધે તેમાં કોઈના પેટમાં આ સારું દુઃખે! મારે તો સૌની આખર વધારવી છે. તેથી મારું સૌને તેડું છે. કોઈની આખર ઘટે તો મને દુઃખ થાય છે. કોઈની આખર ગઈ એવું જ્યારે સાંજળું છું ત્યારે ધરતી ફાટે ને એમાં સમાઈ જઈ એવું થાય છે. માટે મારું નમ્ર નિવેદન છે કે તમે સૌ આ કામમાં લાગી જાવ. ઔરંગાબાદ, ગયા. ૧૦-૧૧-૧૯૫૨

સરકાર મીડિયું અને જનતા એકઠો છે

: ૧૦ :

વૈજ્ઞાનિકો કહે છે કે આ દુનિયામાં આઠ-દસ લાખ વર્ષથી માનવ-જીવન આરંભ્યું આવે છે. એ પહેલાં માનવનું પૂર્વ-સ્વરૂપ શું હતું તે તો આપણે નથી જાણતા. પણ વૈજ્ઞાનિકોનું માનવું છે કે આજે માનવનું જે સ્વરૂપ છે તે સ્વરૂપમાં એ આઠ-દસ લાખ વર્ષથી જીવતો આવ્યો છે. શરીરના નિર્માણ માટે ખાવું પીવું વગેરે જાનવરને કરવું પડે છે, તેમ માનવ-દેહને પણ એની જરૂર પડે છે. એ માટે માણસને પણ પ્રયત્ન કરવો પડે છે. માણસ પોતપોતાની રીત પ્રમાણે એ પ્રયત્ન તમામ દેશોમાં કરે પણ છે. પણ મનુષ્યનું સમાધાન કેવળ ખાવાપીવાથી થતું નથી. એને કોઈ ને કોઈ વિચારની જૂથ પણ હોય છે.

જગવાન બુદ્ધનું વિચાર-પ્રવર્તન

આજ સુધીમાં જેટલા વિચાર-પ્રવાહો આવ્યા, વિચારોમાં સુધારા આવ્યા અને વિચારોમાં પ્રવર્તન થયાં એ બધાંને મનુષ્યને ગ્રેરણા આપી છે. એને કોઈ ને કોઈ મૌલિક વિચાર સજ્જતા રહ્યા છે. જગવાન બુદ્ધે પણ હિંસા સામે અવાજ ઉઠાવ્યો. એમણે લોકોને સમજાવ્યું કે પરુઓ પાસેથી આપણે જે કંઈ મદદ લઈ શકીએ તે લેવી અને એમને આપણાથી જનતી મદદ દેવી

નેમને. પણ એમની દિસા કરવી એ મનુષ્યને શોભા દેતું નથી. પણ આ કોષ બહારની વસ્તુ નથી. પણ-દિસા તો નિમિત્ત હતું, એની પાછળ તો કરુણાનો વિચાર હતો. મનુષ્યે આસપાસની સંપ્તિ સાથે કરુણાપૂર્વક વહેવાર કરવો નેમને વિચાર એમને ફેલાવવો હતો. પણ-દિસાનો વિરોધ એ તો નિમિત્ત-માત્ર હતું. એનાથી સમાજમાં એક ક્રાંતિકારી પરિવર્તન આવ્યું. હિંદુસ્તાન પર એની અસર એક હબર વર્ષ સુધી થઈ. આને પણ આપણે એ વિચારની રહસ્ય કરીએ છીએ. આને સંભાળે એ વિચાર સ્વીકારી લીધો છે. પણ-દિસા એ કે પૂરેપૂરી બંધ નથી થઈ તો પણ સંભાળે એ વિચાર સ્વીકારી લીધો છે.

આ જાતનું ક્રાંતિકારી પરિવર્તન યશા બાદ સમ્રાટ અશોક નેમના ચક્રચક્ષુને આપણે ઉપયોગ કર્યો છે એમણે એ વિચારનો પ્રચાર કર્યો. હિંદુસ્તાનના જીવનમાં એ વિચાર સ્વીકાર્યો બાદ રાજ્યકર્તાઓએ એ વિચાર સ્વીકાર્યો ત્યાર પછી એ વિચાર હિંદુસ્તાન બહાર બીજા દેશોમાં પણ ફેલાયો અને એણે બીજા દેશોને દ્વિમત આપી. આને પણ બૌદ્ધધર્મના અનુયાયી ચીન, જાપાન, મલાયા, બર્મા, બંગાળ અને દેશોમાં છે. આ રીતે એ વિચાર બિહારમાં પ્રગટ થયો તે આખા એશિયામાં ફેલાયો.

વિચાર માનવજીવનનો પાયો

આમ વિચારની પ્રેરણા મનુષ્યને આગળ વધવાની સૂતિ આપતી રહે છે. મનુષ્યનું શારીરિક જીવન તો છે જ, પણ એની જે ઉન્નતિ થાય છે તેની પાછળ એક વિચાર રહેલો હોય છે. વિચારને લીધે બદોલત થાય છે, એક જુરસો પેદા થાય છે અને એમાંથી નવું જીવન ધ્યાંસ છે. અને ત્યારે સમાજ-રચના ફેરવાય છે અને જીવનનું માળખું બદલાય છે. કાંસમાં જે રાજ્યક્રાંતિ થઈ તેની પાછળ પણ એક વિચાર જ હતો. માર્કસ આવ્યો અને એના વિચારના આધારે રશિયામાં એક ક્રાંતિ નિર્માણ થઈ. આવી રીતે આપણે વિચારની ચક્રિત અનુભવીએ છીએ. મનુષ્યને વિચાર જ તાકાત આપે છે. એ ખાશે પીશે, પણ એ બધાની સાથે સાથે, એ બધાની પાછળ, એ બધાની યુતિમાં અને એના પાયાએ એક વિચાર હોય છે.

એને જ આપણે 'ધર્મ' અથવા નીતિ કહીએ છીએ. વિચારના પાયા પર જીવનની ઇમારત ખડી થાય છે.

નિરાકારના પ્રકાશનું સાધન સાકાર

દમણ દુ. ને કામ ચલાવી રહ્યો છું તેનું જહાઝનું સ્વરૂપ જમીનનો સવાલ ઉઠાવવાનું દેખાય છે. પરંતુ એની પાછળ એક વિચાર છે, એ વિચાર ફેલાવવા માટે મેં આ જહાઝનું કામ ઉપાડ્યું છે. જહાઝનું કામ જોડાયેલું ન હોય તો વિચાર નિર્ગુણ અને નિરાકાર રહે છે. વિચાર-પ્રચાર અને વિચાર-પ્રકાશન માટે બાહ્ય કામ જોડવું જરૂરી છે. એ જ કારણસર મેં 'હિંદુસ્તાનનો જ જરૂરી સવાલ હતો તે ઉપાડી લીધો અને વિચાર-પ્રચાર કરવા નીકળી પડ્યો છું. મેં કેટલીયે વાર કહ્યું છે કે ભગવાન છુદે જેમ ધર્મ-ચક્ર-પ્રવર્તન કર્યું હતું તેવું એમના જ પગલે હું પલ્લ કરી રહ્યો છું. એ વિચારનું નામ છે 'શ્વેતોદય'.

હિતોમાં વિરોધ નથી

સર્વોદય એટલે એકના કાશમાં સૌનું બહુ. એકના હિતની વિરુદ્ધ બીજાનું હિત ન હોઈ શકે. કોઈ એક કામ, વર્ગ અથવા દેશના હિતની વિરુદ્ધ બીજા કામ, વર્ગ કે દેશનું હિત ન હોઈ શકે. હિતોમાં વિરોધ હોય છે એ વિચાર જ ખોટો છે. એકના હિતમાં બીજાનું હિત હોય છે. હિતમાં વિરોધ નથી હોતો, પણ આપણે અહિતને જ હિત માની બેસીએ અને અકલ્યાણમાં જ કલ્યાણ ભાળીએ તો હિત-વિરોધ હોઈ શકે. હું છુદ્ધિશાળી હોઉં, અથવા તો મારી તખ્તીયત સુધરતી હોય તો એમાં તમારું બહુ જ છે. મને તરસ લાગી અને પીવા પાણી મળ્યું તો તેમાં તમારું પણ બહુ છે તે માંડું પણ બહુ છે. પણ જો હિત-વિરોધની કલ્પના કરીએ તો હિતની કલ્પના મિથ્યા થઈ જશે.

આપણે પાકોસીને દુઃખી કરીને સુખી નહીં કરી શકીએ. એમાં હનન જાતની હાનિ થવાની. બીજને લૂંટીને કે ત્રસ આપીને સુખી બનવા તાકે તે સુખનો રોટલો ખાઈ નહીં શકે. એના શરીરમાં રોગો થશે અને ડાકટરનું ચરણ શોધવું પડશે. ધર્મમાં પૈસા આવ્યા કે એની સાથે અર્થાત

પણ આવી. એને ખાધેલું નહીં પચે અને રાત્રે એને સતાવશે. લૂંટીને ધરમાં પેસો ધાલનાર સુખી થવા ફાંફા મારે છે પણ એ કદી સુખી થતો નથી. એવી રીતે ધરમાં આવેલો પેસો ધરને લાયકેલે છે.

લોક કહે છે હું ગરીબોનો મિત્ર છું. એની હા હું એટલા માટે પાહું છું કે હું પોતે ગરીબ છું. કેટલાક વળી એવો આરોપ મૂકે છે કે હું તો ધનવાનોને બચાવનારો છું. હા જી, મને તે રીતે નહીં પણ સાચી રીતે હું એમનો બચાવનારો છું. હું જે ધર્મનું સિલણ આપું છું તેમાં એક વિચાર એ છે કે આપણા ધરમાં આપણે દેખાઈ એ છીએ એટલા જ નથી, પણ એક વધારાનો જણ પણ છે. એનું નામ છે દરિદ્રનારાયણ.

કુરાનમાં એક વાત છે. એક વખત પેતંગર પોતાના બે સાથીઓ સાથે ક્યાંક જતા હતા. પાછળ દુશ્મનોની મોટી ફાજ પડી હતી. એમના સાથીમાંથી એકે કહ્યું, “ફાજ તો ધણી મોટી છે ને આપણે ત્રણ જ જણ છીએ. શું કરશું?” પેતંગરે કહ્યું, “આપણે ત્રણ જ નથી, ચાર છીએ અને જે ચોથો છે તે દેખાતો નથી પણ એ છે ને એ જ નજરદસ્ત છે.” એની જેમ હું પણ પેલા ન દેખાતા બાઈનો બામ મારું છું.

મારે ધનવાનોને અભિમાની કે ગરીબોને બાપડાં નથી બનાવવાં. મારે તો એક ધર્મ-વિચાર સમજાવવો છે. હું ધન્ય છું કે દેનારો અને લેનારો બન્ને આ વિચાર સમજે. દેનારો સમજે કે લેનારાએ મારા પર ઉપકાર કર્યો છે, મને મોહમાંથી છૂટા થવાનો મોકો આપ્યો છે. હું આમ સમજીને જ ઠાંઈ આપે તેની ભંખીન લઉં છું. જે એવી રીતે ન આપે તેનું દાન હું પાછું વાળું છું. તેથી મેં દાન-પત્રોની સાથે ત્યાગ-પત્રો પણ લીધાં છે. હું શાઓના સંપ્રદાનો અર્થ-શાસ્ત્રકારો પાસેથી જ શીખું છું. પણ દુનિયાની એ દેવ છે કે સારા સારા સંપ્રદાને પણ જગાડી મૂકે છે. સં-યાચ, દાન, વૈરાગ્ય વગેરે સારા સારા સંપ્રદાને દુનિયાએ જગાડી મેલ્યા છે. તેથી મેં ‘દાન’ સંપ્રદાની ‘સંક્રમણચક્ર’ કહેલી વ્યાખ્યા ચાલુ કરી છે. નિરભિમાની થઈને અને કર્તવ્યની ભાવનાપૂર્વક દાન દેવું જોઈએ.

ક્રાંતિનો પાયો : વિચાર-પ્રવર્તન

લોક મને પૂછે છે કે આ કામ સરકાર દ્વારા થઈ શકે તેમ છે તો તેમ કેમ નથી કરાવતા ? હું કહું છું કે સરકાર તમારી જ ચૂંટેલી છે, અને મેં કંઈ સરકાર આડો દાવ દીધો નથી. સરકારે પોતાની ફરજ બજાવવાની છે જ, પણ ક્રાંતિકારી વિચાર ફેલાવવાનું કામ સરકાર ન કરી શકે. વિચાર જમારે લોકમાન્ય થઈ જશે ત્યારે સરકાર એનો અમલ કરશે, એને અમલ કરવો પડશે નહીં કરે તો બિયલી જશે. જ્યાં લોકસત્તા ચાલે ત્યાં સરકાર નોકર છે. તમારે કોઈ વાત સમજાવવાની હોય તો નોકરને સમજાવવા જશો કે માલિકને ? માલિકને મળે વાત કિતરી મઈ તો એ મુનિમને ફરમાવશે કે હાનપત તૈયાર કરો ! તેથી હું માલિકને એટલે કે તમને સમજાવું છું. તમે લોકો માલિક છો. એ નોકર કામ નહીં કરે તો એને છૂટો કરીશું અને એની જગ્યાએ બીજો નોકર આવશે. આવી જાતની બિયલપાયલ તો થવાની જ.

લોકસત્તામાં સરકાર મીંડું મણાય છે. મીંડાની પોતાની આમવી કશી કીમત નથી હોતી. પંજુ જો એ એકડાની પાછળ ગોઠવાઈ મયું તો દસ, બમડાની પાછળ ગોઠવાઈ મયું તો વીસ, અને ત્રમડાની પાછળ ગોઠવાઈ મયું તો ત્રીસ થઈ જશે. તમે એ મીંડાના દસ યા વીસ કરી શકો. પણ સ્વતંત્ર રીતે એની કશી કીમત નથી. તો જો લોકો સરકાર મારફતે કામ પતાવવા ધારે છે, તેમને ખબર જ નથી કે વિચાર-પ્રવર્તન કેવી રીતે ચાલે છે. છુદ્દ ભગવાન રાજ્યને લાત મારીને ચાલતા થયા, અને જ્ઞાન-પ્રાપ્તિ પછી એમણે પ્રહેલી દોષ્ટા રાજ્યને-એમના પોતાના, પિતાજીને આપી ત્યાર બાદ સમ્રાટ બન્યા. આખા ત્યારે એક રાજ્યક્રાંતિ થઈ. જે રાજ્યોએ એ વિચાર ન સ્વીકાર્યો તે બધા ભોંય ઝેરા થઈ ગયા.

પોતાને કોમ્યુનિસ્ટ કહેવાવનારાઓને હું પૂછું છું કે માઈસના દાથમાં એવી તે કંઈ રાજસત્તા હતી જેથી વિચારમાં ક્રાંતિ થઈ શકે ? વિચાર-બીજ જમારે લોકદંડમાં જીડે કિતરી ચૂકે છે ત્યારે સરકાર એનો અમલ કરે છે. અને જો સરકાર અમલ નથી કરતી તો બિયલે છે. માટે વિચાર-પ્રવર્તનનું મહત્ત્વ જરા સમજો.

આજકાલ સૌને ફળ ભેજે છે. પણ એટલું નથી જાણતા કે જે માટે તે પહેલાં બી વાવવું પડે. બી વાળ્યા વગર ફળ સી રીતે મળવાનું હશે? ફા-સમાં રાજ્યકાંતિ થઈ તેની પાછળ રૂસો અને વોલ્ટરના વિચારો. હતા. માઈસે એક વિચારનો પ્રચાર કર્યો અને એ વિચારના આધારે લેનિને કાંતિ કરી. વિચાર-પ્રચાર પછી જ કાંતિ થાય છે. અને તે બરાસો છે કે લોકો અમુક વિચાર પસંદ કરતાં હશે અને છતાં એના પર અમલ ન કરવા જોઈશે સરકાર કમઅકસલ નથી. અને અમલ નહીં કરે તો નહીં. ટીક.

હું મરીબ, થીમંત સફુનો મિત્ર છું. મારું કામ પણ સૌના હિતમાં છે. ભૂમિતો પ્રશ્ન ઉકેલ્યા સિવાય હિંદુસ્તાનનું ધર્મીર સમાધાન નથી થવાનું એનો મારા મનમાં બરાબ વલ્લવસો નથી. છતાં કેંઈને શંકા હોય તો મારે નમ્રતાપૂર્વક કહેવું પડશે કે એને પરિસ્થિતિનું જ્ઞાન નથી. હું ત્રીસ વર્ષથી ગામડામાં વસું છું. તેથી ગામડાંની સ્થિતિ હું સારી રીતે સમજું છું.

દુનિયાને ધડો નહીં તો દુનિયાના ઘાટે ધડાઓ

મેં દુનિયાનાં ઇતિહાસનું અધ્યયન કર્યું છે. તેથી હું જાણું છું કે દેશ દેશની વચ્ચે સિવાસ નથી નડતી. વિચારો તો આ દેશમાંથી તે દેશમાં આવતા જતા રહે છે. અહીં સારો વિચાર નહીં ચાલતો હોય તો. અહીંનાં સવાલ ઉકેલવા માટે બહારથી ખરાબ વિચારો આવવાના જ. અને જો આપણે અહીંના સવાલ આપણી રીતે ઉકેલ્યા તો અહીંનો વિચાર પણ અહીં ચોડો જ પુરાઈ રહેવાનો છે? એ બહાર જવાનો જ ને દુનિયાં એને સ્વીકારવાની પછુ ખરી. વિજ્ઞાન-કદાચ એવું કરી શકે કે અહીંના વાયરો ત્યાં જતો અટકાવી શકાય, પણ વિચારને તો કેમ રોકી ના શકે. માટે, કાં તો આપણે દુનિયાને ધડશું, તો તો દુનિયાના ટપલા ખાઈને ધડાઈશું. તમારી સામે આ બે જ માર્ગ છે, ત્રીજો નથી. કયાં તો દુનિયાને ધડવાની હામ બીડો ને ક્યાં તો દુનિયાના ટપલા ખાઈને તમે ધડાઓ. પછી દુનિયા જેમ ધડે તેમ કબૂલ રાખવું પડશે. માટે આપણે એક નવો વિચાર પેદા કરીએ કે જો દુનિયાને નવો આકાર આપે, તો તો પછી દુનિયા આપણને ધડશે.

જમીન આપવી એ આજનો ધર્મ છે

લોક મને પૂછે છે કે જમીનનો માલિક કોણ છે? હું કહું છું જમીનનો માલિક નથી કોઈ વ્યક્તિ કે નથી કોઈ સરકાર, કેવળ એક ભગવાન છે. આને જમીનનો ભૂખ છે તે મટાડવી પડશે. જમીન આપવી એ આજનો ધર્મ છે. ડાહટનગંગ (પલામું), ૧૬-૧૧-૧૯૫૨

સૈબે ભૂમિ ગોપાલકી

: ૧૧ :

દુનિયાવારમાં ઠેક પ્રાચીન કાળથી માનવની હેરફેર થતી આવી છે. આજ પછી એ હેરફેર ચાલુ છે ને આમળ ઉપર પછી થતી રહેશે. કારણ, વસ્તી વધી મધ્ય છે અને એવા કેટલાયે પ્રદેશો પડ્યા છે ન્યાં વસ્તી થોડી છે ને થોડા માણસો ઝાંઝી જમીન પર કબજો જમાવીને બેઠા છે. તેથી આમળ ઉપર લાખો માણસો અહીંથી ત્યાં ને ત્યાંથી અહીં હેરફેર થશે.

એક દુનિયા

એક જમાનામાં એશિયાના બીજા પ્રદેશોમાંથી બોહો હિંદુસ્તાનમાં આવ્યા; અને એક જમાનામાં અહીંથી બહાર પણ ગયા. હવે વળી એવો પછી જમાનો આવશે જ્યારે મોટી વસ્તીવાળા પ્રદેશોમાંથી પાખી વસ્તીવાળા પ્રદેશમાં લોકો જશે. પછી, આખી દુનિયાને પોતાની માનીશું, આખી દુનિયા એક છે, માનવ સર્વ એક છે એમ માનીશું ત્યારે આ બનશે. આજે તો 'અમે ફલાણી જાતના ને ફલાણા કુળના એવું' માનીએ છીએ. ન્યાં સુધી આ માન્યતા હશે ત્યાં સુધી માણસ માણસ વચ્ચે આતરો રહેવાનો અને દરેક દેશને પોતપોતાના સવાસો પોતપોતે ઊલવાના રહેશે. પણ માનવ જ્યારે સમજશે કે આપણે સૌ એક જ આત્માના અંશ છીએ, એવું એને જ્યારે લાગે થશે ત્યારે બધા આતરા આપોઆપ ચીરાઈ જશે અને 'સૈબે ભૂમિ ગોપાલકી' જન્મ થશે.

શસ્ત્ર-અસ્ત્ર દુર્ગદિવીને મુખારક

આ બધું ક્યારે થશે તે નથી જાણતો. પણ વિદ્યાનની સાથે અદિદાને

એકી ચક્રીએ તો એ દિવસ વહેલો જાએ ખરો. આજકાલ વિજ્ઞાન આગળ વધતું જાય છે. હું એથી પુણ્ય છું. હું ધન્ય છું કે વિજ્ઞાન ખૂબ જ નધે. પણ એ કઈ રીતે વધે તે આપણે ઠરાવીશું. વિજ્ઞાનથી એટલું જોઈતું ન બનાવાય એમ આપણે ઠરાવીશું. ભસ્માસુરે શિવ પાસેથી વરદાન માંગ્યું હતું, અને છેવટે પોતાનો હાથ પોતાના જ માથા પર મૂકીને બળાને ભસ્મ થઈ ગયો. તેવી જ રીતે આપણે એટલું જોઈતું બનાવશું તો એ જ વિજ્ઞાનથી આપણે ભસ્માસુરની જેમ બળાને ભસ્મ થઈ જઈશું, પણ વિજ્ઞાનને અદ્વિસા, પ્રેમ અને માનવતાની દિશામાં લઈ જઈશું તો પૃથ્વી પર સ્વર્ગ ઉતારી શકીશું. તેથી જ હું અદ્વિસાની વાત કરું છું.

લોક મારા પર આક્ષેપ કરે ■ કે આ તો જૂનવાણી વિચારનો છે, એને વિજ્ઞાન નથી ગમતું. પણ મને જેટલું વિજ્ઞાન ગમે છે તેટલું ધમતું હોય એવો બીજો એક મને હજી સુધી મળ્યો નથી. હું એકે એક ક્ષેત્રમાં વિજ્ઞાનને આવશ્યકું છું. આપણે રોગોનો નાશ કરવો છે, પાક વધારવો છે. આ માટે વિજ્ઞાનનો ખપ પડશે. આજે માણસને પોતાના સંસ્કારોનું પણ પૂરતું જ્ઞાન નથી. એ માટે વિજ્ઞાનનો ખપ પડશે. પણ વિજ્ઞાન અને યંત્ર એક નથી એ જ્ઞાન રાખવું જોઈએ. આત્મા એ અંદરની વસ્તુ છે, એના જ્ઞાનને આત્મજ્ઞાન કહે છે, તેમ બહારની યજ્ઞિના જ્ઞાનને વિજ્ઞાન કહે છે. મનુષ્ય માટે બન્ને જરૂરી છે. બન્ને મળાને મનુષ્યનું જીવન સુખકારક થઈ શકે. પરંતુ આપણે વિજ્ઞાનનો ઉપયોગ કેવી રીતનો કરીએ છીએ એના પર માનવતા સુખદુઃખ આધાર રાખે છે. આપણે એનો ઉપયોગ જનતાનું સુખ વધારવા માટે, એકતા વધારવા માટે, જનતાને સમૃદ્ધ કરવા માટે કરીએ છીએ કે જનતામાં ફાટાટ પડાવવા અને અપમાનથી લોકોના હાથમાં સત્તા બળવી રાખવા સારું કરીએ છીએ એ આપણી સમસ્યા સવાલ છે.

આપણે બધી સમસ્યાઓ પુનઃદિવોને સોંપ્યા છે. એનો અર્થ એ કે ભસ્મજાનને રહે-અથ સોંપ્યા એટલે એને કદરો ઉપરોક્ત એ દરેકે. પણ જો એ દરિયાર આપણે આપણા હાથમાં રાખીશું તો એનાથી માં તે આપણું મનુષ્ય માણસ ને માં તો પડેલીનું. માટે સત્યો તો લાગવાનને સોંપવાં એ જ

માણસ માટે ઠીક છે. આજે વિજ્ઞાન ઠેકાના દાયમાં સોંપવું એ આપણે માટે સવાલ છે. આજ તો એ થોડા જણાના દાયમાં રહે એવું કેટલાક ધ્રુવે છે. પણ હું સુચવું છું કે વિજ્ઞાનની પણ વહેંચણી કરો. ભૂમિની વહેંચણીનું કામ તો દાય ધર્યું છે, એની સાથે સાથે બીજી પણ કેટલીય વસ્તુઓની વહેંચણી કરવાની છે. આપણે શિશુણની વહેંચણી કરવી છે. નહીં તો આજની જેમ થોડાને શિશુણ મળશે અને બાકી બધા અમણ રહી જાય છે તેવું થશે, અને તેથી મર્યાદાક્રિયાઓનું બાકીનાઓ પર રાજ ચાલશે. એમાંથી એક નવી જાતની ગુલામી જાણી થશે. તેથી આ ભૂમિની વહેંચણીની જે વાત સમી છે તે તો એક ઇશ્વારો માત્ર છે. એના આધાર પર આપણે બીજી ચીજોની પણ વહેંચણી કરવી છે.

ભૌતિક સત્તા ગામમાં, નૈતિક સત્તા કેન્દ્રમાં

આપણે ગામગામ સ્વરાજ લાવવું છે. બધી સત્તા ગામની પાસે રહે. પ્રાતિક સરકારનું કામ ગામ પર હકુમત ચલાવવાનું નહીં હોય. જલદું, એક ગામનો બીજા સાથેનો સંબંધ જળવાઈ રહે એ જોવાનું હશે. તેવી રીતે દિલ્હીની સરકારનું કામ પ્રાંતો પર હકુમત ચલાવવાનું નહીં હોય, પણ પ્રાંત પ્રાંત વચ્ચે સંબંધ જળવાઈ રહે તે જોવાનું હશે. જેમ સરકાર જાંચી તેમ એવું કામ બાંધક એટલે કે જોડી આપવાનું કામ. પણ સત્તા એની પાસે થોડી સત્તા તો ગામોમાં રહેશે. તમામ ભૌતિક સત્તા ગામમાં રહેશે; અને કેન્દ્રમાં જે નીતિમાન અને ચારિત્ર્યશીલ લોકો જશે તેમની નૈતિક આણ રહેશે.

પણ આજે મનાય છે એવું કે ભૌતિક સત્તા ન્યુયોર્ક કે દિલ્હીમાં હોય. એક દુનિયા કરવાનું જેમનું સમણું છે તે કહે છે કે તમામ ભૌતિક સત્તા યુનોમાં (વિશ્વ-સંસ્થામાં) અથવા એવી કોઈ સરકાર પાસે રહે. પણ હું તો ધ્રુવું કે ભૌતિક સત્તા ગામમાં જ રહેવી જોઈએ. ગાંધી ને શુદ્ધની સત્તા બાહી કારણ કે એ સત્તા ચલાવવાને લાયક હતા. નૈતિક સત્તા આધ્યાત્મી નથી મળતી, એ તો આપોઆપ આવી મળે છે. તેથી જેઓ નીતિમાન યુગ હશે તે આપોઆપ જ ઉપલી સરકારમાં જવા લાયક બનશે. જન્મલમાં

સિંહની સત્તા ચાલે છે તેમ એમની સત્તા પણ આપોઆપ ચાલશે. સિંહની કંઈ ચૂંટણી નથી થતી. એ પ્રમાણે સિંહ જેવા કેટલાક ચૂંટી કાઢેલા નીતિમાન પુરુષો દિલ્હીની સરકારમાં રહેશે અને લોક એમની સત્તા પ્રેમપૂર્વક માનશે. પરંતુ ખરી સત્તા તે ગામડામાં જ રહેશે.

અદિંસાની પદ્ધતિ

આને હું છટો ભાગ માનું છું. લોક પૂછે છે એવી શું વળશે ? છટો ભાગ લોકો તે ખાદીના પાંચ ભાગ કાઢે તે સોંપવાના છે ! પણ એમને માનું કહેવું છે કે એ પાંચ ભાગ પણ હું છોડવાનો નથી. આને તો હું કાયર માસ્વાતું કામ જાણું છું. કાયર જરાક તીરાડમાં પેસશે, પછી એના માથા પર હથોડા ફટકારીને પેલી વસ્તુનાં એ કાઢિયાં કરી નાંખશું. હું તો છએ છ ભાગ, પૂર્ણ છું. પણ મારી પદ્ધતિ જરા સમજી લો. કાંઈ ઈજનેર આપણને પાંચ હજાર ફૂટ ઉંચે ચઢાવવા મંજિતો હોય તો એક સીધી દિવાલ જોતી નથી કરતો. એ તો ધીરે ધીરે એવી રીતે ઉપર ચઢાવી દેશે કે ખખર નહીં પડે કે આપણે ઉપર પહોંચી મયા લીએ. માનું કામ પણ એવું જ છે. સીધી દિવાલ ઉભારવી એ તો મૂર્ખાઓ અને દિંસોડાનું કામ છે. અદિંસોડાનું કામ તો ધીમે ધીમે ઉપર ચઢાવવાનું છે.

મેં જુના ભાગનો જે મંત્ર શરૂ કર્યો છે તે પૂરેપૂરી ભૂમિ વહેંચાઈ ન જાય ત્યાં સુધી હું ચાલુ રાખવાનો છું. એક વાર છટો ભાગ માંગ્યા પછી ફરીથી છટો ભાગ માંગીશ. આમ મંજિતો જ ચાલ્યો જાય. મેં આને ખાધું છે તેથી કાલ નથી ખાવાનો એવું ચોક્કસ જ છે ! કાલે પણ ભૂખ લાગશે, કાલે પણ ખાઈશ, પરમ દહાડે પણ ભૂખ લાગશે અને પરમ દહાડે પણ ખાઈશ. પણ કાલ ને પરમ ભૂખ લાગવાની છે તેથી આને જ દસ દહાડાનું ગાંધી નાંખવું એવું ચોક્કસ જ છે ! છટો ભાગ લીધા પછી પણ ભૂખ રહે છે તો ફરી માંગીશ; અને એટલાથી ભૂખ મટી જાય છે તો કોઈ સવાલ જ નથી. પણ જો ભૂખ રહી તો ફરી માંગવાનો જ. આપણું શાઓમાં કશું છે : વર્ષાઋતુમાં દસ રહિતાયા : ! છટો ભાગ આવડે આવડે બધું જ આવી દીધું. અને જે સર્વસ્વ આપે છે તે જ સમ્રાટ છે. એ કશું નહીં ખોશ, જન્મે હાથે પામશે.

આના કેટલાયે દાખલા ઇતિહાસમાંથી મળી આવે છે. ધીમે ધીમે સમાજને આપવાનો અભ્યાસ થઈ જશે. બાળકને ચાલતાં ધીરે ધીરે ક્રીપ વીએ છીએ; દસ માઈલ ચાલવું સારું છે માટે એકદમ દસ માઈલની મજબૂત કર એમ નથી કહેતા. બાળે તો લોકોને લેવાની ને સંધરવાની ટેવ પડી ગઈ છે. એ ફેરવીને આપવાનો અભ્યાસ પાડવો હોય તો ધીમે ધીમે પાડવો જોઈએ. બાળકને 'શાબાશ' કહીને ચાળકીએ તો એને પાનો ચડે છે ને વધારે કામ કરે છે. તેમ, બાળે તો દેનારાએને 'શાબાશ' કહીને એમણે હું મોરવ વધારીશ. પછીથી આપવાની પ્રેરણા એમને પોતાની મેલે અંદરથી જ થશે અને અંતે આપવાનો અભ્યાસ પડી જશે. એ એક સ્વાભાવિક વસ્તુ થઈ જશે. આખો વગર રહેવારો જ નહીં. રોજ ખાઈએ છીએ તો રોજ દાન પણ કરવું જ જોઈએ એ એક ધર્મ બની જશે. આ અધિસારની પદ્ધતિ છે. એનાથી મારે એકલા બિહારનો જ નહીં, આખી દુનિયાનો સવાલ ઉઠેલો છે. હું છત્તુ' કે દુનિયાની તમામ ભૂમિ તમામ ભોકોમાં વહેંચાઈ જાય. આ મારી આકાંક્ષા છે અને એ થઈને જ રહેશે; કારણ, બાળે આખી દુનિયા આ વિચારની ભૂખી છે.

જીવનનો માર્ગ કે મૃત્યુનો ?

દુનિયામાં બાળે મારે બાજુ લંડન ને મારામારી ચાલે છે. અમેરિકા આંટલું બધું સમૃદ્ધ છે છતાં રશિયાથી બીજો છે અને રશિયા પણ કંઈ કંમ સમૃદ્ધ નથી, છતાં એ અમેરિકાથી બીજો છે. હિન્દુસ્તાન પાકિસ્તાનથી અને પાકિસ્તાન હિન્દુસ્તાનથી ડરે છે. આમ મોટાંઓ પણ બીજો છે ને નાનાંઓ પણ બીજો છે. સિંદ વાઘથી ને વાઘ સિંદથી ડરે છે. બિલાડી કૂતરાથી ને કૂતરો બિલાડીથી ડરે છે. ઉંદર બિલાડીથી અને બિલાડી ઉંદરથી ડરે છે. બળવાન પણ બીજો છે ને કમજોર પણ બીજો છે. આ ડરમાંથી મુક્ત થવાની ચાવી કોઈ બાજુતું નથી. ત્યારે અંદરથી ચાવી જડશે ત્યારે જ બહારથી મુક્ત થવારો. અને એ ચાવી જડી છે.

કેટલાક કહે છે કે તમારો માર્ગ બંધો છે. અમને તો ચપટી વમાડતામાં પહેંચાડે એવો માર્ગ જોઈએ. હું છત્તુ' મુકે એવો જ માર્ગ જોઈએ. હોય તો માર્ગમાં જઈને દુખી મરો. ઉનાવળા માર્ગો કપાલબંધ મૃત્યુ તરફ લઈ જાય છે. તો બોલો,

તમારે અપાટાખંધ ચમલોક તરફ જવું છે કે ધીમે ધીમે જીવન જીવવું છે ? તમારે ઉતાવળ ખપે કે જીવન ! મારો માર્ગ ધીમે ધીમે જીવન તરફ લઈ જનારો છે. એમનો માર્ગ અપાટાખંધ અચ્છ તરફ લઈ જનારો છે, પણ એનાથી બધા કામ પતી જશે; સવાલ પતી જશે અને એનો જીવનનારો પણ મેજો !

લોક કહે છે કે ઉતાવળ છે. અમારે તો ઝડપ જોઈએ, તેથી તો મોટર ને વિમાનનાં બેસીએ છીએ. પછી બગવાન કહેશે તારે ઉતાવળ છે તો મારે પણ ઉતાવળ છે. તને સો વર્ષ પૂરા નહીં કરવા હિં. ચાલીસ વર્ષમાં જ ઉપાડી લઈએ. એ કહેશે કે તમારે જૂનવાણી નથી રહેવું તો હું શું કામ રહું ? તો કહો, તમે શું છો છો—બગવાન સો વર્ષ જીવવા કે કે અપાટાખંધ ઉપાડી જાય તે ? મને તેટલી મોટરો દોઢાવો ને વિમાનો દોડાડો પણ પચની પ્રતિષ્ઠા ધટવાની નથી. આરોગ્ય માટે પહે ચાલવું જરૂરી છે. જે સ્થિર મૂલ્ય છે તેને ટકાવી રાખવું જોઈએ. જે માર્ગ જીવનદાયી હોય તે ધીમે હોય તો પણ એ જ પકડવો જોઈએ. માટે ધીમે કે ઉતાવળો રસ્તો છે એ રીતે ન વિચારવું. એ જીવન તરફ કે મૃત્યુ તરફ લઈ જાય છે એ રીતે વિચારવું જોઈએ અને તેમ છતાં તમારે સવાલ મોડો ઉઠાવો હશે તો રાજના દસ એકર જમીન આપશે તો મારે પાંચસો વર્ષ જીવવું પડશે, પણ જો રાજના હજાર એકર આપશે તો સવાલ એક સાલમાં જ ઉકલી જશે. માટે સવાલ વહેલો પતાવવો કે મોડો એ પણ તમારા હાથની જ વાત છે.

આદિવાસીઓનો સવાલ જ નકામો છે

હું માણસ માણસ વચ્ચે કરી બેઠે જોતો નથી. 'આદિવાસી' સખ્ત અને પસંદ નથી. કાણ આદિવાસી ને કાણ અતિવાસી ? પહેલાં કાણ જન્મ્યું ને પછી કાણ જન્મ્યું એ કાને ખતર છે ? આ પોતાનાં જાળકામાં એવો બેઠે પાછો કે આ પહેલો અને આ છેલ્લો ? હિંદુસ્તાનમાં આવ્યાં ને ગ્રેમપૂર્વક વસી ગયાં એ અદોના નિવાસી. આખરે તો આખી દુનિયા એક દરેક છે. માટે કામ કરો! તો આદિવાસીનો સવાલ તો એની મેળે ઊઠી જશે. આ લોકોમાં એટલી હિંમત છે કે જરા જેટલી રાહત મળે તો હિંદુસ્તાન માટે બીજા કોઈને ન કપું હોય તેટલું કામ કરી શકે તેમ છે.

લોહરદગા (રાંચી), ૨૪-૧૧-૧૯૫૨

આને આ દેશમાં જુદાનજુદા મારફતે માનવધર્મની સંસ્થાપના થઈ રહી છે. આ ધર્મવિચાર સમાજમાં સ્થાપવો છે. નાનાં નાનાં ગામડાંઓમાં પણ લોક અત્યંત પ્રેમ, ઉત્સાહ, ઉત્સુકતા અને આશાથી આ સંસ્થા સાંભળે છે. કારણ, મનુષ્યને પોતાની ઉત્તિ માટે એક નવો વિચાર મળે છે ત્યારે એનામાં સ્ફૂર્તિ આવે છે. મનુષ્યનું શારીરિક, બૌતિક જીવન છે જ, પણ એથી પણ વધારે અગત્યની જે વસ્તુ છે તે એને મળવી જોઈએ જુદાનજુદી ગરીબોની બૌતિક જરૂરિયાતો તો પૂરી પડશે જ, એટલે કે એમને ટેકા કરવાનું કામ તો થવાનું જ છે, પણ આમાં માત્ર બૌતિક જરૂરિયાત પૂરી કરવાની વાત નથી. એની પાછળ તો એક પાયાનો વિચાર પડ્યો છે એક ભાવના છે. મનુષ્યનું સમાધાન માત્ર બૌતિક જીવનથી નથી થતું, એની સાથે સાથે એને વિચારની પણ જરૂરત રહે છે.

સ્વરાજ્યનો મંત્ર

દાદાભાઈ નવરોજીએ ખૂબ ચિંતન અને મંચન પછી હિંદુસ્તાનને 'સ્વરાજ્ય' શબ્દ આપ્યો હતો. એ શબ્દથી લોકોને પ્રેરણા મળી અને સ્વરાજ્ય આવી મળ્યું. સ્વરાજ્ય મેળવવા લોકોએ કેટલાં કષ્ટ ઉઠાવ્યાં, કેટલી મુશ્કેલીઓ ઉઠાવી અને તપ કર્યાં, પણ એમનો તો ઉત્સાહ વધતો જ ગયો. લોકોને મનમાં આનંદ જ થતો હતો. લોક જેલોમાં ગયું, કેટલાયે કષ્ટ વેઠ્યાં, બહાર પણ કેટલી મુશ્કેલીઓ ઉઠાવી, અરે એટલે સુધી કે ફ્રાંસીએ લટકવામાં પણ આનંદ આવતો હતો. કારણ એમને એક શબ્દ મળ્યો હતો જે મહાન વિચારનો સચક હતો. એ શબ્દ લોકોને જમાડવા ત્યાગ માટે પ્રેર્યા અને ત્યાગમાં જ આનંદ માણવાની પ્રેરણા આપી.

સર્વોદયનો મંત્ર

હવે સ્વરાજ્ય મળ્યા પછી લોકોને એવા જુસ્સાદાર શબ્દ નહીં મળે તો એમનામાં જુસ્સો નહીં પ્રગટે. પણ એવો એક શબ્દ મળી જાય તો આપો હતો અને તે આપણને મળ્યો છે. એ છે 'સર્વોદય'. એનાથી લોકોના મનમાં

એક વ્યાયા બંધાઈ છે, એમને લાગે છે કે એમને એક મંત્ર મળ્યો છે. એ મંત્રના વ્યાપક પ્રચાર માટે, એને જીવનમાં મૂર્તિમંત-સાકાર કરવા માટે, એના સાક્ષાત્ દર્શન કરવા માટે કોઈ કાર્યક્રમ જોઈએ. કારણ, કાર્ય-યોજના વગર મંત્ર અવ્યક્ત-અદૃશ્ય જ રહેવાનો. અવ્યક્ત મંત્રમાંથી સ્ફૂર્તિ મેળવવાના અભ્યાસી એના શોધને જર્તા કરીએ તો બાકીના લોકોને તો મંત્ર પ્રત્યક્ષ ન થાય ત્યાં સુધી એમાંથી પ્રેરણા નથી મળતી. આ એક રીતે તો મૂર્તિ-પૂજા જ છે. હાલે તો એને મામૂલી લેખો યા તો ઝોઝી મુદ્રાવાન લેખો પણ દેહધારી મનુષ્યને માટે કોઈકે એવી વસ્તુ તો જોઈએ જ, જે એ પોતે આખોથી બાળી શકે અને હાથથી ઝડી શકે. માનવ-જીવનમાં આવી મૂર્તિની જરૂર હોય છે. આખા સમાજ સારું કોઈ વિચાર-પ્રેરક મંત્ર આપવો હોય ત્યારે માત્ર પત્થરની મૂર્તિ કે એકાદ મંથથી નહીં ચાલે. એને માટે જીવનમાં પરિવર્તન કરનારી ક્રિયા જોઈએ. ત્યારે એ મંત્રનો આકાર જોઈ છે. હું આત્મ જ કોઈ કામ પોણતો હતો; તેલંગણામાં એ મારે હાથે ચડ્યું. ત્યારથી મેં એ વાત પકડી છે, એમાં મારો વિચાર એકલી શુભિનો સવાલ ઉઠેલવાનો નથી, એ તો એક વિચારને સાકાર કરવા માટે હાથમાં આવેલી મૂર્તિ છે. મેં એને ઉઠાવી લીધી અને એનો પ્રચાર કર્યો છે. એ એક ધર્મ-વિચાર છે.

સનાતન ધર્મ-વિચાર

આજકાલ દુનિયામાં હિંદુ, મુસલમાન વગેરે ધર્મો ચાલે છે. એટલા માત્રથી લોકોના મનનું સમાધાન નથી થતું તેથી મેં બીજા કોઈ ધર્મ કાઢ્યો છે એવું નથી. હિંદુ, મુસલમાન, ખ્રિસ્તી એ અર્થમાં આ ધર્મ નથી, આ તો સનાતન ધર્મ છે. 'સનાતન' શબ્દ વપરાય છે તો ખૂબ, પણ લોકોને એના અર્થનું જ્ઞાન નથી. ધર્મ એ પ્રકારનો હોય છે, એક તો એ જે જલ્દાવો નથી, કાયમ જેનો તે રહે છે. જેમ કે સત્યનું પાલન એ જૂના જમાનામાં એક ધર્મ મનાતો અને આજે પણ મનાય છે. એનું પાલન એ ભારત-શ્રીમાં ધર્મરૂપ છે તેમ જ બીજા દેશોમાં પણ છે. સત્યના પાલનને સ્થળ અને કાળનો ભેદ નહોતો નથી. એ તો નિત્ય, કાયમ અને સનાતન ધર્મ છે. તેવી જ રીતે પ્રેમ, જ્ઞાન, દયા,

વાત્સલ્ય આ બધા જ સનાતન ધર્મ છે. એના અમલ સાડુ જે તે જમાનામાં જે જે પદ્ધતિઓ અખત્યાર કરાતી તે વખતોવખત ફાળ, પ્રસંગ અને દેશ પ્રમાણે બદલાતી જાય છે. કોઈ જિભા જિભા ભગવાનની પ્રાર્થના કરે છે તો કોઈ ઘૂંટણિયે પડીને પ્રાર્થના કરે છે. ઉપાશ્વના માટે કોઈ કુરાનનાં, તો કોઈ પુરાણનાં, તો કોઈ બાઈબલનાં ને કોઈ ગીતાનાં વચનોનો ઉપયોગ કરે છે. પરંતુ પરમેશ્વરની ભક્તિ, પરમેશ્વર પર સર્વસ્વ વાંરી જવાની શક્તિ જેને આપણે ભક્તિ કહીએ છીએ તેમાં ફરક ફરક પડવાનો નથી પ્રાર્થનાના પ્રકારો જેમ કે મંદિરમાં જવું, યા મસ્જિદમાં જવું એમાં ફરક પડશે. પણ તમામ ધર્મોમાં ભક્તિ એ સનાતન તત્ત્વ છે. એ તમામ માટે સમાન છે; ધર્મની એ જ ખાસિયત છે; આત્મા છે, તત્ત્વ છે એને પંદડી રાખવું, વળગી રહેવું, નિરંતર એનું ધ્યાન રાખવું, આખા આડે થવા ન દેવું એ જ આપણું કર્તવ્ય છે. એ પૂરું પાડવા સાડુ જ દેશ અને કાળ અનુસાર ફેરવે ને રિવાજો ધડાય છે. ધર્મનો એ લાભો લાગ છે પણ એ માનવી છે. ધર્મનો જે સાર છે તે જ આ બુદ્ધાન મારફતે પ્રગટ થઈ રહ્યો છે. એ સનાતન, ન બદલાનારો અને ત્રણે કાળને લાગ્ય પડનારો સાર છે તે સર્વત્ર સમતા અને એકતા સ્થાપિત કરવાનો છે.

નિત્ય અને પરિવર્તનશીલ ધર્મ

માનવના ઉપર ઉપરના જીવનમાં વિવિધતા અને વિભિન્નતા રહેશે અને છતાં સમતા સ્થાપવી એ મારું ધ્યેય છે. કુટુંબમાં બાળકો નાનાં હોય ત્યારે બધાને સરખી રીતે ચક્રવર્તી એમને કળવર્તી એ માખાપનો ધર્મ છે. પણ પછી એ વધીને મોટાં થાય, એમનામાં અક્કલ આવે, એમનામાં સ્વતંત્ર વિચાર અને સૃષ્ટિ પ્રગટતાં હોય ત્યારે માખાપનો એમને કાળમાં રાખવાનો ધર્મ રહેતો નથી. પછી તો એમનો ધર્મ બાળકોને સ્વતંત્રતા આપવાનો જ રહે છે એમની સાથે મિત્રભાવે વર્તે અને એમને ધટતી સલાહ આપે. એ સલાહ માને તો સારી વાત છે, ન માને તો ખોટું ન લાગવું જોઈએ. આપણને તો એનો જ આનંદ થાય કે બાળકો આપણને પૂછે છે, છતાં એમને જેની મઝ એસે તે જ વિચાર મદણ કરે છે. તેથી નાનાં બાળકોવાળાં

માખાપનો ધર્મ જુદો હોય છે અને યુવાનોના માખાપનો ધર્મ જુદો હોય છે. પણ બન્ને અવસ્થામાં માખાપનો એક સમાન ધર્મ હોય છે તે બાળકો પર પ્રેમ કરવાનો, એમની સેવા કરવાનો. પ્યાર કરવાનો આ ધર્મ અમિટ છે, પણ જે બાળકો ધર્મ કાળ રાખવાનો છે તે બદલાતો જાય છે અને માખાપ ધરડા થઈ જાય ત્યારે તો એમનો ધર્મ બાળકોના કાળુમાં રહેવાનો બની જાય છે. ધડપણમાં માખાપની એક જ ઇચ્છા હોવી જોઈએ કે બાળકો અમારા કરતાં વધારે બુદ્ધિશાળી અને લેજસ્વી પાડે. અને જે માખાપે બાળકોને સરખું શિક્ષણ આપ્યું હશે તો બાળકો એવાં નીવડશે પણ ખરાં. તેવે વખતે બાળકોને અનુકૂળ રીતે વર્તણૂં જે માખાપને ધર્મ બની જાય છે. આમ બાળક નાનાં હોય ત્યારે એમના પર કાળુ રાખવો, યુવાન બને ત્યારે સ્વતંત્રતા અને સલાહ આપવી, અને ધડપણમાં એમના કાળુમાં પોતે રહેવું આ ત્રણ સ્થિતિઓમાં ત્રણ પ્રકારના ધર્મ છે. પણ ત્રણે સ્થિતિમાં ન બદલાનારો ધર્મ છે બાળકો પર પ્રેમ કરવાનો.

‘રાજા કાલસ્ય કારણમ્’

તેવી જ રીતે સમાજની હાલત ફેરવાય તેની સાથે ધર્મમાં પણ પરિવર્તન થાય છે. એક સમયે સમાજમાં રાજાઓની જરૂર હતી. રાજાઓએ પોતાની સત્તા લોકો પર ઠોકી બેસાડી નહોતી, પણ જે સમયે સમાજમાં એટલી બધી અવ્યવસ્થા હતી કે લોકોને જ રાજાની જરૂર લાગી. પુરાણમાં એક વાત આવે છે. લોકો મનુ મહારાજ પાસે ગયા. જે વખતે મનુ મહારાજ એકાંતમાં ધ્યાન ધરતા હતા. લોકોએ કહ્યું કે તમે રાગદોષ-રહિત છો, નિરંદકારી છો માટે અમારા રાજ બનો. અમે તમારી આજ્ઞા પાળીશું. મનુએ કહ્યું કે રાજ ચલાવવાની જવાબદારી તમે મારા પર નાખો છો, મને એનાથી મુક્ત રાખ્યો હોત તો સારું થાત. પણ હવે તમે સેપિા જ છો તો રાજ્ય ચલાવતાં જે દોષ કે પાપ થશે તેની જવાબદારી તમારી રહેશે, મારી નહીં. લોકે એમની વાત સ્વીકારી ત્યારે મનુ મહારાજ લોકોની ઇચ્છા પ્રમાણે રાજ બન્યા. આ છે તો પુરાણ-કથા, તોયે એમાં એક સાર છે. એક જમાનો એવો હતો જ્યારે લોકોને રાજાની જરૂર વરતાતી હતી. તે સમયે

રાજાઓના કાબૂમાં રહેવું, એની આજ્ઞાઓનું પાલન કરવું વગેરેને પ્રગતિ પોતાનો ધર્મ માન્યો હતો. પણ આને તમે જુઓ છો કે સમાજ હવે એ બાધ્યાવસ્થામાં નથી રહ્યો.

પ્રજા કાલસ્ય કારણમ્

હવે છોકરાં મોટા થઈ ગયાં છે. જૂના જમાનામાં જે યાન મોટાં મોટાંઓને પણ નહોતું તે વિજ્ઞાનને કારણે આને મામૂલી માણસોને હોય છે. આને એક નિશાળિયાને હોય છે એટલું જૂઓળનું યાન નાના ફક્તવીસને પણ નહોતું. અકબર બાદશાહને પણ ખબર નહોતી કે રશિયા ને અમેરિકા ક્યાં આવ્યાં, અને મોસ્કો એ શી વસ્તુ છે ? પણ આને તો નિશાળિયા પણ એ વાત જાણે છે. પહેલાં પ્રગતિમાં એ હતો કે રાજાની આજ્ઞાનું પાલન કરે, પણ હવે રાજાઓની જરૂરત નથી રહી. હવે લોકો પોતાના પ્રતિનિધિ ચૂંટે છે અને એ લોકો પ્રજાની સૂચના પ્રમાણે કામકાજ કરે છે. તેથી હવે આખા સમાજની રચના એ તત્ત્વ પર કરવાની છે. પહેલાં રાજા કાલસ્ય કારણમ્ કહેવાતો, પણ હવે પ્રજા કાલસ્ય કારણમ્ થઈ ગઈ છે. છતાં મૂળ તત્ત્વ કાયમ જ છે. એ મૂળ તત્ત્વ તે એ કે આખો સમાજ એકરસ થવો જોઈએ અને એને તેટલી સમતા સ્થાપવી જોઈએ. આ વાત જાનને કાળમાં લાગુ થાય એવી છે. આને જધાને શિક્ષણ આપીને બધાનો મત લેવો જરૂરી છે.

સમતાનો યુગધર્મ

આમ ઉપર્યોક્તિયું પરિવર્તન થાય છે, પણ મૂળ તો કાયમ જ હોય છે. મારે જે ધર્મ-વિચાર પ્રવર્તિત કરવો છે તે સમતાનો વિચાર છે. ભૂમિની વહેંચણી થઈ જાય એ એને માટે જરૂરી છે. જૂના જમાનામાં અબલખ જમીન પડી હતી એટલે વહેંચણીની જરૂરત નહોતી લાસી. સૌને માટે પૂરતી જમીન હતી. કોઈની પાસે વધારે તો કોઈ પાસે થોડી હતી એ ખરું, પણ જેની પાસે થોડી હતી તે પણ તેને માટે પૂરતી તો હતી જ. વાનપ્રસ્થીઓ જંગલમાં જઈને ફળ-મૂળ ખાઈને રહેતાં. આમ જેને જેટલી જમીન જોઈએ તેટલી તે લઈ શકે તેમ હતું. પણ આને હવે જમીન મર્યાદિત થઈ ગઈ છે, કારણ કે વસ્તી વધતી જ ગઈ. તો સમતા માટે પ્રથમ જરૂરત એ છે કે જમીનની વહેંચણી થઈ જાય.

સમતાનો અર્થ એ નથી કે દરેકને પાંચ એકર જમીન, અમુક કાપડાને એક જ જાતનું ધર આપાય. પણ સમતા માટે તો જે વસ્તુ અત્યંત જરૂરી મનાતી હોય તે બધાને મળે, જેમ કે હવા અને પાણી. આજે સહેરામાં તો વધારે હવા માટે પણ વધારે બાકું ખરચવું પડે છે. ત્યાં હવાની વહેંચણી પણ સમાન નથી હોતી. જેની પાસે વધારે પૈસા તેને વધારે હવા મળે છે. પણ એમ હોવા છતાં આપણે એમ કહી શકીએ કે આખા દેશમાં હવા પર કોઈનો કબજો નથી. જેને જેટલી જોઈએ તેટલી હવા લઈ શકે છે. પાણીની પણ એ જ સ્થિતિ છે. તેવી જ રીતે આજે વરસી વધી પડી છે અને જમીન મર્યાદિત થઈ ગઈ છે ત્યારે જમીન સૌને મળવી જોઈએ. એનો અર્થ એ નથી થતો કે બધાને સરખી જ જમીન મળે, પણ આજે જેમ દરેકને અપ જોગી હવા મળે છે તેમ દરેકને જોગામાં જોગી જેટલી જમીન જરૂરી હોય તેટલી તો મળવી જ જોઈએ. દરેકને જોગામાં જોગી અપતી જમીન મળી ગયા પછી કોઈની પાસે વધારે જમીન રહી ગઈ તો તેમાં કોઈને અદેખાઈ કરવાનું કારણ નથી. બધાને જોઈતું મકાન મળી ગય પછી કોઈને અદેખાઈ આવીશાન બંગલો હોય તો તેની અદેખાઈ ન કરાય. પણ આજે તો એક જ ઓરડીમાં સુવું, બેસવું, ખાવું, પૂજા, અભ્યાસ, મંદિરો ખાતલો વગેરે બધું જ કરવું પડે છે. આવી સ્થિતિ ન હોવી જોઈએ. સૌને પૂરતી જમીન મળવી જોઈએ.

શ્રી-પુરુષ સમાનતા

સમતાનો સિદ્ધાંત તો દરેક યુગને લાગુ પડે છે. પણ પહેલાં જેમ દરેકને મતાધિકારની જરૂર નહોતી પણ આજે છે, તેવી રીતે પહેલાં સમતા સારુ થઈને જમીનની વહેંચણીની જરૂર નહોતી કિન્તુ યજ્ઞ તે આજ કિન્તુ થઈ છે. આજે બધાને મતાધિકાર મળવો જોઈએ એવી ભાવના અને ભાવના પેદા થઈ છે. હિંદુસ્તાનમાં શ્રી-પુરુષને આપણે સમાન લેખ્યાં છે. એમનામાં કોઈ જાતનો ભેદ માનતા નથી. તેથી શ્રીઓને મતાધિકાર મળ્યો. પણ આજે પણ પશ્ચિમના કેટલાયે દેશોમાં શ્રીઓને મતાધિકાર નથી, અને ત્યાંની શ્રીઓને એની શુભ પણ નથી. એ કહે છે કે એ તો પુરુષોનું કામ છે, એ જ

હાલે કરે. પણ આપણા દેશમાં એવી સ્થિતિ નથી. કારણ, અહીં પ્રાચીન કાળથી કમ-સે-કમ વિચારમાં તો સ્ત્રી-પુરુષ સમાનતા સ્વીકારવામાં આવી છે. જો કે આચારમાં એ નથી આવી અને એમાં સુધારો થવાની જરૂર પણ છે.

આપણા શાસ્ત્ર કહે છે કે સ્ત્રી અને પુરુષ બન્નેને મોક્ષનો સમાન અધિકાર છે. બન્નેની આધ્યાત્મિક યોગ્યતા સમાન છે. આપણે ખાલી 'રામ' નું નામ નથી લેતા, 'સીતા-રામ' અને 'રાધાકૃષ્ણ' કહીએ છીએ. બ્રહ્મ-વિદ્યામાં આપણે આમળ વધ્યા છીએ એટલું દુનિયામાં ઠાઠ આમળ મળ્યું નથી. ઇશ્વર એક જ છે એ મૂળ તત્ત્વ બળવૃત્તાં છતાં સ્ત્રી-પુરુષ સમાનતા સૂચવવા ખાતર આપણે 'સીતારામ' કહીએ છીએ. તેથી હિંદુસ્તાનમાં મતાધિકાર પ્રાપ્ત કરવા માટે સ્ત્રીઓને અદિક્ષન કરવું નથી મળ્યું. ઇંગ્લેંડમાં તો પચાસ વર્ષ સુધી સ્ત્રીઓને એવું અદિક્ષન ચલાવવું પડ્યું હતું. અને જેમ મરીબ વિરુદ્ધ અમીરનો સવાલ હોય છે તેમ ર્ચા પુરુષ વિરુદ્ધ સ્ત્રીનો સવાલ ખડો કરવો પડ્યો હતો. અહીંની સ્ત્રીઓ માટે એવો સવાલ જોમો ન થયો કારણ કે પ્રાચીનકાળથી એમની આધ્યાત્મિક અને માનસિક સમતાનો સ્વીકાર અહીંના વાતાવરણમાં છે. આમ સમતાનો વિચાર હિંદુસ્તાનમાં પ્રાચીનકાળથી ચાલ્યો આવે છે, છતાં જમીનની વહેંચણીનો સવાલ તે કાળે નહોતો તે આજે જોમો થયો છે. આ રીતે આજના યુગધર્મનું પ્રવર્તન થઈ રહ્યું છે તેથી લોકોના દિલમાં ઉત્સાહ જીભરાય છે નહીં તો મારા જેવા નાના માણસને આટલો બધો પ્રેમ ક્યાંથી મળત ? આ વિચાર, સૌના હૃદયને સ્પર્શે છે અને સૌને લાગે છે કે આ ક્રાંતિ થવી જોઈએ. આ ક્રાંતિથી સમાજમાં એક ચિરંજીવ રૂપનું કાર્ય થશે અને એનાથી સમાજ મજબૂત બનશે.

વિવેકયુક્ત સંમતા

સમતાની પ્રવૃત્તિની સાથે સાથે વિવેક યુદ્ધિ પણ રહેવી જોઈએ. હિંદુસ્તાનની બહાર લોકો સમતાની વાત કરે છે, પણ ત્યાં અવિવેકથી કામ લેવાય છે. એમણે ક્ષત્રવ અને દિંસાથી સમતા સ્થાપવાની વાત કરી છે, પણ

એ વિવેક-શૂન્ય વાત છે. એ કંઈ સમતા નથી. એ તો સમતાને નામે બધાને એક જ બીબામાં ઢાળવા મત્રિ છે. આ રીતે સૌને એક જ બીબામાં ઢાળવાનું આપણને પસંદ નથી, આપણે આંતરિક સમાનતા સ્વીકારોએ છીએ. અને શરીરને માટે જરૂર હોય તેટલી જ સમતા છપ્પીએ છીએ. આ બાળકને ખવડાવે ત્યારે નાના બાળકને દૂધ આપે છે, એથી મોટાને જરા થોડું દૂધ આપે છે અને સૌથી મોટાને માત્ર શેટલો જ આપે છે. એ મહિત્ત ગણીને બધાને સરખી શેટલી ને સરખું દૂધ નથી આપતી. આપણી સમતા પણ આવી જ વિવેક-યુક્ત છે. જેમ પરમા તેમ સમાજમાં જેને જેટલી ભૂખ હશે અને પચાવવાની તાકાત હશે તે પ્રમાણે ખાવાનું આપીશું. દૂધની જરૂર હશે એને દૂધ આપીશું અને શેટલાની જરૂર હશે એને શેટલો આપીશું. આવા વિવેક વગરની સમતા લાવીશું તો એ નકામી નીવડવાની છે. તેથી હિંસા મારફતે લવાયેલી સમતા વિવેક-શૂન્ય બની જાય છે. આપણે તો આધ્યાત્મિક સમતા જોઈએ છે, એ જ સનાતન ધર્મ-વિચાર છે.

સંપત્તિદાનયજ્ઞ એક ધર્મવિચાર

: ૧૩ :

અસ્તેય^૧ અને અપરિગ્રહ^૨ એ જે મળી અર્ચશુચિત્વ^૩ પૂર્ણ બને છે. એના વિના વ્યક્તિ અને સમાજના જીવનમાં ધર્મની પ્રતિષ્ઠા યથા ચકતી નથી. સત્ય અને અહિંસા એ તો મૂળ છે, પણ આર્થિક ક્ષેત્રમાં અસ્તેય અને અપરિગ્રહથી જ એ જે પ્રગટી શકે છે.

યઃ અર્ચશુચિઃ સઃ શુચિઃ

આર્થિક ક્ષેત્ર એ જીવનનું એક બહુ મોટું અંગ છે. તેથી ધર્મશાસ્ત્ર એની અવગણના ન કરી શકે, ઊલટું એનું નિયમન અને નિયોજન કરવાની જવાબદારી ધર્મ-વિચાર પર આવે છે. તેથી મનુએ સાફસાફ કહ્યું કે યઃ અર્ચશુચિઃ સઃ શુચિઃ એટલે કે જેના જીવનમાં આર્થિક શુચિતા-પવિત્રતા છે તેનું જીવન પવિત્ર છે.

૧ ચોરી ન કરવી ૨ સંકેત ન કરવો ૩ પૈસાના વહેવારમાં પવિત્રતા.

અર્થપ્રાપ્તિની પદ્ધતિ પર અસ્તેય કાળુ રાખે છે અને એનું પ્રમાણ અપરિમિત દર્શાવે છે. અસ્તેય કહે છે કે શરીરનો નિર્વાહ મોટે ભાગે શરીર-શ્રમથી એટલે કે ઉત્પાદક પરિશ્રમથી કરવો જોઈએ. શરીર-શ્રમ ટાળવાની વૃત્તિ જોખમ ઊભું કરે છે. કાંઈકની ઇચ્છા શરીર-શ્રમ કરવાની હોય છતાં એ કરી ન શકે તો હોય તો એણે બીજી રીતે ખુબ જ કઠોર પરિશ્રમ કરવો પડે. ત્યારે જ એ જોખમ ટળશે એ પરિશ્રમ એટલે કઠોર દરો, એટલે કે એમાં એટલું તપ કરવું પડવું દરો કે શરીર-શ્રમ એની સામે સહેલો દરો. દુઃખમાં સર્વા સાધારણ જનતા અસ્તેયનું પાલન ત્યારે જ કરી શકે જ્યારે શારીરિક બુખવાળો શારીરિક શ્રમ કરશે. આને દુનિયાની મોટા ભાગની વિષમતા, ધર્ષાખર્ષા દુઃખ અને ધર્ષાખર્ષા પાપ શરીર-શ્રમ ટાળવાની દાનતમાંથી જ પેદા થયા છે. એવી દાનતવાળો છાનાછપના કે ખુફ્ફાંખુફ્ફા ચોરી કરે છે. તેથી અસ્તેય ના શરીર-પરિશ્રમ મારફતે સંપત્તિ પેદા કરવા પર ભાર મૂકે છે.

દાન એટલે કરજ ફેડવું તે

આપણે એવો નિયમ સ્વીકારીએ કે શરીર-શ્રમથી જ પેદા કરવું તે જ ભોગવીશું તો અપરિમિત તો ધણો ખર્ચ સંધાઈ જ નાથ છે. કારણ, શરીર-શ્રમથી એટલું ધણું વધારે પાછી જ ન શકે કે જેથી મનુષ્ય સંધરો કરી શકે. આમ છતાં અસ્તેયની સાથે સાથે અપરિમિતના નિયમનની જરૂર તો રહે જ છે. શરીર-પરિશ્રમથી 'અતિ-અધિક' ન પાકે, પણ 'અધિક' તો જરૂર પાકે. એટલે પાછું એ 'અધિક'નો ઉપભોગ બીજાને આપ્યા વગર પડે જ કરવામાં આવે તો જોખમ પૂરેપૂરું ટળવું નથી. જયપણથી આપણા પર અનેકાનો ઉપહાર ચડેલો હોય છે. એ ઉપહારનો જરૂરો વાળવા માટે પણ આપણે જ કંઈ શરીર-શ્રમથી પેદા કરીએ તેનો એક ભાગ સમાજને આપવો જરૂરી છે. એમાં સ્વચ્છ-વિમાનજનો ઉદ્દેશ છે. તેથી એ દાનનું સ્વરૂપ છે. એ કે છે તો એ કરજ ફેડવાની એક રીત જ.

ધર્મ એક મુલ છે

સંપત્તિદાનવ્ય મારફતે આપણે સંપત્તિવાનો પાસેથી સંપત્તિનો ભાગ

માંગીએ છીએ. શું તેથી એમણે જે રીતે આ સંપત્તિ ભેગી કરી દશે તેને આપણે ટેકા આપીએ છીએ? આ સવાલ દાદાનીક ટિપ્પણીનો વિષય છે. એનું સમાધાન એમણે ખૂબ જ સફળ ચિંતનથી કર્યું છે. સંપત્તિદાનમાં મળતી સંપત્તિનો હિપચોગ દાતાએ આપણી સમતા પ્રમાણે દરવાના છે. આખીયે યોજનાનો આ સંરક્ષક અંકુશ છે, એ વસ્તુ એ પામી મયા અને એ રીતે એમણે આ યોજનાનો બચાવ કર્યો છે.

પણ આ યોજના વિશે ખીજી ધણી રીતે વિચારી શકાય, અને વિચારવું પણ ભેઈએ. સરીર અને આત્મા વચ્ચે, અથવા તો આજે જે પ્રાપ્ત પરિસ્થિતિ છે અને જે પ્રાપ્ત દરવાની છે તે બેની વચ્ચે ધર્મ એક પુલનું કામ બજાવે છે. પુલ નહીના એક જ કિનારા પણ ભીમો હોતો નથી, બન્ને પર ટેકો હોય છે. ભોગ આ કિનારે છે, તો મોક્ષ પેલે કિનારે છે, અને ધર્મ બન્ને કિનારે છે. સમાજને આજની હાલતમાંથી આદર્શ તરફ લઈ જનાર વિચાર ધર્મ-વિચાર હશે. પરિશુદ્ધ તત્ત્વજ્ઞાનમાં સહજ લઈ જનારું એ એનું વાદન છે. માર્ગ અને મુદ્દામ વચ્ચે જે ફેર છે તે જ ફેર ધર્મ અને મોક્ષ વચ્ચે છે.

સંપત્તિદાનયજ્ઞ એ મોક્ષ-વિચાર નથી, ધર્મ-વિચાર છે. એટલે કે એ નિરપેક્ષ વિચાર નથી, સાપેક્ષ વિચાર છે. નિરપેક્ષ વિચારમાં તો ન રહેશે સંપત્તિ કે ન રહેશે દાન. એમાં તો કદાચ યજ્ઞ પણ નહીં રહે અને યાગિક પણ નહીં રહે. કારણ, યજ્ઞ અને યાગિકને અદ્યત્ત માનવામાં આવ્યા છે. જ્યાં આટલો પણ ભેદભાવ નહીં રહે ત્યાં યજ્ઞ નીકળી જાયો અને મનુષ્યનું સાદું જીવન પોતે જ એક યજ્ઞરૂપ બની જાયો.

ધર્મ-વિચારનો દીક્ષા

હું જીવે ભાગ માંગું છું તે શું બાકીના પાંચ ભાગનો સંબંધ અને રાખું છું? આમાં માતા માનવા ન માનવાનો સવાલ જ નથી. પેલો જરૂર માણસ છે એ જ ભાગનો સંબંધ માન્ય કરી બેઠો છે. એની પહેલી જો ભાગ માંગીને આપણે એની માન્યતાને માનવી આપીએ છીએ. એને

કરવા દેદોળાએ છે. ભકતોએ કહ્યું છે : ' જોણે એક વાર ભગવાનનું નામ લીધું તેણે મોક્ષપ્રાપ્તિ માટે કમર કરી લીધી. ' જોણે જીવન-નિષ્ઠા તરીકે જીવેલામ નિરંતર સમાજને અર્પણ કરવાનો નિયમ કબૂલ રાખ્યો તેણે પોતાની તમામ સંપત્તિ, પોતાનું સમગ્ર જીવન, અરે, પોતાનો સરીર-નિર્વાહ પણ સમાજને સમર્પણ કરવા કમર કરી. સંપત્તિદાનવચ્ચ તરફ જોવાની આ દીર્ઘ-દૃષ્ટિ છે.

ટહેલ

જો મિત્રોને આ વાત હૃદયને સ્પર્શતી લાગે તેમની પાસેથી હું આશ્ચર્ય રાખીશ કે જે મરીબ હોય તે જમીર, મોળી સંસારી હોય તે ત્યાગી કાર્યકર્તા, સંપત્તિદાનવચ્ચની જે જાતે દીક્ષા લે અને પ્રત્યક્ષ કાર્યદ્વારા જે વિચારનું અધિક સંશોધન કરે. મારે એમાં કશું ઊતરવું છે. એના ઉતાવળા વ્યાપક-પ્રચારની મારી કલ્પના નથી. કટલાક લોકો આ વિચારની દીક્ષા લેશે ત્યાર બાદ એનો વ્યાપક પ્રચાર એની મેલે થશે અને વ્યાપક જે પ્રયત્નપૂર્વક પણ કરીશું.

કુટૂ (રાંચી), ૨૫-૧૧-૧૯૫૨.

માનવ-પંખીની બે પાંખો : આત્મજ્ઞાન અને વિજ્ઞાન : ૧૪

તમે આટલા બધા ઉત્સુકતાપૂર્વક મારી વાતો સાંભળવા અહીં આવ્યા છો. હું કંઈક કહું એવી તમારી ઇચ્છા છે તેમ મારી પણ છે. પણ તમે સાંભળનારા કોણ છો અને હું કહેનારા કોણ છું તે જરા વિચારવાની વાત છે. તમે કાને સાંભળશો અને હું જીભે બોલીશ, પણ માત્ર કાન સાંભળતા નથી, માંસલો મોઝ વરણ છે અને એ જ સાંભળવાવાળો છે. કાનથી સંભળાય છે, પણ કાન પોને સાંભળવા નથી, સાંભળવાવાળું અંદર તો કોઈક જુદું જ છે. તેથી જ રીતે બોલનારા જીભથી જુદો છે એ બોલવાવારુ જીભનો ઉપયોગ કરી લે છે. પણ કાન ન હોય તો સાંભળનારા પણ સાંભળી ન શકત; અને સાથે સાથે સાંભળવાવાળો ન હોય તો કાન પણ

ન સાંભળી શકત. જે જ રીતે બોલવાવાળો ન હોત તો જીમ બોલી ન શકત, અને જીમ ન હોત તો બોલવાવાળો બોલી ન શકત. આ એક સંધેશ છે, ઠાઈ વસ્તુ એકલાં હોતી નથી. આપણામાં જે ભાગ હોય છે. એક તો એ જેને આપણે સાધન તરીકે વાપરીએ છીએ તે દેહ. અને બીજો આપણે-આત્મા. બન્ને આપણાં અંગો છે. બન્ને મળીને એક થાય છે.

આખી સૃષ્ટિના જે વસાણાં

અસ્તિ અને સૃષ્ટિ બન્નેમાં જે જાતના વસાણાં છે. બોલવાની સમર્થતા ખાતર એકને નામ આપ્યું છે 'દેહ' અને બીજો છે 'આત્મા'. નામ મમે તે હો એનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટોમાં વર્ણવવું અઘરું છે. છતાં દરેકને બન્નેનો અનુભવ થાય છે. દેહ અને આત્માના દૃઢ સંબંધો છે. બન્નેનું પોષણ કયાં સિવાય કે બન્નેને એમનો તો ખોરાક આપ્યા સિવાય અનુભવને સમાધાન નથી થતું કે નથી આનંદ મળતો. એક માણસને ભરપેટ કે એથી પણ વધુ ખાવા મળતું હોય તો પણ એને સમાધાન નથી વળતું. પેટ ભરાવાથી આત્માને સંતોષ થયો એવો ઠાઈને અનુભવ નથી થયો. જે ભોડો થોડું પણ વિચારી શકે છે તેમને આ અનુભવ થાય છે. એથી ઊલટું, શરીરને કશું જ ન મળે તો પણ સંતોષ નથી થતો. માટે બન્નેને-શરીર અને આત્માને કંઈને કંઈ ખોરાક આપવો પડે છે.

પોતપોતાના વિદ્યાસમાં ઠાઈ શરીર તરફ વધારે ધ્યાન આપે છે તો ઠાઈ આત્મા તરફ. જે શરીર તરફ વધારે ઝૂકે છે તેને 'સુખાર્થી' કહે છે અને જે આત્મા તરફ વધારે ઝૂકે છે 'આત્મનિષ્ઠ' કહેવાય છે. સુખાર્થી સુખ મંજી છે અને આત્મનિષ્ઠ શ્રેય અથવા કલ્યાણ. પણ શ્રેય અને સુખ એ બન્નેની ઈચ્છા દરેકના દિલમાં હોય છે જ. પ્રમાણ એનું વધતું ઓછું ભરે હોય, પણ દરેક પોતપોતાના વિચાર પ્રમાણે આમ કે તેમ ઝૂકતો હોય છે. બન્નેનું સમાધાન કરે ત્યારે જ એને સમાધાન થાય છે. ત્યારે જ એને સંતોષ થાય છે. અને લાગે છે કે હું સારી રીતે જીતું છું.

વિજ્ઞાન અને આત્મજ્ઞાનમાં નિરંતર પ્રગતિ

આ બન્નેના વિદ્યાસ માટે મનુષ્ય દેહ પ્રાચીન કાળથી મળતો આવ્યો છે

અને આજે પણ મથી રહ્યો છે. એને શરીર માટે વિજ્ઞાનની અને આત્મ-
કલ્યાણ માટે આત્મ-જ્ઞાનની મદદ મળતી રહી છે. દરેક સમાજમાં માનવે
જન્મે વિદ્યાઓનો વિકાસ કર્યો છે, હિંદુસ્તાનની અંદર તેમ જ બહાર પણ.
પ્રાચીનકાળથી આજ સુધી વિજ્ઞાન અને આત્મજ્ઞાનની શોધ થતી આવી છે.
વિજ્ઞાનને કારણે સુખનાં જાતજાતનાં સાધનો માનવને મળ્યાં છે. સુખ
સાધેતોનો વિસ્તાર થયો છે. એની શોધ નિરંતર આગળ વધી રહી છે. આજે
જૂના જમાનાના સોફો કરતાં આપણી પાસે ઉપભોગનાં સાધનો અધિક માત્રામાં
છે. જે ભોગ્ય વસ્તુઓનો એમને ખ્યાલ સુદાં નહોતો તે આપણે રાજ-ખ-રાજ
ભોજીથી લીએ. એમને કદી સૂઝ્યું પણ નહીં હોય કે આપણે દૂર દેશાવરના
સમાચારો સાંભળી શકીશું. જ્યારે રાજ અહીં બેઠે બેઠે દિલ્હીના સમાચાર
સાંભળવા એ તો આપણો દૈનિક કાર્યક્રમ થઈ ગયો છે.

માનવ-વિકાસનું એક આ અંગ ખૂબ જ વિકસ્યું. બીજાં અંગો પણ
એણે વિકાસ તો સાધ્યો છે. એણે આત્મજ્ઞાન મેળવ્યું, એમાં દુબકીઓ મારી.
માનવનો આત્મા સત્યનિષ્ઠા, સમત્વ-શુદ્ધિ, ન્યાય-વૃત્તિ, દયા, પ્રેમ,
વાત્સલ્ય વગેરે અનેક ગુણોથી પરિપૂર્ણ હોય છે. આકાશમાં જેમ અનંત
તારા હોય છે તેમ આત્મા પણ અનંત ગુણોથી પરિપૂર્ણ હોય છે. એમાંથી
કેટલાક ગુણોનું જ્ઞાન મનુષ્યને થયું છે : પણ જેનું એને જ્ઞાન થયું છે તેનું
પૂરું જ્ઞાન તો એને નથી જ થયું. મનુષ્યને સત્ય અને પ્રેમનું જ્ઞાન
થયું છે પણ તે પણ પૂરું નથી થયું. પ્રેમના વિકાસ માટે એણે
કુટુંબની રચના કરી, સમાજ બનાવ્યો, રાજ્ય બનાવ્યું, જાતજાતનાં
નિયમન અને મર્યાદાઓ બાંધ્યાં. તેમ છતાં હજી એનો પૂરો વિકાસ નથી થયો,
હજી પણ વિકાસ થવો બાકી છે. આત્માના એવા અનેક ગુણો છે જેનું હજી
જ્ઞાન પણ થવું બાકી છે. જેનું જ્ઞાન થયું છે તેનું પણ પૂરું જ્ઞાન નથી
થયું. મનુષ્યરૂપી પાંખીની બે પાંખ છે : (૧) આત્મજ્ઞાન અને (૨) વિજ્ઞાન.
આ બે પાંખે ચડી પાંખી વિહાર કરે છે. એમાંથી એક પણ પાંખ તૂટે તો
એનું જીવવાનું બંધ. તેથી જન્મે પાંખની મદદથી મનુષ્યનો વિહાર ચાલે છે.
એને જન્મેની જરૂર છે.

બન્ને અંગોનો વિકાસ-જરૂરી

આ બન્ને અંગો વચ્ચે સમત્વ જાળવીને વિકાસ કરવાથી જ સમાધાન થાય છે. પણ જો તે મમે તે એક તરફ ઝૂકે છે તો એને અસમાધાનનો અનુભવ થાય છે. ઠેકાણે લોકો વધારે પડતા આત્મ-પરાયણ હોય છે. એ લોકો વૈરાગ્યપૂર્વક જીવન વિતાવે છે અને ધણું સમાધાન અનુભવે છે, પણ, દેહની ઉપેક્ષા કરીને આત્મામાંથી જ સમાધાન પામવું એ તો ગણ્યા ગણવાને જ રહે. જે લોકો શરીરના સુખો તરફ દોડે છે એમના જીવનમાં કાંઈને કાંઈ એવી પળો આવે છે જ્યારે એને બહારની વસ્તુઓથી સંતોષ નથી થતો. મારે મરીમ અને અમીર બન્ને પ્રકારના મિત્રો છે. અમીરો પાસે તમામ સુખનાં સાધનો છે, પણ એ લોકો અંદરથી દુઃખી છે. બહારથી એ લોકો સુખનો આલાસ ખડો કરવા પ્રયત્ન કરે છે, પણ અંદરખાનેથી દિલમાં એમને જાંડું અસમાધાન છે. એ લોકો ખાંધ-પીએ છે પણ એમને કરાર નથી. સાચા અર્થમાં કંઈ સુખી નથી. અને અને મરીમ તો દુઃખી છે જ.

આજે દુનિયામાં અસમાધાન વરતાય છે કારણ કે બન્ને પાંખોનો વિકાસ કર્યા વગર જીવનની સમતુલા જાળવાતી નથી. જેમણે જીવન તદ્દન પણ જેવું જ છે એમના જીવનમાં પણ ક્યારેક એવી પળો આવતી હોય છે જ્યારે એમને અંતઃસમાધાનની ભૂખ વરતાય છે. અને જેમને અંતઃસમાધાન મળતું હોય છે તેના જીવનમાં પણ એવી પળો આવે છે જ્યારે એમને કંઈકની ખાસ લાગે છે. એ વખતે એમનો તરસ ઊંડાવે એવું પાણી મળી જાય તો પૂર્ણતાનો અનુભવ થાય છે અને નથી મળતું તો દંધક ખાલી ખાલી લાગે છે. અત્યંત વિરક્ત મનુષ્યને પણ આવો અનુભવ થાય છે,

ભારતમાં આત્મજ્ઞાન અને યુરોપમાં વિજ્ઞાનનો વિકાસ

સામાજિક રીતે જોઈએ તો પણ બન્ને લાગે સમતોલ રાખવાથી જ સમાજમાં સમાધાન સ્થાપિત થઈ શકે છે. આપણા સામ્રાજ્યમાં કંઈ છે કે ધર્મ અર્થ કામ અને મોક્ષ એ જધાનું સમાધાન થતું જોઈએ. કાંઈકનો એક

આ તરફ તો કોઈકનો પેલી તરફ થતો હોય છે. નૂના જમાનામાં ભારતમાં વિજ્ઞાન હતું, પણ આધ્યાત્મિક જિજ્ઞાસા વધારે હતી. એ લોકોએ આત્માના ગુણોની શોધ કરી; અને દેહદમન કરીને ખૂન તપસ્યા કરી, આને આપણે એનું ગૌરવ લઈએ છીએ. આપણને એ વારસામાં મળી છે. ખીજે આધ્યાત્મિક જ્ઞાન નહોતું એમ નથી, પણ અહીં એ વધારે હતું. અહીં જિજ્ઞાસા પણ વધારે હતી, એટલે શોધ વધારે થઈ ચકી. ખીજા દેશોમાં, ખાસ કરીને પશ્ચિમના દેશોમાં પાછલા ત્રણસો વર્ષ દરમિયાન વિજ્ઞાનનો ભાર વિકાસ થયો. તેથી આને મનુષ્ય સામે જન્મે વાતો આવીને ઊભી છે. વિજ્ઞાને એટલો બધો સુખનો પથારો કર્યો છે જેટલો આગળ કદી પણ નહોતો થયો. આને માણસ એની પાછળ દોડી રહ્યો છે છતાં સુખ અને સમાધાન પ્રધાં છે એમ કહેવાય તેમ નથી.

આજના સમાજનો એકાંગી વિકાસ

આને લગાય છે તેવી લગાઈઓ પહેલાં કદી નહોતી લગાઈ. પ્રાચીન લોકોને આવી લગાઈની કલ્પના પણ નહીં હોય, એક આખો ને આખો દેશ ખીજા આખા દેશની સામે ઊભો થઈ જશે એની એમને કલ્પના પણ નહીં આવી હોય. આને એટલો પણ વિચાર નથી થતો કે સામાવાળા દેશમાં સજાઓ પણ છે, ત્યાં ઝીંઝો અને બાળકો દશે, વૃદ્ધો દશે, પ્રાણીઓ દશે, આ બધાએ આપણું કશું બગાડ્યું નથી; ઉપરથી બોમ્બ વરસાવે છે ને બધું નાશ પામે છે. જે પુસ્તકો અત્યંત પ્રેમપૂર્વક સંધરવામાં આવે છે તેનો પણ બોમ્બથી એક ક્ષણમાં નાશ થાય છે. એ વાત સમજમાં નથી જતરતી કે જે લોકો સાહિત્યના આટલા પ્રેમી છે, વર્ષોની જહેમતથી પુસ્તકાલયો બનાવે છે એ લોકો પણ વગર વિચારે શી રીતે બોમ્બ વરસાવી શકતા હશે ?

માણસે સુખનો પથારો તો કર્યો છે પણ અતઃસમાધાન મેળવવાની દૃષ્ટિ અને કુરસદ આજે એને નથી. તેથી એનો વિકાસ આજે એકાંગી બની રહ્યો છે. મારો એક દાય જાડો થઈ જાય તો એમ ન કહેવાય કે હું સુખી છું. જીવદું એમ કહેવું પડે કે મારો વિકૃત વિકાસ થયો છે, અને

તેથી હું દુઃખી છું. હું ડોક્ટર પાસે જઈને ફીક્ષ કે મારા આ રોગનો સ્થાવર કરો. સાર એ કે વિકૃત વિકાસ થાય ત્યાં સુખ નથી હોતું, ત્યાં લડાઈઓ જ થવાની. આજે માણસ સુખ માટે કેટલાં વલખાં મારે છે અને છતાં એ સુખી નથી, દુઃખી જ છે. એ મથે છે તો સુખ પામવા, પણ પામે છે, દુઃખ. જતું છે કલકતા પણ પગલાં પડે છે મુંઝવે ભણી; પછી કલકતા શી રીતે પહેંચાશે? એનો અર્થ એ કે કંઈક મડિપણ છે જેથી સુખ માટે મથવા છતાં પણ દુઃખી થવાય છે.

વિજ્ઞાનનો સાથો અને જોટો ઉપયોગ

આત્મ દારણ એ જ છે કે આપણે આત્મા તરફ ઓછું ધ્યાન આપીએ છીએ, અને શરીર તરફ વધારે ધ્યાન દેવાયું છે. આત્માના અનંત ગુણોનો વિકાસ નથી થતો. સુખના સાધનોનો વિકાસ થઈ રહ્યો છે, પણ તેથી મનુષ્યના ગુણોનો વિકાસ થતો નથી અને તેથી મનુષ્ય દુઃખી છે. આ જ એ રોગનું નિદાન છે. પહેલાંના જમાનામાં માણસ પર શસ્ત્ર-ક્રિયા કરવી પડતી ત્યારે એને પણ દોરની જેમ બાંધતા અને પછી જ હાથ કે પગ ચીરતા. પેટનું આપરેશન તો શક્ય જ નહોતું. પણ આજે કોરોરા-કોર્મ આપવાથી શસ્ત્ર-ક્રિયા એટલી સહેલી થઈ ગઈ છે કે ખજારે ની પડતી અને બીમારીનો ઇલાજ થઈ જાય છે. આમ હોવા છતાં રોગો વધ્યે જ જાય છે. વેદક-શાસ્ત્રનું જ્ઞાન જેમ જેમ વધતું જાય છે તેમ તેમ જનતાનું આરોગ્ય સુધરતું જાય છે તેમ નથી; બીજું પહેલાં તો લોકો સો વર્ષ જીવતું, આજે પચાસે જ મરી જાય છે.

એક ભાષણે મને કહ્યું હતું કે આજના જમાનામાં તમે પગે ચાલો છો તે તમારી મતિ બહુ થોડી છે. બધા જ કામમાં એ લોભો મતિ વધારે છે, અને પરમેશ્વર પગ કહે છે કે હું પણ તમારા જેવા જ તેજ-વેગવાન બનીશ અને તમને ચાલીસ વર્ષમાં જ ઊંચાડી લઈશ. તમને એટલી ઉતાવળ આવી છે ને જરાયે ધીરજ નથી, તો મને પણ નથી. તમે લોભો વેગવાન મતિથી આગળી તેમ જીવ છો પણ જતી વખતે જરા આત્માશુદ્ધિ સંસ્કરણ જોવાની કુશલતા પણ તમને નથી. તેથી ભગવાન

કહે છે કે તો પછી હું પણ શા માટે શ્રાંત બેસું ? હું તમને વહેલા જ ઉપાડી લઈશ.

આજે સુખના સાધનો વધી ગયા છે, પણ એનું નિયંત્રણ કરવાની અક્રમ તો આત્માના ગુણોમાં હોય છે. અને એની તરફ તો ધ્યાન અપાતું નથી. તેથી આપણે દુઃખી છીએ. આપણા પૂર્વજો પાસે અગ્નિ નહોતો, આજે છે. અગ્નિથી સોઈ પણ થઈ શકે અને પર પણ બળી શકે. વિજ્ઞાન કહેશે ? એને પૂછશે તો એ તો કહેશે અગ્નિથી રાંટલાયે થાય ને મરતી ખાખ પણ થાય. એ તો બે ઉપયોગ બતાવીને છેડું રથું; હવે એમાંથી કયો ઉપયોગ કરવો ન કયો નહીં તે વિજ્ઞાન નક્કી નથી કરતું. એ તો આત્મજ્ઞાન નક્કી કરે છે. જેનું આત્મજ્ઞાન દોષિત હશે તે વિજ્ઞાનનો દુરુપયોગ કરશે. આજે વિજ્ઞાનના સુખ-સાધનોના ખોટી વહેંચણી ને ખોટા ઉપયોગ થઈ રહ્યાં છે. એના પર ઠાંછની રાંકટોઠ નથી.

કઈ ચીજોનું ધોરણ ઊંચું લઈએ ?

અર્થશાસ્ત્ર કહે છે કે જીવન-ધોરણ ઊંચું લો. પણ શેનું ધોરણ વધારશો ? વધારે રૂબ ખાશો, વધારે કપડાં પહેરશો, વધારે સીમરેટ ને શરાબ પીશો કે વધારે મધ ખાશો ? દૂધ, હવા, શરાબ ગમે તે વધારો તો ધોરણ તો ઊંચું મળું, પણ કઈ ચીજમાં વધારણું ને કઈ ચીજમાં ઘટાડણું એ ઠાણ કરાવશે ? કઈ ચીજોનું ધોરણ વધારણું અને કઈનું ઘટાડણું એ આપણે કરાવીશું. આપણે કપડાંનું ધોરણ વધારીશું, પણ શું એની સાથે સાથે હવાનું ધોરણ ઘટાડીશું ? આજકાલ લોકો નાના બાળકોને પણ કપડાં પહેરાવે છે. એથી એમની ચામડીને સૂર્યના કિરણોનો સ્પર્શ થતો નથી, એમનાં હાડ પાકાં બંધાતાં નથી અને એ કમજોર રહી જાય છે. પછી કપડાંનું ધોરણ વધારું અને સૂર્ય-કિરણોનું ઘટાડણું તો શું કાંઈ ?

બીજું, સારી વસ્તુનું ધોરણ પણ કેટલું વધારણું એ વિચારવાની વાત છે. દૂધ સારી વસ્તુ છે, પણ એ પણ વધારે પીઓ તો નુકસાન કરે છે. એટલે ખરાબ વસ્તુઓનું ધોરણ ન વધારણું, અને સારી વસ્તુઓનું ધોરણ પણ વધારે પડતું ન વધારતાં એક મર્યાદા અનિહી. આ બધું નક્કી કરવાની શક્તિ

વિજ્ઞાનમાં નથી, એ તો આત્મજ્ઞાનમાં છે. વિજ્ઞાન કહી નહીં શકે કે કંઈ વસ્તુ ખાલી. જીવ એ નહીં કહી શકે કે કંઈ ચીજ ખાલી સારી છે અને કેટલી ખાલી નોંધાવે. એ તો માત્ર રુચિ બતાવશે. સારું-ખરાબ તો આત્મા નક્કી કરશે.

વિજ્ઞાન પર આત્મજ્ઞાનનો અંકુશ હોવો જોઈએ

આમ આત્મજ્ઞાનનો અંકુશ હોય તો જ વિજ્ઞાનનો ઠીક ઉપયોગ થઈ શકે. કેટલાક કહે છે કે વિનોબાને વિજ્ઞાન પસંદ નથી. વાત એમ નથી. હું વિજ્ઞાનને ખૂબ ચાહું છું. સૃષ્ટિની શક્તિઓનું આપણને જ્ઞાન હોય, એનું જ્ઞાન હોય, એ આપણા કાજમાં હોય એ સારી વાત છે. પણ એનો ઉપયોગ, વહેંચણી, નિયંત્રણ અને નિયંત્રણ કેવી રીતે થવા જોઈએ તે આજે માનવ જાણતો નથી. અથવા જાણે છે તો ખોટું જાણે છે. ન જાણવું અને ખોટું જાણવું એ બંને કારણોસર એ દુઃખી છે. હું કહું છું કે પરમેશ્વરે આપણને જે દેણગીઓ દીધી છે તે બધીનો આત્માનો આધાર લઈને ઉપયોગ કરવો જોઈએ.

અત્યારે હું કોઈ બહેનને પૂછું કે તમારે કેટલા દીકરા ? તો કહેશે 'ચાર' કે 'પાંચ.' પણ શું તમારા એટલા જ દીકરા છે ? ચાર કે પાંચ દીકરા તો તમારી કુખેથી પાક્યા, પણ જરા આત્માથી ખ્યાલ કરો તો કહેશે કે મામનાં બધાં જ બાળકો અમારાં છે. આત્મા અંદર છે, તમે દેહ માત્ર નથી. આત્માથી ખ્યાલ કરશો તો સાચી વાત સમજાશે.

અંદરથી અવાજ તો આવે છે કે બધાં મારાં છે, પણ મોઢ અને અજ્ઞાનને કારણે એ દબાઈ જાય છે. બાળક રોવું હોય અને મા કાગડો બતાવે ત્યારે બાળક ચૂપ થઈ જાય છે, કારણ કે એને કાગડામાં આત્મ-ચેતન્યનું દર્શન થાય છે. એને યાદ છે કોઈક આત્મા પણ આડ પર બેઠો બેઠો લીલા કરે છે. કાગડામાં એ આત્માનું દર્શન કરે છે ને તેથી જ ખુશ થઈ જાય છે. બાળક પોતે એ કહી શકતું નથી, પણ અનુભવે છે. પ્રગટ કરવા માટે તો કોઈ બુદ્ધ, ઇસુ કે મોંઘી જોઈએ. બાકી અનુભવ કરવા માટે તો બાળક

પાસે હાથ પડ્યું છે. તેથી આત્માના અંકુશ દેહજ દુનિયા બંધીના વહેવાર હોવા ભોંઈએ, પછી તમારે ફાવે તેટલું વિજ્ઞાન વધારો.

અહિંસા આત્માનો ગુણ

તેથી જ એ વાત પરભાર મૂક્યો કે વિજ્ઞાનની સાથે અહિંસા ભોડવી ભોંઈએ. આત્મા ત્રિપે કહેવાયું છે ' નાયં દન્તિ ન દન્યતે । એટલે કે આત્મા કાંઈના નાશ કરતો નથી કે નથી પોતે કદી નાશ પામતો. અહિંસા આત્માનો મૂળ ગુણ છે. તેથી વિજ્ઞાન અને અહિંસા ભેગા કરશો તો પૃથ્વી પર સ્વર્ગ બનરશે. પણ જો હિંસા સ્વીકારશો એટલે કે આત્માના ગુણનો અસ્વીકાર કરશો તો આ જ વિજ્ઞાન માનવના નાશનું કારણ બની જશે.

દુનિયાના નેતા પ્રવાહમાં તણાય છે

આજે જુદા જુદા દેશના નેતાઓ સામે ભેડાં છું તો યાચ છે કે કેવા બાળક જેવા છે? પોતાના દેશના તમામ નાગરિકો પર પોતાનો કાબૂ હોવાનો એમનો દાવો છે, પણ એમને પોતાનાં મન અને ઈર્ષિયા પર જ કાબૂ નથી. મનમાં કામ ક્રોધ બધું જ બધું છે. મનના ધોડાને લગામ નથી એવા માણસો આખા દેશને દારે છે ને યોજનાઓ લે છે; પછી યોજના જ એમની વસિ લાગે છે. આ બધા પ્રવાહમાં ધસવાનારા છે. લોક કહે છે બે વિશ્વયુદ્ધ થઈ ગયાં ને હવે ત્રીજું થવાનું છે. હું કહું છું કે થઈ જવા દો! World war-વિશ્વયુદ્ધ તો Divine-દેવી હોય છે. માણસ વિશ્વયુદ્ધ કરતો નથી, એ તો એમાં ધસડાય માત્ર છે. દુનિયાના તમામ દેશોના નેતા એમાં ધસડાઈ રહ્યા છે. અર્થિકને કેટલીયે વાર પૂછવામાં આવ્યું હતું કે આ વિશ્વયુદ્ધને હેતુ શો છે? કયાંય સુધી એણે એનો જવાબ ન વાળ્યો. એણે કદી નાંખ્યું કે વિશ્વયુદ્ધનો કશો ઉદ્દેશ હોતો નથી, એક જ ઉદ્દેશ તે જીત મેળવવાનો છે. એનો અર્થ એ થયો કે આ લડાઈઓ યાચ છે તેના કશો હેતુ હોતો નથી. દેશ લાચારીથી લડાઈમાં જીતરે છે, મંત્રવત્ લે છે, એક પ્રવાહમાં ધસડાઈને લે છે. એ પ્રવાહમાંથી કી રીતે જીવરું તે એમને આવડતું નથી.

અહિંસાને રસ્તે જ દુનિયાનો જિગરો

આપણી ભૌતિક શક્તિ બહુ જ થોડી છે છતાં આજે હિંદુસ્તાનનો અવાજ દુનિયાભરમાં પહોંચે છે. એનું કારણ એ છે કે હિંદુસ્તાન પાસે બીજી શક્તિ છે. અહીં એક એવા નેતા પાડ્યો જેણે રાજકીય આઝાદી મેળવવા એક અજબ શસ્ત્ર આપ્યું. હિંદુસ્તાનની આઝાદીની લડત દુનિયામાં નિરાળી છે. દુનિયા પર એની અસર પણ પડી રહી છે. ઉપરાંત, હિંદુસ્તાનની સ્વચ્છતા અને સંસ્કૃતિ એવી જેણે માનવતાને આવાદન આપ્યું હતું. તેથી હિંદુસ્તાન પર દુનિયાએ આશાની મીટ માંડી છે. પણ હજી આપણે અવાજ કમતાઈત છે, એનો જોષએ તેવો પ્રભાવ દુનિયા પર નથી પડતો. કારણ, આપણા બાકીના સવાલ જેમના તેમ પડ્યા છે. આપણે એને કઈ રીતે ઉઠાવીએ છીએ તેના પર બધો આધાર છે. તમે એ હિંસાથી ઉઠાવો તો દુનિયા સમજશે કે આપણે પણ એમની જેમ જ પ્રવાહમાં તણાનારા છીએ. પણ જો આપણે એ આત્મા અને અહિંસાની પદ્ધતિથી ઉઠાવીશું તો હિંદુસ્તાન પડે તો તરશે જ, ઉપરથી દુનિયાને તારનારું નીવડશે.

આજે ભૂમિનો સવાલ છે તે જિંદગી જ છટકો છે. બીજા દેશોમાં એને 'હોલોવામાં બીજી પદ્ધતિઓ અજમાવાઈ. અહીં આપણે પણ એ જ પદ્ધતિ અજમાવીએ તો આપણી કોઈ વિશેષતા નહીં મળાય, અને આપણે સુખી નહીં થઈએ. પણ જો અહીંનો સવાલ આપણે આપણી રીતે ઉઠાવીશું તો દુનિયામાં આપણે જાગી જઈશું. મારો તમામ પ્રયત્ન એ છે કે આપણા તમામ સવાલો આત્માની પદ્ધતિથી ઉઠાવાય. તમે આ વાત સમજશો તો હિંદુસ્તાનના બધા સવાલો આત્માની પદ્ધતિથી જીકરી શકશે. તેથી એક વાર ધારવી લો કે કઈ પદ્ધતિ અપનાવવી છે. ભૂમિનો સવાલ જિંદગી વચર રહેવાનો નથી, એ તો જિંદગી જ છટકો. તમારી સામે સવાલ માત્ર એટલો છે કે આત્માની પદ્ધતિથી એ ઉઠાવો ને દુનિયાના નેતા બનો. આજે દુનિયા તમારું નેતૃત્વ સ્વીકારવા તૈયાર છે. અને એમ ન જ કરવું હોય તો અમેરિકા ને રશિયાનું યુરુપનું સ્વીકારી, એની કંડી બાંધી એના પમરે પમરે આણવું પડશે એમ કરવું હોય તો કરી શકો છો. પણ પહેલો જો રસ્તો છે તે

ભારતનો, આત્માનો ને ગાંધીનો રસ્તો છે. તમારે એ રસ્તે જવું હોય તો બઈ શકો છો. હું હિંદુસ્તાનનો સાદ, ભારતીય સંસ્કૃતિનો સાદ તમારે કાને નાંખી રહ્યો છું, મને આશા છે કે તમને સંભળાશે. અને તેથી મારા દિલમાં જે અગ્નિ છે તે તમારા દિલમાં પ્રગટ્યા વિના નથી રહેવાનો.

રાંચી, તા. ૨૯-૧૧-૧૯૫૨

આપણો સ્વતંત્ર અને અક્ષીણ વિચાર : ૧૫ :

સમુદ્રમાં નદી-નાળાં બહુ જ આવી મળે છે. નદી કહેવાય તે પણ શરૂ શરૂમાં તો નાળું જ હોય છે; પણ કેટલાંક નાળાં એવાં હોય છે જે ઠેક સુધી નાળાં જ રહે છે, અને કેટલાંક પાછગથી નદી બની જતાં હોય છે. નદીનું મૂળ જોવા જઈએ તો ક્યારેક મન હેરાન થઈ જાય છે. કથું દેખાતું નથી, ચોક્કસ કયાંયો ફૂટે છે તે સમજ પણ પડતી નથી. પછી એમાં બીજાં નાળાં આવી મળે છે ત્યારે એ નદી બની જાય છે.

ક્ષીણ વિચાર અને અક્ષીણ વિચાર

પણ એને નાળું કેમ કહેવું એ સવાલ ઊભો થાય છે. ગંગામાં જમના બળી કે જમનામાં ગંગા ! આવો સવાલ થઈ શકે છે. પણ કેટલાંક નાળાં એવાં હોય છે જેનું પોતાનું ઝરણું હોય છે. એમાં બીજાં બળે કે ન બળે, એ પોતે તો સકાવું જ નથી. એ વધીને મોટું બલે ન થાય, પણ એ ક્ષીણ નથી થઈ જતું, અક્ષીણ જ રહે છે. જ્યારે કેટલાંક તો શરૂમાં ખાસાં મોટાં બની જાય છે પણ પાછગથી સકાઈ જાય છે-ક્ષીણ થઈ જાય છે. આ જ વાત વિચાર-પ્રવાહને પણ લાગુ પડે છે. કેટલાંક વિચારો ઊગ્યા ને આયમી મયા. પણ કેટલાંક વિચાર શરૂ થયા ને વહેવા ચાલુ જ રહ્યા. એવું જ અદિલનોનું પણ હોય છે. અક્ષીણ વિચાર પર ઊભેલું અદિલન શરૂ થાય છે, પછી નિરંતર વધતું જાય છે ને નિત નવું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે. અને જે અદિલનો આવા અક્ષીણ વિચાર પર ઊભા નથી હોતાં તે થોડા વખત પછી યમી જાય છે.

આપણો સ્વતંત્ર અને અક્ષીણ વિચાર

સામ્રાજ્યવાદ-દૂંકા આયખાવાળો વિચાર

સામ્રાજ્યવાદ એક એવો જ વિચાર હતો. એની પાછળ કંઈ ઓછી તાકાત નહોતી. અંગ્રેજો હજારો માઇલ છેલ્લી અહીં આવ્યા, અહીં કેટલો ત્યાગ કર્યો, કેટલાં ડેબ્ટ વેઠ્યાં અને કટકું પરાક્રમ કર્યું? પરાક્રમ અને ત્યાગને કારણે વિચારનો વિસ્તાર પણ થયો. પણ એ અક્ષીણ વિચાર નહોતો. એમાં આખી માનવ-જાતના નિરંતર કલ્યાણનો અમરતંતુ નહોતો તેથી જ કોઈસો વર્ષે એ સામ્રાજ્યવાદનો વિચાર ફીણ ચર્ચ થયો. હજી એ લોકો તો એ વિચાર હાંક્યે રાખવા મથે છે; એમને પોતાનો દમદમો ચાલુ રાખવો છે. પણ સમજુ તો સમજી મથા કે આ વિચાર ટકરાવાળો નથી. કારણ, એમાં સતત પ્રેરણા આપનારો કોઈ વિચાર નથી.

માર્કસવાદ પણ ઘસાવા પર

એ જ રીતે માર્કસવાદે પણ સો વર્ષ સુધી પ્રેરણા આપી. પણ આજથી સો વર્ષ પર હતી એટલી ખોલાખોલા આજે એની નથી. કારણ, એના વિચારમાં અમર અંશ થોડો હતો અને અસ્થાયી વધારે હતો. સામ્રાજ્યવાદનાં દૂષણો અને ખામીઓના વિરોધમાં કોઈ કોઈ વિચાર પેદા થાય છે. આવા પ્રતિક્રિયા સ્વરૂપે પ્રગટેલા વિચારો જે તે વખતે ખૂબ પરિણામ લાવનારા હોય છે, એ જમાનામાં એમનો ખૂબ પ્રભાવ પડે છે, પણ જેના વિરોધમાં એ પેદા થયા હતા તે મૂળ ખતમ થાય તેની સાથે એ વિચારો પણ ખતમ થાય છે. સામ્રાજ્યવાદ જેમ જેમ ખતમ થતો જાય છે તેમ તેમ એની પ્રતિક્રિયામાં જે વિચારો પેદા થયા તે પણ ખતમ થતા જાય છે. લાકડું સળખાવ્યું, એ અગ્નિએ લાકડાને આખ ફરી નાખ્યું પણ અગ્નિ લાકડામાંથી જ પ્રગટ્યો હતો એટલે લાકડા ભેગો ભેગો એ પણ જળી પરવાર્યો. સૂઈનાં કિરણો કોઈને જાળતા નથી કારણ કે એ અક્ષીણ જળી પરવાર્યો. સૂઈનાં કિરણો કોઈને જાળતા નથી કારણ કે એ અક્ષીણ જળી પરવાર્યો. અને જતાં એ પોતે પણ ખતમ તો થાય છે જ. લંકનમાં આમ લાગી હતી. કેટલી જરૂરની એનાથી ચર્ચ હતી? પણ અતે એ આગ પણ ન હતી. તેથી જ રીતે માર્કસના વિચારોમાં જે ખામીઓ છે તે તરફ અ.જ.

લોહાનું ધ્યાન ખૂબ જોરથી ખેંચાયું છે, હિંદુસ્તાનમાં માઈસના વિચારોને હવે પરિપૂર્ણ ઉત્તર મળવાનો છે કારણ કે અહીં એક અક્ષીણ વિચાર છે.

બુદ્ધનો અમર વિચાર

ભગવાન બુદ્ધની જયંતિ આજ અહીંદગ્ગર વખેં શરૂ થઈ છે. જેની જયંતિ જ અહીંદગ્ગર વખેં શરૂ થાય તેની મન-તી યશે ખરી? બાદરવાના જીંડાની જેમ જે છોડ કપાટાનું ધોળે છે એ કપાટાનું ધોળ ખતમ પણ થઈ જાય છે. પણ જે ધીરે ધીરે ધોળે છે તે એટલો જલદી ખતમ નથી થતો. બુદ્ધના વિચારની જયંતિ આપણે આજે ઉત્તરવેળે ઊંચે કારણ કે એમાં નિર્વૈરતાની એક અમર કલ્પના છે. જેના આધારે માનવ આગળ વધી શકે તેમ છે. દુનિયામાં વેરઝેર વધતા જશે તેમ તેમ આનું જ્ઞાન થવાનું છે. વિદ્યાન ખૂબ અતિથી આગળ વધી રહ્યું છે ને આપણને પાઠ આપે છે કે વેર કરવું હોય તો પેટે ભરીને દેશે ને નહીં તો બિલકુલ છોડી દો. હવે નાનાં નાનાં ધુલો નહીં થાય. એનો જમાનો ગયો. હવે તો મહાયુદ્ધ કરો, નહીં તો લડવાનું જ છોડી દો. વિદ્યાને આ બેમાંથી એક પસંદ કરવાનું આપણા માથે નાખ્યું છે. એ આપણને અહિંસા અને નિર્વૈરતા અથવા વિશ્વવ્યાપી વર એમાંથી ગમે તે એક પસંદ કરવા ફરમાવે છે. વિશ્વવ્યાપી વરથી માણસ મતે જ ખતમ થાય છે, એટલે એ તો સ્વીકારી શકે તેમ નથી. વિદ્યાન જેમ જેમ વધતું જશે તેમ તેમ દુનિયામાં ગીતા અને ધર્મ-પદ વધારે વંચાતાં જશે કારણ કે એમાં અમર મૂલ્યો, અમર તંત્રો છે.

મારો વિચાર સ્વતંત્ર છે, કોઈનો જવાબ નથી

કોઈ કહે છે કે મારું આદિલન કોમ્યુનિસ્ટોને જવાબ છે. પણ આ તો એક સ્વતંત્ર વિચાર છે, કોઈના વિરોધમાં પેદા થયેલો નથી. તેલંગણાથી એની શરૂઆત થઈ એ ખરું, પણ હું કોઈને જવાબ દેવા નથી બેડો. સરખના કિરણને પૂછ્યો કે ‘તું અધિકારનો ઉત્તર છે?’ તો એ કહેશે કે ‘ક્યાં છે અધિકાર? જરા જતાવો તો!’ કારણ, જેની સામે અંધારું રવી ચકતું જ નથી. એ આવતાં પહેલાં અંધારું લાગી જાય છે. મારું આદિલન

શી રીતે ખોટું પડ્યું ? એટલા જ સારુ કે એના જ્ઞાનને મર્યાદા હતી. કોઈ મનુષ્ય સર્વજ્ઞ નથી હોતો. માણસ જે સ્થિતિમાં મોટો થાય તેની અસર એના પર થયા વગર રહેતો નથી. એ એક ઋષિ હતો, એણે કલ્પનાથી ધર્મ વાતો કળવા પ્રયત્ન કર્યો, એટલે સુધી કે હિંદુસ્તાન વિશે પણ એણે કંઈક લખી નાખ્યું, આમ છતાં જે હાથપરની રચૂળ હકીકતો હોય છે તે આસપાસની પરિસ્થિતિમાંથી બને છે, અને એના આધારે ચોળના ધડાય છે. અને તેથી એમાં ખોડખાપણ રહી જાય છે.

મારા વિચારનાં મૂળિયાં જોડાં છે

આ અદિલનથી હિંદુસ્તાનની આજની જરૂરત પૂરી પડે છે એ દૃષ્ટિથી એનાં તારક ન જોશો. હું માનું છું કે આ જમાનાની માગ છે અને તેથી આ વિચાર ફેલાઈ રહ્યો છે. પણ એટલાથી પણ જો એને માપશો તો એનું પૂરું મહત્ત્વ નહીં સમજાય.

લોક મને પૂછે છે કે “તમે આ ‘જૂ-દાન-યરા’ ‘સંપત્તિ-દાન-યરા’ આ શું ચલાવ્યું છે ? આ ‘દાન’ ને ‘યરા’ના ડબલ એંજન શા સારુ જોડ્યાં છે ? ‘ફંડ’-ફાળો પણ ફરી શકાય !” પણ, ગાડીને પહાડ પર લઈ જવી હોય તો ડબલ એંજન વગર શી રીતે ચાલશે ? મારો વિચાર આ જૂમિમાં પેદા થયેલા ખીજા વિચારો સાથે બંધાયેલો છે, એ આજની જરૂરત પૂરી કરે છે તે સાથે સાથે વેદના મંત્રો સાથે પણ એનો મેળ છે. આ વિચારના સમર્થનમાં હું વેદ અને ઉપનિષદમાંથી કેટલયે વચન ટાંકી શકું. અને તેથી તો એ બધાનાં મનને ખેંચે છે. મેં એક એવા વિચાર પેદા કર્યો છે કે જેનાં મૂળ આ ભારત-જૂમિમાં જોડાં પેદાં છે. આ એક અમર અને અક્ષીણ વિચાર છે.

ઝંટ પહોંચાડે તેવો સોધો માર્ગ

લોક કહે છે, “અમે કોઈને દગ્ગાવી તો ચકીએ નહીં, પછી જૂદાન શી રીતે મળે ?” પણ હું સાચું પૂછું છું કે આપણે કોઈને દગ્ગાવી શકતા નથી તેથી જૂદાન ન મળે એમ શી રીતે બને ? કારણ, આપણે જ્યાં કોઈને દગ્ગાવતા નથી, જિલ્લા રીઝતીએ હીએ ત્યારે પછી દાન કેમ નહીં મળે ! કોઈ નાટકવાળાને જઈને પૂછો કે રીઝવે એવા નાટકમાં લોક વધારે આવે છે

કે યોગ્ય ? આપણે તો કોઈને ખીજવતા નથી, રીઝવીએ છીએ, તેથી જુદાન જરૂર મળવું જોઈએ અને શ્રદ્ધા છે કે પ્રેમ અને ચાંતિથી જે કામ થાય છે તે ખીજ કરાચી નથી થતું, એનાથી જ કામ જલદી પણ થાય છે. યુક્તિલે કે ક્યું છે કે એક બિંદુથી ખીજ બિંદુએ જલદીમાં જલદી પહોંચવું હોય તો સીધી લીટી તાણો. સીધી લીટીથી જલદી પહોંચાય તેમ છે. છતાં આ મોટા મોટા કુટનીનિજો વાંકો લીટીએ તાણવા મથે છે. કોઈ વિમાનવાળાને પૂછશો તોય કહેશે કે સીધા જવાથી જ જલદી પહોંચાય. તેથી અમારો માર્ગ સીધો છે, પ્રેમનો છે અને તેથી એનાથી જલદીમાં જલદી કામ પાર પડશે.

તિરોલ, તા. ૩૦-૧૧-૧૯૫૨

સ્વાયત્ત-લોકસત્તા

: ૧૬ :

આપણે કાર્યકર્તાઓની એક જમાત છીએ. અહીં સમેલનમાં આવીએ છીએ, તો થોડું બોલી પણ નાખીએ છીએ. પણ આ બોલવું એ પણ આપણું કામ જ હોય છે. એ કંઈ વકતવ્ય નથી હોતું, પણ હૃદયનો જ એક ભાગ હોય છે. આવા આપણે સૌ ભેળાં મળીએ છીએ, વરસ આપું કામ કરીને નારાયણને એ સમર્પણ કરવા અહીં આવીએ છીએ, અને નવા વરસ માટે નવું બાતું લઈ જવા માગીએ છીએ. આવા અવસરે વિચારોની થોડી આપ-લે કરી લઈએ છીએ. આને આપણે એ જ દૃષ્ટિએ આપણા કામ પાછળની શ્રમિકા જરા તપાસી લેવી જોઈએ. કામમાં પણ જે કંઈ સુધારો કરવો છે તેના ઉપર પણ નજર ફેરવી જવી જોઈએ. કાર્યપદ્ધતિ, કાર્યક્રમ અને કાર્ય-રચના આ ત્રણે વિગે આપણે થોડું વિચારો લેવું જોઈએ.

વિશ્વ-શ્રમિકા

આપણે દુનિયાના કોઈ એક જાણે કામ કરતાં હોઈએ, પણ આખી દુનિયાનો ખ્યાલ રાખ્યા વગર આપણું કામ મગડે તેવી આને દુનિયાની દાક્ષતા રહી નથી. દુનિયામાં જે બધો કામ કરી રહ્યાં છે, જે નવા પ્રયોગો પેદા થાય છે, તથા જે કમ્પનાઓનો અને કારનાઓનો સં

અને સંઘર્ષ થઈ રહ્યો છે, તે તરફ ધ્યાન આપી એના ઉપર સતત નજર રાખીને જ નાતું સરખું જે કંઈ પાલું આપણે બસવું હોય તે બરીએ. સમુચિત દષ્ટિ વિના દેવળ કમં આધળું થઈ જાય છે. માટે દુનિયાની હાલત ખ્યાલમાં રાખવી પડશે. આજે આપણે જોઈએ છીએ કે દુનિયાની હાલત ખદુ ચંચળ છે, એટલું જ નહિ, ઠીક ઠીક સ્ટ્રેટક પણ છે. એટલે કે એમાં ટેટલીયે જાતના જોખમોની સકમતા બરી પડી છે. ક્યે વખતે એમાંથી ધમધમનો જ્વાળામુખી ફાટી નીકળશે એ કહી શકાય તેમ નથી. આ ઠોઈ નાદકનું બચકર ચિત્ર હું ખડું નથી કરતો. એનાથી મારે પણ બચીત નથી ચલું કે તમને પણ નથી કરવા. મારે તો જે હાલત છે તે તરફ ધ્યાન ખેંચવું છે. દુનિયામાં કયારે શુ થશે તે કોણ કહી શકે? આવી અગ્નિર પરિસ્થિતિ અને મનઃસ્થિતિ આજે દુનિયામાં પ્રવતે છે.

હુકય અને છુડિતું દંદ

એક જે મહિના પહેલાંની વાત છે. રિલ્લીમાં કેટલાક શાનીએ અને વિદ્વાનોએ ભેગા થઈને અદિસાના તત્વજ્ઞાન વિષે કંઈક ચિંતન, મનન અને વિચાર-વિનિમય કર્યા હતા. એ બધું છાપામાં રાજ આવતું અને હું તે વાંચતો. એમાં આપણા પૂ. રાજેન્દ્રભાણુએ કયું હવું કે આજે ઠોઈ પણ દેશ લશ્કર વશર ચલાવી લેવાની હિંમત નથી કરતો. માંધોજીની શિખા-મણુ એમને પોતાને શ્રીમુખે આપણે કાનોકાન સાંભળી છે અને એમની સાથે થોડુંક કામ પણ કયું છે, છતાં હિંદુસ્તાન પણ આવી હિંમત નથી દાખવી શકતું એ વિશે તેઓએ ખેદ પણ જાહેર કર્યો હતો. આપણા મહાન નેતા પં. નહેરુ કેટલીય વાર કહી ચૂક્યા છે કે દુનિયાનો ઠોઈ કાયડો શસ્ત્રજળથી ઉકેલી શકાય તેમ નથી. આ આપણા કામજો નેજો દેશને દોરવણી આપી રહ્યા છે, જેમની ઉપર આ જવાબદારી છે, તેઓ અદિસાને દિશથી માને છે, એમને દિસામાં વિશ્વાસ નથી, પણ તોયે એવી હાલતમાં કે કે લશ્કર જીતું કરવાની, વધારવાની અને એને મજબૂત કરવાની જવાબદારી એમને સ્વીકારવી પડે છે. આવી વિચિત્ર પરિસ્થિતિમાં આપણે આજે છીએ.

શ્રદ્ધા એક વસ્તુ પર છે એવો આભાસ થાય છે અને ક્રિયા બીજી જ
 કરવી પડે છે. ઇસ્લામીએ તો એમ છીએ કે દુનિયામાં અને હિન્દુસ્તાનમાં
 અહિંસા ચાલે, આપણે એકબીજાથી ડરીએ નહિ, બલકે એકબીજાને
 પ્યાર થી જીતીએ. પ્રેમ જ સફળ થઈ શકે, અને જીતી શકે એવો વિશ્વાસ
 હૃદયમાં બસે છે. છતાં એક બીજી ચીજ આપણામાં છે જેને મુદ્દિ કહે-
 વામાં આવે છે. એમ તો એ પણ હૃદયનો જ એક દિસ્સો છે, અને હૃદય
 પણ એનો જ એક દિસ્સો છે. એ બંને એકબીજામાં મળેલાં છે. છતાં
 હૃદય કહે છે કે દિસાથી કોઈ કોયડો જાકલશે નહિ. આદિ સંધાતો હોય એમ
 દેખાશે ત્યાં તો બીજા તર તુટીને જીભા રહેશે. પણ શુદ્ધિ, જે વસ્તુ ગુણો-
 વાળી છે, જેમાં કોઈક વિચારવાની શક્તિ છે, જેના પર ચોડા ધણાં આવરણ
 ચડેલાં છે, થોડુંક દર્શન છે, થોડું અં-દર્શન છે, એવી આપણી સંમિશ્ર
 શુદ્ધિ કહે છે કે આપણે લશ્કરને નાખૂદ કરી ચકીશું નહિ. જે જનતાના
 આંખણે પ્રતિનિધિ છીએ તે જનતા એટલી મજબૂત નથી, તેની એટલી
 ચોડ્યતા નથી. એટલે એના પ્રતિનિધિ તરીકે લશ્કર ખડું કરવાની,
 વધારવાની અને મજબૂત કરવાની જવાબદારી આપણી ઉપર આવી છે.
 આવી હાલત છે. લાગે છે તો એમ કે રમનાત્મક કામ કરીએ, પણ તે તો
 દિલની ઇચ્છા થઈ. શુદ્ધિ કહે છે કે સેના જીભી કરવી પડશે. સેના-યંત્ર
 જેના વડે મજબૂત થઈ શકે તેવાં યંત્રોને સ્થાન આપવું પડશે. જેમને રંદિયા
 પર એાછો શ્રદ્ધા છે તેમની વાત કું હોડી દઈ છું. પણ જેમને શ્રદ્ધા છે
 એમને એ સવાલ પૂછવામાં આવે છે કે તમે શું રંદિયા અને પ્રામોહોમની
 મારફત મુદ્દયંત્ર જીભું કરી ચકશે? એને મજબૂત બનાવી શકશે? ત્યારે
 એમની શુદ્ધિ-અને મારી શુદ્ધિ પણ ખરી, કારણ કે પણ એમાં સામેલ છું-
 કહે છે કે ના, આ નાના નાના ઉભોગોની મારફત આપણે-મુદ્દયંત્ર સંભળ
 નહિ કરી શકીએ. કોમ્યુનિટિ પ્રોનેટ્ટ વિરે સરકારને ઇચ્છા તો યાય છે કે
 તે પંચ લાખ ગ્રામમાં ચલાવીએ. હમણાં તો ચોડાક ગ્રામમાં શરૂઆત
 કરી છે, પણ ઇચ્છા છે કે એ વ્યાપક બને અને એની મારફતે રાષ્ટ્ર સમૃદ્ધ
 થાય, પૈસાદાર થાય, મરીબી ટકે, વગેરે વગેરે. પણ જો કાલે દુનિયામાં
 મહાશુદ્ધ શાંતી નીકળે તો એક પણ કોમ્યુનિટિ પ્રોનેટ્ટ ચાલુ રહી શકશે.

કેમ એ સવાલ છે. એ યોજના શરૂ કરનારા પણ એમ નથી કહી શકતા કે ચાલુ રહેશે. તરત જ શુદ્ધિ જોર કરશે અને હૃદય સંતાઈ જશે. હૃદય પર શુદ્ધિ ચઢી બેસશે, અને કહેશે કે હવે તો રાષ્ટ્રનું રક્ષણ એ જ મુખ્ય વસ્તુ છે.

જાદુઈ પુરશી

આ હું આત્મનિરીક્ષણ તરીકે જ બોલું છું. જે લોકો આને ત્યાં જવાબદારીવાળી જગ્યા પર બેઠા છે, તેમની જગ્યાએ આપણે બેઠા હોત તો આપણે પણ તેઓ કરે છે તેથી કંઈ સાવ જુદું કરી નાખત એવું નથી કહી શકાતું. એ જગ્યા જ એવી છે. એ તો જાદુઈ પુરશી છે. એના પર જે બેસશે તેને માથે એક અંગાઉથી આંકી રાખેલા અને અસ્વાધીન કુંડાળામાં રહીને વિચારવાની જવાબદારી આવી પડશે. આ જે કુંડાળાને મેં અસ્વાધીન એવું નામ આપ્યું તેમાં પહેલાંને લાચારીથી જે દિશામાં દુનિયાનું વહેણ જતું જણાય તે જ દિશામાં વિચારવાની જવાબદારી વહેવી પડે છે. મોટા મોટા દેશો-અમેરિકા જેવા, રશિયા જેવા-પણ હરે છે. એ દેશો એકમેકથી હરે છે. અને એાજી તાકાતવાળા પાકિસ્તાન અને હિન્દુસ્તાન જેવા દેશો પણ એવી જ બીક સેવે છે આમ એકમેકથી હરીને શત્રુબળથી, સૈન્યબળથી એકે સવાલ ઊઠેલી શકતા નથી એવી ખાતરી હોવા છતાં આપણે શત્રુબળ અને સૈન્યબળ ઉપર આધાર રાખીએ છીએ એનો આધાર ઊભી શકતા નથી. આવી વિચિત્ર પરિસ્થિતિમાં આપણે છીએ.

દંભ નહિ, દયાજનક સ્થિતિ

પણ તેથી આપણને કોઈ દંભી કે ટોંગો કહે તો એનું કહેવું ખરું નથી. જતાં, એમ કહેવાનો એનો દરકાર નથી. આપણા દિલમાં જ ને બીજાં હોય અને આપણે છુપાવતાં હોઈએ તો જાણીએ છીએ ટોંગી બન્યાં કહેવાઈએ. પણ, જ્યાં દિલ એ વાતને કબૂલ કરે છે પરંતુ પરિસ્થિતિમાંથી ઉપજેલી શુદ્ધિ બીજી વાત કહે તેથી લાચાર થઈને કંઈક કરવું પડે છે, ત્યાં એ દંભીપણું નહિ પણ દયાજનક સ્થિતિ કહેવાય.

આવી દયાળનક સ્થિતિમાં આપણે પડ્યા છીએ. હંમણાં રાજેન્દ્રબાણુએ જણાવ્યું કે " સર્વોદય સમાજની આ જવાબદારી છે, કારણ કે એ સમાજ પોતાના મૂળ વિચારને વળગી રહીને તેને અમલમાં લાવવા માટે વાતાવરણ તૈયાર કરે એવી એ સમાજ પાસેથી લોકો આશા રાખે છે. " જો સર્વોદય સમાજ આમ કરશે તો આજની સરકાર જે આપણી રાષ્ટ્રીય સરકાર છે એને હિતમમાં હિતમ મદદ મળશે. માનો કે આપણામાંથી કોઈ મંત્રી (પ્રધાન) થઈ જાય અને કોઈક મંત્ર કરવા માટે તો એના એ મંત્ર અને તંત્રથી આજની સરકારને એટલી મદદ નહિ મળે જેટલી સમાજ સૈન્યબળ વગરના કમ રીતે બની શકે તે દિશામાં એના કામ કરવાથી મળી શકે.

બળદ એટલે પુરંધર

કોઈકોઈ વાર લોકો મને પૂછે છે કે તમે સરકારની બહાર કેમ રહો છો, દેશની જવાબદારી કેમ ઉપાડી નથી લેતા ? હું કહું છું કે એ બળદ ન્યારે ગાડે ભોતરાઈ ચૂક્યા હોય ત્યારે હું ત્રીજો બળદ બનું તો એમને કંઈ મોટી મદદ મળી જવાની ? પણ હું જો ગાડું પાધરી દિશામાં જઈ શકે તે માટે રસ્તો જરા ઠીકઠીક કરી નાખું, તો એ ગાડાને આગળ વધવામાં વધુમાં વધુ મદદપ થઈ પડું. એક વાત ખરી કે જો હું સ્વભાવે ખરેખર બળદ જ હોઈ તો મારે બળદનું જ કામ કરવું જોઈએ. હું એક વિશેષ લાપામાં આ બોલું છું. આશા રાખું છું કે તમે આ લાપાનો અર્થ સદન કરશો. આપણી સંસ્કૃતિમાં બળદને માટે જેટલો આદર છે તેટલો મનુષ્યને માટે પણ નથી, અને એ જ અર્થમાં હું બોલું છું. જે રાજ્યની ધુરા વહે છે તેને આપણે પુરંધર કહીએ છીએ. પુરંધર એટલે જ બળદ. એવા પુરંધર આપણે બનવું પડે છે. પણ કેટલાંક જણ પુરંધર બની ચૂક્યા છે. એ લોકો કહે છે કે અમે પડ્યાં છીએ તેના તે કામમાં પાછાં તમે પણ ન પડશો. એને જલ્દી અમને જે જે વાતની કમી પડે છે તેના પૂર્તી કરવાનું કામ તમે કરી શકતા હો તો કરો. એવી આશાથી એ લોકો આપણા તરફ જોઈ રહ્યા છે. આ વાત આપણે બરાબર સમજવી જોઈએ, અને આમ હું જેને સ્વતંત્ર લોકશક્તિ કહું છું, તે બેનાથી નિર્ભણ થાય તેવા કામમાં જ

આપણે લાંબી પડતું જોઈએ. ત્યારે જ આપણે આજની સરકારને ખરી મદદ કરીશું અને આપણા દેશની યોગ્ય સેવા કરીશું.

દંડશક્તિ (કાયદા) થી ભિન્ન લોકશક્તિ

મેં કહ્યું કે આપણે સ્વતંત્ર લોકશક્તિ નિર્માણ કરવી જોઈએ. મારા કહેવાનો અર્થ એ છે કે આપણે હિંસાશક્તિથી વિરોધી અને દંડશક્તિથી વિરોધી એવી લોકશક્તિ પ્રગટ કરવી જોઈએ. આજની આપણી જે સરકાર છે એના હાથમાં આપણે દંડશક્તિ સોંપી દીધી છે. એ દંડશક્તિમાં હિંસાનો અમુક અંશ જરૂર હોય છે, તેમ છતાં આપણે એને હિંસા કહેવી નથી. હિંસાથી એને એક અલગ વર્ગમાં મૂકવા માગીએ છીએ. આપણે એને હિંસાશક્તિથી ભિન્ન દંડશક્તિ કહીશું, કારણ કે એ શક્તિ એમના હાથમાં આપ્યા જનસમુદાયે સોંપી છે. તેથી એ નહીં હિંસાક શક્તિ નહિ, પણ દંડશક્તિ છે. એ દંડશક્તિનો પણ ઉપયોગ કરવાનો મોઝો ન આવે એવી પરિસ્થિતિ દેશમાં નિર્માણ કરવી તે આપણું કામ છે. આપણે એ કરીએ તો આપણે આપણો સ્વધર્મ જોળખ્યો અને તેના પર અમલ કરી જાણ્યો કહેવાય. જો તેમ નહીં કરીએ અને દંડશક્તિના ઉપયોગથી જ થઈ શકે તેવી જનસેવા કરવાનો લોભ રાખીશું, તો જે ખાસ કામની આપણી પાસે આજે રાખવામાં આવે છે તે કામ, અને તે આજે આપણે પૂર્ણ નહિ પાડી શકીએ. જીલ્લો એવો સંભવ છે કે આપણે જોળાવે પણ સાબિત થઈએ.

દયાના સંબંધની સ્થાપના

હું થોડુંક સ્પષ્ટીકરણ કરી નાખું, મેં કહ્યું કે દંડશક્તિને આધારે સેવાકાર્ય થઈ શકે છે અને તેમ કરવા માટે જ આપણે સંબંધસ્થાપન કૃતિઓ કરીએ અને હાથમાં લીધું છે. સમાજને તેની જરૂર છે, ત્યાં સુધી એ સાક્ષાત્ જવાબદારી આપણે ઊઠવા માગતાં નથી. એનાથી સેવા જરૂર થશે, પણ દંડશક્તિનો ઉપયોગ જ ન કરવો પડે એવી પરિસ્થિતિ જેવા થાય તે જાતની સેવા એ રીતે નહિ થાય. હું હાખ્યો આપું. લડાઈ ચાલો રહી છે. સિપાહીઓ પવાઈ રહ્યા છે. એ સિપાહીઓની સેવામાં જે લોકો લાગેલા છે તેઓ બૂતદયાથી

દંડશક્તિથી ભિન્ન હિંસાની વિરોધી જનશક્તિ

ખીજે સ્પષ્ટ દાખલો આપું. મને બધા પૂછે છે કે તમારું વજન સરકાર પર પણ પડતું હોય તેમ લાગે છે, તો સરકાર કાયદો બનાવીને વળતર આપ્યા વગર જમીનની વહેંચણીનો રસ્તો ઉધાડો કરી આપે, એ વાત પર કેમ કાર નથી મૂકતા ? હું એમને કહું છું કે ભાર્ષિકાનૂનનો રસ્તો હું રોકતો નથી. પણ તમારી દિશામાં એવી વધારે એક પગલું હું આગળ વધું એમ ઇચ્છતા હો તો તેનો મારો જવાબ એ છે કે મેં જે રસ્તો અપનાવ્યો છે તેમાં મને સોળેસોળ આની સફળતા ન મળે તોયે કાનૂનને માટે થોડીક સરળતા તો થશે જ ને! એક તો કાનૂનને હું બાધા પહેંચાડતો નથી. ખીજું હું કાનૂન માટે સરળતા કરી આપું છું, અનુકૂળ વાતાવરણ એને માટે પેદા કરી રહ્યો છું કે જેથી કાનૂન આસાનીથી બનાવી શકાય. આથી પણ એક વધુ પગલું તમારી દિશામાં કરી હું રટણ કરવા લાગું કે કાનૂન વગર કામ નહિ ચાલે, કાનૂન બંનવા નોંધએ, તો હું સ્વધર્મદીન સાખિત થઈશ. મારો એ ધર્મ નથી, મારો ધર્મ તો એમ માનવાનો છે કે કાનૂનની મદદ વગર જનતાના હક્કમાં એવી ભાવના ઉત્પન્ન કરીએ કે કાનૂન મમે તે હોય તોયે લોકો જમીનની વહેંચણી કરે. શું માતાઓ કોઈ કાનૂનને કારણે બાળકને ધવરાવે છે !

મનુષ્યના હક્કમાં એવી એક શક્તિ છે જેનાથી મનુષ્યનું જીવન સમૃદ્ધ થયું છે. મનુષ્યને પ્રેમ પર કારોસો છે. એ પ્રેમમાંથી પેદા થયો છે, પ્રેમથી એનું પાલન ચાલે છે અને આખરે જ્યારે દુનિયા હોદીને જાય છે ત્યારે પણ પ્રેમવારી આંખે જ જરા આજુબાજુ નજર નાંખે છે, અને ત્યારે જો પ્રેમીજનો એની નજરે ચડે છે તો મુખેથી દેહને અને દુનિયાને હોદી જાય છે. તો આમ પ્રેમની શક્તિનો અનુભવ હોવા છતાં પણ એને વધુ સામાજિક સ્વરૂપમાં વિકસિત કરવાની દામ બીડવાને બદલે હું જો 'કાનૂન કાનૂન' રચ્યા કરું, તો કાનૂન બનાવીને સરકાર જે મદદની આપણી પાસે આશા રાખે છે તે મેં એને પૂરી પડી ન મળ્યા. એટલા માટે દંડશક્તિથી ભિન્ન જનશક્તિ હું નિર્માણ કરવા માગું છું, અને આપણે તે જ પેદા કરવી નોંધએ. આ જે જનશક્તિ આપણે પેદા કરવા માગીએ છીએ, તે દંડશક્તિની વિરોધી છે

એમ હું નથી કહેતો, તે દિશાની વિગત છે. હું તો એટલું જ કહું છું કે તે દંડશક્તિથી ભિન્ન છે.

આપણું અસલ કામ

હું એક ત્રીજો દાખલો આપું. હમણાં ખાદી બોર્ડ બને છે. સરકાર ખાદીને મદદ આપવા માગે છે. પં. નરેન્દ્રએ કહ્યું કે મને આશ્ચર્ય થાય છે કે જે કામ ચાર વર્ષ પહેલાં થયું જોઈતું હતું તે આટલું મોટું કેમ થઈ રહ્યું છે? તેઓ મદાન છે, એમનું દિલ મદાન છે. તેઓ આત્મનિરીક્ષણ કરે છે અને આ જાતની ભાષા બોલે છે. હવે આપણું અને ચરખાસંધનું એ કામ છે કે સરકાર ન્યારે ખાદી બોર્ડ બનાવી ખાદીનું ઉત્પાદન વધારવા માગે છે, ત્યારે એને થોડી મદદ કરીએ. કારણ, ચરખાસંધને આ કામને અનુભવ છે અને અનુભવીઓની મદદ આવી કામને માટે જરૂરી છે. પણ તે છતાં હું વિચારું છું કે એક નાગરિક તરીકે, એક જનશુકાર તરીકે સરકારને જોઈતાં હું વિચારું છું કે એક નાગરિક તરીકે, એક જનશુકાર તરીકે સરકારને જે મદદ આપવી ઘટે તે બધે આપીએ. પણ એમાં જ જો આપણે ખતમ થઈએ, સમાપ્ત થઈ જઈએ, તો ખાદીની જે સેવાની આપણી પાસેથી અપેક્ષા છે, તે સેવા આપણે ન કરી મળાય. આપણે તો ખાદીની આપણી દૃષ્ટિ સ્પષ્ટ-શુદ્ધ રાખવી જોઈએ અને એ દિશામાં કામ કરતાં કરતાં સરકારને ખાદી ઉત્પાદન કરવામાં જે મદદ આપવી ઘટે તે આપવી જોઈએ. શુદ્ધ સમાવવાના રસ્તા આપણે શોધવા જોઈએ અને તેમ છતાં શુદ્ધ ચાલે તો ધાયલોની સેવા માટે પણ મોટો આવે જવું પડે તો જવું જોઈએ. આ તો શુદ્ધ જ અંગ છે એમ કહીને એમાં ના કહેવી એવું નથી. પણ એ ધ્યાનમાં રાખીશું કે એ આપણું અસલ કામ નથી. આપણું ખાદીનું કામ તો મામરાજીની સ્થાપના માટે હોઈ શકે.

ખાદીકાર્ય અને સરકાર

આ વખતે પં. નરેન્દ્ર મળતા આવ્યા અને ઘણા પ્રેમથી વાત કરી. મેં નમ્રતાથી એમનું ધણુંખરું સંભળી લીધું. અને પછી ન્યારે એમણે જરા ચર્ચાદ-મસલનની વૃત્તિ બતાવી એટલે મેં થોડામાં મારા વિચાર બહાર આવ્યા. દરેક નાગરિકને નાગરિકતાના અનિવાર્ય અંગ તરીકે વાચતાં લખતાં

આવડતું જ જોઈએ એવું આપણે માનીએ છીએ. આપણા રાજ્યને અને સરકારને સૌને વાંચતાં લખતાં શીખારાની પોતાની જવાબદારી લાગે છે, એનો તેઓ સ્વીકાર કરે છે. અને પરિસ્થિતિવશ તેનો પૂરો અમલ બાંધે ન થઈ શકે, શોડોધણા અમલ થાય, તેમ છતાં બધાં લોક વાંચતાં લખતાં શીખી ન જાય ત્યાં સુધી આપણું કામ અધૂરું છે એવો ખટો દિલમાં રહ્યા કરે છે, તેવી જ રીતે આપણું રાજ્ય, આપણી સરકાર એ વિચાર કબૂલ કરી લે કે હિન્દુસ્તાનના દરેક ગ્રામીણને, દરેક નાગરિકને, કાંતતાં શીખવવું જોઈએ. જે ગ્રામીણ કે જે નાગરિકને કાંતતાં ન આવડતું હોય તે અશિક્ષિત છે, એટલું તેઓ માન્ય કરે અને બાકીનું બધું કામ જનતા કરે. ખાદી અને ગ્રામોદ્યોગ માટે સરકાર પાસેથી કું કર્યું ઈચ્છતો હોઈ તો તે આ છે. અમે સરકાર પાસે પૈસાની મદદ નહીં માગીએ. પણ સરકાર આ વિચારનું માન્ય રાખે તો અમને મોટામાં મોટી મદદ મળે તેમ છે.

એમણે એ સાંભળી લીધું. કું મારું છું કે એમના હૃદયને તો એ ઠીક પણ લાગ્યું દશે. પણ સહેજે વિનોદમાં એમણે પુછ્યું કે સત્તર કાંતતાં બધાને શીખવી દઈએ તો પછી એના ઉપયોગનો સવાલ આવશે. ત્યારે મેં જવાબ આપ્યો કે વાંચતાં લખતાં શીખવીને પણ એના ઉપયોગનો સવાલ તો ઉત્પન્ન થાય જ છે. એવા કેટલાયે કાષ્ઠઓને જોયા છે જેઓ એચાર વર્ષ થોડુંક છું બચ્યા અને એમનું બહુતર જિંદગીમાં કાંઈ કામખર્ચ ન આવ્યું. એમના માટે “કાળો અક્ષર ભેંસ બરાબર” હોય છે. યોગની સાથે હેમ જોડાયેલું છે. આ જાતની ફિકર તો કરવી જ પડે છે. પણ તમે જોશો કે મેં ખાદીને માટે માત્ર એટલી જ માગણી કરી. જ્યારે સરકાર જનતાની અને જનતા તરફથી આવી માગણી થશે ત્યારે સરકારને એટલું કરવું જ પડશે. પણ એથી આગળ વધીને લોકો પર ખાદી લાદવાની વાતો જો કાયદાથી થાય તો—એટલે કે કું એવી માગણી કરું તો—મારે કહેવું પડે કે કું મારું કામ સમજ્યો નથી, અને દંડશક્તિથી બિન્ન લોકશક્તિ આપણે નિર્માણ કરતી છે એ સત્તર કું ભૂતી મથા ગણાઈ.

દષ્ટિ અને પદ્ધતિ

આ બે કાખલા મેં સદજ આપ્યા—એક ખાદીનો અને એક બુદ્ધિવાનનો.

ભૂમિનો સવાલ ઉઠાવવાની આપણી એક રીત હતી અને લોકશાહી સરકારની બીજી સરકાર ભૂમિનો સવાલ ઉઠાવવા જશે તો દંડચક્રિતનો ઉપયોગ કરશે અને તેમ કરશે તો 'તેમાં' એને કોઈ દોષ નહિ દે. પણ એ રસ્તો બીજો થયો. એમાંથી લક્ષ્મી બંને નિર્માણ થાય, જનશક્તિ નિર્માણ નહિ થાય. આપણો ઉદ્દેશ માત્ર લક્ષ્મી નિર્માણ કરવી એટલો જ ન હોય, પણ જનશક્તિ નિર્માણ કરવી એ પણ દોષ. આપણા કામની પાછળ આવી પૂર્ણ દષ્ટિ મહેતી છે.

આ કાષ્ટક વિસ્તાર સદિન એ કહી રીધું. હજીનો હતો તો સંક્ષેપ પણ આટલો વિસ્તાર થઈ ગયો. હવે આ દષ્ટિ આપણી રચ્ય થઈ ગય તો પછી આપણી કાર્યપદ્ધતિ કઈ હશે તેનું વિશેષ વર્ણન કરવાની જરૂર નહિ નહે. પણ દરેક જણ વિચારશે કે દરેક રચનાત્મક કાર્યમાં કામ કરવાની આપણી એક વિશેષ પદ્ધતિ હશે અને એમાં છેવટે લોકોમાં દંડનિરપેક્ષતા નિર્માણ થાય એવા પરિણામની અપેક્ષા રહેશે.

આ દષ્ટિએ વિચારતાં સહેજે પ્લાનમાં આવશે કે આપણી કાર્યપદ્ધતિના એ ભાગ રહેશે, એક ભાગ હશે વિચારશાસન અને બીજો ભાગ હશે કર્તૃત્વવિભાજન. મને જરા શાસ્ત્રીય સખ્દો બતાવવાની ટેવ છે, અને આમાં સંસ્કૃત જ સૌથી વધારે ગણું છું તેથી સંસ્કૃત સખ્દો, આવી ગય છે, તે માટે ક્ષમા કરજો.

વિચારશાસન

વિચારશાસન એટલે વિચાર સમગ્રવેલો, વિચાર સમગ્રવેલો અને વિચાર સમગ્રવેલો વગર કોઈ પણ વાત કબૂલ કરવી નહીં તે. વિચાર સમગ્રવેલો વગર કોઈ આપણી વાત કબૂલ કરતો હોય તો દુઃખો થવું, પોતાની હજી બીજા પર ન લાદવી બલકે કેવળ વિચાર સમગ્રવેલો જ સંપ્રદ રહેલું. આપણા સર્વોદય સમાજની યોજનામાં જે રચના કરી છે તેને કેટલાક 'સર્વ-ઓરગેનિઝેશન' એટલે કે સિયલ રચના કહે છે. રચનાને આપણે સિયલ-કેરીએ તો એક કામ નહિ સરે માટે રચના સિયલ ન હોવી જોઈએ. પરંતુ, આ સિયલ રચના નથી પણ અ-રચના છે. અર્થાત્ કેવળ

વિચારના આધાર પર આપણે ઊભાં રહેવા માગીએ છીએ. આપણે કોઈને અદેશ નથી આપતા કે જેનો તેણે વગર જોયે—સમજે અમલ કરવો પડે. સાથે સાથે આપણે કોઈના આદેશ માથે ચડાવતાં નથી, કે જેનો વગર વિચારે આપણે અમલ કરતાં રહીએ. આપણે તો અંદરોઅંદર મસલત કરીએ છીએ. કુરાનમાં જકતોનું લક્ષણ માયું છે કે તેમનું “અત્ર” કહેતાં કામ પરસ્પરની સલાહથી થાય છે, તો આપણે પરસ્પર સલાહની આપ-લે કરીશું અને આપણી વાત સાંભળનારને મળે ન જીતરી અને એણે તે મુશ્કેલી ક્યું નહિ, તો તેથી આપણે ધર્મા રાજ થઈશું. એનો અમલ ન કરવાથી આપણને ખુશી જીવજીશે અને વગર જાણે—સમજાયે જો અમલ કરશે તો આપણને ખૂબ દુઃખ થશે. આ જે રચના છે એમાં હું જેટલી તાકાત જોઉં છું તેટલી ખીજ એકે કુચળ રચનામાં, રૂપરૂટ રચનામાં અને શિસ્તબદ્ધ રચનામાં નથી જોતો. શિસ્તબદ્ધ દંડયુક્ત રચનામાં શક્તિ એવું નથી, પણ તે શિવશક્તિ નથી હોતી. આપણે જે પેદા કરવી છે તે ખીજ શક્તિ છે. આપણી નજરે પેલી શક્તિ તો શક્તિ જ નથી. માટે આપણે વિચાર-સાસનને માનવું છે. આ જો ધ્યાનમાં એસી જશે તો વિચારનો નિરંતર પ્રચાર કરવો, એ આપણો એક કાર્યક્રમ થઈ જશે. હમણાં—આપણે તેમ કરતાં નથી, પણ કરવું જોઈએ.

ન્યારે હું આ દૃષ્ટિએ વિચારું છું ત્યારે સુદ્ધ જગવાને બિહુસંધ શા માટે રચ્યો હશે અને સંકરાચાર્યે ચતિસંધ કેમ રચ્યો હશે એનો જોઈ જીકલી જાય છે. તેમ છતાં એ સંધોના જે અનુભવ થયા છે તેના ગુણદોષોની ટુલના કરોને મેં મારા મનમાં નિષ્કૃય કર્યો છે કે આપણે આવા સંધોમાં નહિ પડીએ. કારણ એમાં ગુણ કરતાં દોષ વધુ હોય છે એવો અનુભવ છે એટલા માટે આપણે સંધ તો નહિ બનાવીએ, પણ એમને સંધો કેમ બનાવવા પડ્યા તેનો ખ્યાલ આમ આવી જાય છે. નિરંતર અર્થક વહેતાં ઝરણાંની જેમ સતત ફરવાવાળા અને લોઠાની પાસે સતત વિચાર પહોંચાડવાવાળા લોઠો હોવા જોઈએ. એ વગર “સર્વોદય સમાજ” કામ નહિ કરી શકે. લોઠો પાસે પહોંચવાના મળે તેટલા મોઢા મેળવવા જોઈએ.

લોકો એકવાર કહેવાથી નથી સાંભળતા, તો બીજવાર કહેવાનો મોઢો મળેડ એમ માની રાજ થવું જોઈએ.

પત્રકનું સંતાન પત્રક

વિચારપ્રધારનો આટલો ઉત્સાહ અને વિચાર પર આટલી શ્રદ્ધા— વિચારનિષ્ઠા આપણામાં હોવી જોઈએ. પણ આપણું થયું છે એવું કે આપણામાંથી ઘણાં જેણે જુદી જુદી સંસ્થાઓમાં નિરૂત્તર થઈ ગયા છે. આને વિષે થોડું પાછળથી કહીશ. હમણાં તો ઉલ્લેખ માત્ર કર્યો. અક્ષયજી એ સંસ્થાઓ મદદરતની છે. છતાં પણ આપણને સંસ્થાની આસક્તિ ન હોય, ભક્તિ રહે. એનું કામ ચાલુ રાખીએ, પણ સંસ્થામાં કેટલાંક જણ એવાં હોય કે જે ફરતા રહે. આવી જાતની રચના અને આવો કાર્યક્રમ આપણે નહીં બનાવીએ તો આપણા વિચારો ક્ષીણ થશે અને વિચારસાસન નહીં ચાલે. અને આપણે બીજું સાસન ચલાવવા અર્થિતા નથી.

જુઓને, બિહારના લોકો ક્રાંતિક અભિમાનથી કહે છે અને તેમને અભિમાનથી કહેવાનો હક પણ છે, કે બૃહાનવચનનું કામ બિહારની કોંગ્રેસે પહેલું ઉપાયું અને તે પછી હૈદરાબાદમાં અખિલ ભારત કોંગ્રેસે એનો ક્રાંતિક સ્વીકાર કર્યો. નહીં તો થાય છે શું ? કે હારથી એક "સરકયુલર" —પત્રક આવે છે : "બૃહાનમાં મદદ આપવી એ કોંગ્રેસીઓનું કર્તવ્ય છે." ગંગા દિમાલયથી પડે છે અને હરદ્વાર આવે છે, તેમ ત્યાંથી નીકળેલું પત્રક પ્રાંતિક સમિતિમાં આવે છે. અને ગંગા દિમાલયથી હરદ્વાર આવીને આગળ ચાલતાં મદમુકતેશ્વર જાય છે, તેમ પેલું પત્રક ત્યાંથી બિસ્લા ઓફીસમાં આવે છે. ગંગા ગમે ત્યાં જાય પણ પાણીનું પાણી રહે છે, તેમ પત્રકમાંથી પત્રક જ પેલું થાય છે. મેં ત્રિનોદ તરીકે એકવાર કહ્યું હતું કે પત્રકમાંથી પત્રક જ પેલું થાય છે. મેં ત્રિનોદ તરીકે એકવાર કહ્યું હતું કે દરેક જાતિ પોતાની જાતિને જ જન્મ આપે છે, તેમ પત્રક પત્રકને જ જન્મ આપી શકે છે.

ત્યારે ઉવટે કામ કરે કાણુ ? કામ તો કરવું પડે જામડાંના લોકોએ. પણ ગામડાંના લોકો સુધી એ પત્રક પહોંચે છે જ ક્યાં ? એ તો એક-

ઓદિસમાંથી ખીજ ઓદિસમાં જાય છે. ત્યાંથી વળી ત્રીજી ઓદિસમાં જાય છે; એટલું જ થાય છે.

આપણું કામ ‘વિચાર-પ્રચાર’

તો આ જ્ઞાનયત્ર જેવા જે આજ્ઞા કાર્યક્રમે છે, તેનો વિચાર લખી આપણે ઘેરઘેર નહીં પરંતુ ત્યાં સુધી એ સફળ નહીં થઈ શકે. પાંચ લાખ ગ્રામગ્રામીથી પચીસ લાખ એકર જમીન આપણે મેળવ્યા છે. કામ દેખાતું છે તો સહેલું. ગામદીક પાંચ એકર એ કંઈ મોટી વાત નથી. પણ એટલાં ગામો સુધી જઈ પહોંચે કેણ? તેને માટે આપણી પાસે મુખ્ય સાધન તો વિચાર-પ્રચારનું જ હોય છે. એની યોજના આપણે ધડપી નોંધ્યું છે થયો આપણો કાર્યક્રમ. જે ત્યાં આપણી દિગ્ગત નં ચાલે, આજ્ઞા આમોમાં આપણે ઠેવી રીતે પહોંચીશું, ઠેવી રીતે ફરીશું. એવું બધું લાગતું હોય અને જેને “ટૂંકા રસ્તો” કહે છે, અંગ્રેજીમાં “શોર્ટ કટ” કહે છે, તેની લાલચમાં આપણે ધમ્મીએ કે કાનૂન ચાય, ફાલ્ગુ દીકલું ચાય, તો એ બધું કરવું અને એવી કામના રાખવી એ આપણું કામ નથી. કાપડો બને બને, જલદી બને, સારો બને, પણ એ કામમાં આપણે પડીશું તો આપણે પરધર્મનું આચરણ કરીશું, સ્વધર્મનું નહીં. આપણો સ્વધર્મ તો એ હશે કે ગામેગામ ફરવાનું શરૂ કરીએ અને વિચાર પર વિશ્વાસ રાખીએ, એમ નં કહીએ કે અરે! વિચાર કહેવા સંભળવાથી ક્યારે કામ થઈ રહેશે? વિચારથી જ કામ થશે, કારણ આપણું કામ વિચારથી જ ચાલે તેવું છે. તો આ વિચારની સત્તા, વિચારસાસન એ આપણું એક ઓળખ છે.

કર્તૃત્વ-વિભાજન

ખીજું ઓળખ છે કર્તૃત્વ-વિભાજન. એટલે કે બધું કર્તૃત્વ માને બધી કર્મશક્તિ એક કેન્દ્રમાં કેન્દ્રિત ન હોવી જોઈએ. બધેકે ગામેગામમાં કર્મશક્તિ — કર્મસત્તા નિર્માણ થવી જોઈએ. માટે આપણે ધમ્મીએ છીએ કે દરેક ગામને પોતાને ત્યાં કઈ વસ્તુ આવે અને કઈ વસ્તુ ન આવે તેનો નિર્ણય કરવાનો હક હોવો જોઈએ. જે કોઈ ગામ એમ ધમ્મી કે ત્યાં ધાણી ચાલે

જીવના સૈન્યમળનો કદી છેદ નહીં જીડે. એવું કદી ન બને કે દિલ્હીમાં ઠાઈ એવી અકસ્મત પેદા થઈ જાય-ભલેને પછી એ ચાર માથાવાળા અને ચારે દિશામાં ભેઈ શકે તેવા ધલદેવની જ અકસ્મત હોય-ગમે તેટલી મોટી અકસ્મત હોય, તો પણ એમ કદી ન થઈ શકે કે દરેક માનના સધળા કારભારનું નિયંત્રણ અને નિયોજન દિલ્હીથી થાય, અને તે પાછું બધું જ બધાના હાથમાં હોય. એટલે રાષ્ટ્રીય નિયોજનને બદલે આમનિયોજન થવું જોઈએ. એ 'ને બલે' કદી દીધું. વધુ સારું તો એમ કહેવું થશે કે રાષ્ટ્રીય નિયોજનનો અર્થ જ 'આમનિયોજન' એવો હોય અને એ આમનિયોજનની મદદ માટે ખીજું જે રૂઠું કરવું પડે તેટલું જ દિલ્હીમાં કરવામાં આવે.

આ છે આપણા કાર્યક્રમનો ખીજો ભાગ. એક તો પહેલાં કહ્યું તે મુજબ વિચારશાસન અને હવે આ ખીજો બતાવ્યો તે કર્તૃત્વ-વિભાજન. તો આપણે જે કંઈ કરીએ છીએ, તે બધું કર્તૃત્વવિભાજનની દિશામાં કરવા આગીએ છીએ. એટલા માટે આપણે ગામેમાં જન્મનનો વહેંચણી કરવા આગીએ છીએ.

વહેંચાયેલો ખબનો

જમીનની ખાખતમાં જ્યારે જ્યારે સવાલ પેદા થાય છે, ત્યારે ત્યારે એમ જ કહેવાય છે કે "સીલિંગ" (મથાળું) નક્કી કરો; વધુમાં વધુ જમીન તેટલી રાખવામાં આવે તે વિષે વિચારો : આજકાલ લોકો આમ બોલવા લાગ્યા છે. એક બાજુ જ્યારે આ ભૂદાનચત્રનું અસિલન જોર પકડતું જાય છે અને જનતામાં એક બાવના પેદા થઈ રહી છે, ત્યારે આવી વાત બોલાર્થ રહેલી છે ! પણ કું કું કું છું કે પહેલાં તો જમીન સાને આપવી છે એટલું તો જોખમાં જોઈું નક્કી કરો ! હું આમ ચાલી કું છું ? એટલા માટે કું છું કે કું કર્તૃત્વવિભાજન ધમ્કું છું. એટલા મજૂર છે તે બધા આજે ખીજના દાય નીચે કામ કરે છે એ લોકો કામ તો કરે છે, પણ એમનામાં કર્તૃત્વ નથી. ચાત્રે છે તો ગાદી જ. પણ ગાદીને આપણે કર્તા નથી કહેતાં; કારણ કે એ ચેતનવિશેષી છે. તો આ મજૂરો જેઓ ખેતરોમાં કામ કરે છે,

પાર પડે; જોઈ એ તો બાર આના કે આડ આના ફેરે મળે અને કાપદાની પૂરવણીથી કામ થઈ જાય. હું અવિધ્ય બાળવંતો માનતો નથી, જે રીતે કામ થવાનું હોય તે રીતે યાય, પણ મુખ્યત્વે જનસંક્રિતથી થવું જોઈએ. પૂરપૂરું જનસંક્રિતથી થઈ જાય તો હું નાચી જીડીશ. જે ૧૯૫૭ પહેલાં આપણે આટલું કરી લઈએ, તો આગળ જે ચૂંટણી થશે તે પક્ષો વચ્ચે નહીં યાય. પક્ષોમાં તો ધણી સંજ્ઞનો પડ્યા છે. આજે હાલત એ છે કે આ પક્ષમાં પણ સંજ્ઞનો છે અને તે પક્ષમાં પણ સંજ્ઞનો છે. પરિણામે બીજા અને અન્યુંત વચ્ચે લડાઈ ચાલી રહી છે. આપણે તો રામ-રાવણની વચ્ચે લડાઈ જોઈએ. બીજાનું ન મુદ્દ આપણને નથી ખપતું. જે જે પક્ષોમાં સંજ્ઞનો હોય તો તેઓ એક કેમ નથી થઈ શકતાં? જે એવો કોઈ કાર્યક્રમ જડે, જેમાં ખર્ચે એકામ થઈ જાય તો આજે એમની વચ્ચે બીજા જે મનભેદ છે, તે તત્કાલ સમાપ્ત નશે. ભૂદાનનો આ કાર્યક્રમ પાયાનો છે. આજે સમાજવાદીઓ અને કહે છે કે આ કાર્યક્રમ તો અમારો જ તમે ઉપાડ્યો છે. હું કહું છું એ વાત મારે કમળ છે, માટે એમાં મને તમારી મદદ આપો. અને કોંગ્રેસવાળાઓ કહે છે કે આ તો બહુ સારો કાર્યક્રમ છે, અમારે એ કામ કરવાનું જ હતું. તો મારે એ કમળ છે. એમની હું મદદ છું. જનસંધવાળા કહે છે કે તમારો કાર્યક્રમ ભારતીય સંસ્કૃતિને અનુકૂળ છે અને તેથી સારો છે. ત્યારે હું કહું છું કે આમ જુદા જુદા વિચારવાળા લોકોને પણ આ કાર્યક્રમ મમે છે, તો આપણે સૌ જો આ કામમાં મગી પડીએ, તો કદાચ એમ અને કે આવતી ચૂંટણી વખતે મોટા ભાગનો મતભેદ તો રહે જ નહીં અને સારામાં સારા જે માણસો હોય તે ચૂંટાઈ આવે. આમ થશે તો હવે પછીની જે સરકાર રચાશે તે ખૂબ સક્રિયશીલ હશે. આ કાર્યક્રમ તર આ એક આકા મેં બાંધી છે.

સંપત્તિદાનયજ્ઞ

આનો સાથે મેં એક બીજો કાર્યક્રમ ચડાવી દીધો છે. એને સંપત્તિદાનયજ્ઞ એવું નામ આપ્યું છે. એના વિના ભૂમિદાનયજ્ઞ ફળશે નહીં અને એના વિના અર્થિક આઝાદીનો અને આર્થિક સમાનતાનો આપણો કાર્યક્રમ પણ પૂરો નહીં થાય. પહેલીથી જ હું આ જાણવો હતો.

પરંતુ 'એક સાથે સર્વ' સધે' એક સાધે સૌ. સધાય, જે વાત એક સાથે ન થઈ શકે. વળી જૂમિનો પ્રશ્ન જેટલો મૂળભૂત હતો, તેટલો સંપત્તિનો નહોતો. તે કારણે, અને વધુમાં તેલંગણુમાં પરમેશ્વરે જાગળી ચોધી, એટલે તે ઈશ્વારો મુજબ કામ કરવાનું મને ઠીક લાગ્યું તેથી, શરૂઆતમાં એટલું જ ઉપાડ્યું. પણ પછીથી જ્યારે નિહારતો આખો સવાલ ઉઠેલી નાખવાની વાત આવી, ત્યારે મેં જોયું કે જૂમિદાનની સાથે સાથે સંપત્તિદાનયત્ન પણ થાશે તો જ તે થઈ શકે. એમાં આપણે સંપત્તિ આપણા દાથમાં લેવાની નથી, પરંતુ એમાં પણ હું કર્તૃત્વવિભાજન ધમ્મું છું. એટલે કે જે સંપત્તિ આપે તે મારી સચના મુજબ એનો ઉપયોગ કરે એવી મારી જોઈના છે. પણ સંપત્તિદાનયત્નનો વ્યાપક પ્રચાર, જૂમિદાનયત્નની જેમ વ્યાખ્યાન મારફતે જામેગ્રામ જાહેર સામુદાયિક રીતે કરવાનો નથી. વ્યક્તિગત રીતે પ્રેમથી જેમની સાથે વાત થઈ શકે, તેમના હૃદયમાં અને તેમના કુટુંબમાં, જેમના વિચારોમાં પ્રવેશ કરીને આ કામ કરવાનું છે. આજ સુધી જેમણે જેમણે સંપત્તિદાન આપ્યું છે, તેમણે તો દર વર્ષે એટલે કે આખી જિંદગી સુધી તે આપવાનું છે, એવી વાત છે. એમને મેં ખૂબ પરખ્યા છે અને પરખીને જ કમ્પ્રમીસ કર્યું છે. અર્થાત્ ઉત્તેજન આપવાને બદલે મેં થોડો મંજૂર અંકુશ જ મૂક્યો છે. હમણાં લગભગ ચાળીસ-પિસ્તાળીસ જણનાં નામ મારી પાસે છે. આની વધુ વિગતો અહીં વિસ્તારવા નથી મામતો, પણ આટલું કહું છું કે તમારામાંથી જેમની પાસે કાંઈ ગંદકીઓ હોય, તેણે ગંદકી ખોલવી જોઈએ, અને આ કામમાં સામેલ થવું જોઈએ, અને પોતાનાં મિત્રોમાં પ્રેમથી આનો પ્રચાર કરવો જોઈએ. એટલું જ કહું છું કે આ જે કામો પરસ્પરનાં પૂરક છે. હમણાં પચ્ચીસ લાખ એકરનો આપણે સંકલ્પ કર્યો છે, તેના પર જ કાર મૂકવો છે.*

સૂતાંજલિની શક્યતાઓ

આ જે કામો ઉપરાંત એક ત્રીજી વસ્તુ જે આપણે કરીએ છીએ તે સૂતાંજલિ કહેવાય છે. એ એક બારે સડિનશાળી વસ્તુ છે. એ શક્તિને

* વાચક ધ્યાનમાં- 'રાષ્ટ્ર' કે સંપત્તિદાનયત્નને પણ વ્યાપક અદિલન તરીકે ઉપાડવાનો આદેશ હવે વિનોબાએ આપી દીધો છે : આ ઉદ્દ્યોગો જૂના છે.

આપણે જાણખી નથી શક્યા. બાપુની સ્મૃતિમાં, અને શરીરશ્રમની પ્રતિષ્ઠાના સ્વીકારણે, તેમ જ દેશમાં લક્ષ્મીની વૃદ્ધિ કરવાની જવાબદારી માનીને સંતાજલિ અર્પણ કરોએ. એને મેં સર્વોદયનો 'વોટ' માન્યો. ■
 તો આ એક જખરી વાત થઈ. એમાં રુકાવટ માત્ર એટલી છે કે મામે મામડે જવું પડશે. પંચ હું એને રુકાવટ નથી કહેતો. જિજ્ઞાસુ, આપણા કામને માટે એ એક ઉત્સાહવર્ધક વસ્તુ છે. એટલે એ નિમિત્તે ઘેરઘેર જવાનો મોકલો મળશે. તો આ કામને વધારવું ભેઈએ. અને જે થઈ શકે તો જેમ આપણે પચ્ચીસ લાખ એકરની વાત કરીએ છીએ, તેમ લાખો આડી આપણે મેળવવી ભેઈએ. શ્રમની પ્રતિષ્ઠા વધારવામાં એનો ધણો ઉપયોગ થશે. તે સિવાય એમાં भारी બીજ એક ધમ્મણ પણ છે. આજ મુખી આપણે જે સંસ્થાઓ ચલાવી તે પૈસાને આધારે ચલાવી. અર્થાત્ પૈસાદાર લોકોમાંથી જે આપણા ગિજ હતા, ગ્રેમી હતા, સહાનુભૂતિ ધરાવનારા હતા, શુદ્ધ હૃદયના હતા, તેવા લોકો આપણને મદદ આપતા અને આપણે તે લેતા. એમાં આપણે કાંઈ બૂલ કરતાં એવું નથી; પણ હવે જમાનો બદલાયો છે અને શ્રમનો મુખ ભેડો છે. એની પ્રતિષ્ઠા આપણે વધારવી ભેઈશે. તેથી આપણે દરેક પ્રતિભા એકાદ સંસ્થા પણ શરૂઆત તરીકે એવી બનાવીએ કે જે શ્રમદાનને આધારે જ ચાલે અને દાન 'લેવું' પડે તો શ્રમદાન જ લે. એટલે આ જે સંતાજલિ છે તે જે ફેલાય તો આપણે આવી સંસ્થાઓ ચલાવી શકીએ, અને એમાંથી તેજસ્વી કાર્ય-કર્તાઓ નિર્માણ થઈ શકે. તેઓ પ્રચાર અને બીજા કામો પણ કરી શકે. આવી भारी એક યોજના છે.

ત્રીજી શક્તિ

મારા ભાઈઓ, મેં વિચારનાં જેટલા અંગ હતાં, તે યોગમાં તમારી સામે રજૂ કર્યાં. સર્વોદય સમાજની સલામાં આપણે આવીએ છીએ, ત્યારે જીવનની બીજી કેટલીયે વાતોનો વિચાર, ચર્ચા-વહેર કરીએ છીએ. આપણે તેમ કરતાં રહીએ. પણ આ મુખ્ય મુખ્ય વાતો જે મેં રહી તેના પર તમે વિચાર કરો, ચિંતન-મનન કરો, અને તે દિશામાં આગલું વર્ષ આપણે ગાળીએ એમ હું ધમ્મકું છું.

હેવટે હું જે શબ્દ કહેવા માગું છું. આપણું આ કામ કાંઈ એક સંપ્રદાયનું કામ નહીં. 'સર્વોદયવાળા' એવો શબ્દ કાને ન પડવો જોઈએ. એ શબ્દ જ ખોટો છે. આપણે તો કેવળ મનુષ્ય માત્ર છીએ. માનવથી બિન્ન આપણે કશું નથી. નહીં તો સર્વોદય સમાજમાં કાંઈ શિસ્ત આપણે નથી સંખી છતાં, આપણે જોતજોતામાં પાશ્વિક બની જઈએ, સાંપ્રદાયિક બની જઈએ, એમ બને. તેથી જેમ ક્ષણો સમાજવાદી છે, ક્ષણો ક્રિસતવાદી છે એવું બોલાય છે તેમ ક્ષણો સર્વોદયવાદી છે એવું બોલાવું જ ન જોઈએ. પેલાં જે બીજાં નામો છે તે ચાલવાનાં, કારણ એ લોકો તે તે કામ કરવા માગે છે અને તેની ઉપયોગિતા પણ તેઓ માને છે. પણ આપણે કાંઈ પક્ષ નથી. જે "ત્રીજી શક્તિ" કહેવાય છે તે આપણે છીએ. ત્રીજી શક્તિનો અર્થ આજે દુનિયાની પરિભાષામાં એવો થાય છે, કે જે શક્તિ ન અમેરિકાના જૂથમાં ભળતી હોય કે ન રશિયાના જૂથમાં. પણ ત્રીજી શક્તિની મારી વ્યાખ્યા એવી છે કે જે શક્તિ દિસાની શક્તિની વિરોધી છે અર્થાત્ જે દિસાની શક્તિ નથી, અને જે હંડશક્તિથી બિન્ન છે, એટલે કે હંડશક્તિ પણ નથી. તો એક દિસા શક્તિ, બીજી હંડશક્તિ અને ત્રીજી શક્તિ તે આપણે. એ શક્તિને વ્યાપક બનાવવા હું 'મનુષ્ય' છું. એનો કાંઈ અલગ વાડો ન બાંધવો જોઈએ. પણ આપણે સાધારણ લોકોમાં ભળી જવું જોઈએ, અને કેવળ મનુષ્ય માત્ર રહેવું જોઈએ.

માનવસેવા-આજનો યુગધર્મ

: ૧૭ :

આ મનુરોની નગરી છે. મારે જ્યારે મનુરો સમક્ષ બોલવાનું થાય છે ત્યારે મને કારે આનંદ થાય છે.

મનુર-દુનિયાનો આધાર

એમ જોઈએ તો તો આખી દુનિયા જ મનુરોની છે. દુનિયામાં જે દંધ કામો થાય છે તે મનુરો જ કરે છે, પછી તે જોતરનાં હોય, ખાણનાં હોય કે કારખાનાંનાં હોય. મનુરોના આધાર પર જ આપણાં સૌનાં જીવન

નમે છે. કહેવાય છે કે દુનિયા પરમેશ્વરના આધારે ચાલે છે. પરમેશ્વર આપણને દેખાતો તો નથી પણ આપણે માનીએ છીએ કે દુનિયા બધીને ભાર એ વહી રહ્યો છે, પણ મનુષ્યને તો આપણે સાક્ષાત આપણી આંખોથી જાણીએ છીએ. અને એ પણ જાણીએ છીએ કે એ દુનિયાનો ભાર વહી રહ્યો છે. ફક્ત એટલું જ કળાવું બાકી છે કે પરમેશ્વર જ મનુષ્યને રૂપે આપણી સામે જોએ છે. આટલી જો એ જાણ બાણ પડી જાય તો દુનિયા બધીના ઝવડા પતી જાય અને પ્રેમ-ભાવ પેદા થાય, વસ્તી બધી મનુષ્યોની સેવામાં લાગે ને એમની સેવા કરતે કરતે જાતે પણ મનુષ્ય બની જાય.

અકિતમાર્ગ એ જ શીખવે છે. પહેલાં આપણે ભગવાનની ભક્ત કરીએ છીએ. મન વચન ને કર્મથી ભગવાનની સેવામાં લાગીએ છીએ. જતે જતે એ દાસત આંવીને જીલી રહે છે કે ભક્ત જ ભગવાન જેવા બની જાય છે. ભગવાનની સેવા અને એનું ચિંતન કરતાં કરતાં ભક્તને એનું જ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થાય છે. જે પરમેશ્વર આખી દુનિયામાં અબ્યક્ત સ્વરૂપે વ્યાપેલો છે તે આપણી સામે શરીર, ધરીને મનુષ્યના રૂપે જોએ છે. જેમ સમજીને આપણે મનુષ્યોની સેવામાં લાગીશું તો સેવા કરતાં કરતાં આપણે જાતે પણ મનુષ્ય બની જઈશું.

ભગવાન ભક્તના પૂજારી

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનું ચરિત્ર સંતોને મુખે અને જાગવનમાં ગવાયું છે. એ ભગવાન ગોવાળનાં છાકરાઓ અને ગોવાળો સાથે ગોવાળિયા બનીને રહેતાં હતાં. એ ધોડાની આકરી કરતા, માથેની સેવા કરતા, જાણ વાસીકું કરતા, ધૂળમાં કામ કરતા અને પોતાને બધાની ચરણ-રમ સમજતા. રાત્રીએ યજ્ઞમાં ધર્મરાજે અર્જુન, બીમ વગેરે તમામને કામ વહેંચી આપ્યાં. ભગવાન ત્યાં પહેલિયા ત્યારે એમણે ધર્મરાજ પાસે કામ માગ્યું. ધર્મરાજે કહ્યું તમારા જેવું તો કામ મારી પાસે નથી. પણ ભગવાન કહે કે મારે કામ તો જોઈએ, મારે પણ યજ્ઞમાં જામ લેવો છે. ત્યારે ધર્મરાજે કહ્યું કે તમારે હાવડું કામ શોધી લો. ભગવાને એકાં પતરાગાં ઉપાડવાનું કામ લીધું. કવિએ આ કથા ગાય છે. એ જ આપણી સામે આદર્શ છે. એનું ચિત્ર આપણે આપણી

નજર સામે રાખીશું તો તરફા કરતાં પણ વધારે નમ્ર બનીશું અને પોતાને સૌની ચરણરંગ માનીશું. પછી માલિક-મનુરોનો ભેદ જ ઊડી જશે. માલિકે સેવકનો સેવક બની જશે.

ભગવાનની જ કથા છે. એક વાર ઓધવણ ભગવાનને મળવા ગયા હતા. ટોઈએ કહ્યું કે ભગવાન પૂજાર્માં બેઠા છે. એટલે એ બહાર જાણીયા રહી ગયા. પૂજા પછી ભગવાન બહાર આવ્યા ત્યારે ઓધવણએ પૂછ્યું કે તમે અમારા ભગવાન છો, પછી તમે વળી કયા ભગવાનની પૂજા કરો છો? ભગવાને કહ્યું, “ઓધવ, તને નહીં સમજાય.” પણ પછી ઓધવે જક પકડી ત્યારે ભગવાને કહ્યું કે ‘હું’ તારી પૂજા કરું છું.’ આમ જો માલિક છે તે મનુરોના સેવક બને, રાજા પ્રજાના સેવક બને અને પિતા પુત્રનો સેવક બને. જેમને જવાબદારીનું કામ મળ્યું છે તે સેવક થઈને કામ કરશે તો બુનિયાના તમામ ઝઘડા મટી જશે. બુનિયામાં આજે જે ઝઘડા છે તેવું કારણ એ જ છે કે આપણે પરસેવો પાડ્યા વગર વધારેમાં વધારે પામવાનો વિચાર કરીએ છીએ. આને જ ‘ચોરી’ કહે છે. રાતે છાંતીમાના ટોઈની ચીજ વસ્તુ ચોરી જનારા તો નાના ચોર હોય છે. પણ મોટા ચોર તો આપણે છીએ. આપણે કામ કરીને બીજાની મહેનતનો વધારે લાભ ઉઠાવી જઈએ છીએ. આ જો આપણને સમજાય તો બુનિયાની શિકલ બદલાઈ જાય.

ભારતના તપસ્વી મનુરો

જે કામ સારુ હું અહીં આવ્યો છું તે ગરીબોનું, દલિતોનું, દુઃખીઓનું ને મનુરોનું છે. ચંદ્રે મનુરોની વાત તો બુનિયામાં કંઈક સંજ્ઞાયા પણ છે. એમના વતીથી બેલનારા, એમની વહીલાત કરનારા ટોઈકે તો છે. પણ મામડાના મનુરોની હાલત તો એવી છે કે એ માત્ર એમની જ નથી, બેજાન પણ છે. એમની પાસે જમીન નથી, સંપત્તિ નથી, મેકાન નથી, કંઈ કહેતે કંઈ નથી. એ પોતાના શરીર સિવાય બીજા કશાંના માલિકે નથી. એમનો પોતાનો અવાજ નથી, એ બોલી શકતા નથી. એમના વતીથી હું બુનિયાને એમની વાત સંજ્ઞાયા છું, એ તેથી હું પગપાળા કરું છું.

મારી યાત્રા દરમિયાન વચ્ચે વચ્ચે નાનાં ગામડાંઓમાં પણ જઈ છું અને ત્યાં ગરીબોનાં દર્શન કરું છું. એમનાં દર્શનથી મારી આંખો ઠરે છે, એમને જોવા માત્રથી મારું હૃદય ઠરે છે. એ મને મારા કર્તવ્યનું જ્ઞાન કરાવે છે. મને એમની આંખોમાં પ્રેમ દેખાય છે. એ લોકો દુઃખી છે. એમને ઓટલો, શેડલો, કપડાં કે શિક્ષણ કશું જ નથી મળતું. માદ્રીમાં એમને સારું કશી જ સોઈ નથી. આમ બધી રીતે એ પડેલાં છે. છતાં મેં એમને રહતી સરત ક્યારેય નથી જોયાં, એ સદા હસતાં હોય છે.

તો એમના જીવનમાં શું શેનો આનંદ છે ? તમે ગામડે જઈને જોશો તો તમારાથી ગરીબ માણસ મળશે જે કહેશે કે એને ખાવા નથી મળતું. પણ તેય એ હસતાં હસતાં કહેશે. આ જ હિંદુસ્તાનની બાદશાહી છે. હિંદુસ્તાન તત્ત્વજ્ઞાનીઓ અને ઋષિઓનો દેશ છે. અહીં અનેક સંતોએ જીવનના તત્ત્વનું દર્શન કર્યું છે અને લોકોને સમજાવી, મયા છે કે "ભાઈઓ, આ ચાર દિવસનો મેળો છે. માટે આનંદ કરો, દુઃખી ના થાવ !" એમના જ શિક્ષણનો દુનિયા પર આટલો જીડો પ્રભાવ છે. નહીં તો આટલી કોફી હાલતમાં લાખો લોકોને હસતાં ન જાળત. આ તત્ત્વજ્ઞાન આપણા લોકોમાં છેક જળી ગયું છે. એ લોકો આવી રીતે સદન કરે છે એ પણ એમનું તપ જ છે, અને એ જ મને આ રીતે ફેરવે છે. હું કરું છું તેની પાછળ મારી તાકાત નથી. આ તો પેલાં કારખાનાંઓમાં, ખેતરોમાં ને ખાણોમાં કામ કરતા તપસ્વીઓની તાકાત છે. પેટે પાટા બાંધીને એ કામ કરે છે ને છતાં મરત રહે છે. કોઈને પણ તકલીફ નથી આપતા, જાતે વેઠયે જાય છે. એમની આ તપસ્યા મને ઢટોળતી રહે છે.

મારી સભાઓમાં મારી વાત સાંભળવા આટલા બધા મનુદો આવે છે. કારણ, એ સમજી મયા છે કે આ માણસ અમારી વતીથી દુનિયાને અને દુનિયાની વિવેક-સુદ્ધિને જમાડી રહ્યો છે. સહેર અને ગામડાંનાં મનુદો આ જ આશા બાંધીને મારી પાસે આવે છે, અને એમને એ આશા રાખવાનો અધિકાર છે. એક જમાનો હતો જ્યારે બ્રાહ્મણોએ અસામાન્ય તપસ્યાઓ કરી હતી એ લોકો જંગલોમાં રહેતા, ઘસચિંતન, ઉપવાસ, જપ,

તપ વગેરે કરતા. પણ આજે એમનું તપ-હીલ્લ-ધર્મ-મયું, છે. સેંકડો નિર્ધી સુધી અહીં એમનું માન જળવાયું. પણ હવે આ મનુરોનું બહુમાન થવાનું છે કારણ કે એ લોકો તપસ્યા કરે છે. આવતી પેઢી ને આવતો ઇતિહાસ એમની ભક્તિના ગીતો ગાયો. આવતો જમાનો સેવકોનો, મનુરોનો છે.

શક્તિ, લક્ષ્મી અને સરસ્વતી ત્રણે સેવામાં લાગે

આજ સુધી ત્રણ દેવતાઓ પુજાયા છે. એક, શક્તિ દેવી. કેટલાક એવા હતા જે શત્રુઓથી દુનિયા પર સત્તા જમાવતા. બીજા-લક્ષ્મી દેવી, કેટલાક એવા હતા જે ધનસંપત્તિ ભેગા કરી દુનિયા પર પોતાની સત્તા જમાવતા. ત્રીજા સરસ્વતી દેવી. કેટલાક વિદ્યા, કળા અને જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને દુનિયા પર પોતાની સત્તા જમાવતા. આ ત્રણેયે દુનિયામાં ખાસી સત્તા ભેગવી. હવે સમો આવ્યો છે જ્યારે એમણે સેવામાં લાગવું જોઈએ. જેમની પાસે શક્તિ છે તે પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ દુનિયાની સેવા અને અશક્તોના પાલનમાં કરે. જેમની પાસે ધનસંપત્તિ છે તે એનો ઉપયોગ ગરીબોને આપવામાં કરે. જેમની પાસે વિદ્યા અથવા કળા છે તે એનો ઉપયોગ સમાજમાં વિચારનગૃતિ લાવવામાં કરે. શક્તિ, સંપત્તિ અને વિદ્યા એમાંથી જોને જે મન્યું હોય તે એનો ઉપયોગ દુનિયા સારુ કરે, બધાની વતી દુઃખ ભરતે વહોરે. આજ સુધી આ ત્રણે દેવીઓ સત્તા જમાવતી રહી છે, હવે એમણે સેવા કરવી પડી, ત્યારે જ એમનું જીવન સારું થશે. એમણે આજ સુધી લોકોનો જે ભક્તિભાવ મેળવ્યો છે, તે હવે લોકોના સેવામાં લાગશે તો જ ટકવાનો છે. આજે પણ સત્તા જમાવવામાં જ લાગેલી રહેશે તો એ ભક્તિભાવ નહીં રહે. એટલે હવે એણે કેટલો કટિ વાળવો જ પડવાનો છે.

જમાનો અપધી ફેરવાઈ રહ્યો છે. માનવનો વિકાસ ધર્મ રહ્યો છે. એક જમાનો હતો જ્યારે પાલણીની બાલગાલા હતી. લોક એમનું, કલ્પ સંભગતા. પછી એક જમાનો આવ્યો ત્યારે ધર્મનો સત્તા ચાલી, ત્યાર પછીના જમાનામાં વેસ્થોની સત્તા ચાલી અને અમુક અંશે એ આજે પણ ચાલે છે. આજ આજ સુધી આ ત્રણેની સત્તા ચાલી. પણ આજે જ બધું પરવારી મયું છે. હવે આજનતાનો જમાનો આવ્યો છે. પાલણ,

ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર આંચારે વર્ણ કેવળ ભારતમાં જ નહીં, દુનિયા-ભરમાં હતા. આખી દુનિયામાં એ જ પ્રમાણે વહેવાર ચાલતો પણ અહીં માત્ર વર્ગીકરણ થયું છે.

ભૂખ્યા ભગવાનની ભૂખ ભાંગવી એ જ સાચી ભક્તિ

થોડા મોટા મોટા ટેકરા ને પહોડા ને બાકીનાં બધાં ખાડા જ ખાડા, એમ નહીં ચાલે. આપણે આખી-દુનિયાનું ધોરણ જોયું આણવું છે. આ હિમાલય, પણ વિંધ્યાચળ અને બાકી બધાં ખાડા એ નહીં નએ હવે તો ટેકરાઓ. ખોદીને ખાડા પૂરવા પડશે; તો જ ખેતીલાયક સરખી જમીન બનશે અને સારો પાક ઊતરશે. આ વાત કટાણે આવી પડી નથી, એ તો રક્તે રક્તે આવી છે. પહેલાં દુનિયામાં એવો ખ્યાલ હતો કે જંગલમાં જન્મને એકાંતમાં ધ્યાન-ચિંતન કરવાથી ભગવાન મળશે. પછી વળી એવો ખ્યાલ આવ્યો કે મોટાં મોટાં કામો કરવાથી ભગવાન મળે. પણ હવે લાગે છે કે ધ્યાન કરવાથી કે મોટાં પરાક્રમો કરવાથી નથી મળતો, પણ સૌની સેવા કરવાથી મળે છે. પહેલાં લાગતું હતું કે પત્થર પૂજવાથી પરમેશ્વર મળશે પણ હવે પરમેશ્વર વધારે સ્પષ્ટ સ્વરૂપે આપણી સામે આવ્યો છે. આમ તો પહેલેથી જ સ્પષ્ટ સ્વરૂપમાં હતો; પણ આપણે એને ઝોળખ્યો નહોતો. પરમેશ્વર તો ઘટઘટમાં વસી રહ્યો છે, પણ આપણી સામે પણ બોલતો ને ખાતો પરમેશ્વર ઊભો છે.

નામદેવની વાત છે. એક દહાડો નામદેવે ભગવાન સામે દૂધ ધણું, પણ ભગવાને ન પીધું. એને થયું કે આજ સુધી રોજ પિતાજી પૂજા કરતા ત્યારે ભગવાન દૂધ પીતા જ હશે ને! આજ મારું જ કેમ નથી પીતા? એ તો જીદ કરી બેઠા ને ઊંચે ભગવાનને દૂધ પીવું જ પડ્યું. પણ આજે હાલતે એ છે કે ભૂખ્યા ભગવાન સામે ખાડા છે. એ જગતનામાં ભગવાન ખાતા પીતા નહોતા એટલે નામદેવે હઠ કરીને દૂધ પાધું. પણ આજના ભગવાન જાતે દૂધ માટે પોકાર પાડી રહ્યા છે. એ એવા ભગવાન છે કે જાતે દૂધ દોહો છે પણ પીવા પામતા નથી. એ ફોનોની વાડીઓમાં કામ કરે છે પણ ફળ ચાખવા પામતા નથી. એ ધર્મનાં ખેતરોમાં મહેનત કરે છે પણ

રોટલો ખાવા પામતા નથી. આમ જુખ્યા, તસ્સ્યા ને ઘર વગરના ભગવાન આપણી સામે ખડા છે. એ કહે છે મને ખાવા આપો, કપડાં આપો, હું ટાંકે ઠરું છું.

આ બધું જાણતાં છતાં આપણે પથરાની મૂર્તિને ઢંઢોળશું, એને સારુ પર બનાવીશું. આ બધું નાટક આપણે કર્યાં સુધી ચલાવશું ? ઠંડીમાં થયરતા ભગવાન સામે જીભા છે ત્યારે પથરાના ભગવાનને ચીર ચલાવવાનું કર્યાં સુધી ચાલશે ? આજે ભક્તિની ભાવના બદલાઈ છે. માનવ-સેવા એ આજનો ધર્મ છે. દુનિયા ધીરે ધીરે એ પારખી રહી છે અગાઉ જ્ઞાનનો મહિમા હતો. પછી જ્ઞાનમાંથી ધ્યાનમાં આવ્યા. પછી ધ્યાનમાંથી કર્મમાં આવ્યા. પછી કર્મમાંથી ભક્તિમાં આવ્યા અને ભક્તિમાંથી સેવામાં. આમ ધીરે ધીરે વિકાસ થતો રહ્યો છે.

માનવહૃદય શુદ્ધ છે

આપણું જીવન ભલે ખરાબ હો, હૃદય ખરાબ નથી. મનુષ્યનું સર્વસ્વ એનું હૃદય છે. એમાં પ્રેમ, ન્યાય, ભક્તિ, નિષ્ઠા, સત્ય વગેરે શુદ્ધો રહ્યા છે. આકાશમાં અનંત તારા હોય છે તેમ આપણા હૃદયમાં પણ અનંત શુભ શુભો રહેલા છે. પણ એના પર એક પડો પડેલો છે તેથી આપણે એને ઈંદ્રિય ક્રિયા નથી. એ પડો-આવરણ ચીરી નાંખો તો તમારા માલિકી મહત્તા પ્રગટ થશે. હું અત્યંત શ્રદ્ધા લઈને જનતા પાસે જાઉં છું તેથી મને એવું જ દેખ મળે છે. હું જમીન માંડું છું તો ઝેઈના નથી પાડતું. જમીન આપવી એ ક્ષત્રવ્ય છે એમ સૌને લાગે છે. આ થવાનું કારણ એ કે જેની પાસે હું જાઉં છું તેને હું શ્રદ્ધા મૂર્તિ માનું છું. એના હૃદયમાં પરમ શુદ્ધ, સ્વચ્છ નિર્મળ ભાવ છે એમ હું માનું છું. ઉપરનું પડ ન જોતું. ઉત્તમમાં ઉત્તમ દેખ પણ કેમ ખરાબ તેની ગીત જાણી નેહીએ. એ રીત ન આવડતી હોય ને ઉપલી જાણ જ આપ્યા મારીએ તો દેખતો અસલ સ્વાદ થી રીતે ખરાબો ? એ તો જાણ ઉતારીને ખાઈએ તો જ સ્વાદ પરખાય. તેથી જ રીતે મનુષ્યના હૃદય પર જે ઢોળાં વગ્યાં છે તે ઉતારીને અંદરના માનવને મદદ કરીશું તો એમ જ સમજાશે કે દિંદુ-સ્તાનમાં પરમ શુદ્ધ માનવ વસે છે.

તું પ્રભા છે -

કેટલાકે કહે છે કે માનવ-હૃદય શુદ્ધ છે એ વિનોબાનો ભ્રમ છે. હું કહું છું કે મારે તો એવા પ્રમના પડ્યા રહેવું છે. હું માનું છું કે મનુષ્ય હૃદય પરમ શુદ્ધ પવિત્ર છે. આવું માનવાથી આજ સુધીમાં નથી તો મારું કશું બગડ્યું કે નથી તો ક્યારેય બગડવાનું. અને એવું માનવાથી દુનિયાનું પણ નથી કદી બગડ્યું કે નથી કદી બગડવાનું. આપણા ઉપનિષદોમાં કહ્યું છે કે 'તું પ્રભા છે.' એવું ક્યારેય નથી કહ્યું કે 'તું ઇન્દ્રિય છે, તું શરીર છે, તું ખૂરો છે.' આપણે કહીએ કે 'તું શુદ્ધ છે, તું પવિત્ર છે, તું મંગળ છે, તું મંગળ છે' તો એ તરત એવો બને છે. આપણે જોને મંગળ કહીએ છીએ તે ખરેખર મંગળ બને છે.

રામાયણની વાત છે. સીતાની શોધમાં રાને મોકલવો એની ચર્ચા ચાલતી હતી. કોઈની જવા છાતી ચાલતી નહોતી. હનુમાન ચૂપ બેઠો હતો. ત્યારે જાણવાને કહ્યું, 'હનુમાન, તું કેમ નથી જતો ? તું તો જઈ શકે ને પાછો આવી શકે તેમ પણ છે.' ત્યારે હનુમાને કહ્યું કે તમારા બંધાનો આશીર્વાદ છે અને તમને લાગે છે કે હું જઈને આવી શકું તેમ છું તો જરૂર જઈ આવીશ. છેવટે એ મયા અને સફળ થઈને પાછો પણ આવ્યા. હનુમાનની આ શક્તિ જાણવાનાનો સંપદોમાં છે.

ઋષિ કહે છે કે તું પ્રભા છે ત્યારે હું કહું છું, 'હા, હું પ્રભા છું.' ઠાકરાને આપણે મંદો કહીએ તો એને ખોટું લાગશે, કારણ કે ખરી રીતે એ મંદો હોતો નથી. પણ જો એને કહીએ કે, 'તું પવિત્ર, શુદ્ધ અને નિર્મળ છે, પણ તારી આંખમાં જરા ચીપડા છે તે ધોઈ આવ,' તો એ તરત જ ધોઈ આવશે. પણ આંખના મેલને કારણે આપણે એને મેલો માની બેસીએ, ઉપરનાં છોડાને લઈને અંદરના ફળને ખરાબ કહી બેસીએ તો કેટલું ખોટું થાય ? નારિયેળ, કેરી કે સંતરું એના ઉપરનાં છોડાં આપણે થોડા જ ખાઈએ છીએ ? ખાવાની વસ્તુ તો અંદર હોય છે. તેવી જ રીતે માનવ-હૃદયનું ઉપરનું પડ ઉખાટી અંદર ડોહ્યું કરો. મનુષ્યના હૃદયના ગુણ એ દરવાજા છે અને દોષ એ દીવાલ છે. કોઈ 'પરમા દાખલ થવું' હોય તો

દરવાજેથી દાખલ થવાય, નહીં તો ક્યાંક દીવાલ સાથે માયું લટકાય. દુનિયામાં કોઈ ધર એવું નથી જોને દરવાજો ન હોય. અમીરના મહેલને કુડીખંધ દરવાજા હશે તો ગરીબની ઝૂંપડીને એક તો હશે જ. માટે માનવ-હૃદયમાં એના યુગ આરતને પ્રવેશ કરવો જોઈએ.

સક્રિયનો ઝરો દિલ્હીમાં નથી, આપણા હૃદયમાં છે

સ્વરાજ્ય મળ્યાને બધું મળીને પાંચ વર્ષ થયાં. છતાં સોક કહે છે કે સરકારે ફાણું ન ક્યું ને ઢીંકણું ન ક્યું. હું એમને પૂછું છું કે તમે સ્વતંત્ર છો કે શુભાગ ? સ્વતંત્ર છો તો શું તમારા મામના શિક્ષણની જોખવાઈ સરકાર કરે, તમારા મામની સફાઈ સરકાર કરે એવું ધમ્મછો છો ? તમારા મામના બધાં કામ સરકાર કરે ? આખરે સરકાર છે શું ? ભગવાન જે નથી કરી શકતો તે સરકાર કરી શકવાની હતી ? પરમેશ્વર વરસાદ મોકલે, પણ ફક્ત વરસાદથી અનાજ ન પાકે, માત્ર ધાસ જોગે. એ તો કિસાન મહેનત કરે અને પરસેવો પાડે ત્યારે અનાજ પાકે. આમ પરમેશ્વર જ અનાજ નથી પકવી શકતો તો સરકાર તો શું પકવતીતી ?

સરકારના બંને આપણે બળવાન થઈશું એ વાત જ ખોટી ખરી રીતે તો આપણે બળે જ સરકાર બળવાન થશે. સક્રિયનો મૂળ ઝરો દિલ્હી કે પટણામાં નથી, એ તો આપણા હૃદયમાં છે. ત્યાંથી જોઈએ તે કામમાં સક્રિયનો ઉપયોગ થઈ શકે છે. સોક મને પૂછે છે કે તમારાથી આ સવાલ જીકલશે ? હું કહું છું કે તમે ધારો તો તમે પણ જીકલી શકો. તમને ધાય કે હીકરી સાડુ યોગ્ય મુરતિયો શોધીને હીકરીને એને ઘેર પહોંચતી કરવી છે તો તમારા હાથ ઠાણ આલવાનું છે ? તેમ જ્યારે તમને યશે કે ધન અને ધરતી બીજાને પહોંચાડવામાં જ આપણું કલ્યાણ છે ત્યારે તમને આડો હાથ ઠાણ દેવા આવવાનું છે ? આ બધું સમજાવવા જેવું છે.

સમાજ એકરસ કરવો છે, નીરસ નહીં

ડેલાક મને પૂછે છે કે મનુર-માલિક, ગરીબ-અમીર એવા બેદ રહેશે કે નહીં ? હું કહું છું કે આ બેદ તો આજ-માન જેવા છે. આપણા

શરીરમાં કેવો ચમત્કાર છે તે જુઓ. જધાની જાણેલી એ વાત કે કાનમાં ફોંદલો થાય છે તો આખમાંથી આંસુ નીકળવા માડે છે. આખને તો કંઈ દુઃખ નથી, પણ એ કાનના દુઃખની મારી રહે છે. આ આખ-કાનનો જે પ્રેમ સંબંધ છે તે આખા સમાજમાં સ્થપાય એમ હું કહ્યું છું. પછી બહેને મનૂર મનૂર રહે ને માલિક માલિક ! મનૂરના દુઃખે માલિક પણ રોશે. ભગવાને સૌને જુદી જુદી શક્તિઓ આપી છે તેથી આ દુનિયા અનંત શક્તિથી ભરેલી છે. એણે જે જધાને એક જ જાતની શક્તિ આપી હોત તો દુનિયામાં આનંદ જેવું કંઈ રહેત જ નહો. સાત સ્વર છે તેથી સંગીત બને છે. પણ જે એક જ સ્વર ચાલે 'સા સા સા' તો સંગીત નહો બને. સંગીત તો ત્યારે બને જ્યારે જુદા જુદા સ્વર હોય અને છતાં એમાં એકતા પણ હોય. મારે સમાજને પણ આવો જ એકરસ જનાવવો છે, નીરસ નહીં.

પોતાની વસ્તુ જીવનને અર્પવામાં જ કલ્યાણ

હું કહ્યું છું કે ભૂમિદાન અને સંપત્તિદાન યજ્ઞમાં તમે લોકો સહુ બનો. જેમની પાસે બંને નથી તે શ્રમદાન આપે. જેની પાસે શુદ્ધિ છે તે શુદ્ધિ આપે. તમારી પાસે જે કંઈ વસ્તુ છે તે જીવનને આપવા માટે છે, લોકસેવા માટે છે એ વાત સમજી લો. થાળીમાં પડેલા લાકડવાને હાથ ઉપાડીને ત્યાં જ ધરી રાખે તો પરિણામ શું આવે ? પણ ના, હાથ ઉદાર બનીને લાકડુ ઉપાડીને મોઢામાં મૂકે છે, મોઢું પણ એને પકડી રાખતું નથી, ચાવી ચાવીને પેટમાં રવાના કરે છે. અને પેટ પણ જે એને ધરી રાખે તો પેટ જ ચીરવું પડે. પણ પેટ એવું રસાયણ જનાવીને આખા શરીરમાં મોકલી આપે છે. દરેક પોતાની પાસે ન રાખતાં જીવન પાસે રવાના કરે છે. તેથી જ એ લાકડવાને ફાયદો મારા શરીરને મળે છે. તેથી જ રીતે ધન સંપત્તિ જે કંઈ આપણી પાસે હોય તે તરત જ જીવન તરફ રવાના કરવું જોઈએ. એટલું જ જોવાનું કે જીવો માણસ એનો સારો ઉપયોગ કરે છે કે નહીં.

પગદડા (ફૂટબોલ) ની રમતમાં દડો આવ્યો એટલે એને પકડીને ખેંચી જઈએ તો ખેંચ ખતમ ! પણ એમાં તો જેવો દડો આપણી પાસે આવ્યો કે તરત જ એને જીવન તરફ લાત મારીને ફોગોળીએ છીએ. તેથી જ રીતે

સંપત્તિ પાસે આવે કે તરત એને લાત મારીને બીજાને પહોંચાડશે, તો તમારું કલ્યાણ થશે, પાસે રાખી બેસશે તો નહીં થાય. હું આ જ તમને સમજાવવા આવ્યો છું. એ સહેલાઈથી સમજાય તેવી વાત છે.

જો તે દહાડે એવું બનશે કે માણસ મામમાં નીકળશે અને ભૂમિહીનને શોધીને જમીન આપશે. પછી વિનોબા કે કાયદો, કદાચી મરજ નહીં રહે. બારે વચ્ચે ફલાલ નથી બનવું. મને આજ સુધીમાં આઠ લાખ એકર જમીન મળી છે. એ વહેંચવા પણ હું જ બેસું તો પાર નહીં આવે. એટલે આ બધું લોકોનું કામ છે, હું તો પુરોહિત માત્ર છું. મારે તો નિમિત્ત માત્ર બનવું છે. મારે નિમિત્તે તમારા પરમાં એક સારા કામની પ્રેરણા થશે અને તમે પોતાની ભૂમિ-સંપત્તિ વહેંચી નાંખશો.

મેં ભૂમિદાનમંત્રની જેમ સંપત્તિદાનયજ્ઞ પણ આદર્યો છે. એમાં દાંતા જ હિસાબ રાખે છે, હું બેઠાંથી છટો રહું છું. તમે સંસારી છો. માટે તમે જ આ કામની જવાબદારી ઉઠાવો. તમે રજો છો ને બાળ-મચ્છાને ખવરાવો છો. તેવી જ રીતે મરીમોને પણ ખવરાવવું એ એક ધર્મ ગણાયો છે.

કોમ્યુનિસ્ટોનો આક્ષેપ છે કે વિનોબાને નથી તો જમીન જોઈતી કે નથી તો સંપત્તિ જોઈતી. એને તો કામળ જોઈએ છે. એમની ટીકા સાચી છે. આટલી બધી જમીન લઈને હું શું કરીશ? મામની જમીન અને સંપત્તિ મામમાં જ રહેશે અને લાંબ વપરાશે. હું તો તમને માત્ર પ્રેરણા આપનારો છું, ભગવાનનું મોહત્વ એક નિમિત્ત છે. હું છું છું કે તમારામાંના દરેક પોતાની સંપત્તિ અને ભૂમિનો છોટો ભાગ બહાર આપવાનું પ્રેરતો છે. દરેક એકલા કુટુંબને પાળવાથી આપણને સમાધાન નહીં થાય. આવો સમાજ આપણે રચવો છે. આવી રીતે છોટો ભાગ આપનારા પણ મળી આવશે તો પ્રાચીન કાળમાં ભારત જેટલો વૈભવશાળી દેશ તેથી પણ વધારે વૈભવશાળી બનશે.

પક્ષ-લેદ છોડીને કામ કરીએ

મારા આ કામમાં કાંઈ પણ પ્રકારનો પક્ષભેદ આવવો ન જોઈએ.

ભગવાને ગીતામાં કહ્યું છે કે નિષ્કામ અને નિરહંકાર ભાવે સેવા કરશો તો જ પ્રભુને પામશો. એટલે જો તમે પાર્ટીના ખ્યાલ સાથે બૃહાનનું કામ કરશો તો હું, ધન્યું છું તેવો ફાયદો નહીં થાય. તેથી નિષ્કામ અને નિરહંકાર ભાવે આ કામ કરજો. આ કામ કરવાથી પોતાના પક્ષની ઈજ્જત વધે છે એ ભાવના નકામી છે. એ છોકરાંઓની વાત જેવી વાત યદ્ય. મારે તો સેવાનો સ્વાદ ચાખવો છે. હું જે કામ કરું છું તેનું ફળ હું પરમેશ્વર પાસે માગીશ, લોકો પાસેથી નહીં. તેથી પક્ષ-ભાવના અને અહંકાર છોડીને કામ કરશો તો એક વર્ષમાં હિંદુસ્તાનની સિદ્ધિ પલટાઈ જશે.

ઘેરમા, હંજારીખાગ, ૨૬-૭-૧૯૫૩

મોટા ઉદ્યોગોનું રાષ્ટ્રીકરણ થાય

: ૧૮ :

દુનિયાને અનુભવને અંતે સમગ્રયુગ છે કે કોઈ એક ગમે તેટલા શુદ્ધિમાન રાજાના હાથમાં તમામ સત્તાઓ સોંપવી જોખમકારક છે. તેથી જ રાજસંસ્થા ઘઈ અને લોકસંસ્થા શરૂ થઈ. રાજસત્તામાં જનતાનો વિકાસ થતો નહોતો. જે રાજ્ય-વ્યવસ્થામાં બન્યું તે જ વેપારના ક્ષેત્રમાં પણ જનવાનું છે. હમણાં અહીં માંત્રણી કરવામાં આવી કે અખરખતો ધંધો આજે અણ્યાગાદિયા માણસોના હાથમાં છે તે રાષ્ટ્રના હાથમાં હોવો જોઈએ. આ કંઈ નવો વિચાર નથી. આજળ ઉપર દુનિયામાં આમ જ જનવાનું છે.

સર્વોદય-વિચારમાં જે પાયાની વાતો મનાઈ છે : (૧) રાજના વપરાશની ચીજો જેવી કે ખોરાક, કાપડ વગેરે મામમાં જ પેદા થાય. નાના નાના ઉદ્યોગો વડે લોક સ્વાવલંબી બને. ધરમાં યદ્ય શકે તેવાં કામો જેવાં કે રસોઈ, કાંતણ વગેરે ધરમાં થાય, અને મામમાં યદ્ય શકે તેવાં કામો જેવાં કે તેલ પીલવું, ભેડા જનાવવા વગેરે મામમાં થાય. (૨) લોહું, કાલસો, અખરખ જેવા મોટા ધંધાઓ જેનો સંબંધ કેવળ દેશ સાથે જ નહોતો પણ આખી દુનિયા સાથે છે તે કોઈ વ્યક્તિની ખાનગી માલિકીના ન હોય. એના પર આખા સમાજની માલિકી હોય. એ વગર સર્વોદય થાય તેમ નથી.

આ અત્યંત અધર્મ-વિચાર છે

આવા મોટાં મોટા ધંધા જેમાં લાખો મજૂરો કામ કરે છે તે બે પાંચ માણસોનાં હાથમાં હોય એ જોખમકારક છે. આની સામે ઠેકલાકનું એમ કહેવું છે કે 'ખાનગી માલિકી નહીં હોય તો લોક એમાં પૂરી અકલ નહીં ચલાવે. આંજો સ્વાર્થને લીધે એમાં પૂરી અકલ ચલાવે છે તેથી ધંધા કરકસરપૂર્વક ચાલે છે. પણ એ ધંધા સરકારી માલિકીના ધરે ત્યારે એ કરકસરપૂર્વક નહીં ચલાવે. આમ એમની અકલતનો દેશને લાભ નહીં મળે.' આ વાત જો ખરી હોય તો કહેવું પડશે કે આપણે ધર્મ-હીન બની ગયા છીએ. તમામ ધર્મો કહે છે કે જે કામ સમાજ માટે કરવાનાં હોય તે પૂરી નિષ્ઠાથી કરવા જોઈએ. ખાનગી માલિકી હોય તો જ માલિકોને પ્રેરણા મળે એ સાવ હિંચારો અધર્મ-વિચાર છે. દુઃખની વાત છે કે દુનિયામાં આજે આ જ વિચારની ખોલખોલા છે કારણ કે દુનિયામાં અધર્મ ચાલે છે.

વેપાર એ પણ વેશ્યોનો ધર્મ જ છે

આપણે ત્યાં ચાર વર્ગો કર્યા, અને દરેકને પોતપોતાનો એકેક ધર્મ બતાવ્યો. બ્રાહ્મણનો ધર્મ જ્ઞાન આપવાનો હતો. એ સ્વાર્થ કે પૈસા સારું જ્ઞાન નહોતો આપતો, એ કેવળ ધર્મદ્રષ્ટિથી જ જ્ઞાન આપતો. શૂન્રિયોનો ધર્મ દેશ માટે ફના થવાનો અને વેશ્યોનો ધર્મ હતો વેપાર. એ એમનું કર્તવ્ય અને સેવાનું સાધન હતો. અને સેવામાંથી જ એને ગુજરાન જોગું પેટિયું મળી રહેતું. આમ આપણે વેપારને પણ ધર્મ ઠરાવ્યો હતો.

સંપત્તિ સમાજની હોય એ ધર્મ-વિચાર

જમીનની વહેંચણી થાય અને મોટા મોટા ધંધાઓની માલિકી દેશની હોય એને જ હું ધર્મ વ્યવસ્થા માનું છું. મેં શાઓનું અધ્યયન કર્યું છે. એના પરથી મને લાગે છે કે આજે ચાલે છે તે અધર્મ છે. મોટા કહે છે : કર્મણ્યેવાધિકારસ્તે મા ફલેષુ કદાચન । ધર્મનું આચરણ કરતાં કરતાં-જે ફળ મળે તે ભગવાનને ચડાવવાનું હોય છે. પણ જો આપણે ફળ-ત્યાગ છોડ્યો

તો એનો અર્થ થયો કે આપણે ધર્મ ઓડ્યો. કખીરજીએ અર્થશાસ્ત્રનો એક મોટો સિદ્ધાંત તદ્દન સરળ ભાષામાં સમજાવ્યો છે : પાની વાદો નાવમેં, ધરમેં વાદો દામ । દોનો હાય અલીચિયે, 'યહી સંયાનો કામ ॥' હોડીમાં પાણી વધી જાય તો હોડી ડુબી જાય. પાણીની જરૂર છે, પણ તે હોડીની અંદર નહીં, હોડીની નીચે. તેવી જ રીતે ધરમાં સંપત્તિ પણ વધી તો જોખમ છે. સંપત્તિ ખૂબ જોખમી, પણ ધરમાં નહીં, સમાજમાં. જે ધરમાં સંપત્તિ સંધરે છે તે ધર્મ-હીન છે. તેથી જળમે હાથે સંપત્તિ છુટાવવી એમાં અકલ છે.

આજે રાષ્ટ્રીકરણનો વિચાર જ સ્વીકારી લો.

આપણે એ સમજી લેવું જોઈએ કે આપણું જીવન એ 'આપણું' પોતાનું નથી. એ સમાજની સેવા સારું મળ્યું છે અને સમાજની સેવા કરતાં કરતાં ક્ષમિત પામવાનું છે. આપણી સામે જે કંઈ ચરાચર રૂપ છે તે બધાં આપણાં સ્વામી છે અને આપણે ભક્ત છીએ. આ લાવના જ્યારે વ્યાપક થશે ત્યારે જ આપણે કુખી થઈશું. 'આપણી પાસે જે કંઈ છે તે સમાજને માટે છે' એવી દૃષ્ટિ રાખીને કામ કરીશું તો રાષ્ટ્રીકરણ થશે તોયે બધાની અકલનો લાભ દેશે ને મળશે. કેટલાક કહે છે કે લોક એ માટે આજે તૈયાર નથી. આજ નહીં તો કાલે થશે. પણ આજે આ વિચાર તો સ્વીકારો. વિચાર સ્વીકારશો તો આચાર તો પાછળથી પણ આવવાનો જ છે.

કોમર્યાચ, ૧-૪-૧૯૫૩.

ભગવાન અહિંસક ક્રાંતિ ઈચ્છે છે

: ૧૯ :

આજના યુગને સમત્વની ભૂખ લાગી છે

આજે હિંદુસ્તાનમાં જ નહીં, જલ્દે આખી દુનિયામાં સારી જેવી અસમાનતા છે. પણ આ જગ્યાનાં છે સમતાનો. જગ્યાના જગ્યાનાની ભૂખ હોય છે અને તે તે પ્રમાણે અમુક યુગને મદદર પ્રાપ્ત થવું દોર્ય છે. કોઈ યુગમાં સ્વતંત્રતાને મદદર મળ્યું, કોઈ યુગમાં વિવેક-સુદ્ધિને મળ્યું, કોઈ

યુગમાં સેવાભાવને મળ્યું. તો કોઈ યુગમાં આત્મ-સંશોધનને મળ્યું. આમ એક એક યુગની એક એક માંગણી હોય છે અને તે પ્રમાણે અમુક ગુણ તરફ આપો સમાજ. એવાય છે. આને સમત્વની ભૂખ છે. તેથી વધુમાં વધુ વહેવાર સમતાના પાયા પર ચાલે એવી આપણને ઇચ્છા ચાય છે. સમતાનો આ વિચાર કોઈ નવો વિચાર નથી. પ્રાચીન કાળથી આપણે એને મહત્વ આપતા આવ્યા છીએ. ગીતાએ સમત્વનો મહિમા વારંવાર માયો છે. ભક્ત અને શાનીનાં લક્ષણોમાં સમતાનો વહેવાર ગૂંથી લીધો છે. આમ એવું મહત્વ પ્રાચીન કાળથી છે. પણ એ જમાનામાં એની વહેવાર જરૂર નહોતી વરતાતી. આજે એ વરતાય છે. જમાનાની જરૂરત પ્રમાણે અમુક ગુણ રાંજા બને છે. આજે સમત્વ રાંજા છે. સમત્વની આ ભૂખ એકાએક નથી જીંધડી પડી. દુનિયામાં ને દેશમાં પણ એ માટે લડાઈ ઝડાડા ને સંઘર્ષ ચાલે છે. હિંસામાં દોષ છે, છતાં જમાનાને સમત્વની ભૂખ એટલી બધી હતી કે વિષમતા મટાડવા માટે દુનિયા એટલે રસ્તે જવા પણ તૈયાર થઈ ગઈ.

બાળકોનો સરખો ઉછેર થવો જોઈએ

સમત્વ એકદમ નહીં આવે, ધીરે-ધીરે આવશે. આપણો પ્રયત્ન પ્રાદેશ ત્યારે આવશે આજે સમત્વ આવવાને થોડી વાર હોય તો બંધે, પણ બાળકોને લાગેવળગે છે ત્યાં સુધી સમતા જરૂર હોવી જોઈએ. બાળક સહેલું હોય તો ગામડાનું, ગરીબનું હોય તો અમીરનું, મમે તે ગણિતું હોય પણ એ બાળક છે. એમની કાળજી સરખી લેવાવી જોઈએ. આપણે એટલું જ કરીશું તોયે આપણને સમતાનો સીધો રસ્તો મળશે. આપણે વિષમતામાં જીંઝળ્યા છીએ તેથી વિષમતા સહેવાની આપણને આદત પડી ગઈ છે. પણ આપણાં બાળકોને સમાન શિક્ષણ અને સમાન પોષણ મળે તો સમતાનો સારો આરંભ થઈ જશે. આ વિચાર મારા મગજમાં સતત આવતો હોય છે. હું કોઈ પણ ગામમાં જઈ છું ને સ્ત્રીઓને પૂછું કે તમારે કેટલાં બાળક છે તો એ જવાબ આપે છે 'ચાર' કે 'પાંચ'. એટલે પછી હું હું છું કે તમારે ચાર કે પાંચ જ બાળક નથી ગામ આખાનાં બાળકો તમારા જ છે. આવું હું છું ત્યારે એ અમલ જાહેરો તરત જ મારી-વાત સ્વીકારે

છે: 'તમે કહો છો તે ખરું છે. અમે તો વિચારને કારણે ચાર કે પાંચ કલાક, બાકી ખરી રીતે તો આ બધા અમારા જ બાળકો છે.' આ વિચારને આપણું હૃદય કળુષ કરતું હોય તો પછી કમ-સે-કમ બાળકોને સમાન પોષણ અને સમાન શિક્ષણ મળવા જોઈએ. આને એમ નથી થતું એ દુઃખની વાત છે.

સરકાર ડોલ, જનતા કૂવો

સ્વરાજ્ય પછી, કરવાનું મોટું કામ એ છે બાળકોનો સમાન ઉછેર થાય. એવી ચોક્કસ રીત, વિદ્યાનો અને ગ્રામજનતા તરફથી થાય. પણ આને એમ નથી થતું કારણ કે ઉત્પાદનના સાધનો ભૂમિહીન ખેડૂતો પાસે નથી. તેથી જ મેં બૃહાનગર આદ્યો છે એનો સૌથી મોટો લાભ એ છે કે તમામ બાળકોને સમાન શિક્ષણ અને પોષણ મળી શકે તેમ જ આપણે ગામના બધા બાળકોને એક સરખા ખોરાક આપી શકીએ. બધાને સરખું શિક્ષણ આપી શકીએ. જમીનના આધારે આપણે આ બધું કરી શકીએ પણ આને આ કરવાની શક્તિ આપણામાં નથી. આને જે કોઈ રાજ સંભાળે છે તે સુધીગૃહમાં છે તેથી એમની પાસે શક્તિ નથી એમ કહીને આપણે હાથ જોડીને બેસી રહીશું તો તે બરાબર નહીં થાય. કાનૂનમાં પણ શક્તિ હોય છે. એની મારફતે પણ સુધારાના કામો થઈ શકે. પણ એની એક મર્યાદા હોય છે. દુવામાં પાણી ન હોય અને ઉપરથી ડોલ ફાલે તો પાણી ક્યાંથી આવવાનું હતું ! જનશક્તિ એ કૂવો છે તે સરકાર ડોલ, તેથી જ મેં જનશક્તિની વાત કરી. જનશક્તિ વધારવી, એમાં તેજ પૂરવું એ જ મુખ્ય કામ છે. અને મને આશા છે કે બૃહાનગર મારફતે આપણે જનશક્તિ જગાડી શકીશું. આનું સાન હવે સીતે ચલાવવા લાગ્યું છે.

વિચાર લાલે જુદા હો, કાર્યક્રમ એક હો

બધા માનવા લાગ્યા છે કે જનશક્તિ નિર્માણ કરવાનું આ એક સાધન છે. જનશક્તિ નિર્માણ કરવા તમામ પક્ષોના બેઠ ટાળવા જોઈએ. હિંદુસ્તાન નેવા વિશાળ દેશમાં બેઠ તો હોવાના જ, એનાથી લાભ પણ છે. કાલે લીડેને બધાના મન એક સરખા ચાલવા લાગે તો મારે કહેવું પડશે કે

દેશને માથે આકૃત છે અને પ્રલયની તૈયારીઓ ચાલતી લાગે છે ! તેથી મતભેદ છે અને લોક વિચાર કરે છે એ સારું જ છે. પણ ભેદ છે તો એકતા પણ છે. જુદા જુદા વિચારોમાં જે સમાન અંશ હોય તેનો કાર્યક્રમ ધડાવો જોઈએ. દેશમાં ખૂબ વિચાર-મંથન થવું જોઈએ. પોતપોતાની વિચાર-ધારાનું અધ્યયન થવું જોઈએ, વિચારોનો સંઘર્ષ પણ થવો જોઈએ. પણ આચરણનો સવાલ છે ત્યાં તો જુદા જુદા વિચારોમાંના સમાન અંશને પકડીને, તેનો કાર્યક્રમ ધડીને તેના પ્રભાવે આચરણ થવું જોઈએ. અને જે એવો એક પણ અંશ સમાન નહીં હોય તોયે મારે કહેવું પડશે કે દેશ પર આકૃત છે. વિચારોમાં એકેય સમાન અંશ ન હોવો, અને તમામનાં મનજ એક સરખાં થઈ જવાં આ બંનેમાં જોખમ છે. ખુશીની વાત છે કે આપણા દેશ પર એવું કોઈ જોખમ નથી. અહીં જુદા જુદા વિચારોમાં કૃત્તેમક સમાન અંશ છે. તેથી એનો જ કાર્યક્રમ ધડીને આપણે આપણી તમામ શક્તિ એમાં જોતરવી જોઈએ. કાર્યક્રમ સમાન અંશનો જ હોવો જોઈએ. વિચારોમાં બધાં વિરોધ હશે તેના પર ચર્ચા ચાલતી રહેશે.

હિંદુસ્તાન જેવા આવડા મોટા દેશને ભગવાન બનવું સહેલ છે. અહીંનાં વસ્તી, વિસ્તાર અને ઉત્પાદન-શક્તિ એટલાં વિશાળ છે, અને અહીંની સંસ્કૃતિ એવી છે કે આ દેશને નબળા બનવું અધરું છે, સમજા બનવું જ સહેલું છે. છતાં હિંદુસ્તાન નબળું પડ્યું અને આજેય નબળું છે. એનું કારણ એ કે અહીં અલગ અલગ શક્તિઓ ટકરાય છે. તેથી જ શક્તિઓનો ધટાડો થાય છે, વધતી નથી. એકની પાસે દસ રતલ અને બીજા પાસે આઠ રતલ તાકાત હોય તો દસ અને આઠ મળીને અઠાર રતલ તાકાતનો લાભ દેશને થવાને બદલે આજે તો દસમાંથી આઠ બાદ જતાં બે રતલ શક્તિનો જ લાભ દેશને મળે છે. આજે પણ દેશમાં શક્તિનો તોટો નથી, પહેલાં પણ નહોતો. પણ શક્તિઓ સામસામી અથડાય છે, અને તેથી જ અહીં મુસલમાનો આઘ્યા ને અંગ્રેજો પણ આઘ્યા. અહીં અનેક પંથો હતા. એ પંથ તો રહ્યા, પણ એક સરખું આચરણ કરવાની શક્તિ આપણે ખોઈ બેઠા હતા. આપણે પરસ્પર વિરોધી આચરણ કરતા હતા. આજે પણ એવા જ ચક્રવર્તી ચાલવાના દરે તો આજાદીને માથે આકૃત છે.

‘આજની’ દુનિયામાં તે જ દેશ ટકશે જેની બંનતા એક-દિલ અને એકરસ હશે. વિદ્યાનેના આ બંમાનામાં આપણે દુનિયાથી અંજગા તો રહી શકવાનાં નથી. આપણે આપણા દેશમાં ફાવે તેમ વર્તી’ ન શકીએ. દેશ-દેશ વચ્ચે દિવાલ થોડી જ ઉભારાય છે? વિચારો તો અહીંથી ત્યાં આવવા બંવાનાં. બહારનાં સારા અને નરસા બંને પ્રકારના વિચારો અહીં આવશેનાં અને અહીંનાં સારા અને નરસા બંને પ્રકારના વિચારો બહાર જવાનાં. કારણ, આ વિદ્યાનેના બંમાનો છે. આપણા દેશ વિદ્યાળ છે. આપણે જ્યારે સમાન ‘કાર્યક્રમ ઉપાડીશું’ ત્યારે જ આપણે જળવાન બનીશું. આપણી સામે એક એવો કાર્યક્રમ આવ્યો છે જેનાથી બંનતામાં સક્રિય પેઢા થઈ શકે તેમ છે. આનું જ્ઞાન આજે બધાને થઈ રહ્યું છે. તેથી તમે તમારો ઔદ્યોગિક તમારો ‘બીરસામાં રાખો’ એનો નાશ કરો એમ મારું કહેવું નથી. પણ બધા બેગા મળાને કામ કરો. તમારી સામે એક સર્વોત્તમ, સર્વોચ્ચ ક્રાંતિ આવી રહી છે. એમાં સાધન અને સાધ્ય બંનેની દૃષ્ટિએ ક્રાંતિ થશે.”

ભગવાન આ જ ઇચ્છે છે

આજે સંવારે એક બાઇએ મને પૂછ્યું કે તમારી કાંતિ સફળ ન થઈ તો શું કરશો? હું આવો વિચાર કરતો નથી. હું ભગવાન ભરોસે કામ કરું છું. હું મારું છું કે આ એવું જ કામ છે. ભૂદાનયજ્ઞ એટલું વિશાળ અને અધરું કામ છે કે પોતાની સક્રિય પર એ ઉપાડવાની મારી તો દ્વિમત જ ન ચાલે. જે દિવસે આ કામના શ્રીગણેશ થયા, ‘દરિજનોએ મારી પાસે જમીન માંગી અને એમને એ મળી એ રાતે મને વિચાર આવ્યો કે આ રીતે હું ગરીબોને જમીન આપી શકીશ?’ મારી છાતી નહોતી ચાલતી, કારણ છતિદાસમાં આવું કષ્ટરિય બન્યું નહોતું. જાજ સુધી મંદિર અને મરિચદ માટે જમીનો મંગાતી અને એ મળતી. પણ ગરીબો સારું જમીન માંગવી એ જરા વિચિત્ર વાત હતી. મારું એ ગળું નહોતું. છતાં મને અંદરથી સક્રિય મળી, પરંમેશ્વરે કૃપા, “ગુજરાત્થ નહો. જમીન માંગા.” મને ત્યારે થયું કે એ મને મોગવાની પ્રેરણા આપે છે તો એ બીજાઓને આપવાની પણ પ્રેરણા

આપશે જ. પરમેશ્વર અર્ધા કામો નથી કરતો. બાળકને જન્મ આપે છે તેની સાથે માંનાં યાનમાં દૂધ પણ પેદા કરે છે. આવી શ્રદ્ધાનું ભાવું બાળકને મેં કામ આપ્યું હતું. મને વીસ દળર એકર જ જમીન મળી હતી ત્યારે મેં જાહેર ક્યું કે મારી માંગણી પાંચ કરોડ એકરની છે. મેં મારી શક્તિ પર આ કામ આપ્યું નહોતું પણ પરમેશ્વરની શક્તિ પર આપ્યું હતું. એટલે આ કામ નિષ્ફળ જશે એવો વિચાર જ નથી કરતો. તો શું કરવું ?

પેલા ભાઈએ પૂછી જ પાડ્યું તો મારે કહેવું પડ્યું કે આ કાંતિ નિષ્ફળ ગઈ તો દિસક કાંતિ યશે અને ભગવાનની જો મરજી હશે તો હું તમને જો ધરપત નથી બધાવી શકતો કે એ દિવસે મારા હાથમાં પણ તલવાર નહીં હોય. ચાલ્યું કુળનો સંહાર થઈ રહ્યો હતો ત્યારે ખુદ ભગવાને તલવાર ઉઠાવી હતી. તેથી બધું જ ભગવાનની ઇચ્છા પર છે. પણ ભગવાન મને આમ ફેરવી રહ્યો છે એનો અર્થ એ જ કે એનો મનમાં છે કે દિસક કાંતિ નહીં થાય, અદિસક કાંતિ યશે. બાકી ભગવાનને જ આખી સૃષ્ટિનો સંહાર કરવો હશે તો તે વખતે કોનો અક્ષય ઠેકાણો રહેશે ? તો પછી એની ઇચ્છા વિરુદ્ધ મારી અક્ષય પણ થી રીતે ઠેકાણો રહેશે ? તેથી જો ઇચ્છશે તે જ થવાનું છે. પણ આજે ભગવાનની ઇચ્છા સ્પષ્ટ અને પ્રગટ છે. સૂર્ય જગ્યા પછી પણ કહેવાનું બાકી રહે ખરું કે સૂર્ય જગ્યા ? આજે દેશમાં નાનું છોકરું પણ ભૂદાનનાં ગીતાં ગાય છે, અને દળરોની સંખ્યામાં મરીજો પણ હાન આપવા મંડ્યા છે એનો અર્થ પરમેશ્વરની એવી ઇચ્છા છે કે દુનિયામાં અદિસક આર્થિક કાંતિ ગાય. અહીં અદિસક રાજનૈય કાંતિ યછે. ભારત જે રીતે પોતાની સ્વતંત્રતાની લડત લાડ્યું એ એક અદ્ભુત પદ્ધતિ હતી. દુનિયામાં આઝાદી માટે અનેક લડાઈઓ થઈ, પણ ઇતિહાસને પાને તો લખાશે કે હિંદુસ્તાનની લડાઈ એ બધા કરતાં જુદી જ જાતની હતી. તેથી જ રીતે આ વિધિના લેખ છે કે આપણે આર્થિક સમતા પણ અદિસક પદ્ધતિથી જ સ્થાપીએ. ભગવાનની આ જ ઇચ્છા છે.

ગિહારની વિશેષતા

આનો આરંભ ગિદાસ્થી થાય એમ જ. અનેની ઇચ્છા છે. શુદ્ધ

ભગવાનની વાણી દુનિયાભરમાં સંભળાય છે, પણ એનો આરંભ જિહારમાં થયો હતો. મધીજીના સત્યાગ્રહનો આરંભ પણ જિહારમાં જ થયો હતો. અહીંની જનતાની મનોરચનામાં એક એવી શ્રદ્ધા છે કે જેને કારણે આમ બન્યું. મને પણ અહીં આવતાં જ પ્રેરણાં થઈ કે અહીંનો સવાલ ઉકેલું. અહીં એક વિશેષ પ્રકારની સંસ્કૃતિ છે એવી મારી શ્રદ્ધા છે, અને મને શેનું શેનું એવો અનુભવ પણ થઈ રહ્યો છે. તેથી આ થઈ સફળ નહીં થાય તો શું થશે એવી શંકા મનમાં કરશે જ નહીં. એમ કહો કે અમે આ થઈ સફળ કરીશું જ. “આત્મા સત્યકામઃ સત્યસંકલ્પઃ”—આત્મામાં જે સત્ય હજી પેદા થાય છે તેને સિદ્ધ કરવાની શક્તિ એનામાં હોય છે જ. એટલે જો આપણે આવો સંકલ્પ કરીશું તો એ સફળ કરીને જ જીશું.

ગિરિડીહ (હાનરીખામ), ૪-૪-૧૯૫૩.

પુણ્યમય સાધનોથી સામાજિક ક્રાંતિ : ૨૦ :

ભારત ધર્મ-મંત્રિ છે. અતિ પ્રાચીન કાળથી આજ સુધી અહીં ધર્મ-ભાવના કામ કરતી રહી છે. વચ્ચે વચ્ચે ક્યારેક કાળો વાદળો ધેરાતો તો ક્યારેક આકાશ ભીંધી જાયું. દિવસે પછી રાત આવે તેમ દેશના જીવનમાં ક્યારેક ધર્મ-ભાવનાનો આશો ઉપર ચડે છે તો ક્યારેક હેઠો આવે છે. ધર્મ-ભાવના મંદ પડે છે ત્યારે ત્યારે એને મંત્રિ આપવા ભગવાને સમાજને એક નવો વિચાર આપે છે—એક નવો શબ્દ આપે છે. એ શબ્દ અને એ વિચારનો રોકા પામીને ધર્મ ફરી ઉપર ચડે છે.

આ સુગનો ધર્મ-મંત્ર

આજે આપણને આવો જ એક શબ્દ સર્વોદય મળ્યો છે. એનો અર્થ છે ‘સૌનું બધું.’ પશ્ચિમના લોકો કહે છે કે વધુમાં વધુ સંખ્યા-ખુશમતીનું બધું થાય. ખુશમતીના બધા ખાતર લખમતીનો જોગ અપાર્થ જાય તો વધી નથી એવું એમનું માનવું છે. પણ સર્વોદયમાં સૌ બાઈ-બાઈ છે, સૌ સરખા છે, કાંઈ ઈર્ષ-નીય નથી. સૌની સરખી કાળજી લેવાશે, સૌને

આગળ વધવા તક મળશે, સૌને સમાન શિક્ષણ મળશે જેથી એ લોકો આગળ ઉપર દુનિયાની સેવા કરી શકે. આતું નામ સર્વોદય છે. સર્વોદય એવું નથી માનતો કે એકના બધા સારુ બીજાનું. ખરું બલે થતું. લોક કહે છે કે એકને ધનનો સંધરો કરવામાં જ પોતાનું બધું દેખાતું હોય, અને તે માટે એ બીજાઓને પીડીને પણ ધન બેસું કરવામાં પોતાનું બધું માનતો હોય તો એના અને સમાજના દિલની વચ્ચે વિરોધ થયો. પણ, મારું કહેવું એ છે કે સાચું દિલ હોય હો તેને કશાનો વિરોધ નથી હોતો. મારું શરીર સુધરે તો તેમાં તમારું કશું બગડતું નથી, જિલ્લો કંઈક લાક જ છે. તેવી જ રીતે તમારું આરોગ્ય સુધરે તો મારું પણ કશું બગડતું નથી, જિલ્લો લાક જ છે. તમે પુણ્યવાન હો તેથી મારું કશું બગડતું નથી, જિલ્લું તમારા પુણ્યનો મને સ્પર્શ થાય છે. હું પુણ્યવાન હોઉં તો તેથી તમારું કશું બગડવાનું નથી, જિલ્લું એથી તમારી શુદ્ધિ અને વૃદ્ધિ થવાની છે. તેથી કોઈનું પણ દિલ બીજાના દિલનું વિરોધી હોતું નથી.

પણ અદાનને લીધે લોક માની લે છે કે સત્તા અથવા સંપત્તિ પ્રાપ્ત કરવામાં જ પોતાનું બધું છે. તેથી લોકોને સમજાવવું પડશે કે એમાં તમારું બધું નથી. કોઈને ઝાઝો મેદ ધર્મ થયો હોય તો એનું શરીર ઉતારવામાં જ એનું બધું છે. તેવી જ રીતે ગમે તેમ કરીને ધન બેસું કરવામાં જ પોતાનું બધું જમજનાર અદાની છે. એને એ પણ સમજાવવું પડશે કે તમારું બધું સંપત્તિ વહેંચવામાં છે. આપણે બીજાની સેવા સદાનુભૂતિપૂર્વક અને પ્રેમથી કરીશું તો બીજાઓ પણ આપણને સદાનુભૂતિ અને પ્રેમ આપશે; આ દુનિયાનો અનુભવ છે. ધિક્કાર આપશો તો ધિક્કાર પામશો. ઠેરીનો મોટલો વાવશો તો ઠેરી પામશો અને બાવળ વાવશો તો બાવળ પામશો. બાવળ વાવો ને ઠેરી પામે એવું તો નહીં થાય. આ સૌનો અનુભવ છે. સાધુ સતોનો પણ આ જ અનુભવ છે. આપણે દુનિયાનો પ્રેમ સંપાદન કરીશું તો એમાં આપણું બધું છે એ વાત જમજતી અધરી નથી. તેથી સર્વોદયમાં એકનું દિલ બીજાના દિલનું વિરોધી નથી.

લલાઈનો ચેપ

જૂરાઈ કરતાં લલાઈનો ચેપ જ વહેલો ફેલાય છે કારણ કે માણસમાં જૂરાઈ છે જ નહીં. જૂરાઈમાં ફેલાઈને ઠાઈ જૂરું કરે તોયે એને પાછળથી પરતાવે જ થાય છે. પાછળથી એને લાગે છે કે બૂલ થઈ ગઈ. એટલે કે જૂરાઈનો પણ ચેપ લાગે છે, પણ તે ઊંડો ઊતરી શકતો નથી, આત્મા સુધી એ પહોંચતો નથી. પણ લેલાઈનો ચેપ ઊંડો ઊતરે છે કારણ કે આત્મા સત્ય-સ્વરૂપ છે, મંગળ છે, પ્રેમમય છે, જ્ઞાનમય છે અને પરમ શુદ્ધ છે. આત્માને લેલાઈ એકદમ ફાળી જાય છે.

જરીજોનાં દાનનો પ્રભાવ

સત્યાગ્રહના તત્ત્વમાં માનનારાને શ્રદ્ધા હોય છે કે આપણે મત્થનો આશ્રમ રાખીશું અને સત્યે ચાલીશું તો એની અસર પડ્યા વગર રહેવાની નથી. આજ સુધી સત્યાગ્રહનો પ્રયોગ અન્યાયનો સામનો કરવામાં થતો હતો પણ સત્યાગ્રહની પ્રક્રિયા કેવળ વિરોધાત્મક નથી આપણા જીવનમાં આપણે સત્ય પર શ્રદ્ધા રાખીએ, પરમેશ્વર પર ભરોસો રાખીએ અને અંતે સત્યને જ જીવે છે એવી શ્રદ્ધાથી કામ કરીએ તો એનું જ નામ સત્યાગ્રહ. બુદ્ધાનમાં જે હજારો ગરીબોએ દાન લીધા છે તેમણે સત્યાગ્રહ જ કર્યો છે. એની અસર શ્રીમતો પર પડી. એમનામાં આજે જે કંજૂસ લાગે છે એ આવતી કાલે આપણું કામ કરવાના છે. વેદમાં ઋષિ પ્રાર્થના કરે છે, "કંજૂસતું મન સમૃદ્ધ કર, એના મનમાં દાનની પ્રેરણા કર." ઋષિની આ પ્રાર્થના નકામી નથી, કામની છે, સફળ છે. આજે જે પ્રાર્થના ફળી રહી છે. લોકોના હૃદયની ગંદકી છૂટી રહી છે પરિસ્થિતિ એમને પ્રેરી રહી છે. પરિસ્થિતિ એટલે ગરીબો એ એમને પ્રેરણા આપી રહ્યા છે. જે ગરીબોનાં દાનોનું પુણ્ય અસર પડ્યા વગર નહીં રહે તેથી મને ઠાઈ સંભળાવે છે કે શ્રીમતો તો આપતા નથી, અને એમ કહીને એ લોકો ખીજાય પણ છે, ત્યારે હું એમને કહું છું કે ખીજરો નહીં, શ્રદ્ધા રાખો કે જે આજે નથી આપતો તે કાલ આપવાનો છે કાસાત્મા આ કાગને અનુકૂળ જની રહ્યા છે. દિંદુસ્તાનમાં એક પુણ્યની-ધર્મની

લાવના ફેલાઈ રહી છે. — પુણ્યનો અર્થ એ નથી કે ચારાં કામોનાં ફળ બીજા કોઈ દુનિયામાં કે સ્વર્ગમાં મળશે. હું પુણ્ય કહું છું ત્યારે સ્વર્ગે લઈ જનારું પુણ્ય નથી કહેતો, આ જ દુનિયામાં સ્વર્ગ ઉતારનારા પુણ્યની વાત કરું છું.

મારી છલે ચડી ગરીબ બોલી રહ્યો છે

આજે હિંદુસ્તાનમાં એક ધર્મ—વિચાર ફેલાઈ રહ્યો છે. તેલંગણામાં અડી વર્ષ પહેલાં જ્યારે આ કામ શરૂ થયું ત્યારે આ વિષે કોને ખબર હતી ? પણ આજે આ આંદોલન વિષે દેશભરમાં એક આશા બંધાઈ છે. ગરીબો કહે છે ‘ભૂખી જનતા અમ ન સહેગી, ધન અમૌર ધરતી ખંટ કે રહેગી !’ ‘અમ ન સહેગી’ નો અર્થ એમ નથી કે હાથમાં તલવાર લઈને કાપાંકાપી કરવા નીકળશે. એનો અર્થ એટલો જ કે ભૂખી જનતા હવે પહેલાંના જેવી ખિચારી બાપડી બની રહેવાની નથી. એ બોલશે અને પ્રેમપૂર્વક કહેશે કે અમને પણ તમારી જેમ ખાવાનો અધિકાર છે. અમારે પરસેવો પાડીને ખાવું છે. તૈયાર માલ ખાવાની દાનત નથી. અમને ભોંય આપો. અમે ભોંયનો કીમત સમજીએ છીએ. આવો પોકાર એ પાડશે, અત્યંત શાંતિથી, પ્રેમથી, મનમાં કોઈના તરફ પણ દ્વેષ-ભાવ રાખ્યા વગર એ પોકાર પાડશે. એમનો પોકાર મારી વાણી દ્વારા પ્રગટ થઈ રહ્યો છે. એ લોકો મારી છમેથી બોલી રહ્યા છે.

લોક પૂછે છે કે એ જાતે કેમ નથી બોલતા ? હું કહું છું કે હું બોલું છું તેથી એ નથી બોલતા. હું એમના વતીથી બીજા નહીં, જલ્દે હક મળે છું. મેં જે વર્ષ પહેલાં જ કહ્યું હતું કે હું બિડ્ડા મંગવા નહીં, દીડા દેવા આવ્યો છું. એવી જ દીડા મયા બિલ્લામાં ભગવાન બુદ્ધે પ્રથમ આપી હતી. અહીંથી જ એમણે ધર્મચક્ર-પ્રવર્તન શરૂ કર્યું. એનાથી એમનો ધર્મ દુનિયા આખીમાં ફેલાઈ ગયો. બુદ્ધ ભગવાને અહોની ભૂમિમાં જે બી વાચ્યું હતું તે આજ સુધી માટીથી ઢંકાયેલું પડ્યું હતું. કાળની માટી એના પર પડી જ રહી પછા હતી. પણ આજે હવે એને ખંકેર ફૂટે છે. લોક મને પૂછે છે કે તમે પ્રમપાળા શા સારુ ફરો છો ? હું એમને સામો પૂછું છું કે શું ભગવાન બુદ્ધ મોટર ચક્રીને કે વિમાને ચક્રીને ફર્યા હતા ? જા. એમનો

અવાજ ત્રિભુવનમાં ફેલાઈ ગયો. શુદ્ધ ભગવાન ચીન કે જાપાન થોડા જ મયા દતા ? વિચારનો પ્રચાર તો આત્માથી થાય છે, મોટર કે વિમાનથી નહીં. આત્મા જગી જોડે છે ત્યારે એનો પ્રચાર દુનિયા આખીમાં થાય છે. મારા તમારામાં એટલી શુદ્ધિ આવી જાય તો આપણે બેઠાં બેઠાં દુનિયાને જગાડી શકીએ. પણ આજે એટલી શુદ્ધિ નથી આવી તેથી પગપાળા ફરી ફરીને ભોડોનાં હૃદય સુધી પહોંચવા મર્યાદા છે.

આપોઆપ સંગઠન

ભોલું પૂછે છે કે તમે કોઈ સંસ્થા કે સંગઠન કેમ કરતા નથી ? પણ આ કામ સંગઠનથી થશે ખરું ? ધર્મ-ભાવના છે તે ગઠિ વાળા વાળાને થોડી જ ફેલાય છે ? એ તો હીવાની જેમ જીવન હીવાને પેટાવતી ચાલી જાય છે. મને સત્યનો જાણ કરવામાં જોડાઈ શકા છે. તેટલી સંગઠનમાં નથી. સંગઠનની જરૂર જ નહીં પડે એમ નથી, પણ મનુષ્ય સારો વિચાર જપ્તો ને રટતો જ આવશે જાય તો એનાથી એની મેળે જ જોઈતું પેદા થઈ જાય છે. આ કામ માટે સંગઠનની જરૂર હશે તો પેદા થશે, અને નહીં હોય તો નહીં થાય. હું સંગઠન કરતો તો મારી એક કોંગ્રેસ કમિટી રચાત અને એનો હું પ્રમુખ બનત. એટલે કે હું સંકુચિત બની જાત. પરંતુ મારું કોઈ સંગઠન નથી તેથી તો હું બ્યાપક છું. હું દુનિયાનો એક અંશ છું, અને દુનિયા તથા મારી વચ્ચે કશો ભેદ નથી માનતો. જે ભોડો પોતાના અલગ અલગ વાડા ને ધર માધી બેઠા છે તેમને કહું છું કે જરા તમારા ધરમાં મારી હવાને પ્રવેશવા દો તો તમારું ધર શુદ્ધ થશે.

ધર્મ-કાર્યનું સુદૃઢ

આજે આપણા દેશમાં ધર્મ-કાર્ય કરવાનો અવસર આવ્યો છે. જિંદગીમાં સેવાના કેટલાયે મોઢા આવે છે પણ આપવાનો મોઢો ભાગ્યે જ આવે છે. આપણે ભેળું કરીએ છીએ, પણ આજે સારે નસીબે આપવાનો મોઢો આવ્યો છે. ભગવાને મનુષ્યને હાથ દીધા છે, જનવરને નથી દીધા. હાથ દિયે કર દાન રે । હાથથી સારો કામો પણ થાય ને ખોટા પણ. કોઈક જન્મારે આપણેય ચોપમાં જનવર હયું. પણ ભગવાને આ જન્મારે

આપણને જે હાથ ને જે પગ દીધા જેથી આપણે હાથથી સારું કામો કરીએ, અને પગ પર જીભા થઈને માથું આસમાનનાં જિંચુ રાખી ચિંતન કરી શકીએ. વ્યક્તિના જીવનમાં આપવાનો મોઢો આવતો હોય છે પણ આ તો દેશ આખાનાં જીવનમાં આપવાનો મોઢો આવ્યો છે. આ આપણું મોઢું ભાર્ય છે. આ એક એવા પુણ્યનો અવસર છે જે વારે વારે નહીં આવે.

આવા એક મહાન ધર્મ-કાર્યમાં જેમને ભળવું હોય તેણે ચિત્ત શુદ્ધ કરીને ભળવું જોઈએ. આમાં કોઈ પણ જાતના પક્ષભેદને સ્થાન નથી. આમાં બધા પક્ષોનો સહકાર પ્રાપ્ત થયેલો છે. આ કાર્યમાં કોઈ જાતનો વાદવિવાદ નથી. ધર્મ-કાર્ય નિર્વિવાદ જ હોય. શાસ્ત્રકારો કહી મયા છે કે ધર્મ-કાર્ય 'સર્વેશમ્ અવિરોધેન' સૌના અવિરોધપૂર્વક થવું જોઈએ. ધર્મ-કાર્યને કોઈનો વિરોધ હોતો નથી. હા, એને અધર્મનો વિરોધ હોય છે, ધોર વિરોધ હોય છે, અને એ ટાળ્યો ટળે એવો નથી હોતો. જેમકે રામ-રાવણ યુદ્ધ. રામરાવણયો: કુદ્દમ્ કેવું થયું? આવો સવાલ થયો તો કહ્યું રામરાવણયોરિ-રામ-રાવણ યુદ્ધના જેવું. એટલે કે એના જોડાનું જીતું જડે તેમ નથી. એમાં પછી થોડું આમ કે તેમ એવા ફરકને શું જાણ નથી. અધર્મનો ધુમને ધોર વિરોધ છે.

પ્રુદ્ધતા કિંમિ દાન અપાય છે ત્યારે આપનાસનાં ચિત્તની કિંમતિ થાય છે અને સમાજની પણ કિંમતિ થાય છે. જૂદાનવટ આખા સમાજ સારુ મંડાયો છે. મને આશા છે કે આનાથી આખો સમાજ એકરસ થશે. આપણે જેને સહયોગી સમાજ કહીએ છીએ, જેમાં સૌને સેવા કરવાની પૂરી તક મળે છે, જેમાં સૌને વિકાસની સરખી તક મળે છે એવો સર્વોદય સમાજ, અહિંસક સમાજ, પરસ્પર-સહયોગી સમાજ અને એકરસ સમાજ આપણે રચવો છે. જૂદાનવટ એનો પાયો છે. મામ લોક એટલું સમજે કે જુમિ બધાની છે, કોઈ પોતાને જમિનો માલિક ન સમજે તો સર્વોદયનો પાયો પાકે થશે. ત્યાર પછી ખાદી, નષ્ઠ તાલીમ વગેરે બધું ચાલી શકશે.

ક્રાંતિ અહિંસક જ હોઈ શકે

ક્રાંતિ પહેલાં દિલમાં થાય છે, પછી સમાજમાં. જ્યાં દિલમાં ક્રાંતિ નથી

યતી, ઉપરથી લઘાય છે. અને દિસાથી કાંતિ યાય છે ત્યાં ખરી રીતે કાંતિ યતી જ નથી. કેટલાક મને પૂછે છે અદિસાથી કાંતિ થઈ શકે? આ તો એવો સવાલ છે કે શું પાણીથી તરસ ઊપે? જેમ પાણીથી જ તરસ ઊપે, ખીજા દશાથી નહીં, તેમ અદિસાથી જ કાંતિ થઈ શકે, ખીજા દશા રીતે નહીં. છતાં સમાજમાં એવી વાત હાથી નીકળી છે કે સમાજનું મૂળમાંથી પરિવર્તન દિસાથી જ યાય છે. ખાસ કરીને પશ્ચિમવાળાઓનો એવો ખ્યાલ છે. પરંતુ દિસાથી કદી પણ કાંતિ યતી નથી. એનાથી તો જિલ્લમાંથી ચૂલમાં પડવા જેવી જ સ્થિતિ યાય. સાધનોમાં કાંતિ યાય ત્યાં જ સાચી કાંતિ યાય છે. જ્યાં જૂનાં, જંગલી, પશુસક્રિતાનાં સાધનો વપરાય ત્યાં કાંતિ થી રીતે યવાની હતી? ખોટાં સાધનોથી સાચી દિમત થી રીતે આવે? અસત્યથી સત્ય થી રીતે મળે? પણ ઇતિહાસમાં લોકોએ દિસાના પ્રયોગો કર્યા છે. એકવાર દિસા કરી લઈએ, પછી શાંતિ સ્થપાશે એવું લોકો ધારે છે. પણ શાંતિથી જ શાંતિ સ્થાપી શકાય, દિસાથી નહીં. એકવાર દિસા કરી લઈએ. પછી શાંતિ અને પ્રેમની સ્થાપના થશે એવો જેણે વિચાર કર્યો તેને માટે એમ જ કહેવાય કે એમણે અગ્નિથી ઠંડક કરવા વિચાર કર્યો છે.

સામાજિક કાંતિ થશે જ થશે

ગીતાએ વારંવાર કહ્યું છે કે સમાજશુદ્ધિનું કામ કરવું હશે તો યજ્ઞ-દાન-તપથી જ કરવું પડશે. તેથી બૂદ્ધાનનો આરંભ આજે નહીં પણ પ્રાચીન કાળથી જ થયો છે. મને પૂરી શ્રદ્ધા છે. કે આ જૂમિ યજ્ઞ, દાન અને તપની જૂમિ બનશે. આજે હવે લોકોનાં દિલ પીમળવા માંડ્યાં છે, હું પહેલેથી જ કહેતો આવ્યો છું કે ભગવાન સૌના હૃદયમાં વસે છે. આપણે ફક્ત એનાં ભક્તિ અને આવાહન થી રીતે યાય તે શીખીએ તો ભગવાન પ્રસન્ન થવા બંધાયેલો છે. આ મારી શ્રદ્ધા છે. તેથી જ હું કદી નિરાશ નથી થયો. મારી તપસ્યા દરતાં મને ઝોણું ફળ મળે છે એવું મને કદી નયો લાગ્યું. જલદું મને તો એમ લાગ્યું છે કે વેધારે જ ફળ મળે છે. મરીએ તો પહેલેથી દાન દેતા જ હતા. પણ હવે મરીએતું તપ મરીએ સુધી જ નથી રહ્યું.

એની ભાવના શ્રીમતોને પણ અડવા લાગી છે. વિશ્વ સમગ્ર એક-હૃદય છે એવી શ્રદ્ધાપૂર્વક મેં કામ શરૂ કર્યું હતું. હૃદય જુદાં જુદાં નથી હોતાં. એક જ હૃદયમાં ધડીમાં ઇતિહાસ તો ધડીમાં નિરાશા થાય છે. ધડીમાં ઉદારતા તો ધડીમાં ચિંત્નસાધ, ધડીમાં ક્રાંતિ તો ધડીમાં કોષ આવી જાય છે. આમ પણ પણ હૃદયના ભાવો પલટાતા રહે છે. છતાં પણ માનવ-હૃદય એક છે એના અનુભવ થશે. હિંદુસ્તાનમાં જે રીતે પુણ્ય-સાધનાથી સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત થઈ તે જ રીતે સામાજિક ક્રાંતિ પણ પુણ્ય-સાધનાથી જ થશે.

અકબરપુર, (મિહાર) ૧૫-૪-૧૯૫૩

પહેલાં દિલ સંધાવા દો, પછી જમીન સંધાશે : ૨૧ :

દુનિયાની તમામ સંપત્તિ ભગવાનની છે એ વાત સમજવા જેવી છે. એમાંથી ટેટશીક ભગવાનની બનાવેલી નથી, માણસોએ બનાવેલી છે. એમ કહી શકાય. પણ માણસની ભુદ્ધિ પણ છેવટે તો ભગવાનની જ આપેલી છે. એ અર્થમાં કહી શકાય કે પછી સંપત્તિ ભગવાને પેદા કરી છે. છતાં આપણે માનીએ કે ભુદ્ધિ આપણી છે. અને તેથી આપણે એમ કહીએ છીએ કે ટેટશીક સંપત્તિ ભગવાને ધડેલી છે ને ટેટશીક માણસે; અને આ રીતે સંપત્તિનો વિચાર કરવા બેસીએ ત્યારે એક મૂળભૂત વિચાર સમગ્ર હોવો જોઈએ કે જે પાયાની વસ્તુઓ ભગવાને સર્જી છે તે સૌને સારું છે. એના પર સૌનો અધિકાર છે. આ વિચાર અદીના હોકાને ગળે જાતરે છે. એ સમજાવવા માટેનું તત્ત્વજ્ઞાન નથી તો આપણે રશિયાથી લાગ્યા કે નથી તો ચીનથી લાગ્યા.

આપણે જમીનના માલિક ન થઈ શકીએ

હવા ભગવાનની દીધેલી છે. એના પર એ પાંચ માણસોનો અધિકાર હોય એ ન બને. તેથી જ રીને પાણી પણ સૌને સારું છે અને જમીન પણ એ જ દોટિની વસ્તુ છે. માણસ જમીન પર મહેનત ભરે કરતો હોય. પણ એ એમ દાવો ન કરી શકે કે જમીન મારી બનાવેલી છે. મનુષ્ય એક ચપટી

પણ પેદા કરી શકે તેમ નથી. આપણે તો બધા જમીન છોડીને ચાલતા થનારા છીએ. કંઈક આવે છે ને જાય છે, પણ જમીન તો બધાની ત્યાં રહે છે. આપણે માટીમાંથી પાક્યા અને માટીમાં જ મળી જવાના. છતાં કહેવું કે હું જમીનનો માલિક છું એ વિચાર બંધબેસતો નથી. જૂના જમાનામાં જમીન પુષ્કળ હતી ત્યારે એ કોની પાસે છે તેની કંઈ ગણતરી નહોતી. પણ આજે જમીન થોડી છે ને વસ્તી વધી છે એટલે જે જાતે ખેડતા નથી એવા બે પાંચ માણસોના હાથમાં જમીન હોય, અને જે જાતે ખેડતા હોય, એવા જમીન વગરના હોય, આવી દેહ ને ના-દેહની વાતો થાય અને મનાય એ પણ ખોટું છે. હવા અને પાણી મુક્ત છે તેમ જમીન પણ મુક્ત છે. આપણે જમીનના માલિક કદી ન થઈ શકીએ.

આપણે ભૂમિપતિ ન થઈ શકીએ, ભૂમિપુત્ર જ થઈ શકીએ. વેદોમાં કહ્યું છે : માતા ભૂમિઃ પુત્રોઽહં પૃથિવ્યાઃ. આપણે ભૂમિના પુત્ર હોવાનો દેહ કરી શકીએ, અને તેવી જ રીતે બીજા અસંખ્ય લોકો પણ કરી શકે. જે ખેતી કરવા માંગતો હોય તે ભૂમિપુત્ર છે. આ એક પાયાની વાત સ્વીકારી લો કે ભૂમિ સૌની છે, સૌને સારુ છે અને સેવા સારુ છે. આજે આપણી પાસે જમીન છે તેના આપણે સેવા કરવા પૂરતા નામ માત્રના માલિક છીએ. એના પર આધિકાર હોય તો તે પરમેશ્વરનો જ છે. એ આધિકાર પરમેશ્વર તરફથી મામને મળે છે અને જમીન ગામની થાય છે.

હું છઠ્ઠા લાગની જ માંચણી કરું છું. જેમની પાસે ધણી વધારે જમીન છે તે પોતાને સારુ થોડી રાખીને બાકીની બધી જ જમીન દાનમાં આપી દે. વચેલી શ્રેણીવાળા પાસેથી હું છઠ્ઠો લાગ માંગું છું. અને જે નિલકુલ ગરોબ છે તે તો જે કંઈ આવે તેને હું સુદામાના તાંદુલ સમજી માથે ચડાવીશ. એનાથી એમની સહાનુભૂતિ અને નૈતિક શક્તિ પ્રગટ થાય છે. કોમ્યુનિસ્ટો મોટે ભાગે વધિ લે છે કે મરીબો પાસેથી કેમ લો છો ? હું કહું છું કે આ અહિંસાની પ્રક્રિયા છે. તમને જ્યાં સુધી અહિંસા નહીં સમજાય ત્યાં સુધી આ પણ મળે નહીં જાતરે. મરે તો શીમંતો પાસેથી જ લેવું છે. પણ એમની પાસેથી લેવા સારુ નૈતિક દગાણ જોઈએ. આપણે બધે ને હિંસા ન કરીએ,

પણ અદિસાક દેખાણમાં પણ નહીં માનીએ તો નિષ્ક્રિય બની જઈશું. એવી અદિસાથી કશું નહીં પાડે.

અ. ધાકધમકી નથી, કર્મવિપાક છે

આ એક ધાર્મિક કામ છે. શાસ્ત્ર કહે છે કે 'અદ્યા દેયમ્, અમદ્યા દેયમ્, હિયા દેયમ્, મિયા દેયમ્.' કોઈ શરમતો માર્યો આપતો હોય તો મને વાંધો નથી. બાળક નાશું રખડે છે કારણ એને એમાં શરમ લાગતી નથી. પણ પછી જ્ઞાન આવતું જાય છે તેમ તેમ એને જ્ઞાન થાય છે અને શરમ લાગે છે. એટલે કોઈ શરમ કે લોકલાજથી જ્ઞાન આપશે તોયે કહેવું પડશે કે એ પણ વિચાર સમજ્યો છે માટે આપે છે. એ 'હિયા દેયમ્' થયું. એવી જ રીતે હું કહું છું કે બીજના માર્યા પણ આપી દો. એનો અર્થ એમ નથી કે નહીં આપે તો અમે કતલ કરીશું. આવા ભયથી અપાય એમ હું નથી ધમ્કીતો. પણ કોઈની પધારીમાં સાપ પડ્યો હોય અને હું એને એ ચીંધીને કહું કે તારી પધારીમાં સાપ છે તો જે સાચો ભય છે તે જ એને બતાવ્યો છે, સાચો જ ડર બતાવ્યો છે. માથુસે જે વસ્તુથી બીલું ધટે તેથી બીલું સારું. અને જેનાથી બીલું ન ધટે તેનાથી ન બીલું સારું. બીક એ પણ સારી વસ્તુ છે. કોઈ બીકનો માર્યો બોટું કામ ન કરે તો સારું જ છે.

લોક પૂછે છે જૂઠું બોલશો તો ગુસ્સાન થશે, દિલ્લા કરશો તો ગુસ્સાન થશે, દુનિયામાં વિનાશ થશે એવું સા માટે તમે કહો છો? પણ આ કોઈ ધમકી નથી, વિચાર છે. 'જૂરા કામતું ફળ જૂરું' મળે છે, માટે જૂરું કામ ન કરો 'આ વાત હું સમજતું છું' તો એમાં જે ભય છે તે પણ ધાર્મિક ભય છે, સમાજને એ સમજતું જ નોંધે છે કે જમાનો ઝોળખીને ઉદાર દિલે જ્ઞાન નહીં આપે તો જોખમ છે. એમાં હું બીવડાવતો નથી, એમાં વિચાર જ સમજતું છું. 'જૂગાઈતું ફળ જૂરું' એમ કહેવું એ ભય નથી, એ તો કર્મ-વિપાક અથવા કર્મ-પરિણામ છે. ગરીબોએ તો મને બખ્ખે દેવાયે આપ્યું છે. ભગવાન કેવાં નાટક કરે છે, ને દુનિયાને કેવાં દુઃખો દે છે? એમાં એને શી મજા આવતી હશે તે તો એ જ જાણે. એણે મોટાનાં દિલ નાનાં ધડમાં છે ને નાનાનાં દિલ મોટાં. એનાથી બન્નેને સુશીલ પડે છે. નાનાઓ

મોટા દિલથી વધારે દાન કરી દે છે તો તેનાથી એમને તકલીફ વેડવી પડે છે અને મોટાઓ નાના દિલને લીધે દેના નથી તો પણ એમને તકલીફ વેડવી પડે છે. એમાં ભગવાનને ન જાણે શી મજા આવતી હશે ?

પહેલાં દિલ સંધાવા દો, પછી જમીનના ટુકડા સાંધીશું.

કેટલાંક વળી એમ પણ કહે છે કે તમે ઝુઠા ઝુઠા ભોંયનું દાન લો છો તે જમીનના ટુકડા ટુકડા પડી જશે. પણ આજે દિલોના જે ટુકડા પડી ગયા છે તે તમને ગમે છે ? આજે લોકોનાં દિલ તૂટી રહ્યાં છે, દિલ સંધાઈ જાય તો જમીન તો ચપટી વગાડતામાં સંધાય. એક વાર મરીજને જમીન આપ્યા પછી સદકાર કરવાનું સમજાવ્યું. અંધરું નથી. પણ પહેલેથી જ સદકારની શરત લાદશે તો એને એનો બાર વરતાશે અને એક મેનેજરનો ખપ પડશે. તેથી, જમીનનો માલિક ભગવાન છે એ વાત સમજાવીને આજે તો મારે એને જમીનનો પૂરો અધિકાર આપવો છે. પહેલાં શું જોડવું જોઈએ એ તો અકલની વાત છે. દિલ તૂટેલાં હોય ત્યાં જમીન શી રીતે જોડાવાની છે ? એક બાઈએ મને કહ્યું, “લોકો ‘સદકાર’ કરવા તૈયાર થશે તો જ હું તો જમીન આપીશ.” મેં કહ્યું, “તમે લોકોને ગળે ઉતારો !” પણ પછી એને અનુભવ થયો, “લોકોએ કહી દીધું, ‘એ સદકાર જલદારમાં થયે નથી જોડાવાના.’” આજે આપણે સદકારનાં બીજાં કામો ન કરીએ અને એમના ઉપર જ સદકારની શરત લાદીએ તો આપણે એમના પર અંકુશ રાખવાની યોજના કરવી પડશે. એ લોકો આજે પણ બીધેલાં છે. એ બાઈને મારી વાત મળે બીતરી કે પહેલાં દિલ સંધાવા જોઈએ.

નાના ટુકડામાં વધારે પાકે કે મોટામાં એવો વાદવિવાદ શા સારુ કરો છો ? એ તો અર્થશાસ્ત્રની સામાન્ય જાગત છે. જેવા ટુકડામાં વધારે પાકશે તેવા ટુકડા પાડીશું. દલો જોડવાથી વધારે પાકે છે. નાના ટુકડાઓથી નહીં, મહેનત કરવાથી વધારે પાકે છે એ મારો પોતાનો અનુભવ છે. દુનિયાબરમાં ધણે ઠેકાણે નાના ટુકડામાં વધારે પાકતું હોવાનો અનુભવ થયો છે. મજૂરને આપણે માલિક જનાંવી દઈએ તો ગ્રેમથી ખેતી કરશે અને પાક વધવાનો જ. ધણું અંરું તો ખેતરમાં સારો મોલ જીમેલો દેખાય ત્યાં પૂછીએ છીએ તો સાબળવા

મળે છે કે માલિક ગરીબ છે, ને ત્યાં નખલો મોલ હોય છે ત્યાં પૂછીએ છીએ, તો સાંભળવા મળે છે કે માલિક પૈસાદાર છે, 'એપ્સન્ટી લેન્ડ હોડ' ગેરદાજર જમીનદારની વાત સૌ જાણે છે. તેથી કહું છું કે અર્થશાસ્ત્રના આ નાના નાના સવાલો જિજ્ઞાસુ કરે. આપણું કામ તો પાયાની ક્રાંતિનું કામ છે. એનાથી સમાજનાં મૂલ્યો પૂરેપૂરાં પલટાઈ જશે.

મે બાબુનો આક્ષેપ

દેશમાં કહે છે કે તમારું કામ જોખમકારક છે. એક વાર જમીન માટેની ભૂખ જીધડી તો હિંસાનો કોમ્યુનિસ્ટોનો રસ્તો ખુલ્લો થઈ જશે. પણ મને આત્મા જોખમોનો ભો નથી. 'ન સંશયમ્ અનાસ્ત્ય નરો મંદ્રાણિ પશ્યતિ । સંશયમ્ પુનરાસ્ત્ય યદિ જીવતિ પશ્યતિ ।' જોખમ એકીને સંકળ થશે તો ધણું પામશો. એટલે જોખમ છે તેથી હું છોટો ભાગવાનો નથી. કોઈ કહી એવું કહે કે ચૂનો સળગાવવાથી ધરને આગ લાગવાનું જોખમ છે તેથી ચૂનો જ ન સળગાવવો? ચૂલા વગર રસોઇ થાય જ નહીં, એટલે ખાવા સારુ ચૂલો તો સળગાવવો જ પડશે. માત્ર એટલો ખ્યાલ રાખવો પડશે કે એનાથી ધર ન સળગે. મારા પર બીજો આરોપ એ છે કે હું મરવા બેઠા છું તેમને જીવાડી રહ્યો છું. અને સમાજનું જૂનું માળખું ટકાવી રાખવા તથા ક્રાંતિને રોકવાનું કામ કરું છું. આમ મારા પર બંને બાબુથી આરોપ છે. તેથી મને તો લાગે છે કે હું બેની વચ્ચે સલામત છું અને મારું કામ બરાબર થઈ રહ્યું છે.

નવાદા, ૧૧-૪-૧૯૫૩

માળા ને કલગીની સંસ્કૃતિ

: ૨૨ :

(ગામવેડોએ આપેલી કૂલની માળા સામે દષ્ટિ રાખીને)

હિંદુસ્તાનની આ એક ખાસિયત છે કે જુદાં જુદાં કૂલ છે એ જાણે એક માળામાં પરોખ્યા છે. દરેક કૂલની પોતાની આગવી એવી એક ખાસિયત છે, પણ જાણે એક દોરે પરોખ્યા છે. બીજા દેશોમાં કલગી (ગુલદસ્તા) બનાવે છે એમાં કૂલોની સ્વતંત્રતા નથી જળવાતી. એવી જ રીતે એ

સમાજમાં સંગઠનની જે પ્રક્રિયા ચાલી તેમાં વ્યક્તિની કોઈ દીમત નથી. પણ હિંદુસ્તાનની સંસ્કૃતિમાં વ્યક્તિત્વ મૂલ્ય છે, અને છતાં બધાને એક દોરે પોરોવા છે. આપણને ગણિતની સમતા નથી ખપતી, આપણને તો આધ્યાત્મિક સમતા ખપે છે. સૌ સૌ પર સમાન પ્રેમ રાખે એવી આપણી ઇચ્છા છે. ભગવાને અનંત બેદો કર્યા છે. ‘સા રે મ મ પ ધ ની’ આ સાત સ્વરો હોય છે ત્યારે સંગીત બને છે. ‘સ સ સ’ એક જ સ્વર ચાલે તો સંગીત નથી થતું. પણ સંગીતમાં સાતે સ્વર સંવાદી હોય છે, એક બીજાના વિરોધી નથી હોતા, અને ત્યારે જ સંગીત બને છે. આપણી ઇચ્છા એવી છે કે દરેક વ્યક્તિને પૂરી સ્વતંત્રતા રહે અને છતાં આખો સમાજ એક ધાગે પોરોવાઈને સંગીત જેવો સુસંવાદી બને.

આજે તો ડેટલાઈક બાળકોને ખૂબ જ શિક્ષણ મળે છે અને ડેટલાઈકને મન કાળા બધર ભેંસ બરાબર રહી જાય છે. એમ પણ કહેવાય છે કે અમુક જાતિઓને શિક્ષણ જ ન મળતું જોઈએ. પણ એ બરાબર નથી. સૌને સરખી તક અને સરખું શિક્ષણ મળવું જોઈએ. પછી જેનામાં વધારે યોગ્યતા હશે તે આગળ વધશે. પણ આજે તો આપણે સરખી તક આપતા જ નથી અને છપ્પથી કઠીએ છીએ કે ફાણી જાતિમાં ગુણ જ નથી. દરેકને ગુણ પ્રગટ કરવાની તક મળવી જોઈએ. ત્યારે જ સમાજને એની શક્તિનો લાભ મળશે. આજે જો લાભ નથી મળતો. એક માણસ બધાને ઘેટાંની જેમ દાકે, એક માણસ બધાની સારસંભાળ રાખે એ એક જોખમકારક વ્યવસ્થા છે. એવી વ્યવસ્થા દબે નહીં ચાલે.

આખો સમાજ આગળ ધપી રહ્યો હોય ત્યારે બધાને ઘેટાં સમજીને એક જ વ્યક્તિને બધી વ્યવસ્થા સંભાળવા સોંપીએ તો એ સમાજ ટકી નહીં રહે. અંગ્રેજો અહીં આવ્યા ત્યારે મોટાં મોટાં વઢાણો નહોતા. આટલે દૂરથી એ લોકોનાં વઢાણોમાં જેસીને આવ્યા હતા. પણ એ લોકોએ આખું હિંદુસ્તાન હાથે કારણ કે અહીંની પ્રજાની વ્યવસ્થા એ પાંચ માણસો કરતા હતા. આમજનતાને પોતાની વ્યવસ્થા કરતાં આવડતું જ નહોતું. એટલે એ બે પાંચ વહીવટદારોને અંગ્રેજોએ દરાવ્યા એટલે દેશ

આખો હારી ગયો. અગ્રિને અહીંની આમજનતા સાથે ક્યારેય લડ્યા નહોતા. એ લોકો ફક્ત રાજ-મહારાજનો અને વેપારીઓ સાથે લડ્યા હતા. હવે આજે પણ આપણે આમજનતાને આમજ નહીં આવવા દઈશું તો આપણી સ્વતંત્રતા ટકશે એની કશી ખાતરી નથી. માટે દરેકને વિકાસની પૂરી તક મળવી જોઈએ.

સૌને ખાવા પીવા મળે એ વાતની મને એટલી નથી પડી જેટલી દરેકને વિકાસ કરવાની તક મળે એ વાતની પડી છે. પેટ ભરવા તો જોઈએ જ, પણ એથી વધારે મહત્ત્વ હું વિકાસને આપું છું. હું ઇચ્છું છું કે દેશને મનુરોની અક્ષતનો લાભ મળવો જોઈએ. કેટલાકે દલીલ કરે છે કે એમને જમીન આપવાથી ઉત્પન્ન થશે. આ ધોરી પેદાશ મારે મનુર છે કારણ કે એમાં એની અક્ષતનો ઉપયોગ થાય છે. મારે એટલા સારુ દરેકને જમીન આપવી છે કે જેથી એનો પૂરો વિકાસ થાય અને દેશને એની શક્તિનો લાભ મળે.

પકરી બરવાં, ૨૧-૪-૧૯૫૭

ધર્મનું સામાજિકરણ

: ૨૩ :

કોઈ દેશ સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે એની સ્વનાતમક કામની શરૂઆત થાય છે. સ્વતંત્રતા નથી હોતી ત્યાં સુધી દેશનો કોઈ ધર્મ જ હોતો નથી. ધર્મ સ્વતંત્ર માટે હોય છે. આપણા શાસ્ત્રકારો પણ 'આમ કરો અને આમ ન કરો' એવી આજ્ઞા, જે પાળવાને સ્વતંત્ર હોય તેવાને જ આપે છે. જે ગુલામ છે, જે પોતાની મરજી પ્રમાણે બધું ચા જૂરું નથી કરી શકેતો એવાં પરાધીન મનુષ્ય માટે શાસ્ત્રકારો નથી તો કોઈ આજ્ઞા આપતા કે નથી તો કોઈ ધર્મ જતાવના. દેશ સ્વતંત્ર નહોતો ત્યાં સુધી ધર્મનું આચરણ થઈ શકતું નહોતું. તેથી પહેલું પગલું દેશને સ્વતંત્ર બનાવવાનું હતું. સ્વતંત્રતા નહોતી મળી ત્યાં સુધી એ મેજવવા સિવાય ખીજું કોઈ કામ થઈ શકતું નહોતું. પણ સ્વતંત્રતા મળી એટલે સમાજ-સેવાના ધર્મનો આરંભ થયો. ગરીબોની જૂથ ભાગવાના ધર્મનો આરંભ થયો. હવે ગામની સેવા

કરવી છે, મામની સંપત્તિ વધારવી છે, મામમાં બાધચારો, ન્યાય અને સમતા લાવવાં છે, મામને સુખી ને સ્વસ્થ બનાવવું છે.

આ ભોગનું ટાણું નથી

પણ અહીં તો સ્વરાજ આપ્યું ત્યારથી ધણાખરા લોકો એમ જ સમજવા મંડ્યા છે કે હવે ભોગવવાનો વારો આવ્યો છે. એક મોટો દફલો હાથ આવ્યો છે તે બધામાં હવે હોડ બહાય છે કે કોણ કેટલું ભોગવે છે, ને કોણ કેટલી સત્તા મેળવે છે. પણ કર્તવ્ય પૂર્ણ થઈ ગયાં અને હવે ભોગવવાનો વારો આવ્યો છે એ માન્યતા જ ખોટી છે. ભોગની સરખાત એટલે શક્તિના ક્ષયની સરખાત. શક્તિના ક્ષયની સરખાત પણ કરવી જ હોય તો એક વાર સક્રિય સોળે આની ખીલવા દીધા બાદ કરો. પૂર્ણ ચંદ્ર થયા પછી એનો ક્ષય થાય તો એ શોભે પણ ખરો. પણ હજી તો મોડ અમાસ મઈ ત્યાં લાગશે ક્ષય કેવો ! અંગ્રેજોએ એક દેવાગિયા પેઢી આપણને સોંપી છે. એમણે આપણને છેક બિખારી કરી મેલ્યા છે. તલભાંધી તેલ નીકળવું અશક્ય હતું ત્યારે જ એમણે આપણને છોડ્યા છે.

આપણી પ્રાચીન શામ-રચના.

અંગ્રેજોએ આપ્યા પછી અહીંની જૂની સંસ્કૃતિ ભાંગી પડી. પહેલાં અહીં મામજાઓ હતી, પંચાયતોનું રાજ ચાલતું. મામની પેદાશ, મામનું શિક્ષણ, મામનું રક્ષણ વગેરે મહત્વનો કારભાર મામની પંચાયત જ સંભાળતી. પંચાયત એટલે પ્રાચીન જાતવાળા ભેમા મળીને કામ કરતા. એ એક પ્રકારની સામુદાયિક ચોજના હતી. બધી જમીન પંચાયતની હતી. ખેડૂતને ખેડવા બદલ ભાગ અપાતો. તેવી જ રીતે ધોખી, વાળંદ વગેરેને પણ ભાગ અપાતો. આમ આખું મામ એક ઘરની જેમ રહેતું અને પંચાયતનું રાજ ચાલતું. આને જ ખરું સ્વરાજ કહે છે. અંગ્રેજોએ આવવાથી આ બ્યવસ્થા ભાંગી પડી ને. પૈસાનું રાજ જામ્યું. ભાગવાનથીયે અદકી પૂજા પૈસાની થવા મંડી. પણ પૈસાનો કસો દોમત નથી. પૈસો તો લફગો છે, એના હાથમાં આપણો બધા કારભાર સોંપી આપણે આપણું સત્યાનાશ વાળ્યું. ખરે, પૈસો તો નાસિકના છાપખાનામાં પાકે છે. એનું કાઈ સ્થિર

મુલ્ય નથી. તેથી સૌ કોઈ બને તેટલાં વધારેમાં વધારે પૈસા ભેગા કરવી મળે છે જેથી છોકરા-ગર્ભિણી કામ લાગે. પૈસા પર ભરોસો મૂકી શકાતો નથી તેથી બને તેટલા પૈસા વધારે ભેગા કરવાની ઇચ્છા પેલાં થઈ.

પણ જૂના જમાનામાં એવું નહોતું. એ વખતમાં કોઈને તેલની જરૂરત પડતી તો એ તલ લઈને પાંચી પાસે જતો ને કહેતો અને તલ પીલી આપ ને તું ખોળ લઈ લે. ત્યારે પૈસાનો સવાલ જ નહોતો. એક કોડીનોય દિસાબ નહોતો મંગાતો. બધા દરિયાવ દિલનાં હતાં. વાળંદ, ધોળી વગેરે તમામ વર્ષાકર ખેડૂતનાં કામો કરતા. કોઈ દિસાબ નહોતો મારતો કે વર્ષમાં કોણે કેટલું કામ થયું. નકામું નકામું કામ તો કોઈ કરાવતું જ નહીં. અને બધાંએ સ્વીકારી લીધેલું કે પાકતો અમુક ભાગ એને મળશે જ. એણે પાકતું તો એણે ભાગે આવતું, એટલે કે દુઃખ વહેંચાઈ જતું. અને વધારે પાકતું તો સૌને ફાળે વધારે આવતું, એટલે કે સુખ વધી જતું. પણ આજે તો કોઈ દુઃખી છે તો એ એકલો એકલો દુઃખ ભોગવે છે. એણે દુઃખ એ સમાજનું દુઃખ નથી થતું. તેવી જ રીતે કોઈ સુખી થાય છે તો એકલો જ સુખ માણે છે, સમાજ એ સુખ નથી અનુભવતો. જે સમાજમાં વ્યક્તિનાં સુખદુઃખે સમાજ સુખી યા દુઃખી નથી થતો તે સમાજ-રચના જ નથી. ત્યાં સમાજ-રચના ભાંગી પડી છે એમ જ કહેવું પડશે. અંગ્રિજો મયા બાદ બહોં એવું જ થયું.

મૂર્તિનીઃ પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કરીએ

આ પરથી જોશો કે આપણને કોઈ મોટો દસ્તો મળ્યો નથી, પણ કમર કસીને પુરુષાર્થ કરવાની તક મળી છે. હવે આપણે ફાવે તેવી રચના કરી શકીએ. સ્વરાજ્ય પહેલાં ફાવે તેવી રચના કરી શકીએ તેમ નહોતાં કારણ કે પરદેશી સરકાર એમાં પથરા ફેંકતી હતી. હવે જ કામ કરવાનો મોટો મળ્યો છે, તેથી જ હું યુવાનેને કહું છું કે આમળ આવો. પરદાઓનાં આયર્ષા તો અંગ્રિજોને કાઢવામાં ધસાર્યા; હવે આજે તમારા હાથમાં નવી રચના કરવાનું આવ્યું છે. તમે તમને ફાવે તેવી મૂર્તિ ધડો. તમારી ટળા દેખાડવાની તક તમને મળી છે, જે ધરડાંને નહોતી મળી. એ લોકોની

જાધી જ સ્થિતિ દેશને માથે બાર હતો તે કાઢવામાં ખરચાઇ. પણ આજે તમને એવી સારી તક મળી છે કે તમે પોતાની કમ્પ્લા પ્રમાણે સમાજને ધરી શકો છો. આજે તમે મૂર્તિ ધરીને એની પ્રાણ-પ્રતિષ્ઠા કરી શકો. એ દિવસોમાં તો મંદિર જ આપણા હાથમાં નહોતું, આજે હવે એ હાથમાં આપ્યું છે. હવે એમાં મૂર્તિ સ્થાપવાની છે.

હજી આપણને પૂરી સ્વતંત્રતા નથી મળી, ફક્ત રાજકીય સત્તા જ હાથમાં આવી છે. ખરી રીતે તો ગામેગામ સ્વતંત્રતા પહોંચી જોઇએ. આઝાદીની ખુમારી ને ગરમી ગામેગામમાં જણાવી જોઇએ. એવું તો નથી બનતું કે સુર્યોદય થયો તે ઠેવળ દિલ્હી કે પટણામાં થયો અને ગામડાવાળાઓએ ખાલી સાંજભરું જ કે ત્યાં સુર્યોદય થયો છે. સરજ જોએ તો ત્યારે એકે, એક ગામે એનો પ્રકાશ ફેલાઈ જાય છે. તેવી જ રીતે સ્વરાજ્યનો પ્રકાશ ગામે-ગામ ફેલાવો પડે. પણ એમ તો, ન બન્યું. ખાલી મંદિર એટલે કે ખાલી મકાન હાથમાં આપ્યું. એટલા માત્રથી સ્થિતિનો આરભ નથી થતો. એટલે જુવાનોને ભાગ કામ આપ્યું છે-મૂર્તિ ધડવાનું; પણ એની સ્થાપના કરે, એની પૂજા કરે, નેવેઈ ચઢાવે અને ત્યારબાદ ભોગ ભોગવે, અને એ ભોગ પણ ભોગવવાની વાસનાથી ભોગવશે તો રાષ્ટ્રનો ક્ષય થશે. એને પરમેશ્વરનો પ્રસાદ સમજીને ભોગવશે તો પૂજા ચાલુ રહેશે; નહીં તો શક્તિ ક્ષીણ થઈ જશે પણ આજે તો ભોગનો સવાલ જ નથી. હજી તો મૂર્તિની સ્થાપના અને પૂજા કરવાની બાકી છે. જુવાનોને એક મોટી તક મળી છે. મેં ગયામાં જુમિનો સવાલ ઉઠેલવા માટે જે પ્રતિજ્ઞા લીધી છે તેને પાર પાડ્યા વગર જ પીણું નહીં એવો સંકલ્પ કરનારા હજાર જુવાનો મારે જોઇએ છે. હું એમને કહીશ કે આપણે મૂર્તિ ઠેવી ધડવી છે તે જમને લોહાને સમજાવો. એ માટે પહેલાં જમીનની વહેંચણી કરવી પડશે. પછી નવેસરથી ગ્રામોદ્યોગ શરૂ કરવા પડશે. આ જમાનામાં ટકી શકે એવી રીતો અપનાવવી પડશે. નવા ધર્મની સ્થાપના કરવી પડશે, આભડઠવાળો જૂનો ધર્મ નહીં ચાલે. ઝાકુળમાં ભગવાન ધરતું માખણ જપાને વહેંચીને જપા સાથે પ્રેમથી ખાતા અને હળામળીને રહેતા 'હતા તેવું' હવે કરવું પડશે.

નારાયણધર્મની સ્થાપના

‘સમાજની સેવા કરીને પરમેશ્વરનો પ્રસાદ પામ્યો છું’, એ ખામતે હું ફરી સમાજની સેવામાં લાગીશ કારણ કે શરીર સેવા મારે માટે છે’, આવી જાવનાથી સૌ મોભ કરે એમ હું ઇચ્છું છું. મશીનમાં તેલ પૂરવું જરૂરી છે, એ કંઈ શોખ નથી. એમ પણ નથી કે લાવ, આજે મશીનમાં તેલને ડેકાણું અતર પૂરું. તેવી જ રીતે શરીરને પણ જે અને જેટલું જરૂરી હોય એટલું જ એને આપવું જોઈએ. એમાં એને ખવડાવવાનો શોખ ન થવો જોઈએ. મશીનને જેમ જેવું અને જેટલું તેલ જરૂરી હોય છે તેવું અને તેટલું જ તેલ આપીએ છીએ તેવું જ શરીર સાથે પણ કરવું જોઈએ. ડાકને શોખ હોય તો તે સત્તર કાંતવાનો હોય, ચરખામાં તેલ પૂર પૂર કરવાનો નહીં. કાંતણની જેમ ધર્મ-કાર્યનો એટલે કે સેવાનો શોખ રાખવો, તેલ પૂરવાનો એટલે કે ખાવાનો શોખ ન રાખવો. આવી દૃષ્ટિથી કામ કરીશું તો, બધા ભેદો ખતમ થઈ જશે. સળરી બીલડીનાં એંઠાં માર ભગવાને ખાધા કારણ કે એનો પ્રેમ હતો. પ્રેમ એક મહાન ધર્મ છે. આમાં બધા ધર્મો સમાય છે. સૂર્યનો પ્રકાશ ફેલાય છે કે તારાઓ ગુમ થઈ જાય છે. તેવી જ રીતે પ્રેમ-ધર્મની સામે બીજા ધર્મો ફીણ થઈ જાય છે. આજે આપણે એ જ પ્રેમ-ધર્મ લાવવો છે. સમાજ દેવ છે અને વ્યક્તિએ એની પૂજા કરવાની છે. નારાયણની પૂજા કરવા સારુ આ નર-દેહ મળ્યો છે. નારાયણ એટલે નરનો સમુદાય. નારાયણની સેવાને તમે બકિતમાર્ગ કહો કે ગમે તે કહો, હું તો એને નારાયણ-ધર્મ જાણવા લાગવત-ધર્મ જ કહીશ. મારે એ જ ધર્મ ફેલાવવો છે. મારું-તારું, મારી મિલકત-તારી મિલકત એ ભેદો મારે મિટાવવા છે.

બકિત-માર્ગ સહેલો શી રીતે ?

આજ સુધી બકિતો કહેતા આવ્યા છે કે ભેદ છોડો. પણ આપણે એમ માન્યું કે એ તો પરમ બકિતો માટે છે. પણ આ અભેદનો ધર્મ ફક્ત મહાત્માઓ પૂરનો જ છે એમ માનવું જીવનરહસ્ય છે, એ તો બધા સારુ જ છે. આપણે બધા આવાર મહાત્માઓને બળાવ્યા ત્યાં જ આપણે મારે આપ

ખાધી. સ્થિતપ્રજ્ઞનાં લક્ષણો રાજ રાગોડીએ હીએ, પણ કહીએ હીએ કે એ આદર્શ તો મહાત્માઓ માટે છે, આપણે માટે નથી. માન અપમાનને સરખા ગણવા એમ આપણે રાજ માધ્યે હીએ તે મહાત્માઓ સાડુ છે એમ માનવાનો અર્થ તો એવો થયો કે જે સાડું તત્ત્વ છે, ધર્મનું જે રહસ્ય છે, ધર્મનું જે માખણ છે તે બધું આપણે લાકતોને ચઢાવી દીધું, અને માની લીધું કે એમનાં દર્શન માત્રથી આપણે મુક્ત થઈ બધું. સજ્જનોનાં દર્શનમાં એક શક્તિ છે, પણ જેને એ શક્તિનાં દર્શન યુગે તેનું જીવન પલટાવું જોઈએ. ત્યારે સાડું દર્શન યુગ ગણાય.

એક હોકરાને એની મા જુએ અને બીજો ઠોઠ રસ્તાનો ચાલનાર જુએ, પણ માના જેવામાં સાડું દર્શન છે કારણ કે એને જોતાં જ માના મનમાં પ્રેમ જાગરાય છે. માત્ર આ ડોળાથી દેખવું એને દર્શન નથી કહેતા, હૃદયથી થાય તે દર્શન કહેવાય. એવાં દર્શનથી આંખમાં આંસુ જાગરાય છે, દેખું પ્રેમથી જાગરાય છે અને હૃદય-પરિવર્તન થાય છે એવી જ રીતે ભગવાનનું નામ જપવું એ સાડું છે, પણ કેવળ જીભથી નામ રટવું સાડું નથી. નામ તો હૃદયથી લેવાવું જોઈએ. હનુમાનનાં હૃદયમાંથી સતત રામનામનો હ્રદયાર થતો હતો અને અનુનનાં હૃદયમાં કૃષ્ણ ભગવાનનો. એકવાર અનુન બિંધતો હતો ત્યારે વ્યાસ ભગવાન ત્યાં ગયા. એમને કાને 'શ્રીકૃષ્ણ શ્રીકૃષ્ણ' સંભળાયું. એમને થયું કે અનુન તો બિંધે છે ત્યારે આ જપ કેણ કરવું હશે? અને ત્યારે એને ખમર પડી કે અનુનના હૃદયમાંથી ભગવાને આવતો હતો. દર્શન અને નામસ્મરણ એવાં સાધન છે કે એનાથી જીવન પલટાઈ જાય છે.

ભક્તિ એક એવું સહેલું સાધન છે. એમાં જપ, તપ, કર્મ-કથું કરવાની જરૂર નથી રહેતી. તેથી જ ભક્તિમાર્ગ સહેલો મનાય છે. આવા ભક્તિમાર્ગે કામ કરવાની જરૂર છે, શરત એટલી કે હૃદયમાં ભક્તિ હોવી જોઈએ. એકાદ મામૂલી જ્ઞાનનો સંકેતરી પણ એક વર્ષના કામનો લેવાલ પચાસ પાનાં ભરીને રજૂ કરતો હોય છે. પણ કોઈ માને પૂછીએ કે તે તારા બાળક સાડુ આ એક વર્ષ દરમિયાન શું શું કર્યું? તો કહેશે, "કથું નહીં." કારણ, એના

હેયામાં એ આનંદ પામતી હોય છે; એ અંદરખાનેથી સમાધાન પામીને કામ કરતી હોય છે એટલે એને એના દિસાખ રાખવો પડતો નથી. ઠાઠને પૂઝીએ કે વર્ષ દરમ્યાન તેં કેટલું દૂધ પીધું ને કેટલી ખાંક ખાધી તેા દિસાખ નહીં આપો શકે. કારણ જ્યાં આનંદ ત્યાં સ્વાભાવિક પ્રેમ થાય છે, અને ત્યાં દિસાખ નથી રખાતો. રામનામનો જપ કરવો હોય તો તે પણ 'સાંત સાંત વે રામ કહો' એમ કરવો જોઈએ પણ દિસાખ રાખી રાખીને જપ કરશે તો નામાના કે અણિતના ભક્ત બનશે, રામના નહીં. જપ, તપ, કર્મ વગેરે ભક્તિપૂર્વક થાય તો એનું જાને નથી રહેતું, કારણ કે એમાં કશું જોર પડતું નથી. તેથી એ ખૂબ જ સહેલો માર્ગ છે. મારે સમાજમાં ભક્તિ-માર્ગ ચલાવવો છે.

સ્વરાજ્ય નહોતું મળ્યું ત્યાં સુધી આપણે અધર્મનું નહીં પણ નાના નાના ધર્મોનું પાલન કર્યું હતું. પણ હવે મારે લોકોમાં મહાન-ધર્મ ફેલાવવો છે. 'રામ હી કેવલ પ્રેમ-પિયારા, જાન લેહુ જો જાન નિહારા।' - તુલસીદાસજી કહે છે કે રામને કેવળ પ્રેમ વહાલો છે. પ્રેમ-ધર્મ ફેલાશે તો સતત કામ કરવા છતાં થાક નહીં જણાય. જમીનની વહેંચણી એ તો એક માગૂલી કામ છે. એ તો આરંભ માત્ર છે, આપણે તો એક નવા ધર્મની સ્થાપના કરવાની છે. નવો એટલે પ્રાચીન કાળના લોકોને સમજ્યો જ નહોતો એવો ધર્મ નહીં, એટલું જ કે બધા પાસે એ ધર્મનું આચરણ નહોતા કરાવી શક્યા. હું ઇચ્છું છું કે બધા એ ધર્મનું પાલન કરે.

હિંદુસ્તાનમાં કેટલાક માણસો વધી વધીને પહાડ જેટલા જગ્યા થઈ ગયા તો કેટલાક જોય સરસા નીચા જ રહ્યા. હું ઇચ્છું છું કે આ પહાડ ને મેદાન એવો ભેદ ન રહે. જે ઉત્તમ ધર્મ હોય તે સમાજમાં ફેલાઈ જાય. એનું સામાજિકરણ થાય. પ્રેમ, ત્યાગ, વૈરાગ્ય વગેરે એ પાંચ માણસોનો ઇન્જરો ન ગણાય, બધાને મળે. ભગવાન કૃષ્ણે ગોકુળમાં આનંદ વરસાવ્યો હતો તેમ હું ગામેગામ વરસાવવા માંડું છું. શ્રીકૃષ્ણે ગોકુળમાં સ્થાપી હતી તેવી એકતા મારે ગામેગામ સ્થાપવી છે. આજ સુધી તો આપણે માત્ર ગોકુળના આનંદના ગીત ગાતાં રહ્યાં છીએ. આમ જપમાં અને રત્નમાં કંઈક રક્તિ તો છે; આપણે એને આદર્શ તરીકે નજર સામે રાખીએ એ પણ સારી વાત

છે. પણ હવે એવો સમય આવ્યો છે કે જ્યારે આખા સમાજમાં મારે એ ધર્મ ફેલાવવો છે. મારે તમામને ધર્મનિષ્ઠ બનાવવા છે.

આજે હિંદુ કહેવડાવનારા કરોડો લોક છે તેમ મુસલમાન-ઈસ્લામ ધર્મી પણ કરોડો છે. પણ જ્યાં કહેવડાવનારા-નામના છે, કામનું ડાંધ નથી. હું ધન્યું છું કે માત્ર નામના ન હોય, કામના હોય. આપણે બોલવામાં તો અદ્વૈતની ભાષા વાપરીએ છીએ. કેવળ માનવ નહીં, તમામ પશુ-સપ્તિ અને વનરપતિ-સપ્તિ પણ એક છે એવી વાતો મંડીશું, પણ વહેવારમાં કિલ સાંકડાં યઈ જશે અને હાથમાં નાના નાના વિભાગ પાડીશું. તો આચાર અને વિચારમાં અંતર ન હોવું જોઈએ. આપણે જેમ જમીન સોની કરવી છે તેમ ધર્મ પણ સોનો કરવો છે. ‘પરદુઃલેન દુઃલિતાઃ વિરલાઃ-પરદુઃખે દુઃખી યાય એવાં વિરલા જ હોય છે એવું કહેવાયું છે, પણ એ બરાબર નથી. કહેવું તો એમ જોઈએ કે પરદુઃખે દુઃખી થવું એ માનવનું લક્ષણ છે; પારકે દુઃખે દુઃખી ન થાય એવો કંઈક કાળજનો માણસ મળવો અધરા છે. કવિઓ ગાય કે મનુષ્યો પ્રેમમય દિલના છે એમ કું છું છું.

ધર્મની વહેંચણી

મારે ધર્મને મઠ કે મંદિરમાં પુરાયેલો રાખવો નથી, અને નથી તો એ સ્થિતપ્રજ્ઞને બળાવવો. મારે એ સમાજમાં લાવવો છે. સંપત્તિ વિષે પણ પહેલાં એવું હતું કે કેટલાકે દનાં માળાપ ને કેટલાકે હતાં બાળકો. માળાપને મન હતું કે બાળકોની રેખબાળ રાખવી ને હાંડેલાં એ આપણું કર્તવ્ય છે. પણ આજે એવું નથી રહ્યું. હવે બાળકો પોતાની સંજાળ લઈ શકે એવાં યઈ મયાં છે. તેથી માળાપે બાળકોની પોતે સંજાળ લઈ શકે એવાં હોવાનો અહંકાર છોડવો જોઈએ. મારે જમીનની વહેંચણી કરવી છે, સંપત્તિની વહેંચણી કરવી છે, અકલ તો ભગવાને વહેંચી રાખી જ છે, હવે મારે ધર્મની પણ વહેંચણી કરવી છે. આજ સુધી આપણે ધર્મ શું તે સાચાકારને પૂછવું પડ્યું ને પોથીઓમાં એવું પડ્યું. પણ શું ઠાઈ મા ઠાઈ સાચાકારને પૂછવા જાય છે યા મનુસ્મૃતિનાં પાનાં ઉથલાવવા બેસે છે કે બાળકને ધવડાવવું એ મારો ધર્મ છે કે નહીં ? એ ધર્મની તો એને

તદ્વન સ્વાભાવિક રીતે ખચર પડે છે. પ્રેમ, દયા વગેરે ધર્મ એ જ રીતે સ્વાભાવિક જ સ્ફુરવા જોઈએ. કોઈ ગીતા કે મનુસ્મૃતિ એ માટે ઉપલાવવાની જરૂર ન પડવી જોઈએ.

રામરાજ્ય હેયામાં જાગશે

મારે રામરાજ્ય સ્થાપનું છે. પણ રામરાજ્યમાં હવે શું ? ત્યાં રાજ્ય રામ હતા, પ્રજા રામ હતી, બધા જ રામ હતા, રામ છાઠીને પીનું કશું હતું જ નહીં. હનુમાન લંકા જઈ આવ્યા ત્યારે એમને કોઈકે કહ્યું કે તમે મેં હું પરકમ કહ્યું. તો એમણે કહ્યું કે 'પરકમ મારું નથી, રામનું છે.' રાવણને પણ એમણે કહ્યું હતું કે 'હું તો રામજનોનું પ્રત્યેક સેવક છું, મારા જેવા તો ત્યાં લાખો પડ્યા છે.' આમ રામરાજ્યમાં જે કંઈ થતું તે રામના નામે થતું. દરેકના દિલમાં સત્યાઈ, પ્રેમ અને સત્યનિષ્ઠા બધી હશે તો રામરાજ્ય આવશે.

કેટલાક કહે છે કે ગાંધીજી પછી અમે એમના ક્રિષ્ણને સત્તા સોંપી છતાં રામરાજ્ય ન આવ્યું. પણ રામરાજ્ય તે શું ઉપરથી પડવાનું છે ? કે કોઈ દિલ્લીથી પારસલ મોકલવાનું છે ? રામરાજ્ય તો હૃદયમાં જાગશે. સ્વરાજ મળ્યા પછી તમે કેટલો દુઃખ છોડ્યો, કેટલા કામ કોષ છોડ્યો તે જરા હૃદયની અંદર ફેંકેલી જુઓ. ન છોડ્યા હોય તો તમે પહેલાંના જેવા પતથરનાં પતથર જ રહ્યા છો, પછી રામરાજ્ય ચાલું આવે ? આંખે આવણને સીને એક સરસ તક મળી છે. 'ગાંવ ગાંવ જલ દોહ અનંદા !' ગામે ગામ આનંદ આનંદ-બાળવો છે. મારે રાત્રી સરતનાં દર્શન નથી કરતાં. કોઈ કહેતાં કોઈ ન કહે કે હું દુઃખી છું. કોઈ મને આવીને કહેશે કે હું દુઃખી છું તો હું કહીશ છું નહીં, હું દુઃખી છું. આમ એનું દુઃખ ફેરવા લાગશે જ હું અંપલાવીશ તો દુઃખ જોવાયે નહીં મળે.

સમાજમાં બકિત નથી રહેતી ત્યારે દુઃખના દર્શન ચાલે છે. આખા સમાજમાં ઉત્પાદન ઘટે ચા વધે, બકિત હશે તો સુખ હશે. આપણે ખીજને દુઃખે દુઃખી થતાં હોઈશું તો ઉત્પાદન ઓછું હશે તોયે સુખી જ હોઈશું. કૂવામાંથી ડોલ-જારીને પાણી કાઢે તોયે કૂવામાં ખાડો નથી પડતો; કારણ,

જ્યાં ટીપાં જે ખાડો પૂરવા ધસી જાય છે. જે ટીપાંઓમાં જેટલો રતેલ હોય છે કે આખો સપાટી નીચી જાય છે પણ ખાડો પડતો નથી. પણ પથિના દગલામાંથી શેર જેટલા ધર્મ કાઢી લેો તો ખાડો પડી જશે. જે ચાર ધર્મ-મહાત્મા ખાડો પૂરવા ફૂંદો પડશે, પણ જેટલાથી ખાડો નહીં પુરાય. આજના સમાજની જે જ હાલત છે સમાજના દુઃખનો ખાડો પૂરી દેવા જે ચાર મહાત્મા ફૂંદો પડે તેથી ખાડો પુરાતો નથી. જે મહાત્માઓએ તો પોતાની ફરજ જાણવી, પણ ખાડો તો જેમનો તેમ જ રહ્યો. આ પરથી સાફ દેખાય છે કે જે ચાર મહાત્માઓથી ખાડો નથી પુરાતો પણ જ્યારે તમામ લોક પાણીનાં ટીપાંઓની જેમ ખાડો પૂરવા ધસી જશે ત્યારે ખખરે નહીં પડે કે ત્યાં કોઈ દહાડો ખાડો પડ્યો હતો કે નહીં. તેથી આપણે બીજાનાં દુઃખે દુઃખી થતા ચીખીશું ત્યારે સમાજનું ઉત્પાદન વધારે હશે યા ઓછું તોયે કોઈ દુઃખી નહીં હોય. અમેરિકા કેટલો સમૃદ્ધ દેશ છે? છતાં ત્યાં દુઃખ નથી જેમ નથી. કારણ, ત્યાં કોઈને એકબીજાની પડી નથી. માટે સુખ દુઃખ ઉત્પાદન પર આધાર રાખતાં નથી. એકના દુઃખમાં આખો સમાજ ભાગ પડાવવા દોડશે ત્યારે સમાજમાં દુઃખ રહેશે જ નહીં.

પ્રકરણ બેરવાં, ૨૧-૪-૧૯૫૩

ગરીબો પાસેથી દાન શા સારુ ?

: ૨૪ :

જાને મને કેટલાક કોમ્યુનિસ્ટ લાઇઓએ કેટલાક સર્વાલ પૂછ્યા છે જેમના જવાબ આપીશ. અહીં કેટલાક કોમ્યુનિસ્ટ લાઇઓ કામ કરે છે એથી મને આનંદ માવે છે. જે લોકો સારી રીતે કામ કરે જેમ દુઃખધુનું દુઃખ એમને જે વાતની ખાતરી આપવા માંયું હું કે ગરીબોની દાઝ એમને જેટલો તેટલો જ મને પણ છે. જેમની જ જેમ દુઃખ પણ ગરીબોનું લાલું વાલું હું અને મારી મયામણ પણ એ જ વિચારમાં છે. હું એમનો સહકાર ધન્ય હું. એમની અને મારી વચ્ચે થોડા વિચારમેદ છે. હિંદુસ્તાન જેવડા દેશમાં જે હોવા જરૂરી પણ છે. પણ ગરીબોને તો નમ્ર છે ત્યાં સુધી તો એમને ગરીબો પર જેટલો પ્રેમ છે તેટલો જ મને પણ છે. તેથી હું એમનો

સહકાર ધન્ય હું. એમને ગળે બિતરે કે ગરીબી નિવારવાનો આ સારો ઉપાય છે તો એમના સહકારની હું અપેક્ષા રાખીશ.

ત્રેમની એક નિશાની

હું સૌની પાસે જમીન માંગું છું. એનો અર્થ એમ નથી કે બધા પાસેથી સરખી જમીન માંગું છું. મધ્યમ શ્રેણીનાં ખેડૂતો પાસેથી જો કોઈ બામ માંગું છું. મોટા ખેડૂતો ને જમીનદારોને કહું છું કે તમારા બેથું થોડું સરખું રાખીને બાકી બધું દાનમાં આપી દે. જે તદ્દન ગરીબ છે એમની પાસેથી પ્રજ્ઞાદાયકે જે કંઈ મળે તે લઈ લઉં છું. સુદામાના મૂંઝી તાંદુલથી બમવાન પ્રસન્ન થઈ ગયા તેવી જ રીતે આ ગરીબો પણ થોડું થોડું આપે છે તો બારતમાતા પ્રસન્ન થાય છે, કારણ કે એ એમના ત્રેમની એકાણી છે. દેશના તમામ ભૂમિદીનોને ભૂમિ મળી નહોતે ત્યાં સુધી હું માર્ગતા રહીશ.

મોટે ભાગે એવો સપાલ પુછાય છે કે ગરીબો પાસેથી દાન શા સારુ સો જો ? મને એનો જવાબ આપતાં આનંદ થાય છે કારણ કે એથી જ્ઞાન-પ્રચાર થાય છે. હું ગરીબો પાસેથી જમીન લઉં છું તેનાં ચાર કારણો છે :

સૌથી ગરીબોની વહારે

(૧) આજે સમાજમાં સૌથી દુઃખી ભૂમિદીનો છે. એમની સરખામણીમાં તો ગરીબ ખેડૂતો પણ સુખી છે. આપણે કોઈને સુખી કે દુઃખી કહીએ છીએ તે કોઈકની સરખામણીમાં જ કહીએ છીએ ને ? કોઈ પોતાથી હેઠળવાળાને જોશે તો પોતાને સુખી માનશે અને ઉપરવાળાને જોશે તો દુઃખી માનશે. માટે સમાજમાં સૌથી દુઃખી છે તેને સારુ સૌએ થોડું થોડું ઠોડપું જોઈએ. સમુદ્ર સૌથી નીચી સપાટી પર છે તેથી દુનિયાબરુ પાણી ઠોડપું ઠોડપું એ તરફ જાય છે. પહાડ પરનું પાણી પણ એ તરફ જ વહે છે અને મેદાનનું પાણી પણ એ તરફ વહે છે. મેદાનના પાણીને કાંઈ કહે કે તું શાં માટે સમુદ્ર તરફ વહે છે, તું તો નીચાણ પર છે ? તો પાણી જવાબ વાળશે કે તોયે સમુદ્રથી તો જાંચાણ પર જ છું ને ! માટે ત્યાં જઈશ. એટલે શ્રીમાનોની ભૂમિદીન માટે આપણની ફરજ છે તેવી જ રીતે ગરીબની પણ ફરજ છે કારણ કે મિલકતુલ ભૂમિદીનની સરખામણીમાં એ કંઈક સુખી જ છે. તેથી

દરેકની જવાબદારી છે કે તરીઓ મારે કંઈ ને કંઈ કરે. મારે આ વાત શીખવરી છે. નહીં તો જે થોડી જમીનવાળા છે એમની કશી ફરજ જ નથી એવું થશે. દરેકની કંઈ ને કંઈ ફરજ તો હોય જ છે. મારી પાસે મારા પે. જોગો રાંટસો નથી, છતાં કાંઈ જુઓ આવી ચડે તો પેટચરામાંથી પુણ્યવરો કરવાની-જે હોય તેમાંથી થોડું કાઢી આપવાની મારી ફરજ છે આ એક ધર્મ છે. મારે આ જ ધર્મ-ભાવના સમાજમાં આણેવી છે.

આસક્તિનું નિરાકરણ

(૨) મારે કેવટ જતે જતે જે શીખવવું છે કે જમીન પર કાંઈની માલિકી ન રહે. આને શ્રીમંત જેમ પોતાને પોતાની જમીનનો માલિક સમજે છે તેમ ત્રીજા પક્ષ પોતાની વેંત ભોંયનો પોતાને માલિક સમજે છે. જન્મે પોતપોતાને માલિક માને છે. પણ મારે આ જન્મેની માલિકીની ભાવના હોડાવવી છે. તરસ્વાને પાણી પાવું જે આપણી ફરજ છે તેમ જમીન મળે તેને જમીન આપવી જે પણ આપણી ફરજ છે. કારણ, જમીન ભગવાનની છે, મારે લોકોને આ સમજાવવું છે. આને માલિકીની ભાવના શ્રીમંત અને ત્રીજા જન્મેમાં છે. એમ તો જંગલમાં રહેતા બાવાને પોતાની બે લંઝોટીની એટલી જ આસક્તિ હોય છે જેટલી શ્રીમંતને પોતાના પેટી ભરીને કપડાંની હોય છે. તેથી મારે બધાની માયા હોડાવવી છે.

નૈતિક પ્રભાવ

(૩) આપણે શ્રીમંતો પાસેથી જમીન તો મંગીએ પણ તે મારે એમના પર આપણી અસર પણ હોવી જોઈએ ને? જે અસર પડે શી રીતે? આપણી પાસે તાકાત થોડી જ છે? આપણી પાસે નથી પિસ્તોલ કે નથી તો પિસ્તોલની શક્તિમાં વિશ્વાસ. અને તો ખાતરી છે કે પિસ્તોલથી કાંઈ કામ બનતું નથી, બિલકુલ બગડે જ છે. તેથી મારે નૈતિક શક્તિ નિર્માણ કરવી છે. દબરો તરીઓ દાન આપશે તો નૈતિક શક્તિ પેદા થશે. અને એની અસર શ્રીમંતો પર પડશે અને એવું થઈ પણ રહ્યું છે. પહેલાં શ્રીમંતો અને ટાળતા, પણ હવે દબરોગામમાં જે લોકોએ ખૂબ જમીન આપી છે. તરીઓએ જળે વર્ષ સુધી મારા પર દાન વરસાવ્યા તેથી હવે

એમણે પણ જમીન આપી. જેવે શરમ જેવું પણ કંઈ હોય છે ને ! એટલે જેશરમને શરમ આવે તોયે સારું છે શાસ્ત્રોએ કહ્યું છે, “ હિયા દેયમ્ ! ” —શરમના માર્યાં આપે. નૈતિક શક્તિ પેદા કરવાની આ એક રીત છે. એક સાખ એકર જમીન દાન આપનારા રાજા સાહેબ મને મળવા આવ્યા હતા. મેં એમને કહ્યું કે તમે દાન આપ્યું એ તો સારું જ કયું, પણ એટલાથી નહીં આશે. તમારે તમારા વર્તમાના ખીજાઓ પાસેથી પણ દાન અપાવવાનું કામ કરવું જોઈએ. એમણે મારી વાત કળૂકી. અને મને આશા છે કે આ મોટા લોકો ધીરે ધીરે મારું કામ ઉપાડી લેશે. કારણ, ગરીબોએ જે દાન દીધાં છે તેનાથી એક નૈતિક શક્તિ નિર્માણ થઈ રહી છે.

સત્યાગ્રહી-સેનાની રચના

(૪) મેં ડેટલીયે વાર કહ્યું છે કે હું તો મારું ઘરકર જીભું કરી રહ્યો છું. મારે જીવ-નીચના બેદો નિવારવા છે, તેથી મારે એવી સેના જીબી કરવી છે કે જેની મદદથી એ લકાષ્ઠ લડી શકાય. જેમણે દાન આપ્યું, અથવા તો ત્યાગ કર્યો અને મારા કામ તરફ સદ્દાનુમતિ બતાવી તે જ મારા સૈનિકો. મારી સેના હિંસક નથી. હિંસક સેનામાં તો બીજીક ઉચતી પહોળા છાતીવાળાને જ બરતી કરે છે. પણ મારી સેનામાં બરતી થયા ત્યામની છાતી જોઈશે. આમળ જર્તા શ્રીમંતોનાં દિલના ફરવાળ નહીં જીપડે તો અમે એક કમલું આમળ બરીશું. આને જે કંઈ કરું છું તેથી આમળ નહીં જાહેં એવા મેં કહ્યાં કાપી આપ્યાં નથી. કારણ, એમ બંધાઈ જવામાં મને શ્રદ્ધા નથી. આપણી પ્રેમની શક્તિ હોવી જોઈએ. આ બાળક સારું ડેટલો ત્યામ કરે છે ? છતાં જ્યારે છોકરાને આડે માત્રે જતો જુએ છે ત્યારે એની આંતરડી કંકળે છે ને એ શું કરે છે ? એ સત્યાગ્રહ જ કરે છે. ખાવાનું છાડી દે છે ને પેલાને સમજાવે છે. સામાને તકલીફ આપ્યા વગર જાતે સદન કર્યું અને સમજાવવું એનું જ નામ સત્યાગ્રહ.

સત્યાગ્રહની અમોઘ શક્તિ

સત્યાગ્રહનું નામ લઈને દુ કોષ મમકી નથી આપતો. હું જાણું છું કે સત્યાગ્રહનો દુરુપયોગ થઈ શકે, અને આજકાલ એ ઘણુંખરું થઈ

છે. છતાં હું માનું છું કે સન્યસ આચરણ આમદપૂર્વક થવું જોઈએ નથી. સામાવાળાનાં દિલ પીગળે. એ સારુ જરૂર પડ્યે મમે તે ભોગ આપવાની તૈયારી એનું જ નામ સત્યાગ્રહ. હું એ પણ માનું છું કે આખી દુનિયામાં એક પણ સાચો સત્યાગ્રહી દરો તો એની અસર દુનિયા આખી પર પડશે અને દુનિયાનું હૈયું પીગળશે. શરત એટલી કે એના દિલમાં દુનિયા સારુ પ્રેમ ભરેલો હોવો જોઈએ.

ખોટા અને ખરા ઉપવાસ

પણ આજે તો નાનાં નાનાં કામો માટે પણ, જેમ કે પ્રાતની રચના માટે પણ ઉપવાસ આદરે છે. આ બધું ખોટું છે. કારણ હું જોઉં છું કે એનાં વળતાર પરિણામો આવે છે તે મૂળ ઉદ્દેશથી સાવ જુદાં હોય છે. જે ઉપવાસથી સૌના દિલમાં પ્રેમ જાગે તે સાચો ઉપવાસ. પણ જે ઉપવાસથી દ્વેષ-ભાવ જાગે, ક્રોધાગ્રો થાય, અને ઊલટાં પરિણામો આવે ત્યારે સમજવું કે ઉપવાસ ખોટા છે. જેની સામે ઉપવાસ આદરવાનાં હોય તેના માટે દિલમાં પૂરો પ્રેમભાવ હોય, અને ઉપવાસ પછી સાચો માણસ શરમાય એવા ઉપવાસ હોવા જોઈએ. એને એમ થવું જોઈએ કે મેં કુષ્ટતા કરી, મારી ભૂલ થઈ. જેની સામે હું ઉપવાસ કરતો હોઉં તેના દિલમાં આવી ભાવના ન જાગે તો જાણવું કે હું સત્યાગ્રહી કાચો. સામાવાળાને એમ થાય કે આ વ્યક્તિના દિલમાં મારે માટે પ્રેમ જ ત્યારે જ હું સત્યાગ્રહી સાચો.

કેવળ વિરોધ સત્યાગ્રહ નથી

તેથી સત્યાગ્રહની વાત કરું તો તેથી મહારાશી નહીં. આ હું વિચારતી સ્પષ્ટતા ખાતર કહી રહી છું. હું તો માનું છું કે જે વર્ષથી આ મારું જે કામ ચાલુ છે તે સત્યાગ્રહ જ છે. મેં પણ સત્યાગ્રહનું અધ્યયન કર્યું છે, એટલે હું એમાં કંઈક તો સમજ્યો છું જ. સત્યાગ્રહ એટલે કોઈક પ્રસંગે કોઈકની વિરુદ્ધ કશુંક કરવું એવું નથી. તેથી મારું આ કામ—પગપળા ભમવું, મામેગામ જઈને લોકોને વિચાર સમજાવવો, જમીન મંત્રિની—આ બધું સત્યાગ્રહ જ છે.

કોઈ પણ માનવ-સમાજ શેતાન નથી

આ જાપાની મિત્રે કરી એવી શંકા આપણામાંથી ધણાનાં મનમાં હોય છે. જાપાની જાણતે સોવિયેટશાળા શેતાન લાગે છે. સનાતની હિંદુને મુસલમાન શેતાન લાગે છે. સોવિયેટશાળાને જાપાની કે જર્મન શેતાન લાગે છે. પણ કોઈ પણ માનવ-સમાજ ખરેખર શેતાન હોતો નથી. એથી જીલ્લુ, તમામ દેશના સમાજોએ લોક અને હાથના માર્યા ખૂર્માં ખૂર્માં કામ આપ્યાં છે. સનાતની પવિત્રતાવાદી હિંદુઓએ અદ્ભુતો પર ઓછા અત્યાચાર નથી મુલવી. અંગ્રેજોએ સત્તરની સાલમાં જલિયાનવાળા બાગમાં જે અત્યાચાર કર્યો તે નાઝી અને ફાસિસ્ટોના જુલમો સામે કંઈ નથી. સ્વરાજ્ય મળવાનું હતું તેની તરત જ પહેલાં અને પછી હિંદુ, મુસલમાન અને શીખોમાં દુર્જનતાની તો જાણે હોડ બકાઈ હતી. સમાજમાં વચ્ચે વચ્ચે આવા ઉઝાળા આવી જાય છે. છતાં એકંદરે સમાજનું આરોગ્ય ઠીક રહે છે. કોઈ પણ સમાજ સાવ અકલ્પ વગરનો નંથો હોતો. આપણે પહેલાં મનમાં ટેટલીક મઠિા વાળી લપ્પએ છીએ અને પછી એ જ નજરે જોઈએ છીએ, તેમ જ કાલ્પનિક ઇતિહાસ બનાવીને એસી જમ્પએ છીએ. એથી ગેરજમજૂતીઓને વળ ચઢતા જાય છે, હાથ પાકે ચતો જાય છે અને માણસ માનસિક વિકારોનો શિકાર બની જાય છે. પછી વિચારોની સમતુલા રહેતી નથી.

અહિંસા ઉપરછલ્લી ક્રિયા નથી, હૃદયની નિષ્ઠા છે

વિચારોની સમતુલા જાળવી રાખવી અને શુદ્ધિ દોભાયમાન ન થવા દેવી એનું જ નામ અહિંસા છે. ક્રોધ કરીને સામાવાળાને મારો એસવું એનું નામ હિંસા અને ક્રોધ કરીને ઉપવાસ પર જીતવું એનું નામ અહિંસા એવું નથી. અહિંસા એ બહારથી ચતી ક્રિયા નથી, એ તો હૃદયની નિષ્ઠા છે. આમરણ ઉપવાસની ધમકી અહિંસા કહેવાતી હોય તો તે કાચા કાળજીના માણસ સામે બલે ફાપી જતી, કાઠા કાળજીવાળા સામે કદી નહીં ફાપે. પછી અહિંસાનો એ ઢોંગ સફળ ન થાય તો તેથી અહિંસા દોષવાન નથી બનતી.

ગીતાએ આ પ્રમાણે કહ્યું છે: મનમાં ક્રોધથી સમસમતા હોવા છતાં

ઉપવાસ કરનારો જેમ દિવસકે હોઈ શકે તેમ જ ચિંતાની સમતા ખોવા વગર, શાંતવૃત્તિથી, યોગ્ય સંજોગોમાં, શારીરિક દિસા અનિવાર્ય લાગવાથી દિસા આચરનારો પણ અહિંસક હોઈ શકે. આ ખૂબ વિચારવા જેવું છે. અને લાગે છે કે દુનિયાભરના ધર્મ-સાહિત્યમાં ગીતાની આ વિશેષતા છે. ગીતાના આ વિવેચનને કારણે અનેકની ગેરસમજ થઈ છે, અનેકનાં મન ગૂંચવાયાં છે અને અનેક દિસા બુદ્ધિમાં છે. ગીતાએ દિવસકે સાધનોને મંજૂરીની મહોર મારી છે એવો સાર કાઢીને કેટલાક એના પર લટકે છે, તો કેટલાક ખડા છે. ગીતા દિવસનો ખ્યાલ કરવા માંગતી નથી. આજની વિજ્ઞાનની દુનિયામાં દિવસાથી કેઈ સવાલ, જીકસે તેમ નથી. એટલું જ નહીં, દિવસા માનવનું નામોનિશાન મિટાવી દેશે એ નિર્વિવાદ છે, પણ ગીતા તો એક સ્ક્રમ વિચાર સમગ્રવચા માંગે છે. ઉપર ઉપરથી અહિંસક સાધન વાપરનારાં કરતાં પણ શાંતવૃત્તિથી સ્થૂળ દિવસા કરનારો વધારે અહિંસક હોઈ શકે. આમ વિરોધાત્મક વિવેચન કરીને ગીતાએ અતઃશુદ્ધિનું મહત્ત્વ ચિંતિ ઉપર આંકી આપ્યું છે.

શબ્દ કરતાં કૃતિ મહાન

વિરોધાભાસ મારફતે એક વિશિષ્ટ વિચાર જાડે આંકી આપવાની આ કુશળ યુરની પદતિ જ છે. બાઈબલની એક કથા છે. એક બાપતે જે દીકરા હતા. પિતાએ જન્મેને કંઈ કામ આપ્યું. પહેલા દીકરાએ કહ્યું, “ઠીક છે, કરીશ” પણ એણે ક્યું બધું નહીં. બીજાએ કહ્યું, “હું નહીં કરું” પણ એણે કામ તો ક્યું જ. આ વાર્તા કહીને બાઈબલકાર પૂછે છે કે જેમાંથી કયો દીકરો આગ્રાહિત? જે “નહીં કરું” એમ કહીને પણ બાપની આજ્ઞાનું પાલન કરે છે તે જ આગ્રાહિત છે એવો બાઈબલનો અભિપ્રાય છે. પણ સવાલ તો એ છે કે એવો ત્રીજો દીકરો ન હોઈ શકે કે જે કહે કે “હું કરીશ” અને કરી પણ બતાવે? એવો દીકરો હોઈ શકે અને એ સૌથી ચડિયાતો છે એ પણ સાફ વાત છે. પણ મોહાનો ‘જી હા’ કરતાં પ્રત્યક્ષ કૃતિ-કાર્ય મહાન છે એ સમગ્રવચા માટે આ વિરોધાભાસાત્મક વાર્તા રચી છે. ગીતામાં પણ આ જ ખૂબી છે.

અહિંસાનો સાર : સ્થિતપ્રજ્ઞતા

ચિત્તને શાંત અને પ્રસન્ન રાખનારો અને બહારથી પણ અહિંસક સાધનો વાપરનારો મનુષ્ય અચીત અહિંસક અને સ્થિતપ્રજ્ઞ છે. આવી સંપૂર્ણ અહિંસા સામે જમે તેવડી જળરદસ્ત દુર્જનતા પણ ટકી નથી શકતી. પ્રજ્ઞાની સ્થિરતા એ અહિંસાનો સાર છે. અને જેને એ મળી છે તે આજના યુગને અનુરૂપ એવાં સત્યાગ્રહ વગેરે અહિંસક સાધનોથી વિશ્વથી યથાશકે છે, પછી બલેને અને પનારો સોવિયેટવાળા સાથે પડ્યો હોય, સામાન્યવાદ સાથે પડ્યો હોય કે શૈતાન સાથે પડ્યો હોય.

તત્ત્વ શીર્ષિજયો મૂર્તિર્મુખા નીતિર્મતિર્મમ ।

એપ્રિલ ૧૯૫૩

જમીનદારો ભૂદાનનું કામ ઉપાડી લે : ૨૬ :

મારી તમામ ડોશિય એટલા માટે છે કે આવૃક્ષમાં પડેલ સર્વગુણને બહાર આવવા મોકો મળે. આમ તો મનુષ્યમાં સર્વ, રજ અને તમ, ત્રણે ગુણો હોય છે, પણ કેટલાકમાં એક ગુણ પર બીજાનો પ્રભાવ પડેલો હોય છે. સાધુ પુરુષ સાત્ત્વિક હોય છે. એમનામાં રજોગુણ અને તમોગુણ એ બંનેના અંશ તો હોય છે, પણ એ દબાયેલા રહે છે અને સર્વગુણ ઉપર આવે છે તેથી એમનાથી સારાં કામો જન છે. દરેકના દિલમાં ત્રણે ગુણ હોય છે પર કેટલાકમાં રજોગુણની વધારે અસર હોય છે, કેટલાકમાં તમોગુણની વધારે અસર હોય છે તો કેટલાકમાં સર્વ ગુણની.

આમજનતા તમોગુણી, શિક્ષિત જનતા રજોગુણી

આજે દિંદુસ્તાનની જનતા તમોગુણમાં દૂબેલી છે. એમનામાં અત્યંત આળસ, કંપકા વગેરે અનંત દુર્ગુણો પડેલા છે. આ બધી તમોગુણ પેદાશ છે. એ લોકો મરીમીમાં પડેલા છે. ઉરથી લદાયેલી મરીમી પાપ પેદાશ છે. એ લોકો મરીમીમાં પડેલા છે. સહેતવાળા અને ગામના મોટા મણા લોકો પર રજોગુણની અસર હોય છે એટલે એ લોકો પોતાની શુદ્ધિ બીજા

લૂંટવામાં વાપરે છે. એ એટલું નથી સમજતા કે ભગવાને એમને અક્ષય સેવા કરવા આપી છે, લૂંટવા નથી આપી. ભુદિ, લક્ષ્મી અને શક્તિ આ બધી દેવીઓ છે. લક્ષ્મી, સરસ્વતી અને શક્તિ એ ત્રણ પવિત્ર દેવીઓ છે. પણ લોભ એનો ઉપયોગ ખીજાને દુઃખી કરવામાં કરે છે. એનાંથી એમને કશું નથી મળતું. પણ એ વાત એ સમજતા નથી અને ધનની પાછળ દોડે છે. પછી એ સાંકડા દિલના બને છે. આનુમાનુવાળા દુઃખી હોય તોયે એકલા સુખી થવા ફક્ત મારે છે. પણ ભગવાનની યોજના એવી છે કે આનુમાનુવાળા દુઃખી હોય તો આપણે સુખી થઈ શકતા નથી. પાડોશમાં મરણ થયું હોય તો આપણે લાડુ જમી નહીં શકીએ. આ જ માણસાઈ છે; નહીં તો આપણે જનવરમાં ખપીએ. એવી રીતે આજે સમાજમાં રજોગુણ ને તમોગુણની અમડામણ ચાલે છે. તમોગુણ વધારે તાકાતવાળો છે એટલે એ વધે છે. જેમની પાસે અક્ષય, પૈસા કે શક્તિ છે તે ખીજાઓને દબાવવા મથે છે કારણ કે એમનામાં રજોગુણ છે. હું હમ્મ હું કે આમ સમાજ અને શિક્ષિત વર્ગ, બન્ને સત્વગુણી બને.

બૂદાનપત્ર: સત્વગુણને બહાર લાવવાની ઠાણિય

બૂદાનપત્ર એ સત્વગુણને બહાર લાવવાની ઠાણિય છે. સત્વગુણ બહાર આજીવાથી આનંદ થશે અને સમાજ આમળ વધશે. ગીતા કહે છે—જ્યાં સત્વગુણ છે ત્યાં આરોગ્ય, સુખ અને ઉત્તમ મતિ છે. સ્વરાજ્ય—પ્રાપ્તિ પછી આપણે સમાજ સુખી અને આરોગ્ય—સંપન્ન થાય એવી આપણી ઇચ્છા હોય તો સમાજમાં સત્વગુણ ફેલાવવો જરૂરી છે. આજે પણ સત્વગુણ છે, પણ એ દંદાયેલો પડ્યો છે. એને બહાર આણવાનો ઠાણિય કરવી એ બૂદાનપત્રનું કામ છે. તેથી એ કામ આજ સુધીમાં થોડું જ થયું હોય તોયે સૌને પ્રિય થયું છે. દંડ કરોડો એકર જમીન પડી છે તે મેળવવી બાકી છે. દંડ સુધીમાં લાખો એકર જમીન મળી છે, પણ એ બહુ થોડો છે. પણ એક સુખ આરંભ થયો છે. આજે સમાજ જે દિશામાં ધસડાઈ રહ્યો છે તેથી સાવ જીલટી દિશામાં આ કામ ચાલી રહ્યું છે: આ જીલટી ગંભીર વહેંચાવવા જેવું કામ છે એમ કેટલાક કહે છે. પણ આજે સમાજમાં

એક પ્રવાહ માસે છે. ઠાકને એમાં ધસડાવું ન હોય તોયે એને તણાયે જવું પડે છે. મારે એક નવો પ્રવાહ વહેવડાવવો છે. ધણા લોકો આ કામ પરત્વે મહાનુશૂંતિ દર્શાવે છે. દિવસે દિવસે એની ગતિ વધી રહી છે. પણ એટલાથી એ કામ પાતળું નથી.

ઠરેક પાસેથી દાન જોઈએ

મારી ઇચ્છા છે કે જેમના દિલને ખાતર હું આ કામ કરી રહ્યો છું તે લોકો આ વાત સમજે અને ચોતે થઈને એ કામ ઉપાડી લે. માત્ર એવાર જણા નહીં, બધા જ આ કામ કરે. તેથી તો મારે નાના મોટાં તમામ ખેડૂતો પાસેથી દાન લેવું છે. મને ધણું ખરું એક સવાલ પુછાય છે કે મરીઓ પાસેથી શા સારું દાન લેા છો? એમને તો દાન આપવું થયે. શ્રીકૃષ્ણ જમવાનું સુકામાને આપવાના જ હતા, પણ લીધા વગર ન આપ્યું. મનુષ્યનાં હૃદયમાં એક ભાવના હોય છે, જે શુદ્ધ હોય તો દુનિયામાં ફેલાય છે. આજે મરીઓની ભાર તાણનારાં દુનિયામાં ધણા છે, દુરે છું. આ બધા માને છે કે મરીઓ સત્ત્વગુણી હોય છે, પણ વાત એમ નથી. એમને સત્ત્વગુણ દંકામેલો પડ્યો છે. તેથી મારો પ્રયાસ એ છે કે એમને સત્ત્વગુણની તાલીમ મળે. એવી જ રીતે મારે રજોગુણીને પણ સત્ત્વગુણની તાલીમ આપવી છે.

આપણે એક એક ઘેરે પહેંચિયું જોઈએ અને એક એક પાસેથી દાનપત્ર લેવું જોઈએ. સો જણમાંથી એક પાસેથી પણ દાનપત્ર ના મળ્યું તો સમજવું કે આપણું કામ અધૂરું રહેલું છે. અને પરમેશ્વરનું આશ્ચર્ય અધૂરું નથી રહેતું. એ તો પાર પડે જ છે. માટે મારે સોએ સો ટકા દાનપત્ર જોઈએ છે. મરીઓ વજ્રમ્-પુષ્પમ્-ફલમ્-તોયમ્ જાસે આપે, પણ જેમના દિલનો પ્રેમભાવ પ્રગટ થવો જોઈએ. એનાથી એક મહાન નૈતિક શક્તિ પેદા થશે. એની અસર આખા દેશ પર પડશે. એકે એક દાતામાં સત્ત્વગુણ પેદા થશે.

મોટા લોકો આ કામ ઉપાડી લે

મરીઓ પાસેથી દાન લેવામાં મને કંઈક સફળતા મળી છે. પણ એટલી સફળતા રજોગુણીને સત્ત્વગુણી બનાવવામાં નથી મળી. હું ઇચ્છું છું કે

મોટા ભોગો આ કામને વિનાશાનું ન માનતાં પોતાનું સમજીને ઉપાડી લે. એમનામાંથી ટેટલાકે તો ઉપાડ્યું છે પણ ધણા એવા છે જેમના દિલના આગળા હજી જિંદગી નથી. પણ ધીરે ધીરે જ્ઞાન ફેલાશે અને આગળા જિંદગી. તેથી હું ધીરજ ધરી રહ્યો છું. પણ સજીરીને એક હંદ હોય છે. બિદારમાં દાખલ થયા પછી જમીનદાર-એસોસીએશનના મંત્રીએ મને કહ્યું કે સરકાર કાયદા મારફતે જમીન પડાવવા માંડી છે તેને અટકાવો. હું માનું છું કે કાયદાને ગમે તેટલો ન્યાયયુક્ત બનાવવા પ્રયત્ન કરો તોયે એ તો સરેરાશ થવાનો. એટલે એમાં સૌને પૂરો ન્યાય નહીં મળે. મેં કહ્યું કે તમારી વાત બરાબર છે, માટે મારું કામ તમને ઉપાડી લો. મોટા ભોગો છટ્ટો ભાગ સવેળા આપી દેશે તો કામદો નહીં બને. હું તો પ્રેમપૂર્વક સમજાવીશ કે હવે કામદો કરવાની જરૂર નથી. ઉતાવળે કામ કરવા ન જોઈએ, આગળ ઉપર જતાં સૌની સંમતિથી સારો કામદો થશે. પણ એ તો તમે છટ્ટો ભાગ આપશો ત્યારે હું રહીશ. એ વખતે એમને એ વાત પોતાની શક્તિ બદારની લાગી. હું એમને દોષ નથી દેતો કારણ કે એ વખતે હું બિદારમાં હજી તો માંડ દાખલ જ થયો હતો. પણ હવે મને અહીં આખો છ સાત મહિના થઈ ગયા. તેથી મારી મોટા ભોગોને વિનંતિ છે કે તમે આ કામને ઉપાડી લો. આ કામ તમારા કસ્ટોડિયનું છે.

આજે મને જમીનદારો મળ્યા. મેં એમને કહ્યું કે થોડી જમીન આપો તો તેથી મને સંતોષ નહીં થાય. પણ તમે આ કામ માથે ઉપાડી લેશો અને “તમે ના ફરો, અમે ફરીશું.” તમે ગરીબો પાસે જવું કારણ કે ત્યાં અમે નહીં પહોંચી શકીએ. પણ શ્રીમતે પાસેથી દાન લેવાનું કામ અમારું છે,” આમ કહેશે ત્યારે મને સંતોષ થશે.

છગલેંડ પાસેથી ધડો લો

હું મોટાભોગને વિનંતિ કરીને કહું છું કે તમે આ કામ ઉપાડી લેશો તો એક અમલકાર થશે. તમારા હાથમાં સર્વશુદ્ધ ફેલાશે, તમને નેતૃત્વ મળશે અને દુનિયાની સેવા કરવાની તક મળશે. અમેજેએ જોયું

કે હિન્દુસ્તાન નહોં જોડીએ તોયે છૂટી જવાનું તો જ, અને અંતે કડવાસ બધને જવાનું છે એટલે એમણે એક તિથિ ઠરાવી અને ઠરાવેલે સમયે અહીંથી આવી નીકળ્યા. આ નાની-સૂતી વાત નથી, ઇતિહાસને પાને લખાશે કે ગાંધીજીએ લોકોને અહિંસક રીતે તૈયાર કર્યા, તેવું જ એમ પણ લખાશે કે ઇંગ્લેંડનો એમાં બહુ મોટો ફાળો છે કારણ કે એમના ગયા બાદ પણ હિંદીઓ માઈલ્ડોનને બહુ પ્રેમથી રાખી રહ્યા. આ ઇંગ્લેંડનો નૈતિક વિજય-લેખાશે. સત્યાગ્રહમાં, અહિંસક લઘાઈમાં ખન્નેની જીત થાય છે, બ્યારે હિંસક લઘાઈમાં એક હારે છે અને ખીજે જીતે છે. આપણી લઘાઈ અહિંસક હતી માટે એમાં હિન્દુસ્તાનની જીત અને ઇંગ્લેંડની પણ જીત થઈ. માટે હું જમીનદારોને કહું છું કે ઇંગ્લેંડ પાસેથી ધડો લો. આપણે ઇજ્જત, પ્રેમ, સહાનુભૂતિ અને ભાઈચારો રાખવા હોય તો ટાણાસર ધટ્ટું કામ કરવું પડશે. આખરે વાટ જોવાની, ધીરજની પણ એક હદ હોય છે. મરીઓ ક્યા સુધી વાટ જોતાં બેસી રહેશે ?

વેળા છતાં દાન કરો

આજે મનુષ્યો જાગી રહ્યા છે. મેં સાંભળ્યું છે કે બિહારમાં જમીનના ભાવો ગ્રમડીને અડધેથી હેઠા મચા છે. કારણ, આ આદિવાસીઓની વાત ફેલાઈ છે કે જમીન સીની થઈ ચૂકી છે. હું બિલા મારવા નથી આંગ્યો, દીક્ષા દેવા આંગ્યો છું. મરીઓનો હક તમને સમજાવ્યો એમ હું ઇંગ્લેંડ છું. 'હવે પાણી ને પ્રકાશની જેમ ભૂમિ પર પણ સીનો હક છે.' આ સાંભળીને મરીઓ જાગી ગયા છે. તેથી જમીનદારો લાગલા આચરણ કરશે તો એમની શાંતિ રહેશે અને લાચારીથી દાન તો આપશે પણ એમાં એ આનંદ નથી રહેવાનો.

ગીતામાં તામસ દાનત્વ 'વંષન' કરતાં કહ્યું છે કે એમાં દાતા એ વચકોડીને દાન દે છે. દુઃખી થઈને આપે છે. આનંદથી નથી આપતો. આનંદથી અપાય તો થોડું આપતાં છતાં પણ ખમાય છે. નહોં તો 'દેશે ફાલે પાત્રે' એટલે કે ટાણાસરતું દાન, દેવાથી જો પરિણામ મેળવી શકાય છે તે નોંરાણથી કરેલા દાનથી નથી મળતું. તો હજી દાન દેવાનો સમય નથી

કરવાનું છે. એ માટે કાર્યકર્તાઓની એક મેટી ફાજ જોઈએ. કાંતિ કુરસે ધડવાની વસ્તુ નથી, એને માટે જિંદગી સમર્પણ કરવી પડે છે. આ કામમાં આપણે પક્ષભેદો વિસારે પાડવા જોઈએ અને આપણા વ્યક્તિગત અલંકાર પણ છોડવો જોઈએ. નિરલંકારભુવિધી મરીઓનું કામ કરનારા કાર્યકરોની આજે જરૂર છે.

હંસુઆ, ૨૫-૪-૧૯૫૩.

સદ્વિચારની અમોઘ શક્તિ

: ૨૭ :

વિચારનો એક મહિમા અને એક શક્તિ છે. હું માનું છું કે વિચારની શક્તિની ખરાબરી કરે એવી એકેય શક્તિ દુનિયામાં નથી. એક સવાલ પૂછાયો હતો : અહીં તમે સદ્વિચારનો પ્રચાર કરતા ચાલ્યા આવો છો, અને પણ અણુઓની તૈયારીઓ ચાલે છે. એથી આમળ હવે હાઇડ્રોજન બોમ્બ બનાવે છે, તેના સંજોગોમાં આ વિચાર અને એનો ઉપદેશ ક્યાં સુધી ટકવાનો છે ?

વિચારનું બહારનું સ્વરૂપ : અણુઓની અથવા દાનપત્ર

અણુઓમાં જે શક્તિ આવી તે વિચારથી જ આવી છે. એ બંને સદ્વિચાર હોવા ન હોવા પણ વિચાર જરૂર છે. વિચારથી જ માણસ પ્રેરાયો અને દુનિયાને વશ કરવાં સારું એણે શસ્ત્રાસ્ત્રના બંકાર ભર્યાં. પણ આ શસ્ત્રાસ્ત્રો તે પોતે જીતીને કોઈ કામ કરવા જવાના નથી. એમના બનાવનારાએ વિચારપૂર્વક બનાવ્યાં. આમ એના ધડનારાના મનમાં એક વિચાર આવ્યો હતો, અને એનો ઉપયોગ કરનારો પણ એક વિચારવાન મનુષ્ય જ હોય છે. આમ એના આદિ, મધ્ય અને અંતમાં વિચાર જ હોય છે. એનું બહારનું સ્વરૂપ અણુઓની હોઈ શકે અથવા દાનપત્ર પણ હોઈ શકે. બંને પાછળ વિચારની પ્રેરણા છે.

અણુઓની તાકાત અને તેા વિચારની તાકાત શું હોઈ શકે તેના જ દર્શન કરાવે છે. જે સદ્વિચાર હોય છે તે ટકે છે અને અસદ્વિચાર

એક પળ માટે આવીને દેખાડો તો દર્શન થાય છે; પણ બીજી જ પળે એનો લોપ થાય છે. એક શાશ્વત-કાયમી વિચાર છે, બીજો અશાશ્વત. કયો શાશ્વત છે તે કયો અશાશ્વત ? આનો અને સત્ય-અસત્યનો ખરો નિર્ણય મનુષ્ય હંમેશા કરી શકતો નથી. તેથી એ કોઈ પણ વિચારને ઝટ લઈને વળગી પડે છે. પણ અસદ્વિચાર મદલ કરે છે ત્યારે એની પાછળ નાનાં મોટાં કામો કરે છે. અનેક જાના યંત્ર-તંત્ર-મંત્ર, અનેક યોજનાઓ અને કલ્પનાઓ ખડી કરે છે. પણ જ્યાં એને સમજાય છે કે આ વિચાર ખોટો છે ત્યાં તરત જ તંત્ર-મંત્ર અને યોજના-કલ્પના બધું એક પળમાં કહકહસ થઈ જાય છે. પછી મનુષ્ય એને સહી શકતો નથી. એ આખી રચનાને એ તોડી નાખે છે. એ અસદ્વિચાર છે એમ સમજ્યા પછી એને છોડી દેતાં એને વાર નથી લાગતી. જ્યાં દર્શન સ્પષ્ટ નથી થતું ત્યાં સમ્યક્ જ્ઞાન નથી હોતું. પછી ત્યાં માનવ-સમાજ ખોટું રસ્તે ચલી જવાનો સંભવ હોય છે.

વિચારની સત્તા

પણ હું એને પ્રયોગ કરું છું. વિજ્ઞાનમાં જેમ પ્રયોગો થાય છે તેમ સમાજ-શાસ્ત્રમાં પણ પ્રયોગો અનાદિકાળથી ચાલતા આવ્યા છે. સૃષ્ટિ પેલા થઈ ત્યારથી આ પ્રયોગો ચાલતા આવ્યા છે. એક વિચાર અસદ્વિચાર સાબીત થયો કે માણસે એને છોડ્યો છે અને બીજો મદલ કર્યો છે. સમાજ-શાસ્ત્ર, અર્થશાસ્ત્ર-શાસ્ત્ર, રાજ્ય-શાસ્ત્ર બધામાં એવું જ થતું આવ્યું છે. જીવનના અંગ-ઉપાંગમાં એમ જ બને છે. એક નવો વિચાર આવે છે, એ આગલા વિચારને તોડીને એનું સ્થાન લે છે. વળી ત્યારબાદ બીજો વિચાર આવે છે. વખત બતાવે એમાં પણ હોય દેખાય. એટલે એના સંશોધન માટે ત્રીજો વિચાર આવે છે. એ વળી તે વખતે અતિપરિશુદ્ધ હોય છે. એ જૂના વિચારને તોડે છે તે એનું રાજ જમાવે છે. આજ સુધી દુનિયામાં વિચારના જ રાજ ચાલ્યા છે. એક વિચાર આવ્યો ને મર્યો, પણ સત્તા તો વિચારની જ ચાલી. માણસને લાગેવળગે છે ત્યાં સુધી એને વિચારની જ પ્રેરણા મળતી રહી છે, અને દુનિયામાં જે તંત્ર-મંત્ર થયાં ને ચાલ્યાં તે બધાં એને જ લીધે. દુનિયામાં રાજ્ય વિચારનું જ ચાલ્યું છે.

ऊर्ध्वमूलम् अधःशाखम् ।

ભગવાને મીતામાં એક રૂપક કહ્યું છે. એ જાડનું રૂપક છે. એક એવું જાડ છે જેનાં મૂળિયા ઉપર છે અને ડાળીઓ નીચે ફેલાયેલી છે. મનુષ્યની આકૃતિનું આ જાડ રૂપક છે. મનુષ્યનું માથું ઉપર છે. ત્યાંથી વિચારો જીમે છે, અને હાથ પગ વગેરે જે ડાળીઓ છે, જેનાથી બધાં કામો થાય છે તે નીચે છે. તેથી મનુષ્યનું વર્ણન 'ऊर्ध्वमूलम् अधःशाखम्' એવું કરવામાં આવ્યું છે. એ જાડ અસ્વત્ય છે, એટલે કે ટકનારું છે. કેવું વિચિત્ર જાડ છે! ટકે પણ છે અને નથી પણ ટકતું. જેનાં મૂળિયા ઉપર છે, એટલે કે વિચારનું મૂળ ઉપર છે અને એ વિચાર, પ્રમાણે ડાળીઓ પલ્લવિત અને પુષ્પિત થાય છે. જાડ ટકવા ન ટકવાનો અર્થ એ કે માણસ એક વિચાર સારો લાગવાથી તે પ્રમાણે પોતાના જીવનનાં ધડતરનો આરંભ કરે છે. એ વખતે જ્યાં જુઓ ત્યાં એ જ વિચારની બાલબોલા હોય છે. એના જ પ્રમાણે રાજ્યની રચના થાય છે અને મનુષ્યનું જીવન ધડાય છે. મહાન, રસ્તા વગેરે તમામ સરંજામ એ વિચાર પ્રમાણે અને એ વિચારના પોષણ માટે માણસ કરે છે. એને જ સંસ્કૃતિ કહે છે. એ બધી વિચારની કરામત છે. પણ જ્યાં એને એ વિચારમાં અસહવિચારનો અંશ દેખાય છે કે તરત જ આપું માળખું ફેરવી નાંખે છે. આ અર્થમાં એ વૃક્ષ ટકતું નથી. એ વિચારમાં જ્યાં કસર દેખાઈ કે એ વિચાર ખતમ થાય ■ અને બીજો આવે છે. પણ આ વૃક્ષ ટકી રહે છે એટલે કે મનુષ્યનાં તમામ કામો વિચાર પ્રમાણે ચાલે છે.

વિચારનાં જ રાજ

જે જમાનામાં જે વિચાર સાચો લાગે તે જમાનામાં તે પ્રમાણે તમામ જીવન વહેવાર ચાલે છે. વિચાર નદલાતો નળ છે પણ જીવન તો એ જ વિચાર પ્રમાણે મગડાયે નળ છે. એટલે કે વિચાર સ્થિર બલે ન થઈ શકે, એનાં ધર્મો નિત્ય-નિરંતર ચાલતા રહે છે. સમાજશાસ્ત્રમાં એને સંધર્મ કહે છે. અધ્યાત્મશાસ્ત્રમાં એને વિચાર-મંધન, વિચાર-શોધન અથવા સંશોધન કહે છે. નામ એને આપવું હોય તે આપો, એનું મૂળ સ્વરૂપ તો

વિચારમાં જ હોય છે. તેથી વિચારનારા ચિંતનશીલ લોકો, જેમણે દુનિયાના મૂળને પારખ્યું છે, એના ઉપરને ખસ્યું છે, તે વિચારનો તંત્ર હાથમાંથી છોટકવા દેતા નથી. એ લોકો સતત વિચારનો પ્રચાર કરતા રહે છે. એકવાર સમજાવ્યાથી વિચાર મળે ન જિનરે તો ધીરજ રાખી બીજાવાર સમજાવે છે. એક યુક્તિથી વિચાર ન સમજાય તો બીજી યુક્તિએ પણ લડાવે છે. વિદ્યાર્થીને શીખવતી વખતે એક પદ્ધતિથી એને સમજ ન પડી તો બીજી રીતે શીખવવા મળ્યું એમ ધારીને શિક્ષકનો ઉત્સાહ જેમ વધે છે તેમ 'હું' પણ નિરંતર વિચાર સમજાવતો કરું છું. વિચાર સમજાવત્યારે આખો સમાજ પોતાની મેળે માંગણું ફરવી નાખે. એટલે એકવાર વિચાર મળે જીતરી જરી તો જે હાથોએ આ શબ્દો ધડ્યા છે તે જ હાથો એનો નાશ પણ કરશે. જે હાથે આ બધી માયાનો સંસાર રચ્યો છે તે જ એને ભાગી પણ નાખશે. માટે સત્તા તો વિચારની જ ચાલે છે.

હું અનંત શક્તિધારી

જેમને વિચારમાં શકા છે તે જણે છે કે આ બધાં ઝાંઝવાનાં જળ છે. સૂરજના પ્રકાશમાં ઝાંઝવાનાં જળ સહેજે લે છે, પણ જ્યાં ચંદ્રમાં ઊંચો કે ખમર પડી જાય છે કે આ તો ઝાંઝવાનાં જળ હતાં. અને મારી આખો સામે આ બધું સાફ સાફ દેખાય છે. લોકો કહે છે કે નમારખાનામાં તમારી તંત્રીને અવાજ કેણુ સંભળવાનું છે ? એ લોકો કહે છે કે 'દુનિયામાં જ્યાં ત્યાં હથિયારોના મંજ ઊંચા ને ઊંચા ખડકયે જવાનો હોલ લાગી છે; દરેક દેશ પોતાની આવકનો ધણો મોટો ભાગ રાષ્ટ્રના રક્ષણને નામે પશુ-શક્તિ વધારવા પાછળ ખર્ચી રહ્યો છે ત્યારે એ બધાની સામે તમારું શું ચાલવાનું છે ? એનો મારો જવાબ એ છે કે તમારી પાસે મને તેટલાં શસ્ત્રો હોય પણ હું તો અનંત શક્તિધારી છું. તમારી પાસેનાં શસ્ત્રો બાલે ને ધણું હોય તેાયે લેખી શકાય એટલાં છે, જ્યારે મારી પાસે તો અનંત શસ્ત્રો છે. વિચારનો પાસાં અનંત છે, મરવા મણાઈ એમ નથી. વિચાર-સૂયં જ્યારે પોતાના અનંત પાસાંઓ, કિરણો સાથે પ્રકાશી છે ત્યારે અધારું ટકી શકતું નથી. તેથી હું તો એ વર્ણથી એ જ રામનામનો જપ કરતો ચાલ્યો જઈ છું.

વિચારનો પ્રચાર આકાશ મારફત થાય છે

મને શ્રદ્ધા હતી કે વિચાર-ખીજ વવાઈ રહ્યું છે અને એનું મજબૂત વૃદ્ધિ થવાનું છે. હું એ જોઈ રહ્યો હતો. મારી તમને પણ પ્રાર્થના છે કે તમારી વિચાર પરની શ્રદ્ધા ક્યારેય ઢીલી પડવા ના દેશો. એ હંમેશાં મજબૂત રહેવી જોઈએ. સદ્વિચાર પર યુદ્ધિ સ્થિર રાખવી એનું નામ 'શ્રદ્ધા.' એ શ્રદ્ધા જ મનુષ્યને જળ આપે છે, મનુષ્યના જીવનને ધરે છે અને અનેક પ્રકારે પ્રેરણા આપે છે. ઠાઈ એક એકલા માણસના મનમાં જે સદ્વિચાર જીએ તે આખા વિશ્વમાં શી રીતે ફેલાશે એ લોકો જાણતા નથી. પણ જે લોક વિચાર કરે છે તેમને તો ખબર હોય છે કે વિચાર-પ્રચાર માટે આખું આકાશ પ્રુક્તું પડ્યું છે. વિચારનો પ્રચાર એકલા રડિયોથી નથી થતો. રડિયોથી પણ વધારે શક્તિશાળી સાધન છે આકાશ. આકાશમાં જેમ પવનના પ્રવાહો ચાલે છે તેમ વિચાર પણ ચાલે છે. એને ઠાઈ રોકી શકવું નથી. એ વિચારો મનુષ્યના હૃદયમાં સોસરવા પ્રવેશે છે. દુનિયાના ઠાઈ પણ ખૂણે, જંગલમાં કે ઠાઈ એકાન્ત ગુફામાં એક સદ્વિચાર પેદા થયો એટલે એણે દુનિયામાં ફેલાવા માટે જઘાર પડ્યું જ પડે છે. પછી બસે એને ફેલાતાં વાર લાગે. આકાશમાં આપણે અનંત તારાઓ જોઈએ છીએ. એમના પ્રકાશને અહીં પહોંચતાં વર્ષો લાગી જાય છે. ખુવને આપણે આજે જોયાં, એટલે કે આજથી ત્રીસ વર્ષ પર જે ધ્રુવ હતો તે આપણે આજે જોઈ રહ્યા છીએ. ત્રીસ વર્ષ પર ત્યાંથી જે પ્રકાશ નીકળ્યો હતો તે મને આજે દેખાય છે. વિચાર-પ્રચારની વાત પણ એવી જ છે

અધિકારનું પ્રકાશ પર આકેમણ ન થઈ શકે

પ્રકાશના પ્રચારની જેમ જ વિચારનો પ્રચાર પણ આકાશ મારફતે જ થાય છે. એમ અને કે પ્રકાશના પ્રચારને કદાચ આકાશ રોકી શકે પણ વિચારના પ્રચારને તો એ પણ ન શકી શકે. તેથી વિચાર પર મારી શ્રદ્ધા છે અને હું નિર્ભયપણે કામ કરું છું. દુનિયામાં હું અનેક પ્રવાહ જોઉં છું. દમણી મયા સહેરમાં પહોંચ્યો ત્યારે મારી હાલત તો ઠાઈ રાની પડ્યું તે રાજમહેલમાં લઈ જાય ને એની ચાચ તેવી થઈ. એને રાજમહેલ સમસામ લાગે

જે કારણ કે જંગલની મઝા કંઈ ઓર જ હોય છે. યહોમાં મારી દાલત પણ એવી જ થાય છે. જ્યાં જુઓ ત્યાં ધમાલ જ ધમાલ ! જ્યાં જુઓ ત્યાં હો હો ! જ્યાં જુઓ ત્યાં રેડિયોની રાડો ! આખો માયાળખર મંડાણો છે ને લોડો છેતરાઈ રહ્યાં છે. કાંઈ સ્થિર નથી. જીઠવા બરોબર કંઈ ને કંઈ કરવા જ માંડે છે. આવો પથારી, આવો વિસ્તાર બેઠું છું ત્યારે જંગલી જનવર જેવી મારી દસા થાય છે પણ મને તેથી કંદી પણ એમ નથી થતું કે આ મારા પર ચડી બેસશે. કારણ કે એ તો અજ્ઞાન છે. અજ્ઞાનનું મારા પર શું આક્રમણ થવાનું હતું ? આ સીનેમા મને રાત જગવા પ્રેરી થોડો જ સહવાનો છે ! આ સીમેટ જળજળરીથી થોડી જ મારા મોંમાં પેસી શકે તેમ છે ! એ સીનેમા ને સીમેટ થોડા જ મારા પર ચડી બેસે તેમ છે ! આ બધું અજ્ઞાન છે. દીવા જાગે અંધારું ઢાંકી ન શકે. દીવાને કહેશે કે અરે, ત્યાં તો ગાઢ અંધકાર છે, ત્યાં તારું શું થશે ? તો દીવા કહેશે કે જોટલો અંધકાર માઠો હતો તેટલું જ મને વધારે ફાવતું આવશે, કારણ કે હું એનો તીવ્ર બેઠ કરી શકું તેમ છું. તેથી ઘેરા અંધકાર હોય એ મારે માટે તો ખુશ થવા જેવું છે. જીઠું એવો ગાઢ અંધકાર ન હોય તો જ મુશ્કેલી પડે છે. તેરી જ રીતે હું જ્યારે આ બધી માયાળજ બેઠું છું તો મને આખી સજિતું નિઘ્યાત્વ બાસે છે. એ ટકનારું નથી, જ્યાં તો સ્વપ્ન-નગરી છે. સ્વપ્ન જીડી ગયું કે સ્વપ્નનગરી ખતમ, તેમ વિચાર બદલાયો કે આ બધું ખતમ થવાનું છે.

ચહેરોનું ભવિષ્ય

ભગવાને ઈશ્વરું નામ 'પુરંદર' એટલે ચહેરો જામનાર એવું રાખ્યું છે. એ શબ્દ કૃષ્ણને રહેશે. આ બધાં મુંબઈ, કલકત્તા, તાતાનગર વગેરે મોટાં મોટાં ચહેરો દેખાય છે, લોડો કહે છે કે એ વધી રહ્યાં છે. હું વિચારું છું કે વધવા દો, મૃગજનને વધવા દો ! પણ જ્યારે વિચાર સમજશે ત્યારે લોક આ બધું જ ભાંગીને ભુકો બોલાવવાના છે જ્યાં ખ્યાલ આવશે કે રાતે સીનેમા ન જોવાય, એને બદલે રાતે નક્ષત્રો જોવાં બેઠાં, એનાથી ઠંડક મળે છે અને અનંત જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે સીનેમા

પડી જવાના. મનુષ્ય સૃષ્ટિને આકાર આપી શકે, પણ સૃષ્ટિ મનુષ્યને આકાર ન આપી શકે. એકે કહ્યું કે તમને તરસ લાગી છે તો પાણી તો પીવું જ પડશે. તે તમારું જીવન પાણી પર નિર્ભર નથી થું ? મેં કહ્યું મારે પાણી પીવું હશે ત્યારે પીશ, પણ પાણી પોતે યદને મારા મળામાં નહીં પેસી જઈ શકે. પાણી અલ વગેરે જડ સહિ છે; જ્યારે હું તો ચેતન છું.

વિચાર-ધારા સતત વહેતી રહે

તેથી હું આપણા કાર્યકરોને સમજવું છું કે વિચાર પર શ્રદ્ધા રાખો. આપણા કામમાં સાતત્યની ખાતરી છે. તેથી માણસ આજસે છે ને થોકું કે કામ કરીને પાછો ચૂપ બેસે છે. સાચી શ્રદ્ધાપૂર્વક નિરંતર પ્રયત્ન કરતાં રહેવું જોઈએ, પણ આપણે એમ નથી કરતા. નહીં સતત વહેતી રહે છે, એ કદી યાદતી નથી, તેથી જ રીતે આપણો પ્રયત્ન સતત ચાલતો રહેવો જોઈએ. આપણો સહવિચાર હશે તો દુનિયા આંખોને સ્વીકાર્યો જ છૂટકો છે. પહેલાં લોકો મને પૂછતાં કે તમારું કામ તો સારું, પણ પૂરું થતાં કેટલો કાળ લાગશે ? એ લોકો વિનોદમાં પૂછતા એટલે હું પણ વિનોદમાં લેખાં લેખીને જવાંજ આપતો કે પાંચસો વર્ષ. આપણે કરાવશી જમીન મેળવતાં, પહેલાં વર્ષના દિલાબે મણીએ તો પાંચસો વર્ષ લાગે તેમ હતું. પણ મેં કામ ચાલુ રાખ્યું. મારા મનમાં એ વિચાર સુદાં ન આવ્યો કે પાંચસો વર્ષ સુધી હું શી રીતે જીવવાનો હતો ? હવે કાંઈ પૂછે છે તો કહું છું દસ વર્ષ થશે. કારણ કે હવે અપ દસમણી થઈ ગઈ છે. પણ મારી શ્રદ્ધા કે આપણે સહવિચારનો સતત પ્રયત્ન કરતાં રહીએ, તો એવું કંઈ નથી કે વળી પરાં કામની ગતિ વધીને દસમણી ન થાય.

સંગળની સામે અમંગળ ટકી શકતું નથી

આ વિચારનો મદિમા છે. 'નદિ જ્ઞાનેન સદયમ્, પવિત્રમ્ હૃદ વિચતે ।' જ્ઞાન સમાન પવિત્ર વસ્તુ એકે નથી એની સામે કોઈ અમંગળ વિચાર ટકી શકતો નથી. હું જમીનનો માલિક છું એ અમંગળ વિચાર છે, હું જમીનનો સેવક છું એ એક અમંગળ વિચાર-સહવિચાર છે. દુનિયાએ એ સ્વીકારવો જ પડશે એમાં મને જરાય સંદેહ નથી. તેથી હું આપણા કાર્યકરોને કહું છું

કે સતત કામ કરો. આપણું શરીર કેટલું મંદુ છે! આપણે અમૃત જેવું અન્ન ખાઈએ છીએ, તો પણ એના મળ-મૂત્ર બને છે. છતાં આપણે એને દરરોજ સાફ કરીએ છીએ કારણ કે આપણે સ્વચ્છતાનું મન લીધું છે. આપણે ધોતાં હાથવાના નથી. શરીરને આપણે કઠીયું કે પુ' મંદુ થતાં યાકશે પણ હું ધોતાં નહીં યાકું. એટલે કે આ મંદુ શરીર પણ પવિત્ર બની શકે છે અને એવા મંદા શરીર પાસે આપણે સારાં કામ લઈ શકીએ છીએ. તેથી મારે કાર્યકરોને સહવિચારમાં દૃઢ બનાવવા છે, મનબૃત્ત બનાવવા છે.

જ્યારે બહેરો પણ આપણી વાતો સાંભળશે

તમે નિરાશ ન થશો. એમ ન ધારશો કે દુનિયામાં આપણી વિરુદ્ધ તાકાતો ખડી છે. જિલ્લું એમ માનજો કે એ તાકાતો બધી ખખડી ગયેલી છે, મરી પરવ રેલી છે. એ અસહવિચાર છે. અસહકરપના બજારમાં હોય, એના બાવ ગમે એટલા જિંયા હોય, એનો ગમે તેટલો પ્રચાર થતો હોય તો પણ એ મરી ચૂકેલી છે. એ ખોટી છે એની ખાતરી સીને થવાની છે અને તેથી એ આખના પલ્લકારમાં નાચ પામવાની છે. એનો નાચ કરતાં આપણને મહેનત પડવાની નથી. કાર્યકરો કહે છે લોક પ્રુદ્ધા કિમે દાન નથી દેતા, ત્યારે હું કહું છું કે એ આજ નથી આપતા એનું કારણ એ છે કે એ કાલ આપવાના છે. આ સહવિચાર છે, અને મનુષ્ય વિચાર કરનારું પ્રાણી છે. મનુષ્યનો અર્થ જ વિચાર કરનારો. 'મન' ધાતુ પરથી એ શબ્દ બન્યો છે. તેથી જ માસ પર જેટલા ઉત્સાહથી હું વિચારું તો પ્રચાર કરતો હોય તેટલા જ ઉત્સાહથી આજે પણ કરું છું, અને ભગવાનની મરજી હશે તો જૂમિનો સચાલ નહીં જીકલે અને દિદુસ્તાન આ વિચારનો સ્વીકાર નહીં કરે ત્યાં સુધી હું પ્રચાર કરતો રહીશ. જે રૂળની વાસના નથી રાખતો તેને બી ઉપર થકા છે, રૂળ પર નથી. એ જાણે છે કે બી છે તો રૂળ છે જ. તેથી હું શ્રદ્ધાથી, સાતત્યથી સમાજના કાનમાં આ વિચાર રેડતો જ ચ.સ્થો જઈશ; અને એક દિવસ એવો આવશે જ્યારે બહેરો પણ મારો વિચાર સાંભળશે

ગયા, ૩-૫-૧૯૫૩

(તેરુણ કાર્યકરો સાથેની વાતચીત)

પ્રશ્ન : શું બુદ્ધિ કાર્ય માટે અને કોલેજ છોડીએ ?

ઉત્તર : મેં તો કહ્યું કે બુદ્ધિનયમમાં કામ ન કરવું હોય તો પછી કોલેજ છોડી દો. હું તો સોળની સાલમાં કોલેજ છોડીને નીકળ્યો હતો. છતાં જેને મોઢ થાય તે એક વર્ષ પછી ફરી જઈ શકે છે. અને આ કામ કરતાં કરતાં એક વર્ષમાં એનો મોઢ છૂટી ગયો તો સારું છે. જે વિદ્યાર્થીને એક વર્ષ બાદ જૂનું શિક્ષણ નહીં મળતું તેવા માટે શિક્ષણની યોજના સર્વસેવાસંઘ મારફતે થઈ શકે. એમને માટે નહ તાલીમની ઠાઠ વ્યવસ્થા થઈ શકે. ફરક પ્રતિમાં આવી એક-બે એક-બે સંસ્થાઓ ખોલી શકાય. જે વિદ્યાર્થીઓ કામ કરવા આવશે તેમના પ્રકાર હશે : (૧) કેટલાક એવા હશે જે રવળ રમીઓમાં કામ કરશે, (૨) કેટલાક એવા હશે જે એક વર્ષ માટે કોલેજ છોડીને કામ કરવા આવશે, અને (૩) કેટલાક એવા હશે જે કોલેજ સમૂળમાં છોડીને કામ કરવા આવશે.

નિસક મહારાજ કોલેજમાં હતા ત્યારે ચરીરે બહુ નબળા હતા. એટલે એમણે એક વર્ષ કોલેજ છોડી વ્યાયામ કર્યો, અને બામ ચાર વર્ષનો ઠાસ પાંચ વર્ષ પૂરા કર્યો. એમણે કહ્યું કે 'જેથી મેં કશું નહોતું ખાયું. એના જ આધારે હું જીવનની તકલીફ પાર કરી શક્યો.' અને એમને પુષ્કળ દુઃખો વેઠવા પડ્યા હતા એ તો બધા જ જાણે છે.

તેલંગણામાં કોમ્યુનિસ્ટોની છત

પ્રશ્ન : લોક કહે છે કે બુદ્ધિનયમથી સામ્યવાદને કારણમાં ફેલાતો રોકાઈ શકાય છે. તે શું તેલંગણામાં હવે સામ્યવાદી પક્ષનું એટલું જોર નથી રહ્યું ?

ઉત્તર : તેલંગણામાં બુદ્ધિનયમનું કંઈ ખાસ કામ થયું જ નથી. મેં જે કંઈ ક્યું ત્યારબાદ ત્યાં કશું થયું જ નથી જે લોકોએ મારી સ.થે યોગ્યપણું કામ કર્યું હતું તે લોડા ચૂંટણીમાં જિતા ન રહ્યા. ચૂંટણીમાં કોમિયો જિતા રહ્યા, અને એ જ વખતે સામ્યવાદીઓએ પોતાની નીતિ

બદલી એટલે એમને જોવાથી છૂટા કર્યાં. એ લોકો જેવામાં જન્મે વળતણ વર્ષ જેલ ભોગવાને 'નાયક' બનીને આખ્યા હતા એટલે એ લોકો છૂટ્યા. કોમેસવાળા કથું કામ કર્યા વગર કેવળ મારા પુણ્યના જોર પર તો છૂટી ના શકે.

મારું કામ સામ્યવાદને રોકવાનું નથી. આ એક સ્વતંત્ર વિચાર છે. આ આવાત્મક (પોઝિટિવ) વિચાર છે, અઆવાત્મક (નેગેટિવ) નથી. હિંદુસ્તાનમાં મરીબી છે. એ સારી પદ્ધતિથી દૂર ધર્ષ શક્તી હોય તો કાઈ ખરાબ પદ્ધતિનો ઉપયોગ નહીં કરે. કાઈને તરસ લાગી હોય, એને પીવા ચોકપુ પાણી મળી જાય તો એ ગંદું પાણી સા સાડું પીશે. પણ સ્વચ્છ પાણી ન મળે તો એ ગંદું પાણી પીએ ખરો. હિંદુસ્તાનમાં મરીનીનો સવાસ સારી પદ્ધતિથી જીકલી શકશે તો ખરાબ પદ્ધતિ નહીં આવે. તેજગણમાં બે મહિનામાં મેં બાર હજાર એકર જમીન ભેગી કરી હતી. ત્યાં પછી ત્યાંના લોકોએ કથું જ કથું નહીં. એ બાર હજાર તો પાંચસમાં પહેલી પૂણી હતી. ત્યાં આ કામ જોરથી ચાલે તો લોકોની શંકા આના પર બેસશે.

ભારતીય સામ્યવાદી

પ્રશ્ન : ભારતીય સામ્યવાદીઓને તમે કેવા સમજા છે ?

ઉત્તર : ભારતીય સામ્યવાદી એટલે શું ? હિંદુસ્તાનમાં મને તો સામ્યવાદનું કથું કામ જ નથી દેખાતું. અહીંના સામ્યવાદીઓએ જે કંઈ શોકુમલું કામ કર્યું છે તે તેજગણમાં કર્યું છે. ત્યાં લાચલગાટ બે ત્રણ વર્ષ સુધી કલક લૂંટકાટ અને ધાડ વગેરે ચાલતું રહ્યું પણ પરિણામે કિસાનોના હાથમાં તો કથું જ ન આવ્યું. તેથી હું તો માનું છું કે સામ્યવાદીઓ કથું જ રચનાત્મક કરતા નથી, કેવળ પ્રચાર કરે છે. પ્રચારનું કામ એ લોકો હોંસમેર કરે છે. અહીંના સામ્યવાદીઓ કેવળ જડવાદી

ભલા-ખૂરા કશું કહેવાય તેમ નથી. જે સ્વતંત્ર શુદ્ધિથી કામ કરે તેને વિશે કંઈક અભિપ્રાય આપી શકાય. એટલે ભલા-ખૂરા એવું કંઈ પણ કહેવું હોય તો એમના માર્ગદર્શકાને કહેવું જોઈએ.

સામ્યવાદનો એક મંથ છે. આર્યસમાજવાદીઓની જેમ સામ્યવાદીઓ પણ મંથને પ્રમાણ માને છે અને પરિસ્થિતિ તથા શુદ્ધિ બંન્નેને છોડી દે છે. ખરી રીતે પુસ્તક, પરિસ્થિતિ તથા શુદ્ધિ એ ત્રણેનો સમન્વય કરવો જોઈએ. પણ આ સોફા મંથને વેદ માને છે. આજે માર્ક્સ પોતે હિંદુસ્તાનની પરિસ્થિતિમાં હોત તો પોતાના વિચારમાં જરૂર ફેરફાર કરત. સામ્યવાદીઓને હું કહું છું કે તમે સોફા માર્ક્સવાદી છો જ્યારે ખુદ માર્ક્સ પણ માર્ક્સવાદી તો નહોતો, એ માર્ક્સ જ હતો. તેથી એ પછટી શકે તેમ હતો. સામ્યવાદી હિંદુસ્તાનના દસ દહાસ વર્ષના વિચાર-પ્રવાહ વિશે કશું જ જ્ઞાન ધરાવતા નથી. એ વિચારમાં કંઈ ખામી હોય તો તે જાણવા માટે એવું જ્ઞાન હોવું જરૂરી છે. તેથી મને સામ્યવાદીઓમાં જે દોષ મુખ્ય જણાય છે : એક તો એ સોફા પુસ્તક-પૂજક છે, અને બીજું એ સોફા અર્ધીના વિચાર-પ્રવાદને જાણતા નથી.

સંસ્થાની મર્યાદા

પ્રશ્ન : આટલો મોટો યત્ન સંસ્થા વિના સારી રીતે ચાલી શકે ખરો ?

ઉત્તર : હું સંસ્થાની જરા પણ વિરુદ્ધ નથી. તમે સ્થાનિક સંસ્થાઓ રચી શકો. પણ જ્યાં અખિલ ભારતીય સંસ્થા રચવાની વાત આવે છે ત્યાં અનુ-શાસન આવે છે અને પછી મામલો બોગસ (પોલિપોલ) થઈ જાય છે. મારે એમાંથી છૂટા રહેવું છે. વ્યાપક સંસ્થા જ્યારે નહામી બની જાય છે ત્યારે માત્ર એવું અભિમાન રહે છે અને કામ કશું જનતું નથી. એનો પછી સિક્કો છપાઈ જાય છે, અમે કોંગ્રેસી, અમે સોશ્યાલિસ્ટ વગેરે. દરેક પોતપોતાનો આગવો પંથ રચે છે, એટલે કે દુનિયાથી જુદા પડે છે. આખી દુનિયાને પોતાનું સ્વરૂપ આપવાને બદલે દુનિયાથી અળગા પડે છે. હું કોઈ એક સંસ્થા રચું તો આજે મને જે સહકાર મળી રહ્યો છે તે ન મળત.

ચીનનો દાખલો

પ્રશ્ન : ચીનની હાલની સરકારે ત્રણ વર્ષમાં જ એટલી બધી પ્રગતિ કરી છે કે ત્યાં જે કોઈ પરદેશી જાય છે તે મોંમાં અગળા નાખી જાય છે અને એનાં ગીત ગાવા માંડે છે. ભારત પોતાના નાગરિકોને સુખી બનાવવા માટે ચીનની પદ્ધતિ અપનાવે એવી અહીંની પરિસ્થિતિ નથી ? બુદ્ધાનગર મારફતે એટલી થોડી ખુલ્લમાં ચીન જેવી ઉન્નતિ થઈ શકે એમ છે ?

ઉત્તર : ચીનનાં વખાણ ધણા કરે છે. પણ ચીનમાં એક રાજ્યક્રાંતિ થઈ છે. એવી રાજ્યક્રાંતિ ભૂલ થાય છે ત્યાં બીજી પદ્ધતિઓ કામમાં લેવાય છે. એ માટે ચીનમાં ત્રીસ વર્ષ સુધી આંતર-યુદ્ધો થયાં. પણ એ તરફ કોઈ જોડું નથી અને રાજ્ય-ક્રાંતિ પછીનાં ત્રણ વર્ષ સાચું જ જો જો કરે છે. રાજ્યક્રાંતિ પછી સરકારના હાથમાં જે શક્તિ આવે છે તેવી હિંદુસ્તાનમાં નથી. એવી દંડ-શક્તિ પણ નથી અને તમારું સૈન્ય પણ પૂરતું નથી, અને આજે જે સેના છે એને જ નલાવવામાં આવકના સાઠ ટકા જેટલું ખર્ચ થઈ જાય છે. એટલે હજી લશ્કર વધારવું હશે તો લશ્કર તમામ આવક હોંઠ્યાં કરી જશે. માટે ચીનનો દાખલો આપણા દેશને લાગુ પડે તેમ નથી. છતાં મને લાગે છે કે આજે આપણી સરકાર જે પ્રગતિ કરી રહી છે તેથી વધારે કરી શકે. પણ કોંગ્રેસ આજે રાજકર્તા જમાત જની તથા છે. એટલે એમાં મૂડીવાદીઓ પણ ધૂસી ગયા છે. એમની વિરુદ્ધ કશું કરવાની દેન સરકારની નથી. અને મુખ્ય વાત તો એ છે કે હજી સુધી વિચારોની એખવદ જ થઈ નથી.

રાષ્ટ્રીકરણનો પ્રશ્ન

પ્રશ્ન : ભારત સરકાર મોટા મોટા કારખાનાઓનું રાષ્ટ્રીકરણ કેમ નથી કરતી ?

ઉત્તર : એક કારણ એ કે સરકાર પોતે એ વિચારને માનતી નથી. સરકાર પર મૂડીવાદની અસર છે. પછી રાષ્ટ્રીકરણ કરવાથી ધણા લાભ થશે એમ પણ નથી. સરકાર પાસે આજે જે શક્તિ છે તેનો જ સરખો ઉપયોગ એ કરી શકતી નથી, તો વધારેની શક્તિ આપવાથી શું ફાયદો ? દેશમાં જ્યાં

સુધી ચાલિયવાન લોકો પાકતાં નથી ત્યાં સુધી કામો થતાં નથી. આને સાચી-રુઝવત માલે છે. અધિકારીઓને વધારે કામો સોંપીશું તો એ જોર પશુ ખગડવાનાં. તેથી જનતાની વિચાર-શુદ્ધિ અને ચાલિય-શુદ્ધિ થવી જોઈએ, ત્યારે જ થીલ સુધરશે અને કામ યશે.

વિચાર વડે મૂડીવાદનો અંત

પ્રશ્ન : મૂડીવાદનો અંત થી રીતે આવશે ?

ઉત્તર : મૂડીવાદનો અંત નથી તો પ્રેમથી આવવાનો કે નથી તો સંઘર્ષથી આવવાનો. એનો અંત તો વિચારથી આવશે. સંઘર્ષમાં ધર્મજી ધાય છે અને તેથી બન્ને પક્ષો ક્ષીણ થાય છે. અને પ્રેમ પણ કોઈ નવી વસ્તુ પેદા નથી કરતો. પ્રેમથી બધું તો ઉત્પાદ પેદા થાય, પણ સમાજમાં ક્રાંતિ તો વિચારથી જ થાય છે. હું કામ માણું છું, બીજા નહીં. મારે મોઝાને વિચાર સમજાવવો છે કે જમીન કોની છે. વિચાર સ્વીકાર્યો તેની નિકાની રૂપે કામ માંખીએ છીએ. ઉવટ જતે જમીન તો કોની થવાની છે. અને વિચારમાં જોટલી થકા છે તેટલી ઠકામાં નથી. સંઘર્ષથી ક્રાંતિ નથી થતી, ક્ષય થાય છે. અને પ્રેમથી ક્રાંતિ નહીં પણ વૃદ્ધિ થાય છે. આમ છતાં સંઘર્ષનો જ પ્રથમ આવીને કોમો રહેશે તો વિચાર-પ્રચાર માટે સંઘર્ષ પણ કરીશું, એને ટાળીશું નહીં. સંઘર્ષ એ પણ યુક્તિ છે. એની જરૂર પડશે તો એ પણ કરીશું. પણ ક્રાંતિ કેવળ વિચાર-પ્રચારથી જ થાય છે માટે હું વિચાર-પ્રચાર જ કરું છું.

જૂની નેતાગીરી

પ્રશ્ન : આજના કામથી નવું નેતૃત્વ પ્રાપ્ત થતું નથી, કોણે જૂનો નેતાઓને ફરીથી સંજીવન મળે છે.

ઉત્તર : જૂના નેતાઓને ફરીથી સંજીવન મળે તો તેથી શું બને છે ? એમને વિચાર પૂર્વક પડે અને તેથી એમનામાં પરિવર્તન થઈ જાય, અને તેથી એમને નેતૃત્વ મળે તો એમાં શું ખોટું છે ? અને ટોંચ જ કરતા હશે તો આ કામમાં એમની કસોટી થઈ જશે. સંસ્કૃતમાં એક શ્લોક છે : 'મહંતમયે પ્રાપ્તે કાકઃ કાકઃ પિકઃ પિકઃ.' કામડો ને કાચલ બન્ને માળા છે, પણ વહાંત નાસ્તુ આવે એટલે બન્નેનાં જાત પરખાઈ જાય છે. તેવી જ રીતે

આમાં નક્કી લોકો હશે તે ઉપરાંત પણ પશુ નવું નેતૃત્વ આ કામમાં અગિયો નહીં આવે તો કયા કામમાં આવશે ? આ એક એવું અદિલન છે જેમાં આખા સમાજને ત્યાગની પ્રેરણા છે. આમાં નવા નવા લોકો આવી રહ્યા છે અને નવું નેતૃત્વ બિલુ થઈ રહ્યું છે.

જૂરાઓનો સંગ્રામ શા માટે ?

પ્રશ્ન : તમે કહો છો કે સાધન સારા હોવા જોઈએ એવો તમારો આગ્રહ છે. તો પછી જુદાનમુદના કામમાં જૂરા માણસો શા સારુ કામમાં ભો છો ?

ઉત્તર : જેને જૂરા ગણીએ છીએ તે સદાને માટે જૂરા હોય છે એમ નથી. જૂની માન્યતા હતી કે પાછાણને ધેર અવતરે તે પાછાણ ન રહે. પ્રથમ કરનાર પણ આવી જ રીતે વિચારે છે. પણ, માણસ પણ સતત બદલાતો રહે છે. તેથી કું મનુષ્યને સારો મા ખોટો નથી માનતો. સાધન કેવું છે તે કું ચકાસવા બેસતો નથી. જૂરા માણસ આવશે તો ધમકાવીને જમીન માંગશે અને તેથી એને જમીન નહીં મળે. એ ધમકાવવા માંડશે તો લોક એને કહેશે કે નિતોળા તો આમ નથી કરતા. આવા જવાબથી ધમકાવનારો ડોળીભો પડશે. આમાં તો ફાવે તે લોક કે ધમકી આપી શકાય એવું જે માનતો હશે. તેને જનતા સાફ સંભળાવી દેશે કે ‘આ ટોળીમાં તું શોભતો નથી.’ આમ આ કામમાં દરબજે બધા જૂરાની ચકાસણી થાય છે.

ગયા, ૪-૫-૧૯૫૩.

‘ધન ધરતી વહેંચીને રહેશે’

: ૨૯ :

મારે આખા સમાજમાં પરિવર્તન લાવવું છે. આજકાલ સૂત્રો પોકારાય છે : “જૂની જનતા અમ ન સહેગી, ધન ઔર ધરતી બંટકે રહેગી” કું ઇચ્છુ છું કે મરીઓ દવે જાઓ જીડે, અન્યાય સદન ન કરે અને પોતાના હક્કની માંગણી કરે. કું માનું છું કે જમીન પર સૌનો અધિકાર છે. કું ઇચ્છું છું કે મરીઓ પોતાનો ધર્મ સમજીને દહને વગળી રહે. કેવલ જતે એ લોકો એમ કહી શકે કે અમે શીવંતોની જમીન નહીં બેસીએ. આમ એક

બાળુથી હું ગરીબોને તૈયાર કરી રહ્યો છું. બીજા બાળુથી સરકાર ગરીબોના હક્ક રક્ષણ કરે એ માટે એને તૈયાર કરી રહ્યો છું. ત્રીજા બાળુથી હું શ્રીમંતોના હક્કમાં સતેવા લાગવાનને જાગ્રતી રહ્યો છું.

હું તો ધન્ય હું કે શ્રીમંત લોકો હવે બોલી બોલે, “સુખી જનતા અભ ન સહેગી, ધન ઔર ધરતી બાંટકે રહેગી.” આજુબાજુના લોકો દુઃખી હોય, ગરીબ હોય ત્યારે આપણે એવા મીઠાઈ આરોગીએ એ શોભતું નથી. એવું બોલું, પાપી સુખ અમે ધરીશર પણ સાંપી નહીં બાઈએ. અમે અમારી ભૂમિ અને સંપત્તિ ગરીબોમાં વહેચી દઈશું. મારે શ્રીમંતોમાં આ જાતની ભગૃતિ આવવી છે. આવી જાતનું ત્રણ પંખાનું કામ હું કરી રહ્યો છું. ગરીબો ભગી જશે ત્યારે એ ભોટા પોતાના દુર્ગુણો છોડી દેશે, સરકાર ગરીબોને અવરોધ ઘટી જશે, અને મોટા લાગના શ્રીમંતો પણ ભગી જશે ત્યારે સમાજમાં પરિવર્તન આવશે. અહિંસક ક્રાંતિની આ જ પ્રક્રિયા છે.

ભલુહાર (બચા), ૭-૫-૧૯૫૦.

અહિંસા સીધી રેખા છે

: ૩૦ :

એક સભાને અહિંસા વિષે થોડું વિરચન થયું છે. અહિંસામાં માનનારા કેટલાક હોય છે. ધણાખરા અહિંસાને માનતા પણ નથી. અહિંસામાં નથી માનતા તે કહે છે કે એનાથી વ્યક્તિગત સવાલ જીતી શકે, પણ સમાજમાં જ્યાં સુધી દુર્જનતા મોબૂદ છે ત્યાં સુધી સમાજના સવાલો એનાથી જીતી ન શકે. એવા માણસોની વાત હું જવા દઈશ. હિંસાથી કાંઈ સવાલ બાકે છે એ દજા સિદ્ધ નથી થયું, છતાં સામૂહિક અહિંસાની શક્તિ સિદ્ધ કરવાની વાત છે. અહિંસાના અમુક પ્રયોગ થયા છે, પણ આજકાલ સમાજ જેટલો વ્યાપક બની ગયો છે તેટલા વ્યાપક પ્રયોગો દજા નથી થયા. તેથી, અહિંસામાં શ્રદ્ધા ન હોય તેવાઓ સાથે ખાસ ચર્ચા કરવાની જરૂરત મને લાગતી નથી. પણ જેમને એમાં શ્રદ્ધા છે તેમને લાગે છે કે અહિંસાથી કામ તો સધાશે અને થશે તે પાકું થશે, પણ એમાં થોડો વખત લાગશે.

પેલા ભાઈએ લખ્યું છે કે અહિંસાથી કામ તો યશો પણ વહેતું પણ યશો એમણે એ લેખ વિશે મારો અભિપ્રાય માંગ્યો હતો. મેં એમને આજે લખ્યું તેમાં લખ્યું છે કે 'એ વાત જરાબર છે.' યુક્તિસરે શીખવ્યું છે કે એ ખિંદુઓ વચ્ચેનું દ્વંદ્વમાં દ્વંદ્વ અંતર સીધી રેખા છે. નેથી અહિંસા વહેતું ફળ લાવનાર નીવડશે એવી જ અપેક્ષા હોવી જોઈએ.

અહિંસા શીઘ્ર-પરિણામકારી ક્યારે ?

અહિંસામાં જે મુખ્ય જાંગત છે તે એ કે આપણને એની પ્રાપ્તિ કેટલી હદ સુધીની થઈ છે. અહિંસાની પ્રાપ્તિ થાય તો પરિણામ વહેતું આવે એમાં કશો સંક નથી. જે સમય જાય છે તે અહિંસાને આપણા હૃદયમાં સ્થિર કરવામાં જાય છે. એ મારેતો એટલો સમય આપવા તૈયાર હોઈએ તો પરિણામ તો વહેતું જ આવે છે. આપણે આ એક વિચારવા જેવી વાત છે. અમુક શબ્દથી પરિણામ મોહું આવે ના વહેતું એની ચર્ચા આપણે માંડીએ છીએ, પણ એ શબ્દ આપણી પાસે છે કે નહીં એ તો વિચારતા જ નથી. એ હથિયાર ઉપાડવા સારુ જે તપ અને ચિત્ત-શુદ્ધિ જોઈએ તે આપણે ક્યાં ક્યાં છે? પૂરતી ચિત્ત-શુદ્ધિ જોગી તપસ્યા ન કરીએ તો અહિંસાનો ઉદય નહીં થાય. સૂર્યોદય પછી અંધારું જતાં વાર નથી લાગતી. પણ એના ઉદયમાં વખત નીકળે ખરો. તેવી જ રીતે યોગાક લોકોના દિલમાં પણ અહિંસાનો વારતરિક ઉદય થાય તો એ સમાજમાં ફેલાયે. વિચાર અને કલ્પનામાં તો એટલે સુધીની માન્યતા છે કે એક જ માણસ પરિપૂર્ણ શુદ્ધ થઈ જાય, એને અહિંસાનો સાક્ષાત્કાર થયો હોય તો એ એકમેક હાથે આખા સમાજ પર અસર પાડી શકે. બાપુ ધણીવાર આ કહેતા. મારે અહિંસાથી વહેતું પરિણામ આવવા વિશે તો ટાઈ ચંકા નથી. પણ, અહિંસા મારે જરૂરી એવું આંતર-શોધન, તપસ્યા અને શુદ્ધિ આપણે કેટલાં કરીએ છીએ તે જોવાનું છે. એ થઈ જાય તો અહિંસાથી ઝટ પરિણામ આવી શકે છે.

અહિંસા આત્માની શક્તિ

અહિંસા આત્માની શક્તિ છે. આત્મા મરતો નથી એ જ એની શક્તિ છે. હિંસા દેહની શક્તિ છે. દેહનો નાશ થઈ શકે છે. અને આત્માની શક્તિ

દેહની શક્તિથી ચંડિયાલી છે એ તો સૌએ સ્વીકારેલી વાત છે. પણ આપણે દેહ-શુદ્ધિમાં ફસાયેલા રહીએ છીએ. ટાઇને જોઈએ છીએ તેને દેહ જ માનીએ છીએ. આ દેહનું ઉપરનું બોળિયું છાડીને માથેલી જે વસ્તુ છે તેને જોઈ શકીએ તો આપણી બોલવા, ચાલવા અને વિચારવાની રીત, બધા વહેવાર બદલાઈ જશે. દુનિયાનો ઠાઈ બનેશે જ રંગ દેખાશે. અને આપણું થશે તો આવા બદલાયેલા માણસના સંગમાં જે આવશે તેના પર એનો રંગ ચડશે. અને એને ટાઇનોય રંગ નહીં અડે; આ વાત સમજાઈ નામ, અને આપણને અધિકારમાં. મદદ હોય, આપણે એનો સામૂહિક પ્રયોગ કરવો હોય તો પછી આપણી ચિંતા એ વાતની હશે કે આપણા અગત જીવનમાં આપણે અધિકાર કેવી રીતે લાવી શકીએ. એની ઉપાસના આપણે ક્યાં સુધી અને કેટલી એકાગ્રતાથી કરીએ છીએ એ જ સવાલ છે.

પોતાના જીવનનું શોધન એ જ મૂળ વસ્તુ

૧૩ હમણાં મૂદાન-અદિલન આવી રહ્યું છે. સમાજને ખપ પડશે ત્યારે એવા જ બીજા અદિલનો પણ ચાલશે. પણ એ અદિલનમાં પાયાની જે શ્રદ્ધા છે તે હૃદય-પરિવર્તન વિશેની છે. એ પાછી ક્યારે ચાલે? જ્યારે આપણું પ્રવૃત્તિ જીવન ફેરવાય ત્યારે. મોટે ભાગે તો આપણે એવું જ માનતા હોઈએ છીએ કે મારું હૃદય તો જોઈએ તેવું છે જ, પણ બીજાના હૃદય-પરિવર્તનની વાત આવશે ત્યારે આપણને એમાં દોષ લાગશે અથવા તો અસંભવ લાગશે. પણ એ ખ્યાલમાં રાખો કે હૃદય-પરિવર્તન બાબત શંકા પડી એટલી અધિકારની મૂળ શક્તિ પર ધ્યાન પડ્યો જણવો હૃદય-પરિવર્તન માટે પરિસ્થિતિમાં પરિવર્તન હોવું એ તો એનું એક અંગ માત્ર છે એને હૃદય-પરિવર્તનથી શુદ્ધ પાડવું એ બૂલ છે. આપણે ટાઇ એક વસ્તુની આશક્તિ છાડવી હોય તો એને માટે બહારનું વાતાવરણ પણ અનુકૂળ કરી લઈએ છીએ. એકાગ્રતા સાધવી હોય તો એને અનુકૂળ એકાગ્રતા શોધીએ છીએ. પણ એકાગ્રતા વિના એકાગ્રતા સધાવી નથી અને બાહ્ય-પરિવર્તન વિના હૃદય-પરિવર્તન સધાવું નથી એ માન્યતા એકાગ્રી છે. હૃદય-પરિવર્તન માટે સમાજ અને પરિસ્થિતિમાં પરિવર્તન લાવવું જરૂરી છે એમ કહેવું ઠીક છે,

પણ જે વસ્તુ સાધવાની છે તે તો હૃદય-પરિવર્તનથી જ સધાયો. એકાગ્રતાથી જ ધ્યાન ધરાય છે. એકાગ્રતામાં પણ એ બંની રહે છે. પણ, એકાગ્રતામાં પણ ચિત્ત આમતેમ ભટકી શકે. એટલે એકાગ્રત એ બાલ સાધન છે. બંધારે એકાગ્રતા એ મુખ્ય વસ્તુ છે. તેથી જ રીતે અદિસા-શક્તિ માટે હૃદય-પરિવર્તન એ મુખ્ય વસ્તુ છે. એને માટે બાલ-પરિવર્તન જરૂરી લાગે છે તો તે કરી લઈએ.

પણ અદિસા તો હૃદય-પરિવર્તન મારફતે જ કામ કરે છે, બાલ-પરિવર્તન માંગતે નથી કરતી. આપણે બાલ-પરિવર્તન, કરી પણ, લઈએ છીએ; સોઠા પાસે દાન-પત્રો બરાબીએ છીએ, છૂટો ભાગ મળીએ છીએ આ બધું બાલ-પરિવર્તન જ છે. પણ એનાથી બે અંદરનું હૃદય-પરિવર્તન ન સધાય તો કામ સફળ થયું એમ ન મણાય. પછી તો છૂટો ભાગ એટલે એક ભાતનો વેશ થયો. એમ તો સરકાર પણ કાલો કરીને છૂટો ભાગ લઈ શકે, પણ તેથી અદિસાની શક્તિ નહીં પ્રગટે અને અદિસા-શક્તિ નહીં પ્રગટે તો સમાજની પ્રગતિ નહીં થાય. જમીનની, વહેંચણી આજના કરતાં ધારો કે સુધરે, પણ તેથી સમાજ નહીં સુધરે. આ બધું વિચારતાં એમ લાગે છે કે પોતાના જીવનનું શોધન કરવું એ જ મુખ્ય વસ્તુ છે.

આશામાર, ૮-૧-૧૯૫૩

સર્વોદયનો રાજનૈતિક વિચાર

: ૩૧ :

આજે હું તમારી સામે રાજનીતિનો વિચાર મૂકીશ. આજકાલ રાજનીતિ એ જીવનથી બિલકુલ અજાણો એવો વિષય નથી રહ્યો. જૂના જમાનામાં રાજાઓની સત્તા ચાલતી, પણ એ બંદુ મોડી હતી. જુલમી બાદશાહો જનતાને મેકું પહોં પીડતા. પણ આમજનતા પર એની ઝાઝી અસર નહોતી પડતી એનું કારણ એ કે સરકાર ચૂંટાયેલી નહોતી અને આજના જેવાં વાહન વહેવારનાં સાધનો નહોતાં. એ જમાનામાં આખા દેશમાં ખાસ દોનો કેમ એક સંદેશો પહોંચાડવો હોય તો મદિનાએ નીકળી જતાં અને તેમાંય રાજાનો દુકમ પાળવો કે ન પાળવો એનો આધાર પાછો સરકારે

પર રહેતો. નિઝામ જેવો ખાઈખદેલો સરકાર તો હુકમ માનતો જ નહીં. આમ એ જમાનાની સ્થિતિ જ જુદી હતી. એ વખતની સરકારની સત્તા બહુ મર્યાદિત હતી. એ સરકાર પ્રજા-જીવન પર બહુ નિયંત્રણો મૂકી શકતી નહોતી. પરંતુ આક્રમણ સામે જ્યાંય માટે થોડું લશ્કર લાવવું અને એ લશ્કર માટે જે માર સડકો ખાંધવી એવાં મર્યાદિત કામો એ કરતી. લોક-હિતકારી રાજા પાકેનો તો લોકોના લલામાં કંઈક કરતો. પણ એ તો એનો વ્યક્તિગત ઉપકાર મતો. એ લોકોના જીવનનું નિયંત્રણ નહોતો કરી શકતો.

અંગ્રેજો અહીં આવી ત્યાં સુધીમાં હિંદુસ્તાનમાં ડેટલાયે રાજા થઈ ચૂક્યા હતા. પણ રાષ્ટ્રીય કરજ જેવી કોઈ વસ્તુ નહોતી. માધવરાવ પેશવાને ભરતી વખતે ચિંતા એ હતી કે એને માથે નવ દસ કરોડનું કરજ હતું. એ કરજ એણે કહું હતું તો રાજાને ખાતર, પણ એ એનું વ્યક્તિગત કરજ મનાયું હતું. ઉપરે નાના ફકીરવીસ થોડા શાહુકાર લઈ આવ્યા અને એમની પાસે વચન અપાવ્યું કે એ કરજ અમે ફેરીશું. પણ આજે તો ડેટલાયે આખા દેશના દેશ કરજદાર છે. હિંદુસ્તાનને માથે પણ દેવું છે. અંગ્રેજોએ અહીં જે સુધી કર્યાં તેનું દેવું પણ આપણે ખાસ છે. આજે તો મમે તે સરકાર હોય, કાલે માથે ઠોકી બેસાડેલી પણ હોય તોયે એ દેશની સરકાર છે. પહેલાં રાજા એ વ્યક્તિગત મિલકત હતી. એક રાજા બધાનાં જીવનનું નિયંત્રણ કરી શકતો નહોતો.

પણ આજની રાજનીતિ ખૂબ વ્યાપક થઈ ગઈ છે. આખા જીવન પર એનું નિયંત્રણ ચાલે છે. આજની સરકાર જે પાપી કાપડો ધોડે તો કોઈ વ્યક્તિ એમ ન કહી શકે કે હું નિષ્પાપ જીવન જીવી શકીશ. જીવનનાં એકે એક અંત પર આજે સરકારનું નિયંત્રણ ચાલે છે. એટલે સુધી કે શિક્ષણ પર પણ સરકારી નિયંત્રણ છે. પહેલાં એવું નહોતું. માનીઓ શિક્ષણ આપતા. એ લોકો સ્વતંત્ર હતા. પણ આજે તો સરકાર પાઠ્ય પુસ્તક મુકરર કરે છે અને એ જ તમામ શાળાઓમાં ચાલે છે. એ પુસ્તકમાં શું શું હોવું જોઈએ એ પણ સરકાર ઠરાવે છે. આમ શિક્ષણ જેવો વિષય કે જે તદ્દન સ્વતંત્ર રહેવો જોઈએ તે આજે રાજ્યના નિયંત્રણમાં છે. ડેટલાઈ

ખાનગી શાળાઓ ચાલે છે, પણ એમાં ગણતંત્રીક શિક્ષણ આવે છે. મેં પણ એક એવી શાળા ચલાવી હતી, એમાં ઘણા સારા વિદ્યાર્થીઓ તૈયાર થયા હતા. પણ આજે તો નામેગામ શાળાઓ ખૂલશે અને એ બધી સરકારી જ હશે. પછી સરકાર સામ્યવાદી આવી તો એમનું જ તત્ત્વજ્ઞાન થીખવાશે. ફાસિસ્ટ સરકાર હશે તો એ ભતનું શિક્ષણ અપાશે. એટલે કે જેવી સરકાર તેના વિદ્યાર્થીઓના મગજ ધડાવાનાં. આમ આજકાલ મગજ ધડવાની વાતો ચાલે છે. તેથી રાજનૈતિક વિચાર કરવાની જવાબદારી દરેક જણા પર આવે છે.

દરેકને એક મતનો અધિકાર

આજે હું કહેવાનો છું તે પાયાનો વિચાર છે. તમે જુઓ છો કે આજકાલ દુનિયામાં લોકસત્તા ચાલે છે. બધાને મત આપવાનો અધિકાર મળ્યો છે. બહુમતીથી કાયદો પણ ધડાય છે. દરેકને એક મત મળ્યો છે. દરેકનું ચારિત્ર્ય અને યોગ્યતા જુદાં જુદાં હોય છે, છતાં પણ પંક્તિ જવાહરલાલને પણ એક જ મત મળ્યો છે અને ડોઈ એક મામૂલી એકવીસ વર્ષના માણસને પણ એક મત મળ્યો છે. આ એક પાયાની વાત મનાઈ છે.

પણ જરા વિચાર કરીએ તો ડોઈને પણ લાગશે કે વહેવારમાં આવું નથી હોતું. ધરમાં પણ ધરનાં બધાં મળીને વાતની ચર્ચા વિચારણા કરે છે, પણ દરેકને મત આપવાનો અધિકાર આપેલો હોતો નથી. ચચાને જતે ધરના મોવડીની વાત જ મનાય છે. આજકાલ વોટની પ્રથા નીકળી છે. પણ સાચો નિર્ણય કંઈ બહુમતીથી નથી થતો. પૃથ્વી ફરે છે કે સૂર્ય ? આનો નિર્ણય કંઈ બહુમતીથી ન થઈ શકે. આ વાતને જીવન સાથે ખૂબ સંબંધ છે. પછી આજકાલ સંખ્યાને આધારે જે નિર્ણયો થાય છે તેનો શી અર્થ ? પશ્ચિમવાળાઓએ ઉપરચોટિયો વિચાર કરીને આ બહુમતીવાળું ચલાવ્યું છે. દરેકને મત આપવાનો અધિકાર છે એનો અર્થ એ કે એ લોકો આત્માની સમતા એટલે કે દરેકમાં સમાન આત્મા વસે છે એ વાતનો સ્વીકાર કરે છે. મેં આ વિવેચન એટલા સારુ ક્યું કે બીજા ડોઈ પણ રીતે જોઈએ તો વ્યક્તિ વ્યક્તિની યોગ્યતા સરખી દેખાતી નથી. એ માટે તો માનવ આત્માની

સમાનતાને જ માનવી પડશે. આમ મેં એમને આત્મવાદી ઠાકી બેસાડ્યા, પણ એ આત્મવાદી નથી. પશ્ચિમવાળાઓએ આ જે ચાલુ ક્યું છે તે અત્યંત અસ્વાભાવિક, અને પ્રકૃતિ તથા અનુભવની વિરુદ્ધ છે.

બહુમતી અને લઘુમતીના ઝંઘડા

આમ છતાં આ વાત ચાલે છે. અને તેથી જ આજકાલ મત એમાં કરવાનું ચાલે છે. એક જાતની લડાઈ જ જામે છે. મત મેળવવાની કેટકેટલી તરફીઓ હોય છે. એમાં વિચાર સમજવવાની વાત નથી આવતી કારણ કે મોટા ભાગના લોકો વિચાર સમજતા જ નથી. આમ એક અત્યંત રમૂજ મણિની વિચાર આજે સમાજમાં રૂઢ થઈ બેઠો છે. એટલે જે નિર્ણય લેવાય છે તે બહુમતીનો હોય છે અને કેટલીયેવાર એ યોગ્ય પણ નથી હોતો. એને કારણે લઘુમતીવાળા અસંતોષી બને છે. એમને થાય છે કે. અમારો વિચાર ખરા છે છતાં ચાલી શકતો નથી. સાચો વિચાર તો હમને એક જ માણસનો હોય પણ તે સાચો છે. એક માણસ જો પામી શકે તો પૃથ્વી ફરે છે, પછી લાખો લોકો એની વિરુદ્ધ હોય તોયે એની વાત સાચી છે તે સાચી છે. જેણે આ શોધ કરી એ પોતાની વાતને વળગી રહ્યો. એ વખતે 'ચર્ચ'વાળા લોકો (ખ્રિસ્તી ધર્મગ્રંથો) એની વિરુદ્ધ હતા. એમણે કહ્યું કે પૃથ્વી ફરે છે એમ કહેવું એ ખ્રિસ્તી ધર્મની વિરુદ્ધ છે; એટલા માટે એ લોકોને પેલાને ખૂન પીડ્યો. વેદાયું નહોત્યારે એક દિવસ પેલાએ કહ્યું કે તમે કહેશો તેમ લખી આપીશ. પણ જ્યારે લખવા બેળા આવી ત્યારે તો એણે લખી પાડ્યું: 'પૃથ્વી ફરે છે, અત્યારે પણ એને ફરતી હું નોંધી શકું છું.' એવે એણે મન ન જ માયું. આમ બહુમતીનો નિર્ણય હંમેશાં ખરા જ હોય છે એવું નથી. પછી લઘુમતીની સામે સગલ કોમો યાંય તો કે તો પછી આપણો વિચાર થી રીતે ઠાકી બેસાડ્યો? અને પછી એમાં દિસા કરવાની વાત આવે છે.

આજે દેશમાં બહુમતીવાળો અને લઘુમતીવાળો એમ બે પક્ષ બન્યા છે. આ એક નવો જાતિભેદ છે. હિંદુસ્તાનમાં આની સાથે જૂના જાતિભેદો પણ જોવાય છે. એક પક્ષવાળા પોતાના ત્રેદવાર તરીકે અન્યક જાતિવાળાને.

જોમે કરે છે તો સામા પક્ષ ાળા પણ પોતાનો ઉમેલ્વર પસંદ કરતી વખતે જાતિનો જ વિચાર કરે છે. મત મેળવવા સારુ આ બધું અજમાવતું પડે છે. વિચાર સમજાવતો, પછી એના પર અમંત્ર થાય એટલે સુધી ધીરજ ધરવી એ વાતો આજકાલ નથી ચાલતી. પહેલાં તલવારના જોરે વિચાર ઠોકી બેસાડાતો તેમ આજે બહુમતીના જોરે ઠોકી બેસાડાય છે. તલવાર માટે કહ્યું છે કે એનામાં અક્રમ નથી તેથી અમે એને ડોડી છે. પણ બહુમતીમાં પણ અક્રમ નથી હોતી. માર્યા ગણીને નિર્ણય લેવો એ બોલું જ છે. એનું પરિણામ એ આવે છે કે અસંતોષ પેદા થાય છે, બેચેનતાણુ ચાલે છે. બધા એકબીજાને મપડાવવા મથે છે, અને એ જ નીતિ પર તમામ રચના થાય છે. આજે બધા જ દેશોમાં આ હાલી નીકળ્યું છે. બધે જ ઠેકાણે માર્યા ગણીને નિર્ણયો લેવાનો રિવાજ ચાલ્યો છે. માર્યામાં કેટલો માર્ગ ભરેલો છે એ ઠાઠ નથી ભેલું. મહેરમાની એટલી માનવી કે મડાએને મત આપવાનો અધિકાર નથી આપ્યો. પણ આ બધાંનો શો ઉપાય? એ જો ન વિચારીએ અને પક્ષમેદ, સરકારી પક્ષ, વિરોધી પક્ષ, એ બે વચ્ચે અખંડ વિરોધ-આ બધું પશ્ચિમનું તંત્ર હિંદુસ્તાનમાં ફાખલ કરીશું તો અહીં એકે કામ નહીં બને. એક પક્ષ બીજાનું કામ બગાડતો જ રહેશે...

પાંચ બોલે પરમેશ્વર

આનો એક જ પ્રમાણ છે. આપણે ત્યાં એ ધાર્મિક રિવાજ છે. આપણા સંસ્કાર અને સ્વચ્છતામાં પણ એ જ વાત છે: 'પાંચ બોલે પરમેશ્વર.' મોટે ભાગે લોકો આનો ખરો અર્થ સમજતા નથી. મામ-પંચાયતની સ્થાપના કરતી એટલે જ એનો અર્થ નથી. પણ એનો અર્થ એ છે કે પંચોના મનથી નો નિર્ણય થાય તે મનાય. પણ આજે તે ચાર ત્રિરુદ એક, ત્રણ ત્રિરુદ બે એ રીતે નિર્ણય લેવાય છે. આ 'ત્રણ બોલે પરમેશ્વર.' વાળા જે વાત આજકાલ હાલી નીકળી તે બારે જોખમકારક છે. 'પાંચ બોલે પરમેશ્વર' એ ચાલે તો જ ગરામર. "કલેકલ" માં પણ એ જ પ્રમાણે ચાલે છે. એ બધા એકમત થઈને જ નિર્ણયો લે છે.

કેન્દ્રીકણ્ણના હોયો

કેટલાક કહે છે આમાં તો એક માણસ અડિયલ ટટું જેવો નીકળી પડે તો આખું કામ ખોટાકાકાને જીતું રહે. માટે આજની બહુમતીની રીત જ સારી છે. પણ આજે એક જ માણસને ચૂંટવા સારુ લાખો લોકોના મત લેવાય છે. આટલો મોટો સામુદાયિક પ્રયોગ ચાલે છે તેમાં કેટલાયે દાષ પેદા થતા હશે. તેથી એના ઉપાય તરીકે મેં જે વાત સૂચવી છે તે રાજ્યના વિકેન્દ્રીકરણની છે. ધણીખરી સત્તા તો ગામમાં જ હોવી જોઈએ. પછી એક ગામ સાંચે બીજા ગામનો જે સંબંધ આવે તેનું નિયંત્રણ જિલ્લો કરશે, એક જિલ્લા ને બીજા જિલ્લાના સંબંધનું નિયંત્રણ પ્રાંત કરશે, અને પ્રાંત પ્રાંત વચ્ચેના સંબંધનું નિયંત્રણ કેન્દ્ર કરશે.

પણ આજે તો કેન્દ્ર અને પ્રાંત પાસે ગામડાના તમામ વહેવારોનું નિયંત્રણ કરવાની સત્તા છે. ગામવાળાઓને કશો નિર્ણય કરવાનો અધિકાર નથી. ગામમાં બહારથી ડોક્ટર આવે કે ન આવે તેનો નિર્ણય કરવાનો અધિકાર ગામને નથી, પશ્ચિમમાં ગામના ધંધા લાગ્યા. આજે હવે એ ધંધા ફરી થાપવા કે ઉથાપવા એની સત્તા પણ કેન્દ્ર પાસે છે, ગામમાં નથી. એટલે બધું જ સ્વરાજ કેન્દ્રમાં હોય છે, ગામમાં નથી હોતું. ગામમાં તો ફક્ત ઝાડુ મારવાનું સ્વરાજ હોય છે. મુખ્ય બાબતોમાં ગામવાળાઓને અધિકાર જ નથી હોતો.

આજે હિંદુસ્તાન સરકારનું એકચક્રી રાજ્ય મન્યું છે. જૂના રાજ મહારાજાઓનાં ગજ ગયાં એ તો સારું જ થયું. જર્તા રાજાઓનાં અલગ અલગ રાજ્યો હતાં ત્યારે પ્રજાને જે રક્ષણ મળતું તે જવું રહ્યું. કેન્દ્રમાં બધી સત્તા ભેળી કરી હોય ત્યારે મહત્વાકાંક્ષી લોકોને સત્તા કમળે કરવાનું મન થાય છે. પછી એ અકલવાળા હોય તો તો ઠીક, પણ અકલના ઝાંચમીર હોય તો મામલો બગાડે છે. જે પાંચ માણસોની અકલથી બધા કારભાર ચાલે અને બાકીના તમામની અકલ સડતી રહે એ હવે નહીં ચાલે. હિંદુસ્તાનની થોડીક સારી જમીનમાં ખેતી કરે અને બાકીની બધી જ પડતર રાખે તો પૂરું ચનાજ નહીં પાકે.

વિકેન્દ્રીકરણની જરૂરત

આજકાલ ગામવાળાઓને કહે છે, રસ્તા બનાવો, ઝાંકુ લગાવો. એનો અર્થ એ કે રેવણ એમના હાથેનો ઉપયોગ થાય, દિમાગનો નહીં, આવી હાલતમાં એમને શેનો હિમ્મત આવે? અને એ કામ નથી કરતા ત્યારે સરકાર કહે છે કે લોકો આજણ છે. અંગ્રેજોમાં મજૂરોને 'હેન્ડ્સ' (હાથ) કહે છે, અને એના પર દેખરેખ રાખનારાઓને 'હેડ્સ' (માથા) કહે છે. આમ સમાજના બે ભાગલા પાડીને રાહુ અને રેતુ સભ્યાં છે. કોઈના હાથ કાપી લઇને કહીએ કે કામ કરો તો શી રીતે કામ કરવાના હતા? હાથની સાથે માથું હોય છે ત્યારે હાથથી કામ થાય છે. રસ્તા બનાવવાનું, ઝાંકુ લગાવવાનું. જ સ્વરાજ્ય ગામવાળાઓને સોંપારો તો એમાં એમને રસ નહીં રહે. પોતાના જીવનની મુખ્ય વસ્તુઓ પર નિયંત્રણ કરવાની એમને સત્તા રહેવી જોઈશે.

જેને ફેડરેશન (સંધ) કહીએ 'હીએ એવી ચાર લાખ ગામડાંની એક સરકાર રચાવી જોઈએ. એમાં તમામ ગામ પોતપોતાની અલગ પ્રમાણે કામ કરશે અને દેન્દ્ર માત્ર સલાહ આપશે. એ સલાહને માનવી ન માનવી એ ગામવાળા પર રહેશે. આમાં દેટલાક ગામવાળા ચરખું કામ નહીં કરે તો બેચાર ગામડું કામ બગડશે. પણ આજે તો કામ બગડે છે તો આખા રાજડું બગડે છે. ઘેર શેટલી કરતી વખતે કંઈક બૂલચૂક થઈ તો એક બે શેટલી બગડે પણ બાકીની તો સારીજ થાય, પણ એકરીમાં (બડિવારખાનામાં) જો કંઈ અરબક થઈ તો આખો ધાણ બગડે છે. પહેલાં રાજ્યોના હાથમાં સત્તા હતી તોયે જેટલું નુકસાન નહોતું થતું તેટલું આજે થઈ રહ્યું છે. કારણ, જૂના રાજ્યોના હાથમાં રજે રજ બગાડી મૂકવાની સત્તા નહોતી, ત્યારે આજના રાજ્યની પાસે તો એવી સત્તાઓ છે. એટલે આજે તો સરકાર બધું જ બગાડી શકે તેમ છે. પાંચ વર્ષે ચૂંટણી થાય છે, એમાં નવી સરકાર પણ આવી યો. પણ જૂની સરકાર જે કરી અર્ધ હોય તે નવી સરકાર ચાલુ રાખતું પડે છે. જૂની સરકારે આપેલાં વચનોથી નવી સરકાર બંધાયેલી હોય છે. આજની સરકારે વેપાર અંગે કરાર પરદેશ સાથે કર્યા હોય તો નવી આવેલી સરકારને તે પાળવા પડે છે. આમાંથી નીકળી

જવા માટે લોદિયાળ ક્રાંતિ કરવી પડે છે. પણ એવી ક્રાંતિ કંઈ હાસવારે નથી થતી. એટલે આજની સરકારના હાથમાં સત્તા એવી રીતે જઈ પડી છે કે ગાડું ઠીક ગમડ્યું તો આપું ને આપું ઠીક ગમડશે અને બગડ્યું તો આપું ને આપું ખાડામાં જશે. માટે વિકેન્દ્રીકરણ જરૂરી છે.

સર્વોદય-રચનાના એ સિદ્ધાંત

સર્વોદય-રચનામાં દરેક મામે એક પંચાયત દશે અને પ્રાંત માટેનો પ્રતિનિધિ ચૂંટવાનો અધિકાર દરેક પંચાયતને દશે. ગ્રામપંચાયતના હાથમાં જ બધી સત્તા રહેશે, કેન્દ્રીય સરકારના હાથમાં નામની જ સત્તા રહેશે. એ તો માત્ર સલાહ જ આપશે, અને રેલ્વે, રસ્તાઓ, પરદેશી સાથેના વહેવાર વગેરે પર એનું નિયંત્રણ રહેશે. તેથી મહત્વાકાંક્ષી લોકોને સત્તા પ્રાપ્ત કરવાનો જે હિતસાહ હોય છે તે મોળો પડી જશે કારણ કે ત્યારે પ્રાંત કે કેન્દ્રના હાથમાં કંઈ અધિકાર જ નહીં રહે. બધો અધિકાર ગામને દશે, અને ગામની પંચાયત ‘પાંચ બોલે પરમેશ્વર’ એ ન્યાયે કામકાજ ચલાવશે.

આ પરથી સંકા કરે છે કે આમાં એક પણ માણસ અડી એકે તો કરશે નિર્ણય કરી નહીં શકાય. પણ જો ગ્રામ-પંચાયત આ રીતે કોઈ નિર્ણય નહીં કરી શકે તો એ ખતમ થશે અને એની જગ્યાએ બીજી ગ્રામ-પંચાયત આવશે. એવી સ્થિતિમાં બધાને અંદર અંદર ચર્ચા કરીને એકમતીથી નિર્ણય કરવાની પ્રેરણા થશે. પહેલાંના જમાનામાં લોક આ પ્રમાણે મત આપતા. આજે પણ ‘કબેકસ’ ટું એ જ રીતે ચાલે છે. આપણે આ પ્રમાણે કરીએ તો આખી વ્યવસ્થા અદ્વિસક બને છે. કોઈને પણ અસંતુષ્ટ થવાને કારણ નથી મળતું. દેશનાં બધાની અકબરો હાથેય થાય છે. અને ધારો કે કંઈ બગડ્યું તો પણ તે એવાર ગમોનું જ ગમડશે.

આજે તંત્રની એક બૂલને કારણે પેટા-ચૂંટણી ધાય છે, ફરીથી ચૂંટણી માટે દબારો લોકોને કામ કરવું પડે છે અને દબારો રૂપિયા ખર્ચાય છે. કેટલો સમય વેડફાય અને લોકોમાં આપસમાં કેટલી ફાટફૂટ પડે ? મામે મામ વેરઝો ને ઝખઝા પેદા થાય છે. આ બધું નોંઘવું હોય તો એવી વ્યવસ્થા ઊભી કરવી પડશે કે મહત્વાકાંક્ષીઓના હાથમાં સત્તા ન રહે અને પક્ષભેદ મટે.

એ પાંચ માણસોના હાથમાં સત્તા રહેવાથી તો એ ધારે તો આખી દુનિયાનું કામ બને, નહીં તો બનકે. આને માટે એક જ ઈલાજ છે: (૧) ગામોના હાથમાં તમારી સત્તા હોવી જોઈએ, અને (૨) ગામનો કારભાર "પાંચ બોલે પરમેશ્વર"ના ન્યાયે ચાલવો જોઈએ. આ જ સર્વોદય છે. ગામની જ સત્તા ચાલે અને ગામનો ઠરાવ એ સૌનો ઠરાવ એવું નામ 'સર્વોદય'. એ જ સાચું અને અદ્વિસક સ્વરાજ છે.

ક્યાંક એકમતીથી તો ક્યાંક બહુમતીથી નિર્ણય

સહુમતી અને બહુમતીનો સવાલ મનાવરી છે. આજનું જે લોકતંત્ર છે તેણે જ આ સવાલ પેદા કર્યો છે. આમાંથી છૂટવું હોય તો સત્તાનું વિકેન્દ્રીકરણ કરીને ગામડાંમાં 'પાંચ બોલે પરમેશ્વર' એ ન્યાયે કામ ચલાવવું પડશે. પછી એ પરથી સવાલ કાઢે છે કે ગામની વાત કરે ત્યાં સુધી આ ઠીક છે, પણ ગામ તરફથી પ્રાંત માટેના જે પ્રતિનિધિ ચૂંટાશે તે તો બહુમતીથી નિર્ણય લેશે ને? વચગાળાના સમય પૂરતું આમ ચાલશે. પણ એ લોકો એવી રીતે ચૂંટાશે કે વિધાન-સભામાં કરવાના મુખ્ય મુખ્ય નિર્ણયો એકમતીથી જ થાય એવા એમને સંસ્કાર પડેલા હશે. જીવનની મુખ્ય મુખ્ય વાતો જેવી કે ખોરાક, કપડાં, શિક્ષણ વગેરે વાતો અંગેની સત્તા ગામમાં જ રહેશે. પછી જે નાની નાની વાતો છે તે અંગે બહુમતીથી નિર્ણય લેવાશે તો પણ કોઈને એથી તુકચાન નથી. એમાં એવી કોઈ વાત નથી હોતી કે જેથી સહુમતીવાળાના દિલને દુઃખ પડેયો. અન્ન, વસ્ત્ર, શિક્ષણ જેવી મુખ્ય બાબતોમાં બહુમતીનું જ ચાલે અને સહુમતીવાળાનું ન સંભળાય તો એમને દુઃખ થાય છે. પછી એમાંથી આઘાત ને પ્રત્યાઘાતો બન્યા છે. પ્રાંતના હાથમાં મોજુ વિષયો હોય ત્યાં એ બહુમતીથી નિર્ણય કરે તો વાંધો નથી. છતાં એમાં પણ એવો ઠરાવ કરી ચકાચ કે કેટલીક બાબતોના ટકામાં ૭૦ થી ૮૦ ટકા મત હોય તો જ ઠરાવ થાય. આખર બંને સમાજને એ ટેવ પાડવી જ જોઈએ કે એકમતીથી નિર્ણય થાય.

વિચાર જુદા બલે હો, આચાર એક હો

આમ ગામ અને કેન્દ્ર વિશે દૃષ્ટી જ ફિકર નથી, ન્યારે પ્રાંતમાં ચૂંટાઈને

આપણામાં નીતિ-વિચાર એ કંઈ નવો નથી, જૂનો છે. નીતિને ધણખંડે ધર્મ કહી છે. આત્મા અને પરમાત્માનો સંબંધ, ઔદિક જીવન અને જોની સમાપ્તિ પછીનું જીવન એ બધું એમાં સમાય છે. આ લોકમાં કેવો વહેવાર કરવો તે પણ ધર્મનો વિષય છે.

ધર્મનાં બે અંગો

આજકાલ આપણા રાજ્યને ધર્મ-નિરપેક્ષ રાજ્ય કહે છે. આ આપણે માટે કોઈ નવી કલ્પના નથી. જે સાચું અને સાદું રાજ્ય છે તે ધર્મ-નિરપેક્ષ જ હોય છે, ધર્મ-હીન નથી હોતું. ધર્મમાં કેટલીયે વાતો આવે છે. ધર્મનું એક અંગ મૃત્યુ પછીનું જીવન છે. એમાં આત્મા પરમાત્મા વગેરે વાતો સમાય છે. એને રાજ્ય સાથે લેવાદેવા નથી. આ લોકનો વહેવાર અને સત્ય, પ્રેમ, ન્યાય વગેરે ધર્મનું બીજું અંગ છે. એ રાજ્ય સાથે સંકળાયેલું છે. આ સિદ્ધાંતો પર જ રાજ્યની માંડણી થયેલી હોવી જોઈએ. આ અર્થમાં તમામ સરકાર ધાર્મિક હોવી જોઈએ. ધર્મ-નિરપેક્ષ રાજ્યનો અર્થ 'લોક-ચાત્રિક સરકાર.' લોકેનું ઔદિક જીવન સારી રીતે ચાલે એટલે જ ખ્યાલ રાખનારી સરકાર તે 'લોક-ચાત્રિક સરકાર.' ધર્મના જૂના અર્થમાં એને ધાર્મિક કહે છે અને ધર્મના પારલોકિક અર્થમાં એને ધાર્મિક નથી કહેતા.

'ધર્મ' એ એક વ્યાપક શબ્દ છે. જે નીતિ-વિચારને આધારે આપણું જીવન ચાલે છે તેને ધર્મ કહીએ છીએ. ધર્મ અવિચળ (ડો નહીં તેવો) હોય છે. જોના સિદ્ધાંતો અફર હોય છે. જેમ મણિતના સિદ્ધાંતો આ કે પેલા દેશમાં તથા આ કે પેલા કાળમાં પણ સ્થિર રહે છે તેમ જ ધર્મના સિદ્ધાંતોમાં પણ ફરક નથી પડતો. વર્તના સિદ્ધાંતો મૂળ હોવાથી જ, ત્રણે કાળ અને તમામ દેશોમાં એ સરખા અને અવિચળ હોય છે. ભગવાને જેને 'દેવી સંપત્તિ' એવું નામ આપ્યું છે તે સત્યાનંદ, પ્રેમ, દયા વગેરે સદ્ગુણો જ ખરી રીતે સનાતન ધર્મ છે. એ અવિચળ, મુવ, શાશન, સ્થિર અને નિત્ય હોય છે. આમ આપણે પ્રાચીન કાળથી માનતા આવ્યા છીએ, આજ પણ માનીએ છીએ.

આજની સાપેક્ષ નીતિ

પાછળથી આ દેશમાં ને બીજા દેશોમાં એક નવો વિચાર નીકળ્યો. તે વિચાર આવો હતો : આ અવિચળ 'ધર્મ' અને સત્ય, અદ્વિતિયા, પ્રેમ વગેરે ધર્મના સિદ્ધાંતો બધાને લાગુ નથી પડતા. એનું આચરણ કરનારે અમુક એક ખાસ વર્ગ હોય છે, જેમાં સંન્યાસી વગેરેની ગણતરી થાય છે. ખીજાએ સત્યનું જેળસેળ પાલન કરે, પણ સત્ય સમજાનું છોડી ન દેવું. આતું પરિણામ એ આવ્યું કે સત્ય, અદ્વિતિયા, પ્રેમ વગેરે તરવા થોડાક માણસો માટે આગર્વા રહી ગયાં અને બાકીનો આખો સમાજ ધર્મના નામે સગવડિયા ધર્મનું આચરણ કરવા લાગ્યો. ધર્મનાં દરેક નિયમના અપવાદ શોધી કાઢ્યા. પછી સંન્યાસી માટે એક ધર્મ અને ગૃહસ્થ માટે બીજો ધર્મ એમ મનાયું. ગૃહસ્થ પરિત્રાદી (સંધરો કરનાર) હોઈ શકે પણ સંન્યાસીએ અપરિત્રાદી રહેવું જોઈએ; વખત પડ્યે ગૃહસ્થ જૂઠું બોલી શકે, દિસા કરી શકે, પણ સંન્યાસીએ હમેશાં અદ્વિતિયા અને સત્યનું પાલન કરવું જોઈએ. આમ ભાગલા પડતા ગયા. પણ, ગુણોના ભાગલા પડે છે ત્યાં સમાજની સ્થિતિ જોખમકારક બને છે. સમાજ રેફરે થઈ જાય છે. આપણા તેમ જ બીજા દેશોની આજે આ જ દાલત છે. દરેક શાળામાં છોકરાઓને સત્યનો મદિમા શીખવાય છે. ત્યાં જૂઠું બોલતાં શીખવવાનું કોઈ પસંદ નહીં કરે. પણ આ સત્ય શાળાનાં દરવાજાની અંદર જ રહે છે. કોલેજના લગ્નતરમાં વળી જુદી જ વાતો આવે છે. જેમ સમાજમાં સત્ય સંન્યાસીઓ માટે જ રખાયું તેમ શિક્ષણમાં સત્ય બાળકો સારુ જ રખાયું. પછી બાળકો મોટા થઈ જાય એટલે એમને સત્યના અપવાદો શીખવવામાં આવે છે.

મેંટે ભાગે પછાત અને જંજલી જાતિઓ વધારે સત્યાનુષ્ઠ હોય છે. પણ જેમ જેમ એમનો બહારની દુનિયા સાથે સંબંધ પડતો ગયો તેમ તેમ એ સત્ય વિચારે પાડતા ચલા જે લોકોએ એમની વચ્ચે રહીને કામ કર્યું છે તે લોકો આ લખી ગયા છે. એમણે એ પણ લખ્યું કે અમારી સંસ્કૃતિમાં એ લોકો કપડાં પહેરવા લાગ્યા. પહેલાં એ નાગા રહેતા હતા. પહેલાં એમને બરાબર બોલતાં નહોતાં આવડતું ત્યારે અમારી સંસ્કૃતિમાં એ

બરાબર બોલવા લાગ્યા. પહેલાં મૂર્ખ દતાં એટલે જેવું હોય તેવું (સત્ય) બોલતા, પણ અમારી સંમતિથી હવે જે જરા બનાવીને (અસત્ય) પણ બોલવા માંડ્યા છે. આ લોકોનું સાચું બોલવું બાળકોના સાચા બોલવા જેવું હોય છે. એમને અસત્યની ખુશીની ખજાર નથી હોતી એટલે સત્ય બોલે છે. આમ સંન્યાસી, બાળકો અને આદિવાસીઓ સારું સત્ય અનામત રાખ્યું; અને ગૃહસ્થ, કોલેજના વિદ્યાર્થીઓ અને સુધરેલાઓ માટે અસત્ય ચાલવું મધુ. આ જ વિચાર આજે ચાલુ છે. આને જ 'સાંપેક્ષ નીતિ' અને 'રાજનીતિ' કહે છે.

ગાંધીજીનો મહાન વિચાર

ગાંધીજીએ આ નીતિનો ધાર વિશેષ કર્યો. એમણે કહ્યું કે 'ધર્મ' અવિચળ હોય છે. એવું પાલન કરતાં મરવું પડે તો મરી શીટવું જોઈએ. એના પાલનથી જ આપણું કલ્યાણ થશે.' આ કોઈ નવી વાત નથી. આમાં ધર્મમાં નિષ્ઠા રાખવી જોઈએ એ વાત ગાંધીજીએ આપણને શીખરી. આ પહેલાં હિંદુસ્તાનમાં સત્યનિષ્ઠા સંન્યાસીઓ માટે હોય છે એમ મનાયું. પણ ગાંધીજીએ કહ્યું કે જે નિષ્ઠા જેવી સંન્યાસીઓ સારું જરૂરી છે તેટલી જ ગૃહસ્થ માટે પણ જરૂરી છે. સાર્વજનિક સેવા માટે પણ જીવનના કેટલાક નિયમો હોવા જોઈએ. પહેલાં બે ભાગ પાડ્યા હતા: (૧) પારમાર્થિક સાધના કરનારા, સત્યની ઉપાસના કરનારા. આ લોકોને દુનિયા સાથે કશી સેવાદેવા નહોતી. એમને દુનિયાની સેવા કરવાની કશી જરૂર નહોતી. અને (૨) જે દુનિયાની સેવા કરતા હતા તેમને માટે સત્ય વગેરે તરવોમાં પ્રવચાદ મનાતા. પણ ગાંધીજીએ કહ્યું કે સત્ય વગેરે તરવો જેટલાં પારમાર્થિક સાધના માટે જરૂરી છે તેટલાં જ જરૂરી સેવા કરવા માટે પણ છે. જે સેવા-પરાવણ હોય તેણે સત્યનું પાલન કરવું જોઈએ અને જે સત્યની ઉપાસના કરતો હોય તેણે સમાજની સેવા પણ કરવી જોઈએ. ગુણના ભાગલા ન પડે અને પડાય પણ નહીં. આ મહાન વિચાર ગાંધીજીએ આપણને શીખવ્યા.

આજની પૂરી હાલત

આપણે ત્યાં સત્યનો અદ્વિતીય ધર્મો મોટો મનાય છે, છતાં વેપાર, બજાર, વહીવટ કે લગ્ન, જેમાં જુઓ તેમાં પુષ્કળ અસત્ય ચાલે છે. એક ભાઈએ એટલે સુધી કહ્યું કે જેમ શુદ્ધ ચાંદીના સિક્કા નથી પડતા, એમાં કોઈ બીજી ધાતુ ભેળવવા પડે છે તેમ વહેવારમાં પણ શુદ્ધ સત્ય નથી ચાલતું. અને રાજનીતિમાં મોટે તો અસત્ય જરૂરી છે એ તો માની લીધેલી જ વાત છે. ધર્મના પાલનમાં સત્ય વિરુદ્ધ અદ્વિતીય ખડી ઠરે છે. કોઈકને જીવ બચાવવા સારુ ખોટું બોલી શકાય એવી માન્યતા છે એટલે કે અદ્વિ-સાના બચાવ સારુ પણ સત્ય છોડી શકાય એ પણ સ્વીકારી લીધું ! આમ એક ગુણની સાંભળે બીજો ગુણ જીતો કરાય છે. મહાભારતમાં પણ સત્યના અપવાદોની ચર્ચા કરી છે. ક્યારે ક્યારે જૂઠું બોલવું જોઈએ એની ચર્ચા કરી છે. આમ એક સાપેક્ષ નીતિ ચાલે છે. હિન્દુસ્તાનના ધાર્મિક પુરુષો પણ કહે છે કે ક્યારેક સત્ય પણ વેગળું મૂકવું પડે. એક ધાર્મિક પુરુષે તો એટલે સુધી કહી દીધું કે રામાવતાર પછી કૃષ્ણાવતાર થયો એમાં ધર્મનો વિશાસ થયો છે. એમણે રામ અને કૃષ્ણની સરખામણી કરતાં કહ્યું કે રામાવતાર બાળક હતો અવતારી પુરુષોનો પણ વિકાસ થયો છે. કૃષ્ણ ક્યારેક ક્યારેક સત્યને આધું મૂકતા. તેથી કૃષ્ણાવતાર 'પૂર્ણ-અવતાર' મનાય છે. ક્યાં સિદ્ધાંતનો ક્યાં ઉપયોગ કરવો તે એ જાણતા હતા. આવું વિવેચન એક ધાર્મિક પુરુષ જીતે કરે તો બીજાએ તો શું જ પૂછવું ? બહાર જે વહેવાર હોય તે જ ઘરમાં પ્રવેશ છે. એટલે આ બધું છતાં અંધીજી હમણાં ચર્ચા થયા તોયે એમણે હમેશાં સત્ય પર ભાર મૂક્યો છે. એમણે તો એટલે સુધી કહ્યું કે સત્યને ખાતર હું સ્વરાજ પણ છોડવા તૈયાર છું. આમ હોવા છતાં, અને આપણે બધાએ એમની સાથે ક્યું અને એમને પગલે પગલે ચાલવા કોશિશ કરી હોવા છતાં હિન્દુસ્તાનનું આજનું વાતાવરણ અત્યંત દુષિત છે.

બુદ્ધાન-ચર પૂરેપૂરું ક્રાંતિકારી કામ

બુદ્ધાનનું કામ કરનારાઓએ સમજવું જોઈએ કે આ પૂરેપૂરું યવાયં,

રીતે ક્રાંતિકારી કામ છે. પહેલાં જે પદ્ધતિઓ ચાલતી તે આમાં નહીં ચાલી આવનામાં પૂરી સત્યનિષ્ઠાની જરૂર છે. આપણા હિસાબમાં કર્યાંય બૂલ શકે. અરી જોઈએ. વચનનો નિષ્ઠા હોવી જોઈએ. જરા પણ દબાણ ન થવું જોઈએ. અવિચળ નીતિ પર પૂરા આધાર રાખીને જ ક્રાંતિ થઈ શકે. આપણે માત્ર ભૂમિ-પ્રાપ્તિ પર જોર આપીએ તો દુનિયામાં આજ સુધીમાં એવાં તો કેટલાંયે કામો થયાં છે. પણ આપણે તો ઇચ્છીએ છીએ કે આખા સમાજનું ઉત્થાન થાય, આખો સમાજ ઊંચો ચડે. આને હિંદુસ્તાનની દુર્દશા ઝેટલા કારણે કે કે બધાને ધર ભરવાં છે, સંધરો ફેરવો છે. સંધરાનો કોઈ આદેશ જ નથી. કેટલું સંધરવું એની કંઈ મર્યાદા જ નથી. તેવી જ રીતે સાધનોની મર્યાદા, માપ કે પ્રમાણ કશું સચવાયું નથી. કું કહું છું જે કોઈ દાન આપે તે પોતાની કાયદેસરના દહની જ જમીન આપે. દાન એ કોઈ યાત્રિક વસ્તુ નથી કે કોઈ વેશ નથી. એ તો હૃદયમાંથી નીકળનારી વસ્તુ છે. જમીન મળવા ઉપરાંત લોક આતો નીતિ-ચિંતાર છે તે પણ સમજે અને એનું આચરણ કરે એમ કું ઇચ્છું છું. જે જમીન આપશે તે જમીનની સાથે સાથે ખીજી ચીજો પણ આપશે, અને પોતાના જીવનમાં પરાપકારની નિષ્ઠા રાખશે. જે જમીન આપશે તે પોતાનાં માડોશીની ચિંતા પણ કરશે. આમ સમાજનું ઉત્થાન થાય એ જ મારી ઇચ્છા છે. તેથી આપણામાંથી જેમને આ કામમાં પોતાનું જીવન આપવું હોય તે પોતાના જીવનની નિત્ય-નિરંતર શુદ્ધિની વાત ખ્યાનમાં રાખીને જ કામ કરે.

નેતરહાલ, ૧૪-૧-૧૯૫૩

ધર્મ-ચક્ર-પ્રવર્તન કયારે થાય છે ?

: ૩૩ :

આપણે નૈતિક તાકાત પેદા કરવી છે. હિંદુસ્તાને પોતાની સ્વતંત્રતા એક આગવી રીતે પ્રાપ્ત કરી. એનાથી એક નૈતિક શક્તિ પેદા થઈ. આજે પણ હિંદુસ્તાનમાં કોઈ શક્તિ પ્રગટી શકે તેમ હોય તો તે નૈતિક શક્તિ જ પ્રગટી શકે તેમ છે.

નૈતિક દબાણ અને હૃદય-પરિવર્તન

ભૂખ્યા પાડેશીની ચિંતા કરવી એ આપણું કર્તવ્ય છે. આવો ધર્મ જીતે શીખવેલો છે. આજુબાજુવાળાઓ ભૂખ, અમાન અને ખીમારીથી સખડતા હોય ત્યારે જેમની પાસે ધન, શુદ્ધિ અને શક્તિ છે એવાઓને એન ન પડવું જોઈએ. આને જ હું હૃદય-પરિવર્તન કહું છું. નૈતિક દબાણ અને હૃદય-પરિવર્તન વચ્ચે એક પાડવો એ જૂલમરેણું છે. અત્યાર સુધીમાં ખિદારમાં આળીસ હજાર લોકોએ દાન દીધા છે. જમીન તો વધારે નથી મળી કારણ કે આપનારામાં મોટા ભાગના ગરીબો છે. પણ હવે એની અસર મોટીઓ પર વરતાવા લાગી છે. હવે એમના દિલ પીમળવા માંડ્યા છે. એમાં એક ભાવના જીભરાવા લાગી છે જેને એ લોકો ટાળી શકે તેમ નથી. આ જિંદગીમાં તો એક રાત્રી મારા એજન્ટ બનીને ફરે છે. શું આ હૃદય-પરિવર્તન નથી ? પણ હૃદય-પરિવર્તન મર્યાદિત પ્રમાણે નથી થતાં. એક માણસનું હૃદય-પરિવર્તન થાય છે એની અસર ખીન પ્રમાણે જણા પર પડે છે. આને જ આણસના વિચારનું દબાણ કહે છે. દિંસા-શક્તિથી આ તદ્દન ગુરુ છે. વેદમાં કશું છે કે દાન લોકસંજ્ઞાથી અપાય છે. એટલે લોકસંજ્ઞા એ એક મોટી વસ્તુ છે. આખો સમાજ શું કહેશે એ વિચારીને કંઈ કશું એવું નામ હૃદય-પરિવર્તન જ છે. હૃદય-પરિવર્તનને ગમ લઇને માપવા બેસવું એ ખરાબર નથી.

ખદારની પરિસ્થિતિથી હૃદય-પરિવર્તન થાય છે અને હૃદય-પરિવર્તનની અસર ખદારની પરિસ્થિતિ પર પડે છે. એકખીનની એકખીન પર અસર પડે છે. ખીનમાંથી ફળ અને ફળમાંથી ખીન થાય છે. કોઈનો દીકરો

ધણપણમાં ગુજરી ગયો ને એને વૈરાગ્ય આવ્યો તો શું એમ કહેશે? કે ધણપણને લીધે એને તો વૈરાગ્ય આવ્યો? આ ખરું નથી. એ ખરું કે એ ગુવાન હતો અને એનો દીકરો જીવતો હતો ત્યારે એનામાં આસક્તિ હતી. પણ એમ તો ધણાએ ધરડા થાય છે ને ધણાના દીકરા મરી જાય છે પણ એ બધા તો વૈરાગી નથી થતા. એનો અર્થ એટલો જ કે એના હૃદયમાં પહેલેથી એક ભાવના પડી હતી. તેમાં દીકરાનું મોત એક નિમિત્ત બન્યું એટલે અંતરમાંની પેલી ભાવના જાગી ઊઠી. માટે દરેકના હૃદયમાં સદ્ભાવના એવી થઈ શકે. આપણે દરેકને મતનો આધિકાર આપ્યો છે, એનો અર્થ એટલો જ કે દરેકના દિલમાં સદ્ભાવના હોય છે.

બેવડું કામ: હૃદય-પરિવર્તન અને પરિસ્થિતિ-પરિવર્તન

હું બે બાજુ કામ ચલાવી રહ્યો છું. (૧) દરેક વ્યક્તિ, મરી જ હોય કે શ્રીમંત, એનામાં રહેલા પરમેશ્વર પર ભરોસો રાખું છું. અને (૨) એક એવી પરિસ્થિતિ પેદા કરવી છે જેથી લોકોમાં જાગૃતિ આવે અને એમનાથી દાન દોષા વગર રહેવાય જ નહીં. આમ મારે નૈતિક-જાગૃતિ એટલે કે હૃદય-પરિવર્તન અને જન-જાગૃતિ એમ બેવડી જાગૃતિ આણવી છે. કેવળ લોક-જાગૃતિ આવે અને નૈતિક-જાગૃતિ ન આવે તો એમાંથી દિલ્લાની શક્તિ પેદા થઈ શકે. અને માત્ર નૈતિક-જાગૃતિ આવે તો કામ સધાતાં બહુ વખત નીકળી જાય. તેથી બેવડું કામ આદ્યું છે. પંખીને બે પાંખ હોય છે. એક પાંખથી એ ઊડી ન શકે. તેમ ધર્મકાર્ય પણ બે પાસેથી થાય છે, એક તો અંદરની જાગૃતિ જોષા અને બીજી, બહારની પરિસ્થિતિ તે પ્રભાણે ફેરવવી જોઈએ.

ધર્મ-ચક્ર-પ્રવર્તન

સામાન્ય ધર્મ-પ્રચાર અને ક્રાંતિ અથવા ધર્મ-ચક્ર-પ્રવર્તન એ બે જુદી જુદી વસ્તુ છે. સામાન્ય ધર્મ તો ઝડપિયા ને સતો સમજાવતા જ હોય છે. એટલે સર્વસાધારણ ધર્મ-પ્રચાર એ એક વાત છે, અને યુગની માંમતે વસ્તીને એનો ધર્મ-વિચાર સાથે મેળ પાડી દેવો એ બીજી વાત છે. ગાંધીજીએ દેશને એ જ રીતે અર્ધિસા સીખવી. પ્રેમથી, અર્ધિસાથી વર્તવાની

વાત તો જૂની જ હતી, પણ એનો સ્વરાજ્ય સાથે મેળ પાડી આપ્યો ન હોત તો એમને બહુ તો દસ વીસ ચેલા મળી ગત. એ વખતે આપણે તલવારથી લડી શકીએ તેમ નહોતા કારણ કે આપણે નિઃશસ્ત્ર હતા, અને અંગ્રેજો આપણા કરતાં વધારે જાણિયા હતા. માટે અહિંસાથી લડવું જ સાડું હતું. પરિસ્થિતિ પણ એને ફાવતી હતી. આમ એમણે ધર્મ-વિચારણું આંતરિક બળ અને પરિસ્થિતિનું બળ એ બન્નેનો મેળ પાડી દેશને અહિંસા શીખવી, અને એનાથી જ આપણને સ્વરાજ્ય મળ્યું. એવી જ રીતે આજે મરીખોને જમીનની જરૂર છે. માત્ર હિંદુસ્તાનમાં નહીં, આખા એશિયામાં જમીનની ભૂખ છે. ગરીબો જમીન મળ્યા વગર જંપરો નહીં એવી સ્થિતિ છે. આની સાથે એકાદને હું લોકોને ધર્મ-વિચાર સમગ્રવું છું કે બૂખા પડેલાં જમીન આપવી જોઈએ, જમીન એ તો પરમેશ્વરની દેવગી છે, માટે એના પર સૌનો અધિકાર છે વગેરે. આ જ વાત આજથી હજાર પાંચસો વર્ષ પહેલાં સમગ્રવચા બેઠો હોત તો લોક મારી વાત પર કાતેય ન ધરત. પણ આજે એ વાતનો યુગની માત્ર સાથે મેળ પાડી આપું છું તો તેનાથી સાધારણ ધર્મ-પ્રચાર નહીં પણ ધર્મ-ચક્ર-પ્રવર્તન થાય છે. સંતો અને ઋષિઓ સામાન્ય ધર્મ-પ્રચાર તો કરતા જ હોય છે, પરંતુ તેથી ધર્મ-ચક્ર-પ્રવર્તન નથી થતું. પણ પરિસ્થિતિની સાથે જ્યારે ધર્મ-ભાવના જોડાઈ જાય છે ત્યારે એ લોકોના હૃદયને સ્પર્શી જાય છે. એમાંથી જ મહાન સક્રિય પેદા થાય છે અને એના વડે ધર્મ-ચક્ર-પ્રવર્તન થાય છે.

એક એવો પ્રસંગ આવે છે જ્યારે ધર્મ કરવાની ઐરણ્યા ભાગે છે. આજે જ જુઓ, આજે મદલ છે. કેાઈ દાન દેવાની વાત કરે છે તો એ વાત મનમાં તરત જીતરી જાય છે. એમ તો દાન રોજ કરવાનું હોય છે પણ મદલને દિવસે એ વાત ઝટ મળે જીતરે છે કારણ કે આજે એવો અવસર છે. મને આજે લાખો એકર જમીન મળી રહી છે. અચાઉં આપું તો કયારેય નહોતું બન્યું. તો શું એકદમ જ આટલા જમીનનાં દિલ ધર્મ-ભાવનાથી ઝીકરાઈ મર્યાદા એમ તો ન હોઈ શકે. ત્યારે આ દાનમાં ધર્મની ભાવના છે, પણ

એની સાથે સાથે પરિસ્થિતિની આવશ્યકતા, જમાનાની માંગ એટલે કે યુગધર્મ પણ છે.

જમાનાની માંગ અને ધર્મની ભાવના એ અન્ને બળી જાય છે ત્યારે બધાનું હૃદય-પરિવર્તન થાય છે. આને સૌ દેશો આંતરિક હૃદય-પરિવર્તન ન કહી શકાય, પણ એમાં અમુક તો હૃદય-પરિવર્તન છે જ. ઠાઠ પૂરા હૃદય-પરિવર્તન પૂર્વકે દાન આપશે તો એનો તો મોટા યર્ષ જશે. અને ઠાઠ માત્ર ધર્મ-ભાવનાથી જ આપે છે તોયે મારા આદિલન માટે તો એ પૂરતું છે. દાન આપે તો પૂરી ચિત્ત-શુદ્ધિ જ (તે સિવાય નહીં) આપે એવું આપણા આદિલન માટે જરૂરી નથી. આજે જમીન આપવાની જરૂર છે એટલી વાત લોક સમજી લે તો મારે માટે એટલું જ પૂરતું છે.

પરમેશ્વરની ફજેલી ?

આ પરમેશ્વરનું કામ છે, અને મારા જેવા તુલ સાધન પાસે એ કરાવી રહ્યો છે. નહીં તો મારા જેવા સાધારણ માણસના શબ્દોની આજે આટલી કીમત ન અંકાત. પણ એ ધારે છે ત્યારે શવ તે યર્ષ થઈ છે. લોક પૂછે છે કે આ કામ નિષ્ફળ મળ્યું તો શું થશે ? પણ હું એ રીતે કપારેય વિચારતો નથી. આ કામ વિનોખાનું નથી, ભગવાનનું છે. એટલે એ નિષ્ફળ મળ્યું તો વિનોખાની નહીં, ભગવાનની ફજેલી થવાની છે.

સિસૃઈ, ૨૭-૬-૧૯૫૩

શીર્ષકોનો અક્ષરાનુક્રમ

‘અક્રોધેન જિને કોષમ્’	૧૧	આપણું અસલ કામ	૧૦૩
અપરિચિદ અને આશ્રમ-ધર્મ	૨૩	આપણું કામ ‘વિચાર-પ્રચાર’	૧૦૮
અપરિચિદના પાયા પર નવું ચણતર	૪૬	આપણું એવડું કાર્ય	૨૪
અપહરણ અને અપરિચિદ	૪૩	આપણે જમીનના માલિક ન થઈ શકીએ	૧૪૧
અહિંસા આત્માની શક્તિ	૧૮૫	આપણે દુનિયાને દોરનારા છાએ	૬
અહિંસા આત્માનો ગુણ	૮૮	આપણો સ્વતંત્ર અને અક્ષીણ વિચાર	૬૦
અહિંસા ઉપર પહોંચી દિવા નથી, હૃદયની નિષ્ઠા છે	૧૬૨	આપોઆપ સંગઠન	૧૩૮
અહિંસાની પદ્ધતિ	૬૭	આ ભોગનું ચણું નથી	૧૪૮
અહિંસાનું શુદ્ધસ્થ	૧૬૧	આમળનતા તમોગુણી, સિદ્ધિત જનતા સ્નેહગુણી	૧૬૪
અહિંસાને રસ્તે જ દુનિયાનો ઊગારો	૮૯	આ યુગનો ધર્મ-મંત્ર	૧૩૪
અહિંસાનો સાર : સ્વિતપ્રજ્ઞતા	૧૬૪	આર્ય-ભૂમિનો વિચાર	૨૯
અહિંસા શીખ-પરિણામકારી ક્યારે ?	૧૮૫	આશ્રમધર્મની ફરીથી સ્થાપના	૩૭
અહિંસા સીધી રેખા છે	૧૮૪	આસક્તિનું નિરાકરણ	૧૫૮
અંધકારનું પ્રકાશ પર આક્રમણ ન થઈ શકે	૧૭૪	છાએડ પાસેથી ધડો થો	૧૬૭
અઃ અત્યંત અધર્મ-વિચાર છે	૧૨૭	ઊર્ધ્વમૂલમ્ અવઃશાલમ્	૧૭૨
આખી સુહિનાં બે વસણાં	૮૧	એક દુનિયા	૬૪
આખો સમાજ ભક્ત અને	૧૯	ઠઈ ચીએનું ધોરણ બેચું ઠઈએ ?	૮૬
આજ ગરીબ-અમીર બન્ને દુઃખી છે	૪૭	કળબ ના છેડરો	૮
આજના યુગને સમત્વની શૂળ લાગી છે	૧૨૮	કર્તૃત્વ-વિભાજન	૧૦૮
આજના સમાજનો એકાંગી વિકાસ	૮૪	કંજૂસ અને ચોર	૪૫
આજની ખૂરી હાલત	૨૦૦	કુટુંબનો ન્યાય	૫૦
આજની સાપેક્ષ નીતિ	૧૯૮	કુટુંબ-પ્રેમને વ્યાપક બનાવીએ	૫૨
આજે દુનિયા તોભા પામી ગઈ છે	૪	દેન્દ્રીકરણના દોષો	૧૬૨
આજે રાષ્ટ્રીકરણનો વિચાર જ સ્વીકારી થો	૧૨૮	કેવળ વિરોધ સત્યાગ્રહ નથી	૧૬૦
આદિવાસીઓનો સવાલ જ નકમો છે	૬૯	કોઈ પણ માનવ-સમાજ રોતાન નથી	૧૬૨
આ ધાકધમકી નથી કર્મવિપાક છે	૧૪૩	ક્યાંક એકમતીથી તો ક્યાંક બહુમતીથી નિર્ણય	૧૯૫
આનંદની પ્રાપ્તિ મટે મલવાપણું નથી	૫૩	ક્રાંતિ અદિસક જ દોઈ શકે	૧૩૯
આપણી પ્રાચીન મામ-રચના	૧૪૮		

કાંતિનો પાઠો : વિચાર-પ્રવર્તન	૬૨	ત્રીજી શક્તિ	૧૧૪
કાંતિ કુરસદે નથી ધડતી	૧૬૯	દયાના સત્યની સ્થાપના	૧૦૦
કાંતિ વિચારથી જ થાય છે	૧૭૮	દરેક ઘર સરકારની બેંક બને	૪૮
કાંતિ સંકાંતિ થાય	૧૦	દરેકને એક મતનો અધિકાર	૧૮૬
કાંતિ હિંસાથી નથી ચલી	૧૬૬	દરેક પાસેથી દાન ભેઈએ	૧૬૬
ક્ષીણ વિચાર અને અક્ષીણ વિચાર	૯૦	દંડશક્તિ (કાયદો)થી ભિત્ર લોકશક્તિ	૧૦૦
ખાદી કાર્ય અને સરકાર	૧૦૩	દંડશક્તિથી ભિત્ર હિંસાની વિરોધી	
ખોટા અને ખરા ઉપવાસ	૧૬૦	જનશક્તિ	૧૦૨
ગંરીખાનાં દાનથી અહિંસક સેનાનું નિર્માણ	૩૦	દંડ નહીં દયાજનક સ્થિતિ	૬૮
ગંરીખાનાં દાનનો પ્રભાવ	૧૩૬	દાન એટલે કરજ ફેડવું તે	૭૮
ગંરીખો પાસેથી દાન શા સારુ?	૧૫૬	દાનમાં પણ આવી ચીંથસાઈ!	૪
ગાંધીજીનો મેદાન વિચાર	૧૬૬	ફુનિયાના નેતા પ્રવાહમાં તણાય છે	૮૮
ગ્રીનનો દાખલો	૧૮૧	ફુનિયાને ધડો, નહીં તો ફુનિયાના ધાટે ધડાઓ	૬૩
જર્મીન આપવી એ આજનો ધર્મ છે	૬૪	ફર્જન પણ સત્યજન બની શકે	૧૬
જર્મીનદારો બૂદાનતું કામ ઉપાડી લે	૧૬૪	દહિ-અને પદ્ધતિ	૧૦૪
જર્મીનની કીમત ન અંકાય	૫૭	‘ધન ધરતી વહેંચીને રહેશે’	૧૮૩
જાડુઈ ખુરશી	૬૮	ધર્મ એક પુલ છે	૭૮
જીવનનો માર્ગ કે મૃત્યુનો ?	૬૮	ધર્મ-કાર્યનું સુદર્ભ	૧૩૮
જૂની નેતાગીરી	૧૮૨	ધર્મ-ચક્ર-પ્રવર્તન	૨૦૩
જ્યારે બહેરો પણ આપણી વાતો સાંભળશે	૧૭૭	ધર્મ-ચક્ર પ્રવર્તન કયારે થાય છે ?	૨૦૨
જેંટ પહોંચાડે તેવો સીધો માર્ગ	૯૪	ધર્મનાં બે અંગો	૧૬૭
ટહેલ	૮૦	ધર્મની વહેચણી	૧૫૪
‘ટંકારેજૈવ ઘનુપ :’	૧૬૧	ધર્મનું સામાજિકરણ	૧૪૭
તત્ત્વજ્ઞાનના ઊંડાણમાં જવાની આવરયક્તા	૪૨	ધર્મ-વિચારની દીક્ષા	૭૬
ત્રં બ્રહ્મ છે	૧૨૨	નારાયણધર્મની સ્થાપના	૧૫૧
તેલંગણામાં અહિંસાનો સાક્ષાત્કાર	૨૬	નિત્ય અને પરિવર્તનરૂપ ધર્મ	૭૨
તેલંગણામાં ડોમ્યુનિસ્ટોની છવ	૧૭૮	નિરાકારના પ્રકારનું સાધન સાકાર	૬૦
ત્યક્તેન મુંઝીયા : ૧	૩૩	નૈતિક દબાણ અને હંદય-પરિવર્તન	૨૦૨
ત્યાજના પાથો પર કાંતિ	૫	નૈતિક પ્રભાવ	૧૫૮
		પંક્ષભેદ છોડીને કામ કરીએ	૧૨૫
		પત્રકનું સંતાન પત્રક	૧૦૭

પદ્યાન
પરમેશ્વર
પહેલાં
જ
પહેલાં
જ
પહેલેથી
કાં
‘ પાની
પાંચ બાં
પુણ્યના
કાં
પોતાના જ
મૂળ
પોતાની જ
કલ્યાણ
પ્રજા કાલ
પ્રેમથી જ
પ્રેમની એક
પૃથ્વીને પા
સખ્યાં
બને અગાં
બહુમતી અને
બળદ એટલે
બાળકોનો સર
બિહારની પા
બિહારની વિર
બિહારમાં નવે
બુદ્ધનો અમર
બુદ્ધ બચવાનન
બુરાઓનો સગ
બે બાજુનો આ
બેવડું કામ : હા
પરિસ્થિતિ.

સમાજાવ હું ન મમ
સરકાર દોષ, જનતા દોષ
સરકાર મોંઘું અને જનતા
એકટો છે

સર્વોદયનો મંત્ર
સર્વોદયનો સામૈતિક વિચાર
સર્વોદય-સ્વનાના બે સિદ્ધિ
શ્રુત્યાસી માટે અપરિમિત અને
શ્રદ્ધા મટે પરિમિત
સંપત્તિદાન એક ધર્મ-વિચાર
સંપત્તિદાનનો ઉપયોગ
સંપત્તિદાન યજ્ઞ
સંપત્તિદાન યજ્ઞ એક ધર્મ-
વિચાર

સંપત્તિદાન-યજ્ઞની યોગ્યતા
સંપત્તિ સમાજની દોષ એ ધર્મ-વિચાર
સંસ્થાની મર્યાદા

૪૬ સાંચ અને સાધન, જાન્યે
૧૩૦ સાપેક્ષ અને
સામાજિક ક્રાંતિ શો જશે
સામાજ્યયદ-દ્વંદ્વો અર
વિચાર
સુતાંત્રિની સમગ્ર
સૌથી જીવિની વડો
સુદિની સાથે નવ પા
સુદિ પાસેથી કાન્યો ધા
સી-પુરુષ સમાન
સ્વચાલ્યનો મંત્ર
સ્વાયત્ત-સૌક્ય
હવે જમીનની મા
હિતોમાં વિરોધ નથી
હિંસા અને વિજ્ઞાનબુ
હું અનંત સમયથી
હું એટલાંબોનો વિરો
હંસ અને બુદ્ધિ ૬૫

જ્ઞાનવ મૂળે તો સંજ્ઞાન છે	૧૫
જ્ઞાનવસેવા-આજનો યુગધર્મ	૧૧૫
જ્ઞાનવ-હૃદય શુદ્ધ છે	૧૨૧
મારાથી ભગવાનનું નામ છેડવાનું બને તેમ નથી	૯
મારા વિચારનાં મૂળિયાં ભાંગ્યાં છે	૬૪
મારી જીભે ચડી ગરીબ ખોલી રહ્યો છે	૧૩૭
મારો વિચાર સ્વતંત્ર છે, કોઈનો જવાબ નથી	૬૨
માઈસલાઈની ખામીઓ દેખાઈ રહી છે	૬૩
માઈસલાઈ પણ ધસાવા પર	૬૧
મોળા ને ઠલગીની સંસ્કૃતિ	૧૪૫
મૂર્તિની પ્રાણપ્રતિષ્ઠા ફરીએ	૧૪૬
મોટા ઉદ્યોગોનું સંપૂર્ણીકરણ થાય	૧૨૧
મોટા હોલો આ કામ કપાડી લે	૧૬૬
યોઃ અર્ચશુચિઃ સઃ શુચિઃ	૭૭
યુગ તમારા હાથમાં છે	૧૫૫
યુગના ધડકાયા અંપણે છીએ	૫૬
‘રાજા કાલસ્ય કારણમ્’	૭૩
રામરાજ્ય હૈયામાં ભગશે	૧૫૫
સાંપ્રીકરણનો પ્રશ્ન	૧૮૧
વહેંચણી અને ઉત્પાદન સાથે સાથે	૪૬
વહેંચણીનો ખતનો	૧૧૦
વામનનાં ત્રણ પગલાં	૪૮
વિકેન્દ્રીકરણની જરૂર	૧૯૩
વિચાર-ધારા સતત વહેતી રહે	૧૭૬
વિચારનાં જ રાજ	૧૭૨
વિચારની સત્તા	૧૭૧
વિચારનું બહારનું સ્વરૂપ : આયુર્ણાંજ અથવા દાનપત્ર	૧૭૦
વિચારનો પ્રચાર આકાશ મારફત થાય છે	૧૭૪

વિચાર જુદા બધે હો, આચાર એક હો	૧૬૫
વિચાર બધે જુદા હો, કાર્યક્રમ એક હો	૧૩૦
વિચાર જ્ઞાનવજ્યનનો પાંચો	૫૬
વિચાર-મંથન જરૂર માય	૧૬૬
વિચાર વહે મૂઠીવાદનો અંત	૧૮૨
વિચાર-સાસન	૧૦૫
વિજ્ઞાન અને અહિંસાનો યોગ	૫૬
વિજ્ઞાન અને આત્મજ્ઞાનમાં નિરંતર પ્રગતિ	૮૧
વિજ્ઞાનનો સાથ અને ખોટા ઉપયોગ	૮૫
વિજ્ઞાન પર આત્મજ્ઞાનનો અંકુશ હોવો જોઈએ	૮૭
વિવેકયુક્ત સમતા	૭૬
વિશ્વ-ભૂમિકા	૬૫
વેપાર એ પણ વેરવાનો ધર્મ જ છે	૧૨૭
વેળા છતાં દાન કરો	૧૬૮
શક્તિનો ઝરો કિલ્લીમાં નથી, આપણા હૃદયમાં છે	૧૨૩
શક્તિ, લક્ષ્મી અને સરસ્વતી ત્રણે સેવામાં લાગે	૧૧૬
સખ્દ કરતાં કૃતિ મહાન	૧૬૩
સત્ત્વ-અસત્ત્વ દુર્ગાદેવીને સુખારક	૧૪
શહેરોનું બવિશ્ય	૧૭૫
શ્રાવસ્તીનો કિસ્સો	૫૪
સતયુગ આવે છે	૫૫
સત્યાગ્રહની અભિપ્રાય શક્તિ	૧૫૬
સત્યાગ્રહી સેનાની રચના	૧૫૬
સદ્વિચારની અસૌધ શક્તિ	૧૭૦
સનાતન ધર્મ-વિચાર	૭૧
સામે ભૂમિ ગોપાલકી	૧૪
સમતાનો યુગધર્મ	૭૪
સમાજ એકરસ કરવો છે, નીરસ નહીં	૧૨૩
સમાજ બક્ષી શી રીતે બને ?	૨૧
સમાજાય હૃદં ન મમ	૪૨

સમાગ્રાવ હદં ન મમ	૪૬	સાધ્ય અને સાધન, બન્નેમાં ક્રાંતિ	૧૧
સરકાર રોષ, જનતા રૂબો	૧૩૦	સાધેશ અને નિરપેક્ષ નીતિ	૧૧૦
સરકાર મોંઘું અને જનતા		સામાજિક ક્રાંતિ થશે જ થશે	૧૪૧
એકરોડે ડે	૫૮	સામાજ્યવાદ-કૂંઠા આપખાવાનો	
સર્વોદયનો મંત્ર	૭૦	વિચાર	૬૧
સર્વોદયનો રાજનૈતિક વિચાર	૧૮૭	સૂતાંજલિની રાજ્યતાઓ	૧૧૩
સર્વોદય-રચનાના બે સિદ્ધાંતો	૧૬૪	સૌથી ઋણીઓની વદારે	૧૫૩
સંન્યાસી માટે અપરિમિત અને		સુદિની સાથે ભવ પર કાચૂ મેળવો	૩૬
શુદ્ધસ્થ માટે પરિમિત	૪૩	સુદિ પાસેથી જાનનો પાક	૫૧
સંપત્તિદાન એક ધર્મ-વિચાર	૩૫	સ્રી-પ્રકૃત સમાનતા	૭૫
સંપત્તિદાનનો ઉપયોગ	૩૬	સ્વરાજ્યનો મંત્ર	૭૧
સંપત્તિદાન યજ્ઞ	૩૨, ૧૧૨	સ્વાયત્ત-લોકસત્તા	૬૫
સંપત્તિદાન યજ્ઞ એક ધર્મ-		હવે જામીનની આસિડો નહીં રહે	૨૨
વિચાર	૭૭	હિતોમાં વિરોધ નથી	૧૦
સંપત્તિદાન-યજ્ઞની થોપણા	૨૫	હિંસા અને વિજ્ઞાનયુગ	૧૧
સંપત્તિ સમાજની હોય એ ધર્મ-વિચાર	૧૨૭	હું અનંત રાજધારી	૧૭૩
સંસ્થાની મર્યાદા	૧૮૦	હું મોટારાઓનો મિત્ર છું	૩૧
		હિંસા અને સુખિયું બન્ન	૬૬